Nâzım'ın Çilesi

Roman

radi fiş

ileri

NÂZIM'IN ÇİLESİ
Radi Fiş

Kapak Tasarımı: Pinkink Reklam Tel: (0212) 243 43 38

ISBN: 978-605-5452-65-0

İLERİ YAYINLARI® No: 55
Birinci Basım: Haziran 2005
İkinci Baskı: Kasım 2013

Copyright © "Nazim Hikmet", it was published in 1968 by Molodaya Gvardia Publishing House, Moscow, 330 pages, format 84x108/32 (130x250 mm), hard cover.
This Book is published with arrangements of Rady Fish's heirs Inessa Volkovskaya & ONK Agency Ltd.

© 2013, İstiklal Yayıncılık Dağıtım Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.
Kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Onk Ajans ile yapılan sözleşme gereği İstiklal Yayıncılık Dağıtım Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinden yazılı izin almadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İLERİ YAYINLARI
Yönetim Yeri: İstiklal Yayıncılık Yıldız Sanayi Sitesi Kat: 3 Cevizlibağ/İstanbul
Yetkili Satış Temsilcisi: Tel/Faks: (0212) 292 65 26-28-29
İnternet: www.ileriyayinlari.com e-posta: ileri2000@hotmail. com
Baskı ve Cilt: İstiklal Matbaası Tel: (0212) 481 92 57

NÂZIM'IN ÇİLESİ

1902-1963

İçindekiler

1. KİTAP: Hatırlayış ve Unutuş

Bölüm 1 11

Bölüm 2 47

2. KİTAP: Gönüllerde Çırpınan Akıl

Bölüm 3 77

Bölüm 4 127

Bölüm 5 161

3. KİTAP: Vur Ferhat Vur

Bölüm 6 257

Bölüm 7 311

4. KİTAP: Ölüm ve Diriliş

Bölüm 8 347

Bölüm 9 385

YAZAR HAKKINDA 463

1. Kitap
Hatırlayış ve Unutuş

1. Bölüm

Bu bölümde Bursa Cezaevi mahkumu, Halep Valisi Nâzım Paşa'yı hatırlar. Çin Devrimi'nin yıldönümünü kutlar ve ileride Türkiye'nin tanınmış romancılarından Raşit adındaki işçi ile tanışır.

Basan mor alacakaranlık bütün gölgelerin hatlarını sildi. Pencerenin arkasında, bir ölü kadar çıplak, boş arazide bir tek kavak ağacı, leylek gibi bitmez tükenmez bir bekleyişte dondu. Uludağ'ın tepesi siste dumanda kayboldu.

Şimdi neredeyse duvarın dibindeki fener yanacak, dünyayı sarı bir toprak dairesi içine toplayacak ve bir şaşırtıcı, emsalsiz hasret doğacaktır.

Ranzaya çöktü. Kolları yorgun yorgun dizlerinden aşağı sarktı. Gidip yıkanmak lazım, kampanaya vurulması yakın, neredeyse sürgüler gıcırdayarak sürülecektir. Fakat yerinden kıpırdayamadı.

Koridorda her vakitki gibi, yat zamanından önce asabi adımlar sürçerek geçiyor. Cezaevinin taş kaplı iç avlusunda, taş duvarın dibinde, dükkancıklar ve ufak imalathaneler kepenklerini kapatmış ve kaybedilmiş sandıklar gibi çaresiz ve küçülmüş ve yeryüzündeki bütün küçük dükkanlar gibi, birbirlerine dehşetli benzedikleri ve yan yana durdukları halde, her biri kendi kederiyle yapayalnız bir başına

kalmıştı.

Cezaevi idaresi açık arttırma ile kiralıyordu bunları mahpuslara ve şimdi terziler, berberler, kunduracılar, aynacılar, kalaycılar çeşmede ellerini yıkıyor. Çeşme suyu her zamanki gibi yandan akıyor, hep yandan.

O, bu insanların yüzlerini kendi yüzünden daha iyi tanıyor; hayatlarını taa doğumlarından bu yana, şu alacakaranlığın çökmesi ile, içinde şimdi neredeyse başlayacak eşsiz hasretin doğacağı ana kadar, ezbere biliyordu.

Bu hasret eskiden hep böyle muntazam çökmezdi. Eskiden başka türlü idi her şey... Bu defa bütün bunlar pek uzun sürdü (1938, 1939, 1940, 1941,1942). Zeytinlikler beş defa yeşerdi, kestaneler beş defa çiçek açtı, beş defa Yeşil Bursa yapraklarla kuşandı.

Yakınlarda Uludağ tepesi beşinci defa karla örtülecek. Sen ise hep oturuyor, hep oturuyorsun. Kuyunun dibindeki taşa benzedin. Ve yaşın kırka merdiven dayadı.

Yaş kırk... Bütün bir hayat geçti. N'olacak sanki! Kötü mü geçti? Yooo, niye...? Fakat geçti ya, sen ona bak. Yaaa, Nâzım Hikmet Ran!

Soyadını andıkça, hatırına Cumhurbaşkanının portresi altındaki bıyıklı komiser ve şu delikanlılar geliyordu... Sekiz yıl önce, evet, tam sekiz yıl önce, 1934'te. Yeni çıkan kanun emrediyordu: Artık doğum yerine göre çağırılmak yeter, on sekizini bitirmiş her Türk bundan böyle herhangi kültürlü bir ülkenin yurttaşı gibi, bir soyadı taşıyacak, soyadını kendisi seçecektir.

Yeryüzündeki bütün karakollar gibi, asit fenik, kaputların çürük çuha bezi, çizme derisi kokan karakolun yazı odasında arkalıksız sırada otururken, delikanlılar birer birer masaya yaklaşıyor, soyadlarını söylüyordu. Bunlar üzerinde uzun uzun düşündükleri, eş dost, hısım-akraba ile danıştıkları her hallerinden belli idi. Fakat hayret, soyadları aynı aşçının pişirdiği pilavla dolu tepsilere benziyordu: Türkkan, Arslankan, Savaşkan... Kan, kan, kan!

Mamafih, bunda tuhaf olan ne? Şovenizm kanla başlar. Türk olsun, Alman, Çin kanı olsun, güya bütün diğer kanlardan daha temiz olacakmış. Ve kanla biter: Delikanlılar Rum kabristanlarını, Ermeni dükkanlarını, Yahudi imalathanelerini yağma edenlerdendi. Onlar bunları kendi kendine düşünüp bulduklarını zannediyordu. Oysa ki kafalarının içi hep aynı kıyma makinesinden çıkmış içle dolu idi.

Karakola girerken, nasıl bir soyadını seçeceğini kendisi de bilmiyordu. Fakat delikanlılar kurulmuş gibi, hep "kan, kan, kan" diye sıralarken, onlarla alay etmek istedi.

— Ran!

Polis komiseri hayretle gözlerini kaldırdı;

— Bu ne demek?

— Tam manası ile hiç!

Komiser omuz silkti. "Eh, Ran ise, Ran olsun!" ve haneyi doldurdu. Kanun, soyadlarının herhangi bir mana taşımasını şart koşmuyordu.

Bu hatıralara gülümsemedi. Çocukluk... Hapishaneden -hep aynı hapishane- henüz çıkmıştı, başı dönmüş olacak. Hiç değilse o zamanlar 32 yaşında idi.

"Anam-babam, siz de hayatınızı yaşayıp tüketeceksiniz; oysa ki ortalıkta her şey olduğu gibi kalacak. O zaman da, köylü kadınların deyimi ile daha seller gibi gözyaşı dökeceksiniz." Galiba bunu Tolstoy söylemiş olacak.

Ranzada, baş ucunda deste deste yazılı kağıtlar duruyordu. Son sahneyi ezbere hatırlıyordu: Öldürücü yarayı alan Kont Andre mavi gök kubbesine bakıyor... Tercümeyi tez bitirmeli. *Harp ve Sulh*'un birinci cildi, kış basmadan çıkmalıdır. Onlar için daha başka bir şey yapamayacaktı ki.

Fakat o, yine de hep böyle kımıldamadan ranzada oturuyordu. Lafa bak! İşmiş!? Ne halt etmeye...

Gösterişli-özentili katip el yazısı ile doldurulmuş iki haneyi daha görüyor:

"Doğum yeri: Selanik, Doğum tarihi: 1902"

Rumi takvime göre 1902, Hicri 1318 senesi, Mehmet Nâzım Paşa için talihli bitmişti.

Padişah, kendisini Sivas'tan geri çağırdıktan sonra, uzun zamanlar yeni bir tayin için uğraştı durdu. Kinci II Abdülhamit, Mersin olayını bir türlü affetmiyor, unutmuyordu. Nüfuzlu tanıdıkları sayesinde Mehmet Nâzım Paşa, Mersin'den sonra bir çok şehirlerde valilik yaptı; fakat hiç bir yerde ona, iki seneden fazla tutunmaya imkan-fırsat vermemişlerdi. Esasen Padişah, yüksek rütbeden olanların, hele vergi alımı ellerinde ve kendilerine bağlı olan erkanın aynı yerde uzun zaman kalmasını hiç sevmezdi. Aynı vilayette sürekli memurluklar, insanı ister istemez yerli halkın menfaatini korumaya zorlar. Bu ise sarayın işine hiç mi hiç gelmiyordu. Dile kolay, bilmem kaç tane karısı; aşçısı sekiz yüz, uşağı bin, yaverler bunun yarısı, soytarı, çalgıcısı, şair şuera dört yüz, hekim altmış, eczacı otuz, berber elli, muhafızmış, casusmuş otuz bin, hele sair saray hizmetkarı ise sayısız! Gel de bu orduyu besle! Kolay mı! Abdülhamit'in kendisi pek de yemek seçermiş. Yaz-kış yalnız Amasya elması ile beslenen ineklerin sütünü içer, sofrası için, danalar Afrika meyvesi ile beslenirmiş. Her ne kadar ecdadından kendisine kalan İmparatorluk pek büyük idi ise de (Afrika'dan Kafkasya'ya, Arabistan'dan Bosna ve Arnavutluk'a kadar), hazine daima boştu, memur maaşlarını bazen bütün bir sene ödeyemiyorlardı, "bahşiş"le geçinmekten başka çare kalmıyordu. Hayır, Sultan hiç bir zaman valilerin, vilayetlerin menfaatini gözetmelerine müsaade edemezdi. Yine de bazı valiler hep aynı yerde beş altı sene kalabilmiş iken, Mehmet Nâzım Paşa hemen hemen seneye başkente dönüp yeni bir yere tayini için eşik aşındırmak, bütün iltimas imkanlarını kullanmak ve hayli para harcamak zorunda kalıyordu.

Buna rağmen Paşa, Mersin'de on sene önce yaptıklarına hiç de

pişman değildi. İmparatorluk topraklarında oturan yabancılar pek küstahlaşmıştı! Kendilerinden vergi alınması şöyle dursun, bütün imtiyazlar -ve bunlar arasında en mühimi tütün inhisarı- onların ellerinde idi. Gavurlar, Müslüman mahkemelerine bağlı değildi. Küfeci çocuğunun kafasına bastonunu indiren İngiliz Tompson da herhalde buna güveniyordu. Vurması şöyle-böyle değil (Oğlan yere yıkılarak oracıkta can vermişti). ma İngiliz, hesabında yanılmış olacaktı. Mersin Mutasarrıfı Mehmet Nâzım Paşa kararlı bir insandı.

Britanya Konsolosu, İngiliz'in derhal bırakılmasını istemiş, hatta limanda bulunan Kraliyet Filosu gemilerinden şehri bombardıman edeceği şeklinde tehditler savurmuştu. Nâzım Paşa çaresiz kalarak, bütün İngiliz uyruklularını rehin tutup, bombardıman yapılırsa, hepsini idam ettireceğini bildirerek tehdide karşılık vermişti. Konsolos, İstanbul'daki sefaretleri vasıtasıyla Sultan'a başvurup, majestenin sekreteri de telgrafla bütün İngiliz uyrukluların serbest bırakılmasını emreden Sultan fermanını bildiredursun -iş işten çoktan geçmişti- Nâzım Paşa'ya, Sultan'ın arzusunu yerine getiremeyeceğini pişmanlıkla bildirmekten başka yapacak şey kalmıyordu. Çünkü bu arada, İngiliz Tompson darağacında çoktan cancağızını vermişti.

Elbette ki bu duyulmamış bir küstahlıktı.

İmparatorluğun bütün memurları -ufacık katip müsveddesinden Sadrazam'a kadar- Müslümanlar Padişahı'nın kulu kölesi sayılırdı. Dilediği zaman, size en son Sultan bağışı olarak, Müslüman kanını dökmeden kendinizi asabileceğiniz bir ipekli ip gönderebilir veya kendi haşmetli elleriyle, ağır tesir eden zehirle dolu bir kupa sunabilirdi. Bahtsızın biri Monark'ın teveccühünü büsbütün kaybetmiş, ise Yemen veya Hicaz'ın mahvedici kumlarına doğru uzun yolculuğa koyuluyordu; orada ise Allah, ölüm meleği Azrail'i göndermek için vakti artık kendisi tayin ederdi.

Bütün nüfuzlu tanıdıklarına rağmen Mehmet Nâzım Paşa da sağ salim kalamazdı. Ancak Büyük Britanya Kralı'nın Elçisi hadiseden iki hafta önce Boğaziçi'ndeki malikanesi yakınında bir yelkenli ya-

rışı tertiplemiş; her nasılsa bir kaç yüksek rütbeli Türk memurunu da yarışa davet etmişti. Halbuki kendisinin de iyi bildiği gibi, Abdülhamit, Avrupa komplolarından çekinerek memurlara yabancılarla her türlü özel görüşmeleri yasaklamıştı. Padişah haddinden ziyade öfkelendi. Saygıdeğer devletin büyükelçisine bir gözdağı vermek gerekiyordu. Mersin olayı bunun için biçilmiş bir kaftandı. Böylece, dik kafalı Mersin Mutasarrıfı Nâzım Paşa cezadan kurtulmuştu. Fakat Abdülhamit onun adını unutmadı.

Mehmet Nâzım Paşa yalnız dik kafalılığı ile değil, aynı zamanda liberal düşünen bir insan olarak da ün kazanmıştı. Şiir yazardı. Şiir sanatı hakkında bir kaç eser yayınlamıştı ki bu, İmparatorluğun üst rütbeli bir memuru için hoş görülemezdi. Bu da yetmedi, Mehmet Nâzım Paşa, pek de dindar olmayan, Mesnevi'yi yazan, Ortaçağ şairi ve mutasavvıfı Rumi Mevlana'nın müridi idi. Bu eserde Celaleddin, söz gelişi, insan değerinin yeryüzündeki azametine bağlı olmadığını iddia ederek, kalpten ibadete dair öğütler veriyor, büyük bir cüretle, Allah'ın bütün var olanın yaratıcısı olmayıp, tersine, bütün var olanın Allah olduğunu ileri sürüyordu. Mehmet Nâzım Paşa, bu şair tarafından kurulan, Müslüman aleminin bir nevi mason locası olan Mevlevi tarikatı mensubu idi. Musiki, şarkı ve oyunlarla dini inançlarına kendilerini verip, mistik bir vecd ile Tanrı ile birleştikleri ayinlere de katılıyordu.

Sultan'ın baş hafiyesinin rapor ettiğine göre, Mehmet Nâzım Paşa'nın Boğaziçi Asya kıyısındaki evinde toplanan şair, yazar ve musikişinaslar arasında vatanı Padişah'tan üstün tutan ve on iki senelik bir sürgünden sonra Sakız Adası'nda vefat eden, ihtilalci yazar Namık Kemal de vardı.

Günün birinde, güpegündüz, Nâzım Paşa yine her zamanki gibi, tayini için uğraşmak üzere Üsküdar'daki yalısından çıkınca, eve içinde Sultan'ın hafiyeleri bulunan üç fayton yanaştı.

Nazım Paşa'nın yazı odasında gerçekten Namık Kemal'in şiir suretleri ve kendisi tarafından çıkarılan İbret adındaki gazetenin de

bir kaç nüshası saklı idi.

Nâzım Paşa'nın genç gelini Celile Hanım o sırada atölyesinde çalışmakta idi. Sokağa bakınca durumu hemen kavradı. Elindeki fırçaları fırlatarak, hamile olduğu halde selamlığa koştu. Gizli çekmeceden, yasak evrakı kaparak, ne olur ne olmaz düşüncesiyle bir de eline tabanca aldı. Sonra yatak odasına döndü, tabancayı komodinin üzerinde bıraktı, evrakı yatağın altına soktu ve karyolasına uzandı.

Yazı odasında ve kütüphanede hiç bir şey bulamayan hafiyeler yatak odasına girdiler.

Cclile Hanım "Sizi gidi utanmaz reziller! Bir Müslüman hanımın yatak odasına nasıl girermişsiniz böyle?" diye bağırdı. "Hepinizi gebertmeden defolun buradan!"

Tabanca kullanmasını bilmediği halde, elindeki eski altılık tabanca ile üzerlerine yürüyüverdi.

Polisler ister istemez, hiç bir şey elde etmeden çekilmek zorunda kaldılar. Mehmet Nâzım Paşa ise derhal Halep'e gidip valilik vazifesine başlamak üzere Sultan'dan emir aldı.

Nâzım Paşa mektubu katladı, gözlüğünü çıkardı ve hoşnutlukla kürek kadar geniş sakalını sıvazladı.

Başlangıçta, oğlu Hikmet'in seçtiği eşe pek de hayran olmamıştı. Bir hanımın Fransızca konuşması ve resim yapması fena değildi tabii. Fakat Nâzım Paşa'nın fikrine göre, gelini aşırı serbest davranıyordu. Oğlu Hikmet Bey ise her şeyde karısına hak veriyordu. Zamanın gençliği böyledir işte... Bir erkeğin onurunu hiçe sayıyor. Üşenmeyen herkesin, karısının yüzüne bakabilmesi için, portresinin selamlığa asılması da ne demek oluyormuş? Rezillik! İşte bu kadar! Nâzım Paşa bir sene oğlu ile hiç konuşmadı.

Fakat gelini -günahına girmeyelim- zeki ve cesurdu. Mamafih bütün soyu da böyle idi. Büyük dedelerinin biri, gençliğinde (o zaman adı henüz Borjenski idi) kendi memleketi olan Polonya'da, Moskof gavurlarına karşı geldi. Yenildikten sonra memleketini bıraktı, İs-

lam dinine geçti, Mustafa Celaleddin adını aldı ve İmparatorlukta ilk defa bir Fransızca gramer kitabı çıkardı. Başka bir büyük dedesi ise henüz bir bacaksızken bulunduğu Alman gemisinde amirlerine karşı gelmiş (O zaman Deniz Harp Okulu talebesi idi), sonra da Boğaz'da gemiden denize atlamıştı. Onu Kızkulesi'ndeki fener bekçisi kurtardı. Çocuk İslam dinini kabul etti. Sadrazam Ali Paşa onu yetiştirdi ve hatta 1878 senesinde Berlin Kongresi'nde Padişah'ı temsil etti.

Mehmet Nâzım Paşa bir defa daha mektuba göz gezdirdi. Hikmet Bey, Nâzım Paşa'nın Halep'e hareket etmeden önce, kendisi tarafından Selanik'e, kocasının yanına gönderilen gelininin, Allah'ın inayeti ve keremi ile bir oğlan doğurduğunu ve çocuğa dedesine izafeten Nâzım adının verildiğini bildiriyordu.

Mehmet Nâzım Paşa ellerini çırptı. Abanoz ağacı kadar siyah Sudanlı hizmetkarı saygı ile önünde eğildi.

- Kahyayı çağır! Çabuk davran!

Kahya geldiği zaman, Nâzım Paşa yüz elli kişilik bir akşam ziyafetinin hazırlanmasını ve bir torunu dünyaya geldiğinden bugün evinin herkese açık olacağının ilan edilmesini emretti.

"Tanrı onu mesut ve bahtiyar eylesin!"

"Şükür sana, Yarabbi!"

Cezaevinin arkasındaki fener yandı ve bütün dünyayı sarımsı bir daire içine topladı. O pencereden dışarı baktı, sonra başını yine çevirdi. Dünyadan laf edilirse, Tolstoy elbette ki haksızdır (pek çok şey tanınmayacak kadar değişti). Fakat ihtiyarın aklında muhakkak başka bir şey vardı: Dünyada akıl-mantık fazlalaştı mı? Bilgiye gelince... Muhakkak. Fakat bu yüzden kötülük azaldı mı, dünyadan ıstırap kalktı mı, insanın kendisi çok mu değişti? Bu mesele daha kapanmış değil...

Gençliğinde her şey kolay erişilir gibi idi. Haydi, ha gayret, hep beraber! Ve mutluluk... Ama kendisine ait mutluluk değil, kaç para eder ki? Bütün dünyanın, bütün insanların mutluluğu, altına tutulan

bir kalpağın içine, olgun bir elma gibi düşecek! Gençliğinde... Kendisini kimbilir nerelerde terketmiş, doyamadığı gençliğinde...

Cezaevinin ağır, kirli paçavra, pislik kokusu kayboldu; yerini çürüyen yapraklar ve ilk yağmış kar kokusu aldı. O, on dokuz yaşında, başında uzun astragan kalpağı, bir bankta oturuyor. Kar taneleri yavaş yavaş, döne döne iniyor. Strastnoy Manastır Kilisesi'ndeki saat altı kere çalıyor. Kalkıyor, kalpağından karı silkiyor ve bronzdan, kederli Puşkin'e elini sallayarak üniversite yolunu tutuyor. Eski Şa Nuvar Sineması yanındaki sokak satıcısından sigara alıyor iki tane: "Gertsogovina Flor", iki de "Severnaya Palmira". Kulübün önünde arkadaşı, Çin şairi Emi Si-ya-u, kendisini bekliyor. Vakit daha erken, fakat arkadaşı onu salona götürüyor: O akşam Çinliler, Sin-Hai İhtilalinin yıldönümünü kutlayacak.

Bu olağanüstü bir üniversite idi. Komünist Üniversitesi... Doğu emekçilerinin üniversitesi. Burada Rus talebesi yanında Kafkasyalılar, Türkistanlıların yanında Asya'nın her ülkesinden gelmiş gençler okuyordu. Japonya'dan, Tibet'ten, Türkiye'den, İran'dan... Çoğu kendisi gibi Moskova'ya gizlice gelerek, kendi adları ile değil, gizli isimlerle yaşıyordu. Fakat onları ne hak hukuk ne de ödev bakımından Sovyet öğrencilerinden ayırt etmiyorlardı. Öğrenci hakları şöyle dursun, bunların hepsi herhangi bir Sovyet yurttaşı kadar hak sahibiydiler. Sovyet Şurası seçimlerine bile katılabilir, hatta hatta layık görüleni VZİK (Bütün Rusya Merkez İcra Komitesi) Başkanı bile olabilirdi. Burada onlardan ne uyruk, ne din, ne milliyet soran vardı. Kimse ille de Rusça konuşmalarını istemiyordu onlardan. Önemli olan başka şeydi. Başkası hesabına yaşamamak, polis, jandarmadan olmamak, imam, papaz veya şaman bulunmamak.

Emi Si-ya-u'nun kendisini soktuğu salonda her şey bayramı kutlamaya hazırdı. Sahneyi taze çiçekten çelenkler süslüyordu. Buz gibi soğuk ve aç olan Moskova'da, bu çiçekler de nereden gelmiş?

Emi Si-ya-u onu sahneye yaklaştırdı, ancak o zaman gördü: Kayısı gülünün yaprağına siyah benekli uç uç böceği konmuştu. Çiçek-

ler de, uç uç böceği de, kağıttan kesilip yapılmıştı.

Çinlilerin sanat inceliklerini kendilerinden başka kim anlayabilirdi? Fakat onlar başka türlü yapamıyordu.

Duvarlara, üstleri taa yerlere kadar hiyeroglif yazılı kırmızı bezler asılmıştı. Salonda oturanların yarısı Çince anlamıyordu. Fakat söylenen sözler, daha tercüme edilmeden anlaşılıyordu. Sonra herkes Enternasyonali söylemeye başladı. Herkes kendi diliyle. Yalnız, "Enternasyonal" kelimesi bütün dillerde birdi.

Hiyeroglifli bezler arasında karikatür ve tablolar asılı idi. Bir işçi, çekici ile dünyayı sarmış zincirleri kırıyor. Göbekli bir kapitalist "III. Enternasyonal" diyen kırmızı harfleri görüp, sırt üstü yere yıkılıyor.

"Selam sana Batılı işçi! Sen Sovyet İşçi Cumhuriyeti'ni destekliyorsun! Selam size, Vilhelm'i deviren Alman demircileri! Stiness'in yeni kanlı tahtını parçalayın!"

Daha iki-üç sene, daha üç-dört kahramanca çıkış ve sınırlar açılacak, hapishaneler yıkılacak, dünya bizim olacaktır.

İşte, biz de kırkımıza geldik. Sen ise hâlâ hapistesin. O Alman demirciler neredeler acaba? Sağ mıdırlar? Sağ iseler, hangi tavuğun emrinde, kollarında gamalı haç işareti, Ukrayna'da dolaşıyorlar?

Tavuk adını ona, okul müdürü kendisini Deniz Harp Okulu öğrencilerine takdim ettiği gün taktılar. Daha önce adı "Henne" idi. Bu ise Almanca tavuk demektir. Sonra da, sırtının arkasında asılı başçavuş parası çok komik havaya dikiliyordu, tıpkı bir tavuğun kuyruğu gibi. En önemlisi de, daha gelir gelmez bölükte kendi nizamını kurmaya başlamasıydı. Bunu yaparken, bir horoz gibi kabarıyordu. Horozu taklit etmeye çalışan kocaman, besili bir tavuktan daha komik ne olabilir?

Okul, adalardan birinde, büyük bir taş binada idi. Açık havalarda adalar, İstanbul'un yedi tepesinin yedisinden de gayet iyi görülür. Marmara Denizi'nin firuze yüzünde ufuklarda dev deniz hayvanlarının koyu renkli sırtları veya şişkin eğri tulumlar gibi dikilir dururlar.

Bir çok defa babası, hatta bazen dedesi ile adalara gidip gelmişti. Zenginlerin köşkleri, bağlar-bahçeler arasında, ak gürgen ve kavakların yeşilliği içindedir. Dört yandan yüksek tahta perdelerin meraklı gözlerden gizlediği deniz hamamları, yazın moda düşkünleriyle dolar. Deniz banyoları daha yeni tanınmaya başlamıştı; bunların sağlık için faydalı olduğunu söylüyorlardı. Fakat tahta perdelere rağmen, denize nerdeyse frakla giriliyordu.

Boğucu sıcakların sürdüğü aylarda, eski İstanbul'un sokakları ağır bir hava içinde bunalırken, Şirketi Hayriye'nin ufacık şehir hattı vapurları başkentle adalar arasında, pırıl pırıl, üstü yağlı gibi duran denizin suyuna çarklarının paletleri ile pat-pat vura vura, ardında dumandan upuzun etek kuyruğunu bırakarak, gezmeye çıkan kalabalığı götürüp getiriyordu.

Fakat Deniz Harp Okulu'nun bulunduğu Heybeli Adası'na o, ancak on dört yaşında iken ilk defa gidebildi.

Dünya Savaşı üç senedir devam ediyordu. Başkentte gitgide fazla açlık çekiliyordu. İyi pişmemiş mısır ekmeğinden iki yüz, hatta bazen yalnız yüz elli gramı, ancak vesika ile alınabiliyordu. Hastalıklar -hele sonbaharda- çocukları biçip götürüyordu. Nâzım'ın yazıldığı Numune Mektebi'ndeki dersler ikide bir kesiliyordu. Tabii, dedesinin Üsküdar'daki yalısında açlıktan şikayet etmek günah olurdu. Fakat burada bile memleketin kaderi olan meşakkat hissedilmiyor değildi.

Mehmet Nâzım Paşa'da aristokratik snobizm illeti hiç yoktu. Yürekten cömert bir insandı o. Mevlana'nın sadık müridi olduğundan, öz zenginlik olarak manevi zenginliği kabul ederdi. Müslümanlığın, iyi ahlak anlayışına dair patriarkal öğütleri ise, kendinden daha ufak ve daha zayıf olan din kardeşlerini felakette terk etmemeyi emrediyordu. Evinde daima fakir iş arkadaşlarının, uzak akrabalarının çocukları ve sayısız manevi evladı oturmakta idi. Mahalle kadınları, yalının Hanımefendisi vasıtasıyla, verem olmuş kızını hastaneye yatırmak, sultan harcına oğlunu okula kaydettirmek, kocasına bir iş

bulmak için Paşa'ya başvururlardı. Nâzım Paşa elinden geleni yapar, yardım ederdi. Yaşlı Hanımefendi fakirlere seve seve yiyecek dağıtırdı. Fakat yardım dilekleri o kadar çoğalıyordu ki, hepsini yerine getirmek imkansız olmaya başlamıştı. Bu da Paşa'yı cephelerdeki durum kadar üzüyor, endişeye düşürüyordu. O arada Abdülhamit II tahttan indirilmişti. İmparatorluğun işleri "Genç Türk" adında Üçlü Devlet Şurası tarafından idare ediliyordu. Zayıf iradeli Padişah Murat V, bunların elinde itaatli bir alet oluvermişti. Üçlü Devlet Şurası Başkanı, Padişah'ın damadı ve Başkumandan Yardımcısı Enver Paşa, Kayzer Vilhelm'in generallerinin tavsiyeleri üzerine, harbin hemen ilk günlerinde Kafkasya'ya saldırmıştı. Fakat Ruslara yenilerek, 90 bin askerinin 70 binini kaybetti; üstelik de Kars, Erzurum, Trabzon şehirlerini teslim etmek zorunda kaldı. Müslüman din adamlarının başı (Şeyh-ül İslam) gavurlara karşı, din uğruna kutsal harp (cihad) ilan etti. Bu arada da yalnız Rus, İngiliz ve Fransızların gavur sayılmasına dair vaazlarda bulundu. Alman ve Avusturyalıları ise tam aksine, İslam'ın desteği ilan etti. Buna karşılık Arap uleması ise, Almanların İslam düşmanı, İngiliz ve Fransızların da İslam dostu olduğunu bildiriyordu. Arap kabilelerinin isyanları sayesinde Britanya ordu birlikleri Süveyş'ten Filistin'e kadar ilerledi. Nâzım Paşa, Britanya Kolordusu'nun, başlarında General Tausant olmak üzere, esir düşmesi ile bir dereceye kadar avundu. Fakat İngilizler çok çabuk toparlanarak hemen hücuma geçtiler. Kutsal şehir Şam ve Nâzım Paşa'nın çok sevdiği Halep tehdit altında idi. Kısa bir zaman sonra, Nâzım Paşa valilik yaptığı son vilayetten -Selanik'ten- ayrılmak zorunda kaldı. Britanya filosu Çanakkale'ye bombardıman açtı. Gelibolu Yarımadası'na asker çıkardı. Hatta payitaht İstanbul'u da tehdide koyuldu. Fakat kanlı bir savaşın sonunda gavurlar Miralay Mustafa Kemal tarafından denize döküldü.

Nâzım Paşa daha Halep Valisi iken Mustafa Kemal'le tanışmıştı. Mustafa Kemal o sıralarda, Suriye Askeri Mıntıkası'nda yüzbaşı rütbesi ile vazife görüyordu. Oraya da akademiyi bitirdikten sonra muhafız refakati altında getirilmişti. Sultan onun (sonradan anlaşıl-

dığına göre, haklı olarak) Jöntürklerle temasta olduğundan şüphe ediyordu. Abdülhamit tahttan indirildikten sonra, Nâzım Paşa, Mustafa Kemal'in Şam'da, "Vatan" adındaki gizli bir subaylar birliğini kurmuş olduğunu öğrendi. Eğer Abdülhamit'in kendisinden korkmamış, yılmamış ise, Türk Ordusu'nda kendi ordusundaymış gibi serbest davranan Liman Von Sanders'e elbette ki boyun eğmeyecekti. Nitekim Mustafa Kemal, Von Sanders'in emrini yerine getirmeyi reddetti ve -Allah şahit ya!- savaşı kazandı.

Gazetelere bakarak cephede olup bitenler hakkında fikir edinmek güçtü. Ne yazık ki Genç Türk Üçlü Devlet Şurası'nın da Abdülhamit'ten geri kalmadığı anlaşılmıştı: Bol mahsul ve ortada olmayan zafer haberlerinden başka, herhangi bir şeyin yayınlanması yasak edilmişti. Nâzım Paşa'nın ise kendi haber kaynakları vardı. Evinde toplanan bütün dostları, türlü nezaretlerde memurken, şimdi asker üniforması giymişti. Haftada bir gün Cemal Paşa'nın yaverlerinden biri, muhakkak Üsküdar'a geliyordu. Bahriye Nazırı ve Devlet Şurası azası olan Cemal Paşa ise Filistin Ordusu kumandanlığını yapıyordu. Buna rağmen Nâzım Paşa'nın hal hatırını sormaktan geri kalmıyordu. Yaverler vasıtası ile muntazaman sıhhatini sorar, selam ulaştırır, herhangi bir ihtiyacı olup olmadığını bilmek isterdi. Ne de olsa, Cemal Paşa onun manevi evlatlarından biri idi.

Küçük Nâzım'ın bir çok yaramazlıklarına dedesinin yalısında göz yumuluyordu. Fakat söz savaştan açıldı mı, Paşa, şımarttığı sevgili torununu odadan dışarı çıkarırdı (Paşa herhalde konuşulanın oğlanın kulaklarına göre olmadığını düşünüyordu). Gücenmiş torunu da hareme geçiyordu.

Hariciye Nezareti'ne geçen Hikmet Bey, Hamburg'a konsolos tayin edildi. Nâzım ise annesi ile beraber dedesinin yanında kalıyordu. Avrupa ekolünün ilk Türk ressamlarından olan Celile Hanım'ın atölyesi, çocuğun kederli anlarında sığınağı olmuştu. Annesinin nasıl boya karıştırdığını, boyaların kanaviçede nasıl tablo haline geldiklerini gören Nâzım, gücendiği şeyleri unutuveriyor ve kendisi de

gittikçe daha sık fırçaya sarılmaya başlıyordu.

Dedesi ise oğlanın; Sadi, Hafız, Attar ve Mevlana'nın şiirleri gibi, Müslüman ruhunu aksettiren büyük eserlerin yazılmış oldukları dili -Farsçayı- öğrenmesinin çok daha iyi olacağında ısrar ediyordu. Fakat torunu dik kafalı ve tez canlı bir çocuktu. Kuran'ın anlaşılmaz Arapça surelerini ezberlemek zorunda olduğu mektebi bile ona yetip artıyordu. Farsça hocası iki dersten sonra ona ders vermekten vazgeçti.

Nâzım Paşa'nın yapamadığını Celile Hanım yaptı. Oğluna akşamları Fransız ihtilallerine ait eserler, La Fontaine Masalları'nı okudu. Resimlere baka baka, annesinin anlattıklarını dinleye dinleye Nâzım, farkına varmadan, önce Fransızca'ya, sonra resim sanatına merak sardı.

Dedesini kızdırmak için durmadan savaş gemilerinin resmini yapıyordu. Bir defa da düşmana ateş açan "Yavuz Sultan Selim Kruvazörü"nün resmini yaptı. Sulu boya ile yapılmış bu resim kaderini tayin etti.

Nâzım Paşa atölyeye uğradığı zaman uzun uzun kruvazörün kurşuni bordasına, mermi patlamalarının sarı, top top beneklerine, güvertedeki deniz erlerinin şekillerine baktı. Sonra da karar verdi. Madem ki oğlanın edebiyata istidadı yok, harp filosunun denizcisi olsun. Büyük dedesinin izinde yürüsün. Bahriye Nezareti yaverinin ilk ziyaretinde Nâzım Paşa arzusunu bildirdi. Ve bir ay sonra da küçük Nâzım Heybeli Adası'nda idi.

Deniz Harp öğrencileri her sabah granit rıhtımda sıraya giriyordu. Denizde, hayli açıklara kadar uzanan dalgakırandaki bayrak direğine İmparatorluğun yeşil bayrağı ağır ağır çekiliyordu. Selanik doğumlu Nâzım, bölüğün en uzun boylusu idi ve sağ cenahta duruyordu. Onun hemen arkasında Sultan'ın yeğeni, hükümdar soyundan Prens Vahit, onun da arkasında cephede şehit düşen ufak rütbeli bir subayın oğlu Niyazi, daha da arkasında, Darüşşafaka'dan bir yetim, Orhan durmakta idiler. Sabah güneşi altında deniz safran

rengi almış, parıldıyordu; uzaklarda, ta ufukta, yatların yelkenleri, vapurların dumanları görünüyordu. Koya ise Yavuz Sultan Selim Kruvazörü demirlemişti.

Kruvazörlerin erleri ve subayları, Nâzım'ınki gibi, sipersiz, çene kayışlı şapka giyiyorlardı. Arması, ufacık palmiye dallarından çerçeve içinde, çapa ve ay-yıldızdan ibaretti. Cemal Paşa'nın yeniliği olan bu sipersiz şapkanın adı, ona izafeten "Cemaliye" idi.

Nâzım artık, kruvazörde bayrak ve cemaliyelerden başka, Türk olan hiç bir şeyin bulunmadığını biliyordu. Kruvazörün bütün mürettebatı eskiden ne idiyse, şimdi de o kalmıştı. Yani hepsi Alman'dı. Sadece üniformasını, değiştirip, kruvazörün "Göben" adını boya ile örtmüşlerdi, hepsi bu kadar. İki sene evvel bu kruvazör Karadeniz'e çıkmış ve Rus gemilerine ateş açmıştı. Dolaşan rivayete göre, emri Cemal Paşa'dan habersiz, Alman Amirali Suşon vermiş. Durum ne olursa olsun, bu kruvazörün açtığı ateş, Türkiye için bu uğursuz savaşın başlangıcı olmuştu. Şimdi ise, düşmana ateş açacağına, top namlularını İstanbul şehrine dikerek buralarda demirledi kaldı. Onların bölüğüne ise lavuk nemrudu, şu şişman, kısa boylu, saman gibi renksiz saçlı Alman başçavuşu kumanda ediyordu.

Kim bilir? Alman filosunda adet belki de böyleymiş. Fakat onlar Alman değildi ki, üniformalarının iyi parlatılmamış her düğmesi, beceriksizce her tüfek kaldırışı bahanesi ile çavuş kendilerine dünyanın küfürünü yağdırabilsin.

Mevsim kıştı. Lapa lapa sulu kar yağıyordu. Sabahın erken saatinde bölüğü talime çıkardılar. Tam teçhizatla -omuzda tüfek, sırtlarında çanta- Tavuk onları iki saat kadar koşturdu.

— İstikamet deniz! Koşar adımla ileri marş!

Çavuş da bölüğün yanında, suratı kızarmış, kan ter içinde fakat bir adım geri kalmadan koşuyordu. Önlerinde deniz göründü. Deniz yaklaştı, yaklaştı. Nâzım suyun tam kenarında durdu. Kan ter içinde buz gibi suya da atlanmaz ya!

— Niye durdunuz? Tavuk öfkesinden kendinden geçmişti. Kumandasız ha? Sudan mı korktunuz, korkak domuz oğlu domuzlar sizi!

Nâzım'a doğru seğirtti ve sert, kısa bir hareketle yanağına tokatı yapıştırdı. Nâzım'ın hiddetten gözü döndü. Daha hiç kimse kendisine böyle bir hakarette bulunmamıştı o ana kadar. Altı yaşında iken babası onun camlı kapıya asılarak sallandığını görmüştü, halbuki bunu yapmaması için kendisine bin bir defa tembih edilmişti. Hikmet Bey kızarak ona "eşşek!" dediydi. Nâzım bir parça ekmek almış, ufacık kız kardeşi Samiye'yi kucaklamış ve bir daha dönmemek üzere, evini terk etmişti. Akşam olunca, artık polise başvurmak zorunda kalan babası onu bir parkın sırasında otururken bulmuştu.

Hikmet Bey, İhtiyar Paşa'nın sık sık tekrar etmeyi sevdiği sözleri hatırlamıştı: "Bir çocuk evin misafiridir. Ona hükmetmek değil, onu sevmek ve saymak lazım!" Ve çocuktan özür dilemişti: "Ben sana haksızlık yaptım. Gel seninle barışalım!"

Şu sersem Tavuk'a bak! Hiddetini yenmek için, Nâzım'ın ne kadar kendini zorladığını bir Allah bilir.

Aradan bir hafta geçti. Tavuk yine bölüğünü talime çıkararak, tekli sıraya dizdirdi. Kendisi de bir tepeye tırmandı. Bacaklarını pergel gibi açarak, Vilhelm bıyıklarını sıvazladı ve parmağını göğsüne bastırarak kumanda verdi:

— İstikamet ben! Koşar adımlarla ileri marş!

Nâzım yıldırım hızı ile tepeye çıktı -onun arkasında da bütün bölük!- O kadar hızlı koşuyorlardı ki, Tavuk'a "Bölük duur!" kumandasını vermeye vakit kalmamıştı. Tavuk'u yere yıktılar ve bütün bölük üzerine basa basa üstünden geçti.

Bunun üzerine Tavuk reviri boyladı, Nâzım da oda hapsini. Bu oda bir tabut kadar dardı (içinde ne yatılır ne de oturulabilirdi).

İlk mahpusluğu henüz on beş yaşındaydı. Şimdi ise kırk yaşında! Sağ olun, Nâzım Paşa, Celile Hanım, Hikmet Bey! İnsanı; kalbinde

yaşayan akıl ve idrak seslerini dinlemeye alıştırdığınız için, teşekkürler! İnsanı ileride bekleyen şeylere tahammül etmeye yetecek kuvveti vererek, hayat yoluna çıkardığınız için, sağ olun! Tavanın altındaki fersiz ampul şafaklara kadar sönmemek üzere yandı. Ranzadan kalktı, yine de yıkanmak için dışarı çıkacaktı. Fakat geçti artık. Kampanaya vurulmuştu.

Nöbetçi gardiyan kapıya yaklaştı, sürgüyü sürdü, kilidi anahtarla kapattı. Tuhaf adam bu gardiyan. Buralı, Bursalıdır. Her akşam mahpuslara "İyi geceler!" der. Bugün de dedi. Sonra da gözetleme deliğinin kapağını kaldırarak, kapıya çağırır:

— Gelsene üstat! Gel! Alaman yine hücuma geçti. Londra'yı yine bombaladı. Hadisene, inat etme, de bakalım: Alaman harbi kazanacak!

Gardiyan Hitler için deli oluyordu. Fakat bugün, bir-iki sene evvelki kadar emin değildi artık.

— Kazanmayacak!

— Hele bak, hâlâ imanını yitirmemiş! Eh, hele biraz daha yat, görürüz o zaman.

Kapıdaki gözetleme deliği yine kapandı.

Pencereye gitti, döndü. Yine pencereye, yine kapıya. Bunca sene içinde kaç metre yürümüş bu betonda acaba? Et bakalım! İstediğin kadar hesap et, hep aynıdır, hep dörttür.

İmanını kaybetmedinse... Bizimkiler orada savaşıyor, biz ise burada yan gelip yatıyoruz!

İmanını yitirmedinse... Asılacaksın veya zindana atılacaksın! Tamam! On sene, on beş sene yatacaksın...

Köşeden köşeye saat rakkası gibi dolaşmaya başladı. Bütün hapishane onun bu huyunu biliyordu. Gündüzün, hücreler açıkken o bazen koridora çıkardı (uzun vezinler için hücre pek küçüktü). İkinci kattaki otuz kişilik odada yatan köylü Selim Ağa gülümseyerek

söylerdi:

— Yavaş olun, kesin sesinizi çocuklar. Baba yine zorlu şiir yazıyor.

Onun lisanında "zorlu", yaman demekti. Nâzım burada dokumacılar birliğini kuralı, ona bu "Baba" lakabı yakıştırıldı. Ak sakallı, nur yüzlü bir köylü olan Selim Ağa kendisinden on beş yaş büyüktü.

Dünyadan, memleketinden, insandan
umudun kesik değil diye
ipe çekilmeyip de
atılırsan içeriye,
yatarsan on yıl, on beş yıl
daha da yatacağından başka,
"sallansaydım ipin ucunda
bir bayrak gibi keşke"
demiyeceksin
Yaşamakla ayak direyeceksin.
Belki bahtiyarlık değildir artık,
boynumun borcudur fakat,
düşmana inat
bir gün fazla yaşamak.

Ranzaya uzandı. Hayır, ne denilirse densin, yaşamak gerek. Hayat bir borç haline gelse bile. Sanki birisine verilmiş sözü varmış da onu tutuyormuş gibi. Hafif daldı.

Kilit tıkırdadı. Paslı mandal tiz bir sesle gıcırdadı. Hücreye orta boylu bir delikanlı girdi.

— Al sana bir arkadaş!

Bunu söyleyen şu Alman delisi idi.

Koridordaki adımlar ağır ağır uzaklaştı. Her taraftan ses kesildi. Delikanlı hep böyle, hücrenin tam ortasında duruyordu.

— Buyurun, yerleşiniz! Gerçi biraz dar olacak ama, kusura bakmayınız!

Yeni gelen sessiz sedasız yatağını serdi, ufak torbasını köşeye yerleştirdi. Ne yapacağını şaşırmış, sersemlemişti. Nasıl şaşmasın! İki sene önce, beş seneye mahkum olmuş "komünizm propagandası" için. Oysaki bütün propagandası, Nâzım Hikmet'in şiirlerini sevmesi ve onun haksız yere mahkum olduğunu söylemesiydi.

Şairle iki kişi olarak, aynı hücrede yatacağı hiç aklına gelebilir mi idi?

İmkansız! Olacak gibi değil! Olmayacak ne var ki?

Raşit -delikanlının adı Raşit'ti- hikayesini anlattı. Hapiste iken kendisi de şiir yazmaya başlamış. Hatta Yedi Gün mecmuasına bile göndermiş. Gülünecek bir şey olmuş. Müellifin kim olduğu bilinmeden şiirleri çıkmaya başlamış. Sene sonunda yazı işleri müdürlüğü okuyucular arasında bir anket açtığı zaman, şiirleri çoğunlukla en iyi olarak seçilmiş. Ödülü alanı bir görselermiş! Şiirleri hakkında henüz hakiki bir şairle konuşmak fırsatını bulamamıştı. Nitekim usta bir şairin kanaati, kendisinin hakikaten şair olarak bir değer taşıyıp taşımadığı meselesini ortaya koyacaktı. Vakit geç olduğu halde cesaret buldu ve şiirlerini okumak için izin istedi.

Torbasından arka arkaya üstleri yazılı defter yapraklarını çıkararak herşeyi sıradan okuyordu. Nâzım ses çıkarmadan dinliyordu. Bir pipo söndürüyor, bir pipo yakıyordu. Kumaşının değerini anlamak için, dokumacı bütün topa bakmaz, ufak bir kenarı yoklasa yeter. Ona da üç dört satır kafi geldi.

Delikanlıda şüphesiz istidat vardı. Fakat şiirleri... *"Yalnız hayal*

rüzgarının şişirdiği yelkenler insanların güzel oldukları ülkeye götürüyor. Yalnız aşkla şifa bulursun..." Tanrım, bu ne biçim şiir! On dört yaşında iken kendisi hemen hemen buna yakın yazabiliyordu.

O gün nedense tek başına futbol oynuyordu. Topu bahçenin duvarına vuruyordu. Dedesinin Üsküdar'daki yalısında bahçe bol gölgeli ve sık ağaçlı idi. Dedesi oralarda asmanın sardığı kameriyede oturuyordu. Arkadaşları ziyaretine geldiler (kendisi gibi, Mevlana Celaleddin Rumi tarikatından). Kimi fesli idi, kimi kara takkeli. Kahve içiyor, Farsça beyitler okuyorlardı.

Top ikide bir duvardan, kameriyeyi çevreleyen çalıların arasına kaçıyor. Lavanta çiçeklerinin arasına sıkışmış topuna ellerini uzatırken, Nâzım birden öylece dondu, büyüklerin konuştuklarına kulak verdi.

— Niçin saklıyorsunuz, Paşa Hazretleri? Mevlevi şairlerinden sizden başka bunu kim yazabilirdi?

Dedesi cevap verdi:

— Sizi temin ederim, ben yazmadım.

— Peki ama, imzası? Nâzım...

— Müsaade edin, yeryüzünde bir tek Nâzım mı şiir yazıyor?

— Tevazu gösteriyorsunuz, Paşa Hazretleri. Bu şaheser kaleminizden çıkmamışsa, bu üstünlüğe kim ulaşmış olabilir ki? Mecmua henüz baskıdan çıktı. Okuduk ve sizi tebriğe, mübarek ellerinizi öpmeye geldik. Var olun, nur olun!

Fakat Nâzım Paşa ısrar edip duruyordu.

— Bu şiirin vezni hece veznidir. Ben ise aruz kullanırım. Mamafih beni de meraka düşürdünüz. Bir kere daha okuyunuz, dinleyelim. Titrek, ihtiyar ses ilk mısrayı okumaya başladı:

Ebede set çeken perdeyi deldim...

Nâzım artık dayanamadı. Çalılar içinden doğruldu. Ellerinde futbol topu. Çilli yüzü kıpkırmızı. Heyecanla ikinci mısrayı ve şiirin devamını okudu:

Aşkı içten duydum, arşa yükseldim.
İşte huzurunda secdeye geldim
Ben de müridinim işte, Mevlana!

Henüz baskıdan çıkmış mecmuada okudukları şiiri, Nâzım Paşa'nın torunu nasıl olur da ezbere bilebilir? İçlerinden anlayışlı bir misafir durumu sezdi.

— Anlaşıldı! Küçük Bey, Paşa Hazretleri'nin eserini evrak arasında bulmuş, genç hafızasında tutmuş olacak.

Misafirleri kadar şaşırmış Nâzım Paşa itiraz etmeye çabalarken, torunu daha evvel davrandı:

— Benim de ismim Nâzım! Ben bahçede oynarken konuştuklarınızı duydum. Biz dedemle daha Konya'da iken ayinlere gidiyorduk. İşte, ben de şiir yazdım. Mecmuaya gönderdim. Bastılar. Daha da basacaklar. Kitaplarım da çıkacak...

Cebinden kağıt ve ufacık bir kurşun kalem parçası çıkardı ve birkaç mısra daha okudu.

Berrak, açık bir Türkçe ve Celaleddin konusu üzerine yazılmış şiirde, halk şiirlerinin, hece vezninin; mavi gözlü, alev saçlı, yuvarlak yüzlü genç oğlanın ansızın ortaya çıkması ihtiyarlara mucize gibi gelmişti. Celaleddin müridlerinde, yüz yuvarlaklığının ayrıca mistik bir manası vardı. Bu, ilahi bir lütuf işareti sayılırdı.

Bir misafir:

— Bu oğlana Hazret tenasüh etti! diye haykırdı.

Neredeyse afacanın elini öpecekti. Fakat Nâzım, topu koltuğunun altına sıkıştırarak ortadan kayboldu.

Çeyrek asır önce, o hakikaten sevginin tek başına şifa verdiğine inanıyordu. İnsanı yoksulluktan da, açlıktan da kurtarabileceğine... Ne kadar da eskidenmiş bu. Derler ki her koyun kendi bacağından asılır. O halde acaba her neslin her şeyi kendi kendine ve aynı yerden başlayarak mı yaşaması gerekiyor? Raşit'in şiirleri berbattı. Kabiliyeti olmadığından değil. Fakat bunu kendisine nasıl anlatmalı? Şiirleri hapishanede onun biricik sevinci idi. Ona şöhret getirdi. Acaba bunun için mi şiirleri onu bütün pisliği, acısı ile hayattan uzaklaştıran yelken oluvermişti? Evet, ama hakikati nasıl anlatmalı ona?

Raşit okumasını bitirdi. Torba boştu. Defterler mangalın yanı başına yığılmıştı. Nâzım:

— Mangalı yakalım, dedi. Kahve içelim.

Kahve içildikten sonra Nâzım sordu:

— Bana inanıyor musun?

— Kendimden fazla!

— Öyleyse bütün yazdıklarını topla ve yak!

Raşit bir an için durakladı. Sonra eğilerek defterlerini topladı ve arkaya bakmadan ard arda mangalın ateşine fırlattı.

— Anlat kardeş hayatını.

Raşit anlattı. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sene, bir avukat ailesinin çocuğu olarak doğmuş. On altı yaşında babası ile Suriye'ye göç etmiş. Gurbette çalışmaya koyulmuş. Lokantada garsonluk yapıyormuş. Sonra bir tornacının yanında çıraklık yapmış. Gurbette sıkılmaya başlamış. On sekiz yaşındayken memlekete dönmüş. Adana'da bir mensucat fabrikasında katiplik yapmış. Sonra tezgah başına geçmiş. Daha sonraları ise malum.

— Bak, kardeş, şiirlerin kabiliyetlidir. Fakat kötü. Yazdıklarını senden önce bin bir defa ve daha da iyi yazdılar. Senin için şairane

olan tek şey, seni kirlenmiş yeryüzünden uzaklaştıran şu yelkenindir. Niye bu, çamurun bir parçasını olsun yeniden sürmeye yarayacak sapan olmasın?

Pencerenin dışında şafak söküyordu. Onlar ise şiir sanatı hakkında konuşuyor, durmadan konuşuyorlardı...

Konudan kısa bir uzaklaşma

— Karşılaştığımızı nereden öğrendiniz?

Biz İstanbul'da, romancı Orhan Kemal'in evinde, arkadaşı Nevzat Üstün, hanımı Nuriye, oğlu ve ev sahibi, Orhan Kemal'le sofra başında oturup muhabbet ediyorduk. Harp biteli yirmi küsur sene geçmişti. Nâzım Hikmet artık hayatta değildi. 1966 senesinin Kasım ayı içinde idik.

O senenin ilkbaharında Orhan Kemal'i komünizm propagandası yapmakla suçlandırarak hapse atmışlar. Nevzat Üstün, onun karısını ve çocuklarını (Orhan Kemal'in beş çocuğu var) yanına almak üzere götürmeye geldiği zaman, evinin önünde milliyetçiler toplanmış, tehditler savuruyor-muş. Nuriye Hanım koridora su şişelerini dizmiş, onları karşılamaya hazırlanıyormuş.

Fakat yalnız Türkiye'de değil, başka yerlerde de kamuoyu protestoları yükselmeye başlamış. Sorumlular Orhan Kemal'i serbest bırakmak zorunda kalmış. Şimdi de bu olay, sofra başında herkesin birbirine takılınasına ve gülmesine sebep oluyordu.

Bir çok dile çevrilmiş otuz küsur kitabın yazarı, memleketin en tanınmış romancılarından biri olan Orhan Kemal artık genç değildi. Türkiye'de kalemi ile hayatını kazanan bir kaç yazardan biri olan Orhan Kemal, ailesini geçindirmek için senede iki-üç kitap çıkarmak zorunda idi.

Günde on dört saat gibi yıpratıcı bir çalışma, hapishanede geçen seneler, meşakkat yılları yapacaklarını yapmıştı: Yüzüne kırışıklar

dizilmişti; yer yer dökülmüş saç yüzünden, zaten yüksek ve dik alnı daha da yüksek görünüyordu. Fakat çukurda olan keskin bakışlı gözleri, gür kaşları altında genç bir parıltı ile ışıldıyordu.

— Allah aşkına, bunları size kim anlattı?

Orhan Kemal soruyu kurnaz bir gülümseme ile tekrarladı:

— Sakın Nâzım olmasın?

Mesele şu idi: Orhan Kemal adı, takma bir addı. Bu isim, Nâzım Hikmet ile Bursa hapishanesinde karşılaşan şu genç işçi, Raşit Öğütçü adındaki delikanlının takma adı idi. Nâzım Hikmet 1951 senesinde Moskova'ya geldikten sonra, Sovyet yazarları ile ilk karşılaşmasında, Türkiye'nin en iyi nesir yazarı olarak Orhan Kemal'in adını söylemişti. Sonra da Orhan Kemal'le nasıl tanıştığını, nasıl bütün gece şiirlerini dinlediğini ve sonra Orhan Kemal'in defterini nasıl yok ettiğini, Moskova'daki dostlarına defalarca anlattı. Orhan Kemal buna çok memnun kalarak kahkaha ile güldü.

— Biliyordum zaten. Bu, Baba'nın işine benziyor! Size bunun doğrusunu anlatayım mı?

Orhan Kemal'in hikayesi

1940 senesi kışı idi -dikkat edin, bin dokuz yüz kırk dedim- o zaman harp çıktı, devam ediyordu, fakat henüz yalnız batıda. Ben hapishane kaleminde evrakla uğraşıyordum. Amirim olan hapishane katibi postadan yeni gelmiş resmi evraka bakıyordu.

— Oooo, dedi, gözün aydın! Üstadın geliyormuş!

— Üstat da kim? Hiç bir üstadım filan yoktu.

— Haydi, haydi, numara yapma! Canım, Nâzım Hikmet işte... Senin de üstadın sayılmaz mı?

İnanamadım. Elinde tuttuğu müzekkereyi uzattı. "14 Mayıs 1966 tarihinde bitecek olan ceza süresini doldurmak üzere, tutuklu Nâ-

zım Hikmet, idarenizde bulunan cezaevine naklen gönderiliyor." Evrakta bundan sonra izahat da geliyordu. Siyatikten rahatsızmış. Bursa'nın eskiden beri şifalı olarak tanılan banyolarından istifade ettirilmek üzere...

Bana, hapishane bahçesinde dikilmiş zambakların yeşil yaprakları üzerindeki karlar erimiş gibi, umumi afla serbest bırakılmışım, cezamın bitmesine kadar olan yıllar birden tükenmiş gibi geldi.

Herkes gibi ben de ona gıyaben, hayrandım. Ve herkes gibi, kimbilir neden, ona kızıyordum. Herkes gibi nedenini bilmeden onu seviyordum. Muazzam, koca şair...

İdareden usulcacık çıktım. Hapishanede şiir yazan, kendilerini şair sanan bizler üç kişi idik (Necati, İzzet ve ben). Fakat birincilik bende idi. Ne de olsa yazdıklarım basılıyordu.

Koşmamak için kendimi zor tutuyordum. Necati'nin koğuşuna gittim. Necati, Nâzım'ı İstanbul Tevkifhanesi'nden tanıyor, hakkında efsaneler anlatıyordu. Mesela Nâzım ağlayan bir çocuğu kucağına alır almaz çocuk hemen susuyormuş. Başka şeyler de anlatıyordu. Güya Nâzım fakir bir semtin şöyle alelade kahvesine dalarmış. Sokulurmuş bir serserinin yanma, cebindeki parayı çıkarıp -malum ya, para içinde yüzermiş- "Nen var, nen yoksa çıkar bakalım!" dermiş. Adamcağız şaşkın, bir kaç metelik çıkarırmış. "Niye bu kadar az?" diye sorarmış Nâzım. Adam susup boynunu bükermiş. Nâzım da, "Versene bütün paranı!" diyormuş. Sonra paraları birbirine karıştırıyor, yarı yarıya bölüyormuş. "Al, kardeş!"

Necati bana bu hikayeyi o kadar anlatmıştı ki, ben dayanamadım, günün birinde Nâzım'a bunun doğru olup olmadığını sordum. Nâzım öfkelendi, sonra da ciddi ciddi cevap verdi: "Yemin ederim, ömrümde böyle enayilik yapmış değilim!" Fakat efsane ilgi çekici. Biz sosyalistler işte böyle düşünüyorduk.

Nâzım'ın geleceğini duyar duymaz Necati bir çocuk gibi ellerini çırpmaya, sıçrayıp hoplamaya başladı: "Yaşasın!" Sonradan:

"Aman!" dedi, "Sakın ha, şiirmiş, soruymuş canını sıkma. Bundan hiç hoşlanmaz. Pılını pırtısını toplar başka koğuşa gider! İzzet'e de tembih et!"

İki saat geçmeden bütün hapishane öğrenmişti: Nâzım'ı getiriyorlar!

Aradan bir kaç hafta geçti. Yine böyle kurşuni, sisli bir sabah. Evrak karıştırıp pencereden karla örtülü yeşil zambak yapraklarına yine bakarken, Necati nefes nefese kaleme geldi:

— Nâzım Hikmet'i az önce getirdiler!

İyice hatırlıyorum. Kalemimi elimden düşürdüm.

— Müdürün yanına soktular. Ona senden bahsettim. Gel, şimdi nerdeyse avluya çıkaracaklar!

Bunları nefesi kesilerek bağırıyordu, elimi kaparak beni neredeyse zorla çekmeye başladı. O kadar heyecanlıydım ki, başım dönüyordu. O'nu, *Benerci, Jokond, Bedreddin* destanlarını yazan insanı şimdi görecektim demek...

Hapishane Müdürü kapısının yanında, beton döşemede eşyası duruyordu: Pötikareli bir battaniyeye sarılı yatak dengi, eski meşin bavul, sepet.

Hayretler içinde kaldım: Demek bizde, alelade fanilerde olduğu gibi, onun da bavulları, sepeti, döşeği varmış. Demek o da şiir yazmasının ötesinde bizimki gibi basit, günlük işlerle uğraşıyormuş. Ömrümde canlı dahiler görmüşüm gibi bir dahiyi normal insanlardan çok farklı düşünüyordum. Onun bir heykel gibi heybetli, kapıdan çıkacağını zannediyordum (başında papağı olan bir put gibi). Hayır, papak değil, tüylü bir koyunu karnından yarıp başına geçirmiş bir put, şiirlerinde yazdığı gibi...

Kapı açıldı. Gülümseyerek çıktı. Göz göze geldik. Mavi gözlerinde, gülümsemesinde tertemiz, apaçık, çocuksu bir şey vardı.

Nereye gitsem, ne yapsam diye düşünürmüş gibi durakladı. Son-

ra Necati'yi gördü, ona doğru gitmek istedi, fakat Necati, Nâzım'a doğru koşarak beni takdim etti.

Nâzım askerce topuklarını birleştirerek ve yüzüne ciddi bir ifade vermeye çalışarak kendini takdim etti:

— Ben Nâzım Hikmet!

El sıkıştık.

Bu arada da müdürün kapısı önünde hayli kalabalık toplandı. Onu başka hapishanelerden tanıyanlar, adını işitmiş olanlar onu karşılamaya koştular. Tanıdık bir yüz görünce, Nâzım hemen ona doğru koşuyor, kucaklaşıyor, öpüşüyordu. Uzun bir ayrılıktan sonra kardeşini veya oğlunu görmüş gibi idi. "Sen de buradasın, demek ha? Vay canına! Temyizin ne oldu? Ret ha? Kör olası! Bu da Çankırı'dan sonra olmuş herhalde? Yazık! Yazık! Geçmiş olsun! Evden yardım ediyorlar mı? Bak, bu iyi işte." Üstü başı perişan, yalınayak bir mahpusa yaklaştı. Bu da adembaba koğuşundan Remzi idi. Yetmiş ikinci koğuşun adı buydu (çıplaklar veya adembaba koğuşu). Koğuş ikinci binada, üçüncü katta idi. Binanın bütün çerçeveleri, ranzaları ısınmak için kırılmıştı; bunlardan beton döşemelerde ateşler yakılıyordu. Yazın biricik penceresinin camı kırılmış, şimdi kar fırtına içine esiyor. Mahpuslar koyunlar gibi yerlerde yatıp birbirine sokularak, vücutlarının sıcağı ile ısınmaya çalışıyordu. Çok kimselerin biricik giyimi bacak, kol ve baş için açılmış delikli çuvaldı. Kısacası burada en yoksul, en kimsesiz mahpuslar yatıyordu. Bunların dışarıda ne evi ne barkı vardı, bunlar hapishanede kendilerine katık yapmaya yetecek herhangi bir kazanç imkanından da mahrumdu. Remzi bu koğuşta delirmişti.

Nâzım soruyordu:

— Otuz sene, eyvah! Hangi suçtan Remzi? İnsan öldürmüşsün, ha? Nasıl olur? Kışkırttılar mı diyorsun? Nasıl olur ama? On lira için insana el kaldırmak olur mu, evlat? Elbet, elbet, cahillik, fakat otuz sene yatmak da ne demek! Elbette, sen de insansın. Fakat kendine

ne diye kıyıyorsun?

Bunları söylerken ona Emin Bey yaklaştı. O da Nâzım'ı İstanbul Tevkifhanesi'nden tanıyormuş.

— Sen de buradasın? Desene ki eş-dost hepsi buradalar. Şimdi görürsün damada kim yeniliyormuş! Antrenmanım kuvvetli haa!

Emin ona sordu:

— Hâlâ resim yapıyor musun, üstad?

Nâzım eşyasının olduğu yere gitti. Gardiyanlar eşya kontrolünü bitiriyordu. Bavuluna bakar bakmaz. Nâzım onu alıp bir kenara çekti, bavuldan resimler çıkarıp gösterdi:

— Bu fotoğraf Çankırı Hapishanesi'nden! Bu bizim Kemal Tahir. Türkiye'nin en ileri romancılarından olacak muhakkak. Bu ise Kemal Tahir'in romanlarının birinde kahraman olan Mehmet Efe'dir.

Yağlı boya portreler, röntgen filmleri üzerine siluet gibi kazılmış. Bir çok köylü yüzü... Her birini uzun uzadıya anlatıyordu. Biz de dinliyorduk. Diğer mahpuslar da. Gardiyanlar da. Başgardiyan yaklaştı. Daha sonra hapishane müdürü de.

Az zaman önce ben, koğuş arkadaşım İzzet'le kavga etmiştim. Tecrit hücrelerinin birinde yatmam için ricada bulundum. Tek hücreler üst katta idi. Burada türlü suçlar için yatılıyordu. Nizama uymazlık, bıçaklama, hırsızlık... Başgardiyan beni bu hücrelerden birine, 52 no.lu olana soktu. Nâzım için hücrenin karşı sırasında, benimkinden iki hücre ötede yer hazırlanmıştı.

Necati, Emin Bey ve ben, Nâzım'ın eşyalarını kaparak yukarıya taşıdık. O arkamızdan yürüyor, hiç değilse bir parçasını taşımak için bize yalvarıyordu. Fakat biz ona vermiyorduk. Biz merdiven yukarı-merdiven aşağı yürüyor, arkamızda çelik kapılar açılıp kapanıyordu. Altı kapı... Ben bunlara alışmıştım, fakat Nâzım hayret ediyordu (ne kadar çok kapı!).

İkişer, üçer, dörder dörder kapatılmış, toprak renkli, asık yüzlü

mahpuslar, kafesteki hayvanlar gibi "volta atıyordu". Kapıları önünden geçtik. Nihayet tecrit hücrelerine vardık. Eşyasını hücresine bıraktık, benim hücreme geçtik.

Nâzım anlatmaya devam ediyordu. Nakledildiği Çankırı Hapishanesi'nden, oradaki arkadaşlarından, Kemal Tahir'den bahsediyordu.

Biliyorsunuz tabii, hapishanelerimizde katık, kendi parası ile alınır. İşte ben de o gün, hücremdeki ufak maltızı yaktım, sucuklu yumurta pişirdim. Yemek yedikten sonra. Nâzım öteberiyi nereden aldığımızı sordu. Ben de, hapishanenin külüstür bakkalından borç aldığımızı, babamdan aybaşında para gelince, ödeştiğimizi anlattım. O ufak bir cüzdan çıkararak, masrafa katılmak istediğini söyledi. Bu öğle yemeğini ikram kabul etmesi için onu güç bela ikna edebildim. Çok iyi hatırlıyorum, cüzdanında altı defa ufak bir dörtgen biçiminde katlanmış bir tek iki buçuk lirası vardı.

Durup dururken:

— İtiraz etmez iseniz, Müdür'e, hücrenize geçmem için ricada bulunacağım, dedi. Yalnızlıktan ne kadar nefret ettiğimi bilseniz! Bir tek satır yazamıyorum.

Nasıl bir cevap verdiğimi anlatmak için, herhalde evliya olmak istemez.

Nâzım müdüre çıktı ve memnun olarak döndü.

Nihayet o kadar çok beklediğim ve korktuğum an geldi çattı. Necati şiir yazdığımı ağzından kaçırdı. Nâzım da beni basbayağı imtihana tabi tuttu: Tahsilimi, lisan bilip bilmediğimi, dünyanın içinde bulunduğu savaş hakkında neler düşündüğümü, felsefe gibi maddelerden ne anladığımı sordu.

Fransızca'yı az çok Beyrut'ta öğrenmiştim. Tahsile gelince, ortayı bile bitiremedim. Fakat Nâzım, cevabımı öğrenince başkalarının yaptıkları gibi yüzünü buruşturmadı.

— Okul bitirdiğinize dair diplomayı ne yapacaksınız? Siz herhalde devlet memurluğuna girecek de değilsiniz! Şahsen ben hiç bir zaman diploma ihtiyacını duymuş değilim. Yabancı dile gelince, arzu edilirse pekala öğrenilebilir.

Diğer maddelerden iyi not aldım.

— Çok okuduğunuz belli!

Derken sıra geldi şiire. Ben bunların dinlenilmeye değmez, abuksabuk şeyler olduğunda ne kadar ısrar ettim ise de, Nâzım zorluyordu. Fakat açıkça söylemek gerekiyorsa, ben kendi şiirlerime bayılıyordum. Ben o zamanlarda moda olan cici-bici şairleri taklit ederek hece vezini ile yazıyordum ve hiç değilse kendi kanaatime göre onlardan hiç de geri kalmıyordum.

Nâzım piposunu yaktı, püfür püfür dumanı savurarak:

— Sizi dinliyorum! dedi.

İlk mısrasını bitirir bitirmez:

— Tamam, canım kardeşim, anlaşıldı, diye sözümü kesti. Bundan sonrakini oku!

Halbuki bilhassa ilk mısrama hepsinden çok güveniyordum. Fakat ne yapalım, başka bir mısra okumaya başladım. Birinci satırı okudum.

— Hiç bir şeye benzemiyor!

Kan beynime sıçradı. Bir şiir daha:

— Berbat!

Ben artık daha fazla okuyamıyordum.

— Canım, kardeşim, bu edebi zart-zurtun ne değeri var? Tabiri hoşgörün, bu laf tumturağının değeri ne? Hissetmediğiniz, bilmediğiniz bir şeyi yazıyorsunuz. Allah aşkınıza, bu gülünç halinizle kendinizi teşhir ettiğinizin farkında değil misiniz?

Nâzım konuşmaya devam ediyordu. Sözlerine ikide bir "rea-

lizm", "sosyal realizm", "sanal ve hakikat" deyimleri karışıyordu. Gözümün önüne İzzet ve Necati geldiler. Hakkımda ne düşünecekler? İyi ki bu imtihan onlar olmadan yapıldı.

Nâzım kalktı, deri kaplı bir siyah defter çıkardı ve teklifte bulundu:

— Şimdi benim şiirlerimi dinleyiniz. Fakat tenzilatsız, nezaketsizce, acımadan, insafsızca tenkit edilmem şartı ile...

Ben de tamam, ilham dolu, harikulade vezinli Hazer Denizi veya Salkım Söğüt gibi şiirleri dinleyeceğimi zannettim. Fakat bunlar yerine basit, her günkü eda ile yazılmış sözler dinledim. Okuyor, arada sırada bana bakıyordu, gözlerini bana kaldırıyordu.

Şeytan kulağıma "Bu kadarını ben de yazabilirim!" diye fısıldadı.

Okuması sona erince, gülümsedi. Piposunu tüttürdü ve fikrimi sordu. Ben de şiirlerinin harikulade olduğunu söyledim. O ise bana şüpheli şüpheli baktı. İnanmamış olacaktı.

— Bana karşı pek de insaflı davrandınız! dedi. Piposunu bir kaç defa dumanını savurarak çekti ve devam etti:

— Benimle çalışmak istemez miydiniz? Hiç şüphesiz, sanatta istidadınız var. Ben şiirlerinizi fazla sert tenkit ettim. Kusura bakmayınız. Fakat iş sanata dayanınca, hiç şakaya gelemem. Umumi kültürünüzü ele almak isterdim. Dayanabilir misiniz? Önce Fransızca, sonra felsefe ve ekonomi politik dersleri...?

Ben ancak başımla tasdik edebildim.

— Yorulmadan, yılmadan, umutsuzluğa kapılmadan çalışacağınıza söz veriyor musunuz?

— Söz!

O elini uzattı.

— Yemin eder misiniz?

— Yemin ediyorum!

— Aman ne iyi...

O da memnun bir eda ile piposunu tüttürmeye devam etti.

İşte karşılaşmamız böyle oldu. Böylece talebesi oldum. Size anlattığı hikayenin manası tamamen doğrudur. Uydurmuyordu. Ben de ona kendimden fazla inanıyordum. Şiirlerimi sonradan yok ettim. O da beni hatırladıkça herhalde size anlattığı şekilde olanları hatırlıyordu. Fakat aslında durum başka idi.

Esasen geçmişini hatırlama bakımından hafızası çok zayıftı. Fakat ben kendim çok defa başkalarının, ona bir hadise anlattıktan sonra, bunu şiirlerinde dinleyince, bütün ayrıntıları nereden öğrendiğine, onların söz ve düşüncelerini nasıl da keşfettiğine hayret ettiklerine şahit oldum. Onlar Nâzım'a bunlardan hiç bahsetmemişlerdi.

Hayali sayesinde Nâzım olayların genel anlamını, hadiseye karışmış olanlardan çok daha açık seziyordu. Karşılaşmamız konusunda anlattıklarına bu yönden bakacak olursanız, bunun hazır bir hikaye olduğunu görürsünüz. Hikaye, size anlattıklarımdan daha kısadır fakat manası aynı, hatta daha açık ve çok daha canlıdır.

Orhan Kemal'e hak vermeliyim. Nâzım Hikmet geçmişte olup bitenlerle, hele hele kendi geçmişi ile hiç ilgilenmiyordu.

1952 senesinde Moskova'da, arkadaşları ellinci yaşını kutlamak istediler. Şair hangi gün doğduğunu bir türlü hatırlayamıyordu. Dolambaçlı yollardan nihayet 20 Aralık'ı buldular.

Nâzım Hikmet bütünlüğü ile gelecekte yaşıyordu. En büyük kudreti kendi hayali idi.

Sandığım kadarıyla Nâzım herhalde Orhan Kemal'le nasıl karşılaştığını yazmak istiyordu, onun için böyle sık sık bu karşılaşmayı anlatıyordu. Belki bunu, ölümüyle yarım kalan son kitabının ikinci bölümünde yazacaktı.

Bir hikaye veya bir piyesi tasarladığı zaman, bunu konuştuğu

herkese anlattığını, her anlatışında noksanı tamamladığını, değiştirdiğini, zenginleştirdiğini defalarca gördüm. Kendi kendini, dinleyicileri üzerinde düzeltiyordu. Yüksek sesle çalışmayı, yurtlarda, hapishanelerde, dost ve düşman arasında adet edinmişti. Bütün hayatı insanlar arasında geçti. Hikayesinin en son şekli, etrafındakilerin hafızasına, bir daha çıkmamak üzere yerleşiyordu.

Nâzım Hikmet'e ait ağızdan anlatılan bir çok hikaye, bir sanat eseri haline gelmeyip, hakkında yazılan kitaplara -bu meyanda benim de kitaplarıma- yerleşti ve Nâzım Hikmet hakkında bir efsane halini almakta ısrar edip durdu. Onu olduğu gibi değil, doğru dürüst bir romantizm normlarına uygun bir efsane kahramanının nasıl olması icap ediyorsa, öyle görmek istiyordu herkes.

Tabir caiz ise, bunun kabahati yaşadığımız zamanda idi. Misli görülmemiş bir harpte "Hitler'in bin senelik Reich"ının hesabını gördükten sonra, insanlık henüz kendi içine bakmaya vakit bulabilmişti. Zaferden sonra muhakkak surette beklenen genel barış ve adalete dair ütopik ümitler, harp ve faşizm öncesi mevcut olan ahlak durumuna tekrar dönülebileceğine dair efsane ve hayallerle beslenmekte idi. Tarih sahnesinin önüne çıkmış olan insanlar ya insanüstü dirayete ve kutsal bir mutluluğa sahip veya aksine kötülüğün şeytani kudret timsali olarak görünüyordu. Bu efsaneler sanatla, filmle, romanla, destanlarla desteklenmekte idi. Saygıdeğer resmi romantizm ısrarla efsane istiyordu. XX. asrın mitoloji hikayelerinin kesinlikle meydana çıkması daha sonralara ait olacaktı.

1951 senesinde Nâzım Hikmet'in Sovyetler Birliği'ne gelmesinden bir kaç ay sonra, Moskovalı genç bir kadın gazeteci bir fırsatla ona hayretini bildirdi: Fikrine göre Nâzım Hikmet'in görüşü ve davranışı fazla ağırbaşlı değilmiş.

Şair buna gücendi.

"Acaba beni herkes neden bir nevi kahraman görmek istiyor? Ben kusurlarımla, meziyetlerimle normal bir insanım. Siz, insanların bana olan sevgisinden bahsediyorsunuz ve diyorsunuz ki bu

sevgi, ağırbaşlı olmamı icap ettirir; bence böyle bir sevgi insanların bana değil, bende görmek istedikleri kimseye, yani kendi hayallerine duydukları sevgidir."

"Bir Tanrı olmak kolay, hayvan da olmak kolay. İnsan olmak zordur."

Bu mısralar, Rus şairi Yevgeniy Vinokurov tarafından çok daha sonra yazılmıştır. Belki, geçmiş olan efsanevi senelerin tecrübesinden elde edilen esas sonuçlardan biri bu satırlarla ifade olunmuştur.

Nâzım Hikmet'in hakiki fevkaladeliği ise onun her durumda özünü korumasıdır. O her haliyle insan kalıyordu.

2. Bölüm

Bu bölümde Bursa Cezaevi mahpusu sekiz yaşında bir çocukken "Karagöz" seyrediyor, bir vagonun damında Moskova'ya gidiyor ve hocası Yahya Kemal'i hatırlıyor.

Şu kahrolasıca unutkanlığımı biliyorsun. Teferruat aklımda kalmıyor. Halbuki teferruat o kadar mükemmel olabiliyor ki bazen, çok sene evvel yazılmış şeyleri okurken, ben bir çocuk gibi seviniyorum. Geçmişteki hayatımıza ve şiirlere konu olmuş olaylara ait notlarını heyecanla bekliyorum.

Makinenin tuşu yine sıkıştı. Tuşu düzeltti, düşünceye daldı. Bütün çocukluğundan sadece bir iki sahne hatırında kaldı. Hatta bunların bile kendi başından mı geçtiğini, yoksa sadece bir hikaye mi olduğunu hatırlayamıyor. Sanki bugünkü kendisi ile kalbi sevinçten küt küt atan, dedesinin yanında Üsküdar'ın karanlık sokaklarında ağır ağır yürüyen o günkü çocuk arasında, karanlık bir uçurum açılmış. Dedesi fes ve sırtındaki setrenin üzerine samur şal yakalı bir kürk giymişti. Evlerin ikinci kat cumbalarından, kafesli pencerelerinden sokağa zayıf bir ışık sızıyor. Önde yola ışık tutan haremağası... Elinde sallanan renkli fener yerdeki su birikintilerini, ağaç gövdelerini aydınlatıyor. Kunduraları çamura batıyor, çocuk ise acele

ediyor: "Çabuk, çabuk, belki göstermeye başlamışlardır." Halbuk dedesi gelmeden başlamayacaklarını da çok iyi biliyor.

Ramazanın bu ilk günü çocuk sabrı için ne kadar da ağır bir imti han oluyordu! Oruç tutulduğundan değil. Büyükler hakikaten güne batıncaya kadar ne yiyor ne de içiyorlardı. Fakat dedesi çocuklar eziyet edilmemesini emretmişti. Çocuklara haremde günde iki def bir kase yoğurt, beyaz peynir, bir kaç zeytinle bir parça pide verili yordu. Halbuki çocuk sekiz yaşında idi, oruca alışma zamanı gel mişti.

Çocuklar başka sebepten sabırsızlanıyordu. Ramazan başlama dan bir hafta evvel tütüncü dükkanının camekanına renk renk bo yalı karton figürleri, bunların üzerine eski yazılarla sanatkarın adı oyunun ismi ve ayrıca bütün Müslümanların mübarek Ramazanı'mı kutlu olması dileği yerleştirilmişti.

Nihayet uzun süredir beklenen gün geldi çattı. Şimdi güneşin batmasını beklemek lazımdı. Teravih namazı her zamankinden iki misli uzundu. Çatlamamak elde değil! Nihayet namaz da bitti, dede camiden döndü. Bir şeyler yedikten sonra kahvehaneye gitmek üzere evden çıktılar.

Koşa koşa gitmemek için kendini zor tutuyordu. Ciddiyeti bozmamak lazımdı, bunu biliyordu, çünkü gittikleri yer, çoğunlukla yalnız büyüklerin toplandığı bir yerdi.

Paşa'yı görenler temenna eder, ellerini saygı ile kavuştururdu. Öndeki ilk iki sıra çocuklara ayrılmıştı. O hasır bir iskemleye yerleşip, başındaki ufak, süslü fesinin yana kayıp kaymadığını yokladı, fesini düzeltti ve artık perdeden gözlerini ayırmadı.

Dört yanı parlak renkli halılarla çevrili perde aydınlatılmış, fakat henüz hareket yok. Perdede bir kalyon resmi, renkli süslerle bezenmişti. Perdenin arkasındaki şemaların ışık akisleri kalyonun küreklerinde oynaşıyor, kalyon hareket ediyormuş, şimdi nerede ise seyircileri alıp götürecekmiş gibi duruyor.

Kahveci çırağı büyüklere kahve, cam nargileleri dağıtıyordu. Üstten iki kor parçasını yerleştirip, dedesine uzun, ucu kaynar su ile yıkanmış marpucu uzatıyor. Duman, şeffaf kalyondaki sudan guruldayarak geçiyor, mavimtrak bir bulut içinde kayboluyor dedesinin başı.

Çocuklara fincanlarla tatlı şerbetler, yanı sıra lokum dağıtılıyordu. Çocuklar bunları çiğniyor, fincandakilerini içiyor fakat gözlerini bir türlü perdeden ayırmıyordu. Nihayet davul sesleri ile kalyon yavaş yavaş uzaklaştı ve bir semai yükseldi. Bu, Karagöz tiyatrosunun iki baş kahramanından birinin, yani terbiyeli, ağırbaşlı, belagati yerinde, zadeganla halk arasında orta tabakaya mensup Hacivat'ın, neredeyse perdeye çıkacağına işaretti.

Başında sivri külah, sırtında kaftan, kuşağında kocaman bir tütün kesesi asılı Hacivat, semai söyleye söyleye perdenin ortasına kadar ilerliyor. Burada duraklıyor. "Hay Hak!" narasını atıyor ve dünyayı bir perdeye, bütün var olanı ise sallanan gölgelere benzettiği uzun bir gazel okuyor. Nâzım Paşa'nın ilgi ile dinlediği hüzünlü, mistik beyitleri torunu anlayamıyordu tabii ve sabırsızlık içinde sevgilisi (kurnaz, safsatacı ve aynı zamanda bilge) Karagöz'ün çıkmasını bekliyordu.

Fakat daha önce, Hacivat'ın Allah'a, gölgelere karşı inayetini belirten vezinli duasını ve mahalle komşusu Karagöz'le yaptığı sayısız temanna ve terbiyeli deyimlerle dolu muhavereyi de dinlemek zorunda idi Nâzım. Hacivat, Arabi ve Farisi bilen, biraz da fenn-i musiki ve şiirden anlayan etvar-ı zarif bir yar-ı vefakara (kısacası asi) ve hoşsohbet bir insana hasret.

Karagöz o zamana kadar uslu uslu köşesinde oturup komşusunun komplimanlarını dinliyordu. Fakat artık sabrı tükenmiş, penceresinin kapaklarını açarak sokağa sarkıyor. Karagöz, Hacivat'ın boş *laflarına kızmış*, türlü alay ve küfürü *seller* gibi yağdırıyor. Fakat Karagöz'ün öfkesi çabuk geçiyor ve iki kafadar payitaht İstanbul'da, kendi mahallelerinde olup bitenleri çekiştirmeye başlıyor. Karagöz

sağduyusu sayesinde Hacivat'ın belagatını bertaraf edip, laflarını kısa kesiyor ve Hacivat'ın, gölgeler diyarındaki bütün olayları sofuca tefsiri ile eğlenmeye başlıyor. Karagöz'ün cinasları yetişkin seyircileri kahkaha ile güldürüyordu, fakat bunlar bazen çocuk, bazen de sultan hafiyelerinin kulağına göre değildi.

Fakat işte, yeni fasılla başka bir kahramanın gelmesini müjdeleyen yeni bir şarkı duyuluyor. Bu züppe bir kişizade, hanım evladı, zengin bir zampara olan Çelebi'dir.

Oyun aslında burada başlıyor. Tek sanatçının, ufak bir el hareketi ile sahneye arka arkaya yeni kimseler çıkıyor: Zenne, Tiryaki (Hacivat'ın burnundan düşmüş, yalnız hayal kırıklığına uğramış, afyon tiryakisi olan bir kimse), Baba Himmet (Kastamonulu odun yarıcısı), Arnavut bahçıvan, seyyar hokkabaz, Yahudi, Burnuslu Arap, şapkalı bir Avrupalı tüccar ve aynı zamanda dolandırıcı olan bir Tatlısu Frenki, Kekeme, Hımhım, Cambazlar. Ve nihayet bir elinde şarap testisi, öbür elinde Yeniçeri hançeri ile Deli Bekir'in ta kendisi. Bu, görünmesi ile Karagöz'den başka herkesi yıldıran, kaba kuvveti ile mahallede ölü bir sessizlik yaratan yaman bir yankesici ve korkunç bir külhanbeydir.

Hangi oyun olursa olsun, ancak Demirdağı yarmak ve şehre su getirmek şartı ile güzel Şirin'e kavuşabilen Ferhat veya saf çapkınları kandırıp soyan ve anadan doğma sokağa atan gezici cazular olsun, seyirciler türlü adlarla sahneye çıkan tipleri hemen tanıyordu.

Karagöz tiyatrosu sanatçısı, ufak değneklerle hareket ettirdiği, deve derisinden kesilip yapılmış, boyalı figürlere daima aynı yüz hatlarını veriyordu. Olay dağlarda, sayfiye yerinde yapılan bir gezide, bir dükkanda veya bir meydanda cereyan etsin, aslında hep aynı yerde kalıyordu; bu oyun yeri daima İstanbul'un bir mahallesi idi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu hemşehirlilerinin hayatı burada, şehrin mahallesinde geçiyordu.

Bu, kendine göre kapalı bir alemdi. Her mahallenin kendi kahvehaneleri, kendi mektebi, kendi fakirleri, kendi çeşmeleri, kendi

tulumbacıları, kendi ebeleri, lokman hekimleri, tekkeleri, sakaları, kendi delileri, sofuları, serbest düşünenleri, zengin ve fakirleri, dilenci ve zadeganı, nihayet kendi muhtarı vardı. Mahalleyi, başka sokaklardan dalabilecek hemcinslerinden koruyan kendi köpek sürüleri bile vardı.

Bekçiler asayişi koruyor, durmadan dolaşıp mahalleyi gözettiklerini geceleri düdük sesleri ile gündüzleri ise sopa ile kaldırım taşlarına vurarak mahalle sakinlerine duyuruyordu.

Daha doğrusu mahalle, Müslümanların ruhanisi olan imamın dini bayramlarda, günlük olaylarla ilgili vaazlar verip İmparatorluğun Müslüman din adamlarının başı Şeyhülislam'ın fetvalarını açıkladığı bir cami etrafında toplanmış bir cemaatti. Mahalle yetimlerle ilgileniyor, fakir gelinlere çeyiz temin ediyor, yaşlanmış kızlara koca buluyor, yardım topluyor, kabahat işleyenlere nasihat veriyordu.

Fakat aynı mahalle, şeref ve onurun patriarkal kurallarını bozanlar için cehenneme dönebiliyordu. Ahlakından şüphe edilen kadınları bütün mahalle gözetlerdi. Hele şüphe ettikleri şey hakikat çıkarsa, bütün mahalle halkı kabahatli kadınla sevgilisini döve döve karakola teslim ediyordu.

En üstün sivil otorite, mahallede oturan yüksek rütbeli sivil veya askeri memurdu. Saray çevresindeki tanıdıkları, varlığı ve rütbesi sayesinde, Paşa'nın sözü söz sayılırdı. Fakat o dahi, patriarkal bir ahlaka bağlı idi ve kendi değerini muhafaza etmek için hem parası hem tavsiyeleri ile mahalle işlerine katılmak, mahalleyi nüfuzlu kimselerin gazabından korumak için kanat germek zorunda idi.

Gölgelerin perdede ifade ettikleri şey, bir şehrin mahallesinin tip ve karakterleri idi. Karagöz ise halktan bir kişinin sağduyusunu temsil ediyordu.

İşte, Karagöz sahnede dolaşıyor, Ramazan şarkılarını söylüyor. Namuslu şehir sakinlerini yankesicilerden ayırmak için, karanlık bastıktan sonra fenersiz sokağa çıkmayı yasak eden bir sultan fer-

manına uyarak, elinde bir fener tutuyor. Fakat fenerde mum yok. Mum, Karagöz'ün kesesine göre değil ve sultanın fermanında, fenerde muhakkak bir mum olacağından bahsedilmiyor.

Oyunu açan mistik anlamlı gazeller can sıkıcı idi. Nâzım Paşa'nın sekiz yaşındaki torunu bunları anlamıyordu. Karagöz'ün kurnazlıkları, İstanbul mahallesinin tipleri başka şeydi. Bu kendisini bileli onun da alemiydi.

Hikmet Bey, ailesi ile Göztepe Mahallesi'nde oturuyordu. Küçük Nâzım burada okula başlamıştı. Her sabah okul hademesi öğrencilerin evlerini dolaşır, böylece mahalle sokaklarından gitgide artan bir çocuk alayı geçer. En önde okul hademesi, uzun bir değneğe takılı ufak öğrencilerin kitabını, yazı takımını, rahlesini ve kahvaltı çantasını taşır. Bir sabah yine itişe kakışa, kedi ve köpeklere taş ata ata, hademenin dönüp kendilerini görebilmesi ihtimaline karşı yüzlerine uslu bir sakinlik ifadesi takarak, çocuklar her zamanki gibi mektebe yaklaşıyordu. Birdenbire herkesin gözü bir tarafa çevrildi. Yaya geçidinden ağır ağır, yalpa vura vura, yaman Külhanbey Deli Osman geçiyordu. Rivayete göre bütün İstanbul'da hiç kimse ona söz geçiremiyormuş. Deli Osman gayet şık giyinmişti. Uzun püsküllü, kül rengi bir fes, yumuşak, dalgalı kumaştan mor kadifeden yaka bir kaftan, yeleği siyah nakışlı, iki sıra parlak düğmeli. Daracık pantalon, dizinden aşağı kloş bir etek gibi genişliyor, ayağında ise topuklu, sivri burunlu iskarpinler var.

Nâzım Paşa'nın torunu, bu şahısta, gölge oyunlarının kahramanlarını dehşet içinde titreten Deli Bekir'i kolaylıkla tamdı. Halbuki Osman'ın elinde ne Yeniçeri kılıcı ne de şarap şişesi vardı.

Deli Osman muhakkak ki hayatta değildi artık. Onun gibileri otuz sene sağ salim kalamazdı. Mamafih şu eski, patriarkal mahallenin de yerinde şimdi yeller esiyor. Sultanlarla vezirler, bütün Osmanlı İmparatorluğu da ebediyete karıştı. Beraberinde perde gölgelerini de çekip götürdü. Artık ne gölge oyunları, ne de Karagöz var.

O Ramazan akşamı dedesi ile kahvehanede oturan Paşa torununu

bugünkü Hikmet'ten ayıran uçurum sadece hatıralarda değil, hayatta. Fakat bu hayat, hayat mı idi Allah aşkına? Bütün bunlar onun mu, başkasının mı başından geçmişti, yoksa bunları kitaplarda mı okumuştu?

Artık hatırlayamıyor.

Vâlâ'ya gelince, o her şeyi hatırlıyor. Hem gördüklerini, hem de Nâzım'dan duyduklarını. Üstelik de o kadar teferruatla hatırlıyor ki, insan hayretler içinde kalıyor!

Vâlâ ile ayın mektepte, Göztepe'de okudular, Galatasaray Lisesi'nin aynı sınıfına yazıldılar. Aynı vapurla her Cuma günü, vapurun çark paletlerinin suya dalıp vurmasını seyrede ede Üsküdar'a beraber dönüyorlardı. Anadolu'ya beraber kaçtılar. Bolu'da beraber öğretmenlik yaptılar, aynı deftere şiirlerini yazdılar (Bu mısra senin, o mısra benim!). Moskova'da beraber öğrenim gördüler.

Gazeteci ve hafiye romanları yazarı Vâlâ Nurettin! Nâzım'ın otuz yaşında iken yazdığı şu mısraları:

Satıyorsun:
günde on kaat,
bir çift rugan papuç,
sıcak bir döşek
ve üç yüz papellik rahat
için
en güzel günleri...

Vâlâ Nurettin hakkında idi. Ve artık kızmıyordu ona. Artık ona düşman bile olmadığını yazıyordu.

Ona hakikaten düşman değildi. Fakat o günlerde ona kızgındı.

Hayır, kızgın değildi, kendisine onun yüzünden yani Va-Nu yüzünden hakarette bulunulmuş gibi bir duygu vardı içinde.

Kanarya şakımaya başladı. Kuş tam pencerenin parmaklığı önünde bir tahta kafeste, ciğerlerini parçalarcasına ötüyor. Biraz susuyor. Başım yana eğiyor, boncuk gözü ile ona bakıp bakıp duruyor ve yine feryada başlıyordu.

Raşit bu kanaryayı, kazandığı ilk paradan almıştı. Hâlâ hapiste idi, fakat iş kanunundan istifade ederek artık bir buçuk aydan beri jandarmaların muhafazası altında şehre çalışmaya gidiyordu.

Vâlâ'ya boş yere kızıyormuş... Herkes kudretine göre seçiyor. İnsan ancak yirmi yaşında kuvvetinin hiç tükenmeyeceğini zannediyor. Kırkına gelince sınırını biliyor artık.

Sıska, yarı aç, ciğerleri zayıf, Beyrut Valisi oğlu Vâlâ Nûreddin! Yirmi yaşında iken genç ve ağır vücutlu Nâzım'ı Anadolu yollarında bütün bir gün sırtında taşıyabildi. Otuz yaşına gelince, haklı bulduğu şeyi yapmaya artık kudreti yetmiyordu. Hayır, o asla düşman tarafına geçmiş değildir. Fakat öte yandan da benliğini koruyamamıştı. Sanki aynı trenle gidiyorlarmış da, Vâlâ geride kalmış gibi...

1922 senesinde aynı trenle Tiflis'ten Moskova'ya gidiyorlardı. Ender görülen bir sıcak vardı o yaz. Rus trenleri başka trenlere benzemez. Gece, oturma yerlerinin arkalıkları kaldırılıyor ve böylece ikinci katta uzanılıp yatılabiliyordu. Hatta eşya için ayrılan üçüncü raftan da bavullar indirilebiliyor. Bu raf bir karyola genişliğinde idi.

Koca bir memleket, vagonlar yolcuların günlerce yolda kalacakları hesaplanarak yapılmış. Fakat o senelerde trenlerde yatacak yer yoktu.

Kompartımanda onları her taraftan sıkıştırdılar. İkinci raftan burunları dibine, leş gibi kokan çoraplar, çarıklar sarktı. Bagaj rafına da iki üç yolcu yerleşti. Geçitlerde, tramvaydaki gibi ayakta duruyorlardı.

Yolculuk on bir gün devam etti. Bütün memleket, koca Rusya

göç ediyordu sanki. Onlar beş Türk'tüler.

Aralarında en yaşlısı Profesör Ahmet Cevat'tı. O sıralarda profesör en az elli yaşlarında idi. Fakat ne ateşli bir yaradılış! Renkli bir insandı Profesör Ahmet Cevat. Henüz öğrenciyken, Sultan'ı devirmeye hazırlanan "Jöntürk"ler arasına katılmış, tevkif edilmiş, sonra Trablusgarb'a ve korkunç Fizan Kalesi'ne sürülmüş. Kaçmış oradan, nasıl kaçtığını bir Allah bilir. Avrupa'ya gitmiş. 1908'deki "Jöntürk" ihtilalinden sonra, kooperatifçilik harekatına önderlik yaptı. Durmadan gençlik için kitap yazardı. "Türkler her şeyden üstündür" diye.

Birinci Dünya Savaşı sonlarında Rusya'da Çar'ın tahttan indirildiğini öğrenince, Kafkasya'ya, halı ve yazdığı kitapları satmaya gitti. Halıların bir kısmı ile bütün kitaplara Bolşevikler elkoydu. Profesör eski harp esirlerinden olan Türk komünistlerle ve başları Mustafa Suphi ile tanıştı. Ve henüz kurulmakta olan Komünist Partisi'ne yazıldı.

Ne yaparsa yapsın, ticaret yapsın, fikirlerini yaysın, ihtilale hazırlansın, kitap yazsın; daima bütün varlığı ile kendini işe veriyor ve bir mutaassıbın Allah'a inandığı gibi inanıyordu yaptığı işe. Ne var ki sık sık inanç değiştiriyordu!

Profesör Batum'da "Hotel de France"ın lüks dairesinde, ambalaj sandıklarından bir kerevet yapmış, sandıkları bir seccade ile örtmüş, orada yatıp kalkıyor. İleride kendisini bekleyen sefalete alışıyormuş. "Konfora alışsam, ihtiyar yaşımda tekrar hapishane ranzalarında yatmak güç olacak."

Nâzım ile Vâlâ kendi aralarında Profesör'ün tuhaflıklarına gülüyor ve onun pufla yataklarının, kuştüyü yorganlarının zevkini çıkarıyorlardı. Gel keyfim gel!

Şimdi ise Profesör trende kısa sakalını sıvazlayarak, üst raftan sarkan ayaklardan sakınmak için başını yana eğerek Nâzım'a göz kırpıyor: "Batum'da rahata alışsaydım halim ne olacaktı?"

Nâzım'ın yanında Şevket Süreyya ve genç karısı Leman otu-

ruyor. Batum'da tanışmışlardı, ve evlendiler. Parlak bir genç olan Şevket Süreyya, Batum'a Pantürkizm fikirleri ile tıklım tıklım dolu bir kafa ile gelmişti. Kardeş Türkleri, Tatarları, Azerbaycanlıları, Kazakistanlıları aydınlatacaktı. İmparatorluğu tekrar kuracak, bütün bu ırkları birleştirecekti. Orta Asya'dan Boğaziçi'ne kadar! Fakat Batum'da komünist oldu. Hiç değilse kendini komünist sanıyordu.

Yirmi yaşlarında olan bu dört genç, İstanbullu Profesör Ahmet Cevat'ın "sosyal ailesi" idi. Moskova'ya gidişleri de onun sayesindeydi.

Moskova Doğu Bilimler Enstitüsü'nün bir Türkçe profesörüne ihtiyacı olmuştu. Merkez Komitesinin Kafkasya delegesi Sergo Orconikidze bu işi profesöre teklif etti. O da, bütün "sosyal ailesini" de Moskova'ya götürmek şartı ile kabul etti: Çocukların okumaları lazımdı. Hep beraber Doğu Milletleri Komünist Üniversitesi'ne yöneldiler böylece.

Görünürde vagonda hiç yer yok. Fakat her yeni yolcu dalgası kendisine yine de bir yer buluyor.

Nâzım pencereden sarktı.

— Dama tırmanıyorlar. Biz de denesek mi?

Profesör protesto etti: "Rusya'nın düzlüklerine çıkalım, öyle. O zaman denersiniz. Yoksa Allah göstermesin, bir tünelde parçalanır, uçuruma yuvarlanabilirsiniz."

Bir istasyonda pencereden çıktılar. Önlerinde çarşaf gibi düz bir step uzanıp gidiyordu.

— Biz tepenizdeyiz, merak etmeyin!

Vagonun damına tırmandılar. O zamanki Rusya'da böyle yolculuğa "Gorki usulü yolculuk" denirdi. Gorki'nin serserilerine izafeten, belki de kendisinin Rusya'da avare dolaşmasının hatırası olarak...

Dam da tıklım tıklım. Güçbela yer buldular. Fakat damda, uzunluğuna değil, enine yatmak lazım; yoksa insan uykusunda aşağı yu-

varlanabilir. Rostov'a tütsülenmiş, simsiyah bir halde vardılar. Nâzım'ın yalnız göz akları görünüyordu.

Rostov'da aktarma vardı. Treni beklerken, Leman'ın bavulu yok oldu. Halbuki gözlerini eşyadan ayırmamışlardı. Türlü tecrübeden geçmiş profesör -on dil biliyor ve Rusça'yı serbestçe konuşuyorduikaz etmişti oysa. Yunanistan'ın Pire'si, İtalya'nın Napoli'si gibi, Rusya'nın da Rostov şehri hırsızları ile nam kazanmıştır. Bavulu nasıl da aşırmayı becermişler! İnsanın aklı almıyordu! Yolculardan biri anlattı. Sözüm ona Rostov yankesicilerinin kendilerine göre bir tekniği varmış: Ellerinde dipsiz bir bavul taşıyor. Bu boş bavul kılıfını sizinkine geçiriyor, özel bir düzenle sıkıştırıyor ve sonra herkesin gözü önünde bavulunuzu alıp kendisininkiymiş gibi rahatça uzaklaşıyormuş. Elbette ki kabahat Nâzım'da idi. İhtilalde önderin rolü hakkında tartışmaya girişti. Tartışmaya öylesine daldılar ki, kaşla göz arasında bavulun yok olmasının farkına bile varamadılar.

Rostov'u geçtikten sonra gördüklerini herhalde aralarından hiçbiri ömrünün sonuna kadar unutmayacaktı. Tren istasyonlardan birinde durmuştu. Peronu çevreleyen parmaklıklar arasından acayip, Merih'ten gelmişe benzeyen yaratıklar bakıyor. Yüzleri soluk, toprak renginde, karınları balon gibi şişmiş. Hele kılık kıyafetleri pillim pillim (Aman Yarabbi! Adembabaların koğuşundaki mahkumlar gibi) ancak adembabaları, o ana kadar görmemişti. Gözleri yuvalarından uğramış, büyümüş, sadece gözbebeği görünüyordu.

Birisi rıhtıma karpuz kabuklarını fırlattı. Sürü halinde insanlar parmaklıklardan atlıyor, koşuşuyor, kabukları birbirinin elinden kapıyordu. Bunlar Volga boylarından gelen açlardı.

Misli görülmemiş kuraklık Rusya'nın güney bölgelerinde ortalığı kasıp kavurmuştu sanki. Ulu Tanrı burjuvalarla bir olmuş da, şu dinsiz ihtilalcileri baltalamak istermiş gibi!

1942 senesinin ilkbaharında, ömründe ilk defa aç insanların ot yediğini gördü. Adembabalar koğuşundan mahkumlar, çekinmeden, şikayet etmeden, rahat rahat, hayvanlar gibi dört ayak üstünde dola-

şarak, hapishane bahçesindeki otları yoluyordu. Rostov dolaylarında ise ot bile yoktu.

Anlamıyordu: Yüzlerce, binlerce aç nasıl oluyor da trene saldırmıyorlar? Tren bolluk içinde olan Kafkasya bölgelerinden geliyor, her yolcunun yanında yiyecek sepetleri, erzak torbaları var, hele Ahmet Cevat bir sandık şeker bile götürüyordu. Profesör türlü tecrübeye sahip olduğu gibi becerikliymiş de. Açları trene hürya etmekten alıkoyan neydi? Disiplin mi, korku mu? Halbuki trenin hiç muhafızı yok. Açlık onları böyle uyuşturmuş olmasın? Tren perondan ayrıldıktan sonra ancak kendine gelebildi. Bir sandık şeker üzerinde oturan profesör, erzakından hiç değilse bir kısmını bu canlı ölülere nasıl olur da, vermez!

Ahmet Cevat karşı koyuyordu: "Bu kadarcık şeker kimseyi kurtaramaz." O "sosyal ailesi"nden sorumluydu. Mantık profesörden yanaydı ama bütün bu işte mantıktan daha önemli bir şey vardı.

Nâzım Moskova'da iken, Finlandiya'ya gidip gelmiş arkadaşlarından bir efsane gibi anlattıkları şu hikayeyi duymuştu: 1917 senesinde Lenin, Helsinki'de başka bir isim altında gizleniyormuş. Günün birinde sokaktan geçen bir arabanın neredeyse bir kız çocuğunu ezeceğini görmüş. İlyiç kaldırıma fırlayarak çocuğu tekerleklerin altından kapıp kurtarmış. Etraftan kalabalık toplanmış. Polis çocuğu kurtaranı şahitlerle beraber karakola götürmeye kalkışmış. Ramak kalmış ele geçmesine. Arkadaşlarından biri ona şöyle sitem etmiş: "Bu gibi risklere girmenin manası ne? Kız çocuğu ölse, ihtilale bir zarar gelmezdi, halbuki bir önderin ölmesi, davaya büyük zararlar verir."

"Yani sizce, bir parti lideri kendi kendine karşı olan saygısını kaybetse, ihtilale halel gelmeyecek mi?" diye haykırmış Lenin.

Kendi kendine saygı... Belki hakikaten bütün iş bundadır... Vâlâ bu yakınlarda Profesör Ahmet Cevat'ı ziyaret ettiğini yazıyor. Ahmet Cevat Türkiye'ye dönmüş. Meclis'te milletvekili olmuş. Atatürk tarafından kurulan Türk Dil Kurumu'nda çalışmış. Türk gramerine

ait birkaç eser yazmış. Şimdi ise emekli olmuş, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında eski ahşap evinde oturuyormuş. Vâlâ ile eski seneleri hatırlarken, kırışmış, porsumuş yanaklarından yaşlar akıyormuş. Kime ağlıyor acaba? Bursa Hapishanesi'nde yatmakta olan Nâzım'a mı, yoksa kendi kendine mi? Bir ara kendi kendine olan saygısını muhafaza edebilmek için olması icap ettiği gibi olup, sonradan da bu hali muhafaza edemediğine mi?

Kanarya Memo çoktan sustu. Gagası ile kanatlarındaki ufacık tüyleri karıştırıp düzeltti. Sonra bütün tüylerini kabartıp somurttu.

Nâzım başını çevirdi. Mektubu bir daha okudu.

Şiir sanatına olan saygı. İşte bunun sayesinde kendine olan saygısını koruyabilmişti. Bu idi Vâlâ'dan onu ayıran.

Makine yine takır tukur yazmaya başladı. Köhneydi, aşınmıştı. "O" harfi silik çıkıyordu.

"Şimdi de şiir sanatından, hakkında benim düşündüklerimden bahsedelim. Şiir -Haydi hagaragot konuşalım- bir büyük sergüzeşte atılmak demektir. Bir büyük ve mesuliyetli sergüzeşt... Böyle bir işi ancak geniş soluklu, yüzde yüz inanmış, hudutsuz seven, dövüşen, aklı başında, karınca gibi çalışkan ve görüş sahası kartalınki kadar geniş insanlar başarı ile sona erdirebilir. XIX. asırda Fransa'da şair olmak kolaymış. Ama Rönesans devrinde İtalya'da şair olmak çok zor şeymiş. Bugün de bir Rönesans devrini yaşıyor hem dünya hem de memleketimiz. Bundan dolayı şairlik şimdi kolay iş değil."

Hafıza en büyük yüklerden biridir. Yahya Kemal'in dediği gibi...

Hafıza elbette lazımdır. Şair kendisinden önce olup bitenleri bilmelidir. Fakat şiir yazmak üzere masa başına oturunca insan, bütün bunları unutabilmeli. Filiz vermek için çekirdeğin ölmesi gerek.

Bir çok şairde hafıza kuvvetlidir, unutabilmek kabiliyeti ise pek azında bulunur. Mesela, aynı şairi, Yahya Kemal'i ele alalım. İhtiyar ömrü boyunca hayata, geçmiş günlerin hatıraları arasından bakabiliyordu.

Ancak unutma salıncağında saklanmaktansa, elde etmesini başardığı kadar, bir de kaybetmesini bilseydi, yalnız büyük bir şair değil, çok muazzam bir şair olabilirdi! Üstat Yahya Kemal!

Yahya Kemal sınıfa hızlı adımlarla giriyor. Deniz Harp Okulu öğrencilerinden sınıf nöbetçisinin raporunu sonuna kadar dinlemeden elini sallıyordu. "Oturun, oturun anladık" gibilerden.

Masaya, yaprakları arasında bir takım kağıt işaretlerin yerleştirilmiş olduğu kitaplar yayıyordu. Fakat bu işaretler çok az kullanılıyordu. Hafızası olağanüstü kuvvetli idi. Sonrası, oturuma bir ara veriliyormuş gibi oluyordu. Yahya Kemal düşüncelerini toparlıyordu. Bu hali bir aktörün rolüne girmesine benziyordu. Anlatmak istediği zamanların havasına giriyordu Yahya Kemal.

Uzun püsküllü fes hesaba katılmasa, Yahya Kemal bir Parisli sanılabilirdi. En son Avrupa modasına göre giyinir daima ve kendisine bir binbaşı rütbesi verildikten sonra da, elbiselerini üniformaya değiştirmek istememiştir. Her ne kadar Deniz Harp Okulu'nda ders veriyorsa da, sivil yaşamayı seven bir insandı ve üniforma giymemek için rütbeyi de reddetmişti.

Heybeliada'daki bu okul acayip bir okuldu. Tavuk ve Teğmen Kenan, Prusya kaz adımlarında ayak uçlarının gerektiği gibi uzatılması uğruna onları saatlerce koşturuyordu. Halbuki tarih hocaları Yahya Kemal, memleketleri Fransa ile savaş halinde olmasına rağmen, onlara Fransız sembolizminin bütün inceliklerini anlatıyor, Türk liriğinin sultanı şair Baki'nin bir tek beyiti üzerinde saatlerce duruyordu.

Yahya Kemal o zamanlar 35 yaşında idi. Gamlı bir hüsran saklıydı gözlerinde. İçinde bulunduğu dünya kasvetli idi. Her şey mahvolurken, imparatorluk yıkılıp, insanlar da bir zamanlar olduklarından çok başka bir hale gelmişken, telaş etmek, herhangi bir mevkiye erişmek için çaba göstermek değer mi? İnce bir terbiyenin arkasında, hülyalarını, ilham perilerini kaba bir hakikatin baskınından korumaya çalışan ürkek bir ruhun çekingenliği görünmekteydi onda.

Belki yalnız burada, kürsüsünün arkasında kendini hür hissedebiliyordu, geçmiş günlerin şiirlerinden söz edildiği müddetçe.

Yahya Kemal uzun zaman Paris'te oturmuştu. Fransızca'yı ana dili gibi konuşuyordu. İsteseydi, hocası Yunan asıllı Jean Moreas gibi bir Fransız şairi olabilirdi. Kendine bir türlü yer bulamayan birçok kabiliyetli Avrupa şairini Fransız edebiyatı kendine mal etmiştir. Ama Yahya Kemal İstanbul'a döndü.

Üstadı Jean Moreas Fransa'ya Eski Roma'nın mirasçısı gözü ile bakıyordu. Şiirlerinde klasik gelenekleri canlandırmak istiyordu. Yahya Kemal ise Osmanlı İmparatorluğu'nun altın devrini canlandırmayı hayal ediyordu. Bugünkü yıkılışı durdurabilecek tek desteği geçmişte görüyordu. Geçmişi unutmamak, canlandırmak lazımdı; geçmiş günlerde kahramanlık vardı, Avrupa kaleleri Sultan süvarilerinin at nallarına kadar baş eğiyordu; yeniçerilerin sadakati, samimi bir inanç vardı geçmiş günlerde.

Yahya Kemal şiirlerini aruzla yazıyordu. Divan edebiyatına hakim olan bu ölçü Türk nazmına Arapça ve Farsça'dan miras kalmıştı. Bu vezin, uzun ve kısa seslilerin muayyen bir şekilde birbirlerini takip etmesine dayanıyordu. Fakat Türkçe'de seslilerin fazla uzunluğu ayırt edilememektedir.

Yahya Kemal'in halefleri ve birçok çağdaşı, bunun için şiirlerini Arapça ve Farsça kelimelerle süslüyorlardı.

Bunu hem yüksek üslup, hem de aruz icap ettiriyordu. Türkçe, şiir yazmak için uygun bir dil sayılmıyordu.

Yahya Kemal ileri gelen üstatlardan biri idi. Kelime seçmekte büyük tecrübesi olduğundan, hem Türkçe hem de aruzla şiir yazılabildiğini ortaya koymuştu. Aslında Yahya Kemal klasik geleneğin son hakiki şairi idi. Fakat hakiki bir şair olarak, Türk nazmı için yeni yollar da arıyordu.

Bir kaç zamandan beri Selanikli Nâzım, hocasının dikkatli bakışı ile karşılaşıyordu. Yahya Kemal ona sempatisini açıkça göstermek-

teydi.

On dört yaşındaki bu yuvarlak yüzlü oğlanın hiç de çocukça olmayan bir hali vardı. Cevap verirken, tarihi şahıslara öyle canlı vasıflar verdiriyordu ki, sözü geçen kimseler sanki yüzyıllarca evvel ölmüş insanlar değil de, tanıdık kimselermiş gibi idi.

Kaldı ki Yahya Kemal, Nâzım'ın dedesi Nâzım Paşa'yı da çok iyi tanıyordu. Hikmet Bey'in evine de gelip gidiyordu.

O da Boğaziçi'nin Anadolu yakasında oturduğundan, bir gün Nâzım'ı evine davet etmişti. Kahve içtiler. Yahya Kemal, Nâzım'a kütüphanesini gösterdi. Kütüphanesinde eski el yazması şiir kitapları, divanlar, minyatürler vardı.

Satranç oynamaya oturdular. Şair ince bir tebessümle piyonların satranç tahtasındaki çarpışmalarını bir meydan savaşına benzetiyordu. Nâzım heyecanlanarak, Çanakkale'nin İngilizlere karşı kahramanca savunulmasından konuşmaya başladı (Çanakkale'de çok sevdiği amcalarından biri, Mehmet Ali, şehit düşmüştü.). Öyle söze dalmıştı ki, partiyi kaybetti.

— İtiraf edin canım, siz herhalde şiir yazıyorsunuz. Bir şey okur musunuz?

Nâzım hocasına yarı sevinçle, yarı şüphe ile baktı. Ne kadar da annesine benziyor bu çocuk! Bilhassa yüzün üst kısmı. Gözleri masmavi, tıpkı Celile Hanım'ınki gibi. Bu kadın Yahya Kemal'i güzelliği ile olduğu kadar, kocasının yanında erkekler arasında fikirlerini gayet serbest olarak açıklaması ile de hayran eylemişti.

İki sene sonra Celile Hanım kocasından ayrılınca, Yahya Kemal evlerine çok sık gelen misafirlerden biri olmuştu. Hatta Celile Hanım'a izdivaç dahi teklif etti.

Nâzım bunu öğrenince öfkeden köpürdü. Annesine tapıyordu, annesini bütün dünyadan kıskanıyordu.

Yahya Kemal öğrencisinin bu beklenmedik öfkesinden korkarak,

gözünden uzak kalmak için başka bir semte taşınmış, Şevket Paşa'nın köşkünde bir oda tutmuştu.

Fakat bu izdivaç teşebbüsü başka bir sebepten geri kalmıştı. Üniforma giymemek için, şair, binbaşı rütbesini reddetmişti. Bir öğretmenin maaşı ise aile geçindirmeye yetmiyordu. Hiç değilse Yahya Kemal, Celile Hanım'a özür dileyerek, böyle yazmıştı.

Celile Hanım, daha sonra resim sanatını geliştirmek için Fransa'ya gidecek; Yahya Kemal ise ömrünün sonuna kadar bekar kalacaktı.

...Nâzım kedi hakkındaki şiirini okudu. Adımlarını bir tüyün yumuşaklığına, çevikliğini bir silah atışına benzetiyordu.

Yahya Kemal pencereden dışarı, Moda Burnu'nu dolaşarak çıkan yatların yelkenlerine, Boğaziçi'ne giden vapurlara bakıyordu.

Durup dururken:

— Bana bu kediyi gösterebilir misiniz? diye sordu.

Nâzım utandı. Sahiden, ünlü şaire ne diye böyle basit şeyleri okumaya kalkmıştı? Fakat iş işten geçmişti artık.

Bir kaç gün sonra, ilham kaynağı olan, kızkardeşi Samiye'nin kedisini getirdi. Bu zavallı, tüyleri dökülmüş, bir kulağı yarık, kürkü top top olmuş bir yaratıktı.

Yahya Kemal:

— Harikulade! diye bağırdı. Muhayyileniz Baki'ye layık. İtiraz etmezseniz sizinle hususi bir şekilde meşgul olacağım.

Az zaman sonra en ileri edebiyat dergilerinin birinde Nâzım'ın bir şiiri çıkmıştı. Bu şiiri, evin yakınlarında Karacaahmet Mezarlığı'nın selvi koruluğundan geçerken düşünmüş, yazmıştı.

Selvi ağacı ölüm kavramını getirir. Yalnız kabristanlara değil, dağbaşlarındaki tek tek mezarlara ve yol kenarlarına dahi, gökyüzüne bir minare gibi uzanan bu ağacı dikmek adet olmuştur. Belki de,

minareleri servi ağaçlarından ilham alarak öyle yaptılar, kimbilir...

Bir inilti duydum serviliklerde,
Dedim burada da ağlayan var mı?
Yoksa tek başına bu kuytu yerde
Eski bir sevgiyi anan rüzgar mı?

Gözlere inerken siyah örtüler
Umardım ki, artık ölenler güler.
Yoksa hayatında sevmiş ölüler
Hâlâ servilerde ağlıyorlar mı?

Dedikoducular, bu şiiri Yahya Kemal'in yazdığını, fakat Celile Hanım'ı sevindirmek için oğlunun ismi ile yayınladığını iddia ediyorlardı. Çocuğun o zamana kadar şiir yazınada az çok tecrübe sahibi olduğunu nereden bileceklerdi?

Nâzım yedi yaşında iken yine bir yangın çıkmış, mahalleye yaklaşmıştı. Yüzyılın başında İstanbul'da yangınlar korkunç bir afet halini alıyordu. Bir mahallede çıkan yangın bütün semti tehdit ediyordu. Evler baştan aşağı ahşaptı. Yangın söndürme çaresi, sadece el tulumbalarıydı. Bu tulumbaları yangın yerine yangın söndürme takımları bağırıp nara atarak, koşarak omuzlarında getiriyordu. Ne yapacağını şaşırmış insanlar koşuşuyor, ağlayan kadınlar ve çocuklar, korkularından gözleri yuvalarından uğramış ihtiyarlar... Mahalle bekçileri, itfaiyeciler, sakalar; yangına uğramışların, meraklıların, kolay kazancı sevenlerin kalabalığı arasında güçlükle yol açarak meşin tulumlarla su taşıyorlardı. Köpekler uluyordu. Hizmetkarlar havadan düşecek alevli tahta parçaları damı tutuşturmasın diye köşklerin damlarına ıslak halılar seriyordu. Bu manzarayı gören

Nâzım "Yanıyor!... Yanıyor! ... Müthiş tarrakalar!" diye haykırarak teyzesi Sara Hanım'ın odasına fırtına gibi girdi;

Yanıyor, yanıyor
Müthiş tarrakalar
Çekiyor aguşuna o adüvv-i beşer
Haneler, fakirler, yetimler...

O günden beri Nâzım heyecanlanıp köpürdüğü zaman tez heyecanlanıyor, yüksek ve tam sesle konuşuyor, ellerini kollarını sallayarak odada ileri geri geziniyordu. Ev halkı ona gülüyordu:

— Yanıyor! Yanıyor! Müthiş tarrakalar!

...Küçükken edindiği tecrübeleri bilsek de, on dört yaşında bir çocuğun *Servilikler* şiirinde ifade bulan hisleri hakikaten ciddi olarak duymuş olmasına çok güç inanılabilir. Yaşlı bir insanın hüznü ve hayal kırıklığı, bu şiirde Yahya Kemal'in etkisini gösteriyor.

Kimin kimi sevdiğini daima herkesten iyi bilen dedikoducular, şiir sanatından fazla bir şey anlamıyordu. Şiir halk şiirlerine has hece vezni ile yazılmıştı. Yahya Kemal ise hece vezni kullanmıyordu. Yahya Kemal ömrü boyunca şiir görüşünü Türk edebiyatının klasik çağı ihtişamından ayırmamıştır.

Büyük bir mirastı bu. Fakat meyve vermesi için, çekirdeğin ölmesi lazım.

Unutulacak şeyleri unutmak; kaybedip, kaybedilen şeyin arkasından üzülmemek için -nasıl olsa en iyi şeyler, bizde daima daha ileridedir- büyük bir şair olmak yeterli değildir. Buna ayrıca cesaret ve kuvvet ister.

Unutabilme kabiliyeti de inkılapçı bir kuvvettir. Hatıralar, elde edilen şeylerin saklanması ise çok defa ayak bağı oluyor.

"Yine de canım Vâlâ'cığım, Yahya Kemal'in ölüm derecesinde hasta oluşuna üzüldüm. Ondan şahsen -mısra düzme hünerinin teknik bahislerinde- çok faydalanmış bir insanım."

Konudan uzaklaşma

1950 senesinde ağır hasta olan Nazım Hikmet cezaevinde açlık grevi ilan etti. Hakkını savunmak için, tekrar hayatını ortaya koymaktan başka çaresi kalmamıştı.

İstanbul'da bahardı. Badem ağaçları çiçeklerini döküyordu artık. Parlak güneş ışığı, zamanla kararmış viran bir ahşap evin kafesli pencerelerine vuruyordu. Yer yer çatlak olan kapı gıcırdayarak açıldı ve merdivenin basamaklarına yolunu bastonla yoklayarak yaşlı bir kadın çıktı. Bir zamanlar harikulade güzel olan gözlerine, yavaş yavaş ilerleyen körlük perde çekiyordu. Ağır ağır yürüyerek vapur iskelesine kadar indi, vapura binip Boğaz'ın karşı sahiline geçti.

Burada onu iki erkek bekliyordu. Orta yaşlı olanın koltuğu altında bir kontrplak tabela vardı, daha genç olan elinde uzun bir değnek tutuyordu. İş günü bitmek üzere idi, sokaklar kalabalıktı.

Yaşlı olan erkek değneği aldı, onu kontrplak tabelasına sap yaptı. İhtiyar kadın elini uzattı, tabelayı aldı:

"Haksız yere mahkum edilen oğlum Nâzım Hikmet açlık grevindedir. Ben de ölmek istiyorum. Gece gündüz oruçluyuz. Bizi kurtarmak isteyenler bu deftere adreslerini yazarak imzalasınlar."

Celile Hanım -o idi- oğlunu kurtarmaya çıkmıştı. Bu hareketi beklenmedik akisler buldu. Bir çok kadın öğretmen, doktor, üniversite öğrencisi, hatta sosyete hanımları evden eve dolaşıp az çok tanınmış ressam, gazeteci, yazar, siyaset ve cemiyet adamlarının, Nâzım Hikmet'in serbest bırakılması için imzalarını toplamaya giriştiler. Bu arada Yahya Kemal'in de kapısı çalmdı.

O zaman Yahya Kemal yetmişine yaklaşmıştı. O güne kadar geç-

miş seneler içinde bir kaç defa mebus olmuş, Polonya'da, İspanya ve Pakistan'da elçilik yapmıştı. İktidar partisinin tertip ettiği müsabakada Türkiye'nin en büyük şairi olarak ilan edilmişti. Kısacası sözü çok ağır basabilecekti.

Bir vakit sevdiği kadının oğluydu Nâzım. Bu da bir yana talebesiydi.

Bir ara, dokuz yüz otuz altıda İstanbul'un bütün gazete ve dergilerinin, yayın ve basın evlerinin bulunduğu Babıali Caddesi'nde karşılaştılar.

Nâzım o zamanlar ilk olarak Osmanlı ortaçağlarını ele almış. *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*'nı yeni çıkarmıştı. Fakat maksadı hiç bir zaman İmparatorluğun haşmetine methiyeler yazmak değildi. Nâzım beş yüz sene önce Sultan Mehmet Çelebi'nin emri ile asılmış olan Bedreddin'in zamanlarını canlandırmak; Sultan ve derebeylerine karşı gelip, kendi devletini kurup, insanların ve dinlerin eşitliğini ilan etmek cüretinde bulunmuş, toprak ve mülkiyeti cemaate mal etmiş ve bunun için asılmış olan Bedreddin'in hatırasını tekrar hayata çağırmak istemişti:

Sedirde al yeşil, dal dal Bursa ipeklisi,
duvarda mavi bir bahçe gibi Kütahyalı çiniler.
gümüş ibriklerde şarap,
bakır lengerlerde kızarmış kuzular nar idi.
Öz kardeşi Musa'yı ok kirişiyle boğup
yani bir altın leğende kardeş kanıyla aptest alarak
Çelebi Sultan Memet tahta çıkmış hünkar idi.
Çelebi hünkar idi amma
Al Osman ülkesinde esen
bir kısırlık çığlığı, bir ölüm türküsü rüzgar idi.

Köylünün göz nuru zeamet
alın teri tımar idi.
Kırık testiler susuz
su başlarında bıyık buran sipahiler var idi.
Yolcu, yollarda topraksız insanın
ve insansız toprağın feryadını duyar idi.

Bu, Yahya Kemal'in şiirlerinde terennüm ettiği İmparatorluktan çok başka şeydi. Fakat Yahya Kemal yine de bu destana hayran olmuştu. Nâzım destanının bir kısmını aruzla, hem de hocasının bile tanımadığı bir vezinle, pek kadim tarihlere kadar inerek yazmıştı. Yahya Kemal sordu:

— Bu vezni nerede araştırıp buldun? Nâzım:

— Araştırmadım, dedi. Kendim icat ettim. Vezni eskilere uyarak stilize ettim.

Yahya Kemal inanmamış, talebesinin sırrını açıklamaktan çekindiğini düşünmüştü. Son karşılaşmaları bu oldu.

Nâzım Hikmet'in ölümünden iki sene sonra Başkırt şairi Mustay Kerim'le Vâlâ Nûreddin'in İstanbul'da Cem Sokağı'ndaki evine ziyaretine gittik. Vâlâ Nûreddin akciğer kanserine tutulmuş; güç ameliyattan sonra ancak iyileşmeye başlamıştı. 1920 senelerinin Moskova'sını hatırlıyordu, Strastnaya Meydanı'nı, Doğu Milletleri Üniversitesi'ni. Yarı unutulmuş Rus kelimeleri: "kostyor", "prikaz", "sobranye", "yaçeyka"; o uzak senelerin yankısı gibi hafızasında canlanıyordu.

Geldiğimize çok sevinmişti. Fakat durup dururken fikirlerini toplamak istercesine daldı. Gözlük camlarının arkasındaki gözleri kendi içine, kendi derinliğine bakıyormuş gibi bir ifade aldı. Ve böylece başını kendi gençliğine çevirerek, kendisi için çok önemli olan bir

konuda kendi kendisiyle konuşuyormuş gibi oldu. Duvarda Nâzım Hikmet'in Bursa Cezaevi'nde cam üzerinde yaptığı tablo asılı idi: Kafesli, ufak bir pencere, pencerenin ötesinde hapishane duvarının bir köşesi ve bir bez parçası gibi gökyüzü, pencere kenarında ise yuvarlak bir saksı içinde zayıf, eğri bir sap üzerinde bir tek çiçek. Şairin hapishanede geçirdiği uzun 13 yılının "ümit karanfili".

Nâzım Hikmet hapishaneden çıkınca doğru buraya, bu eve, yani Vâlâ Nûreddin'lere gelmişti. Gene Nâzımın, on dört yaşında bir çocukken, Yahya Kemal'e kendi şiirini okuduğu ev de bu mahalledeydi.

Vâlâ Nûreddin hatırlıyor

"Biz gençler için, Yahya Kemal mutlak bir otorite idi" diyordu Vâlâ Nûreddin. Yahya Kemal şunu demiş, bunu söylemiş, Yahya Kemal diyor ki... Üstat Anadolu'da başlayan Milli Kurtuluş harekatını tasvip ediyordu.

Fakat kanaatince, şiirlerde günlük siyasi olayların yer alması doğru değilmiş. Yahya Kemal'e çok hürmet etmekle beraber, Nâzım o anlarda, rencide edilmiş milli gurur hislerinin kuvvetli etkisi altında olduğundan, ona hak vermiyordu. Esasen Nâzım'ın karakteri de buna müsait değildi. Nâzım'ın söylediği her söz, arkasından muhakkak yaptığı işte tahakkuk ederdi. Yahya Kemal İspanya sefiri iken, ben *Akşam* Gazetesine makale yazıyordum. Gazetenin bana vermiş olduğu bir vazifeden dolayı uzun zaman Paris'te kalmıştım. Burada iken, Yahya Kemal'in bir mektubunu almıştım. Beni İspanya'ya davet ediyordu. Madrid'de kaldığım otelde polis odamı bastı. Ne kadar evrak varsa hepsini alıp götürdüler. Ne de olsa tahsilimi Moskova'da yapmıştım! Yahya Kemal büyük bir güçlükle polisin elinden el yazılarımı kurtarabilmişti. Lüzumundan fazla vesveseliydi Üstad. Bazen memleketinde bir sürü düşmanı olduğuna inanıyor, döner dönmez yok edileceğinden korkuyordu. Ben Üstad'ı teskin etmeye çalışıyor-

dum. Gazeteme kendisi, yazdıkları ve İspanya'daki işi hakkında bir kaç makale gönderdim. Bu hareketimle üstadın gözünde neredeyse bir kahraman mevkiine yükseliyordum...

Vâlâ Nûreddin masaya gitti. Dosyaları karıştırdı. Yahya Kemal'in bir fotoğrafını çıkardı. Fotoğrafın arkasında Yahya Kemal'in el yazısı vardı: "Vâlâ Nûreddin'e: Halis insan asaletine, yüksek irfanına ve emsalsiz zevkine karşı beslediğim hayranlığımla. Yahya Kemal."

Gözlüğün kalın camları altından bu imzaya bakarak. Vâlâ Nûreddin sert bir ifade ile sözüne devam etti:

— Üstad'ın dediği kadar meziyet bende yoktur. 1950 senesinde ondan ricada bulundum: "Ne o benim cenazeme gelsin, ne ben onunkine gideyim. Uzun yıllar devam eden dostluğumuz ve İspanya'daki münasebetlerimiz bana bu hakkı vermiştir." Yahya Kemal, Nâzım'ın affı için dolaştırılan istidaya imzasını koymayı reddetmiştir. Halbuki bu istidaya bir çok gazeteci, yazar, profesör imza koymuştu ki, bunların çoğu Nâzım Hizmet'i şahsen tanımıyorlardı.

Yahya Kemal bunlara benzemek istemediğinden veya Nâzım Hikmet'in affolunmasını istemediğinden değil, sadece utanç verici bir takip edilme korkusuna kapıldığı için imzasını esirgedi...

Yahya Kemal Boğaziçi'nin Rumeli yakasında, Rumelihisarı'da gömülüdür. Bembeyaz mermerden mezarını bir taş sütun süslemektedir. Ziyaretçi buraya ender uğrar. Her mevsimde yeşil olan defne yaprakları ile durmadan oynuyor rüzgar. Ve Boğaziçi'nden gemiler geçiyor durmadan. Balıkçı takaları, kocaman denizaşırı yolcu gemileri, tankerler.

Bunlardan biri, Boğaziçi'nin bu en dar yerinden geçerken, düdüğünü uzun uzun, acı acı öttürüyor. Geminin yüksek, kurşuni çelik bordasında bir isim yazılıdır: "Nâzım Hikmet".

Bu sabah sanki esmer
çıplak bir kadın vücuduna
elimizle dokunur gibi
hürriyete dokunduk

Nâzım Hikmet

2. Kitap
Gönüllerde Çırpınan Akıl

3. Bölüm

Bu bölümde Bursa Cezaevi mahkumu, Dokuma tezgahında çalışıyor, mahpusların portrelerini yapıyor ve Eduard Bagritski ile Bolşoy Tiyatrosu sahnesine çıkıyor.

O sabah koğuş kapılarının açılmasını güç bela bekleyebildi. Kapılar açılır açılmaz koşa koşa atölyeye veya kendi tabirince, severek söylediği gibi "Manifaturaya" indi.

Oraya gidebilmek için altı demir kapıdan geçmek lazımdı. Kapıların açılmasını beklerken, sabırsızlıktan patlayacak gibi oluyordu.

Başgardiyan yardımcısı da hangi cehennemde? İnadına ortalıktan kayboluyor, tam da haftalarca bulmaya uğraştığı bu kahrolasıca, bu nefis deseni bulduğu sıralarda...

Bursa dokumacılarını geçmek kolay bir iş değildi. Ünleri bütün memleketi sarmıştı; fakat ciddi bir gelenek haline gelmiş olan zevklerine dokunmadan tüccarları memnun etmek çok daha zor iştir. Renk ne kadar canlı ve parlaksa, o kadar fazla memnun oluyorlar, -ille göz kamaştıracak- ticaretlerinin prensibi bu, Allah kahretsin! Halbuki hakiki desen pek ender olarak birden göze çarpıyor. Desene iyice bakıp önce alışmak lazım, insanın içi desenin güzelliğini aldı mı bir kere, mahvoldun demektir!

Galiba eninde sonunda böyle bir desen bulmuş. Hem gözalıcı, hem de ciddi. Peki ama bu gardiyan hangi cehennemde?

Kapı arkasında adımlar duyuldu. Kilit tırak diye açıldı, korkunç paslı bir gıcırtı ile mandal itildi.

— Acelen ne, patron? Çırakların herhalde daha keyif çatıyor.

Bu başgardiyan yardımcısı amma da tuhaf adam! Kıvırcık kızıl saçları daima parlıyor. Briyantinden olacak... Gözleri dalgın, hülyalı. Kuş meraklısıdır. Raşit'in kanaryasına bir de dişi uydurmuş. Kuşlar şimdi yuva yapıyor. Ne de olsa mevsim bahar.

Başgardiyan yardımcısı, üstelik aşık. Kadınlar binasından bir mahpusu seviyor. Ona perilerden, var olmanın sırlarından ve başka romantik şeylerden bahseden mektuplar yazıyor.

Kadın da ona tutup nasıl bir cevap verse beğenirsiniz? "Bitlendim, beni seviyorsan bir somun ekmek, bir kalıp sabun gönder, kuvvetsiz düştüm. Dışarı çıkınca öderim."

Herif öfkesinden az kalsın aklını oynatıyordu. "Kadın denir mi buna? Yuh, inek! Ben ona aşkın sırlarından bahsediyorum; bu da 'bitlendim, ekmek gönder!" Raşit'le güç bela onu yatıştırdılar. İşte bizim romantiklerimiz! İnsani olan her şeyi ayıp sayıyorlar. Şiire bakılırsa, Raşit de iki sene önce heriften hemen hemen farkşızdı. Deseni dokur dokumaz gardiyana göstermek lazım. Hoşuna giderse, tüccarların da hoşlarına gitti demektir.

Atölyeye dokumacılarla beraber girdi. Onlar üç kişi idi. Genci, sarhoşken adam öldürmekle son bulan kanlı bıçaklı dövüşten yatıyordu. Daha yaşlı olan öteki iki kişi, varına yoğuna haciz koymaya gelen vergi tahsildarına karşı koymaktan yatıyordu. Bunlar hepsi de Batı Anadolu, Ege kıyısı çocukları idi.

Nâzım bir rulo halinde sardığı desen kağıdını açtı. Temiz, saf renkler, sarı, yeşil ve pembe, ilk bakışta basit fakat aslında karışık bir desende birleşiyordu. Desende bir uçuşun baş döndürücü dengesi, hançerin keskinliği, bir kadın vücudunun yumuşak yuvarlaklığı

birleşiyordu. Halbuki aslında desen düz hatlardan ibaretti.

Ustalar uzun uzadıya desene baktılar. Tadına bakarmış gibi dudaklarını oynatıyorlardı. Sonra yaşlı olanı:

- Ala, dedi. Karyola örtüleri için kullanabiliriz.

- Beni övmeniz hepsi bu kadar mı, kardeşler? Ben nasıl ressam mışım?

- Fevkalade, Baba, fevkalade.

- Dedim işte, karyola örtüsü için kullanılabilir.

- Madem öyle, çay demle bakalım, benden olsun. Bu fani dünyada bir dem sürsek, ne çıkar sanki...

Çay demlenirken. Nâzım elini dürbün gibi yumruk haline getirerek deseni tetkik ediyor, eviriyor, çeviriyordu.

Örtü için kullanılırsa, hem de geniş taraklı tezgahta, en azından dokuz liraya satılabilir. Fakat iplik felakettir, bir tezgah başına gülünç denecek kadar az veriyorlar, o da kooperatife üye olmak şartı ile. Bunun için ipliği karaborsadan almak zorunda kalıyorlar, iyi ki idare buna göz yumuyor. Gardiyanlar manifaturalarından az para kazanmıyordu.

Yine de bu hapishane bildiği hapishanelerin en iyisi. Hopa'da, Ankara Askeri Cezaevi'nde, Şarkışla'da, İstanbul Tevkifhanesi'nde ve Çankırı'da durum çok daha kötü idi. Şu başgardiyan muavinini, hani şu kuş meraklısını alalım. Hele müdür... Hakkında söz söylenmez doğrusu. Bir ara hapishane avlusunda futbola bile müsaade etmişti. Ya görüşmeler? Akrabalar bütün gün mahpuslarla beraber avluda idi, yemeği bile beraber yiyorlardı. Bayram günlerinde koğuşları dolaşırken müdür büsbütün tuhaflaşıyordu. Nerede ise gözyaşlarını dökerek: "Allah'ın gücüne gitmesin ama, rızkımı bana ne diye hapishanede veriyor! Şimdi herkes eş dost arasında iken, benim evlatlarım bu rutubetli dört duvar arasında!" diye söylenirdi.

Gerçi idare bir kaç defa değişti, her şey müdüre bağlı olamıyor-

du. Fakat ne de olsa Bursa bütün diğer hapishanelerden daha iyi idi.

Deseni kumaşta görmek için sabırsızlanıyordu. Mekikler silahtan fırlamış kurşunlar gibi koşuşmaya, taraklar tıkırdamaya başladığı zaman, kendisi tezgahın başına geçti. Elini ayağını hareket ettirmek icap ediyordu. Mihaniki tahrik henüz rüyada bile yoktu. Ortaçağ dokumacılığı gibi bir şey bizimki.

Zeminde santim santim ilerleyen desen gözle görünür bir şekil almaya başlıyordu. Kumaş fevkalade şeydir. Her iplik tek başına iken, terk edilmiş zavallı nesnedir. Fakat başka ipliklerle birleşip, doku haline gelince, artık eşya oluyor. İnsan hayatının bir iplik olduğunu boşuna söylememişler. Galiba Buda, zamanı bir dokuya benzetiyor. İnsanların kaderleri, iplikler gibi dokunup yaşanılan çağa özgü desenli bir doku haline geliyor. Çıkrıklar insanların kaderleridir. Onlar, hayali imalathanelerde harekete geçiriliyor. İnsan eli onları döndürüyor. Yüzyıldan yüzyıla iş çarkları monoton bir sesle vızıldayıp dönüyor. Tezgahlara eğilmiş çalışkan işçilerin bütün deseni bilmelerine lüzum yok.

Geleceğin dokusunu hazırlıyor onlar.

İş ona özgürlüğünü iade ediyor gibi idi. İplik kopmadan ilerliyordu. Tezgahın ritmine uyarak, uğultu arasında kopuk mısralar doğuyordu.

İçeride gülü, bahçeyi düşünmek fena
dağları, deryaları düşünmek iyi.
Durup dinlenmeden okumayı yazmayı,
bir de dokumacılığı tavsiye ederim sana,
bir de ayna dökmeyi.
Yani içeride on yıl, on beş yıl.
daha da fazlası hatta

geçirilmez değil.
geçirilir,
kararmasın yeter ki
sol memenin altındaki cevahir!

Dokuma tezgahının arkasında durmak... İyi bir şeydir tabii... Nasihat vermek ise bundan da kolay. Bunu çoktan yapabilirdik, daha Çankırı'da iken; fakat gel gelelim, olmuyordu bir türlü.

Şu dokuma manifaturası işinde hakikaten talihleri açılmış. Kızkardeşi Samiye ve annesi ona ne kadar para gönderebilirdi ki? Para almak ayıp oluyordu. Nâzım'ın da dışarıda ayrıca ailesi vardı. Piraye ve oğlu Mehmet. O kış odun alamamışlar. Piraye yazıyordu, çocuk vereme tutulsa, artık iyileşemezmiş. Piraye bunları hapishaneye yazdıktan sonra, işler hakikaten berbat demektir. Onun da burada, Bursa Hapishanesi'nde piposunu doldurmak için izmarit topladığı oluyor. Bir ekmek tayınını iki gün idare etmek zorunda kalıyordu. Ama bu mektubu aldıktan sonra işler büsbütün kötüye dönmüştü. Halbuki kendi ailesinden başka Çankırı'da başka bir ailesi daha vardı. Profesör Ahmet Cevat'ın dediği gibi, "sosyal ailesi". Hem Çankırı Bursa'ya benzemez, "tahtalıköy"ü boylamak işten bile değil. Çankırı'da eski arkadaşı Kemal Tahir yatıyor. Ölse, büyük bir yazar güme gitmiş olacak.

Bu Ertuğrul tam zamanında yetişti. Eskiden Raşit'le aynı koğuşta yatıyormuş. İhtilastan mahkum edilmişti. Dışarıda bir arkadaşı kurtarmak için, kasadan devlet parası almaktan daha uygun bir şey düşünememiş. Yedi sene yedi.

Halbuki burada parlak bir fikir aklına gelmiş! İnsanlar herhalde böyle yapılmış olacak. Yaşama şartları zorlaştıkça, beceriklilikleri artıyor. Gelip anlattı: "Yakında dokumacılardan biri çıkıyor. Tezgahını satın alsak, ne dersin, ha?"

Nâzım bütün gün koridorda dolaştı. Piposunu tüttürüyor, aklından türlü hesaplar geçiriyordu. Ertesi sabah müdüre, ordan da başgardiyana uğradı. Onlara "peki" dedirtti.

Sonra savcılığa başvurdu. Müsaade ettiler. İş paraya kaldı. Dışarıdaki arkadaşlar kudretlerine göre para çıkardılar, burada da iki kişiyi ortak aldılar. Az zaman sonra temizlenmiş, parlatılmış üç köhne tezgah güvey bekleyen yaşı geçkin gelinlik kızlar gibi nefeslerini tutarak alesta bekliyordu. Başkanlığı altında bir dokumacılar topluluğu kurduğu gün, büyük bir gün olmuştu onlar için.

Bugün de böyle büyük günlerden biri. Desen enfes!

Nâzım ağır ağır soluyarak tezgaha yanaştı. İkinci senedir ki baharda ve sonbaharda kalbi sıkışıyor. Azmedip tütünü bırakmalısın, diyordu herkes. Fakat azim başka, tütün başka şey.

Nefesi rahatlayınca öteki bölüme geçti. Burada iki mahkum kumaşları ağartıp, kolalıyordu.

— Haydi çocuklar, davranın! Şimdi artık siparişler sonbaharda zeytinliklerden zeytin dökülür gibi üstümüze yağacak. Tüccarları şöyle bir silkeleyelim.

Bugün çok heyecanlı. Her şeye karışıyor, köşeden köşeye dolaşıp geziniyor, durmadan konuşuyor, konuşuyordu... Ev halkı onu şimdi görmüş olsa: "Yanıyor, yanıyor! Müthiş ta...alar!" diye takılırlardı herhalde.

Topluluk da artık patronunu tanıyordu: Yerinde duramıyorsa, işler yolunda, demektir.

Patron lakabını ona parayı ilk defa aldıkları zaman taktılar: Kooperatiften para havalesi gelince. Nâzım masa başına geçti, piposunun dumanını savura savura büyük bir dikkatle payları hesaplıyordu. Önce işçilerin ücreti. Sonra iki pay karısı Piraye'ye, bir pay Kemal Tahir'e.

Ondan sonra bütün kalanlara, kendisi de dahil, birer pay. Baş-

kan ve baş hissedar olarak bir şart daha koşmuş. Raşit'e de bir pay ayrılacaktı. Her ne kadar Raşit, ne sermaye, ne de iş bakımından topluluğa iştirak etmemiş ise de. Fakat Raşit büyük bir yazar olacak, kabiliyetli insanları desteklemek lazımdır.

Böylece herşeyi kuruşu kuruşuna hesap ettikten sonra, paranın dağıtılmasına geçti.

Ertuğrul ona takıldı:

— Gördün mü ya! İnsan işte böyle kapitalist oluyor. Yaman patron

kesildin, üstat!

Raşit de lafa karıştı:

— Yaa, fikirlerin artık yabana atıldı. Artık hayır kalmadı senden!

Nâzım ise bıyık altından gülüyordu.

— Evet, doğrusu da bu maalesef. Artık benden hayır beklemeyin! Beş

para etmem ben artık...

Eskiden başka iş sahipleri için çalışmış olan işçiler yeni patronlarının huyunu suyunu hemen anlayamamıştı. Fakat anladıktan sonra onun arkasında dağ gibi sıralandılar. Nâzım da onlarda kendisine eşit insanlar görüyordu. Temyize istida, evlerine mektup yazıyordu. Ana babalarının, karılarının, çocuklarının adlarını ezbere biliyordu.

Fakat onların "manüfaktürü" hapishanede tek değildi. Öbür imalathanelerin sahipleri, bunlara köy usulü "ağa" diyorlar, endişeye düştüler, ne olur ne olmaz, belki kendi dokumacılarını kandıracaklar, bütün işi ellerine alacaklar diye. Kumaşları daha şimdiden revaçta.

Hamdi Ağa, Bursa civarındaki bir köyün zengini. Bütün bir katın "dayısı" idi. Cinayetten, daha doğrusu cinayete teşvikten yatıyordu. Katil olan ırgatı asılmış, Hamdi Ağa ise on beş sene hapis cezasına mahkum edilmiş. Dışarıda iken bir ortakla civarın bütün ticaretini

elinde tutuyordu. Ortağı, Hamdi'nin fikrine göre artık fazla kazanmaya başlamıştı. Kendisine düşen hisseyi bırakmaya da razı olmuyordu bir türlü. Hamdi Ağa, ortağını çaresiz dönüşü olmayan yere gönderdi.

Hamdi Ağa'nın koğuşunda otuz kişi yatıyor. Fakirler kuru bir pideden daha ince olan şiltelerde yatıyor, Hamdi Ağa'nın ise kuş tüyü yastıkları, bir yatak yığını, lavanta kokan bembeyaz keten çarşafları var. Hamdi Ağa gözlerini açıp uyanmadan koğuşta herkes alçak sesle konuşur, ayak ucuna basarak yürür. Eli altında daima iki muhafızı bulunuyor: Genç, yakışıklı bir köy delikanlısı olan Şevket... Ağa onu kadın yerine de kullanıyordu. Ve kaşarlanmış katil Osman. Her ikisi meşhur Bursa bıçağını ve mezbahada öküz öldürmek için kullanılan uzun, on beş santimlik kunduracı bizini elden düşürmez. Bu silahları her türlü gardiyan arama-taramalarından saklamayı becerirler. Osman, her yiğiti bir tek darbe ile yere serebilirim, diye övünür. Arkadan gizlice yaklaşmak, bizi sol köprücük kemiğinin biraz üstünden saplamak yetermiş. Biz adamın taa kalbine kadar inermiş bu şekilde.

O sabah. Nâzım imalathanede, piposundan dumanlar savurarak ustalarla konuşurken, Hamdi Ağa erkenden uyandı. Uyanır uyanmaz Şevket hemen koşup ona temizlenmiş çubuğunu uzattı. Odacısı saygı ile selam vererek, Hamdi Ağa'nın gazocağında pişirdiği sıcak köpüklü kahveyi tuttu. Hamdi Ağa'nın pompalı gazocağı hepsinden fazla gürültü çıkartıyordu. Bu da üstünlük vasfı sayılırdı (Pompalı ocaktan ne kadar gürültü çıkarsa, sahibinin değeri o kadar artar.). Yazın bütün pompalı ocaklar, maltızlar, mangallar; ya koridora ya da avluya çıkarılıyor. Kışın ise herkes kendi maltızının yanında doğrudan doğruya koğuşta ısınıyordu. Kokusundan boğulabilir insan.

Hamdi Ağa boşuna muhafız tutmuyordu. Esas geliri manifaturadan ziyade afyon satışı ve zar oyunu idi.

Eskiden, bu dört bölümde kendi "büyük postları" vardı. İkiye katlanmış yorgana "post" denirdi. Her koğuşta da bundan başka, daha ufak birer postu bulunurdu. Hamdi Ağa hepsini dağıttı ve an-

cak kendi nezareti altında oyuna müsaade etti. Gerçek bir kumarhaneci gibi kardan yüzde alıyordu.

Hamdi Ağa az mahkumu soyup adembaba koğuşuna göndermedi; şu, gazetelerle örtünerek doğrudan doğruya döşemede yatılan koğuşa! Hele bu baharda, dışarıda hayat pahalanınca -her ne kadar harp memleket sınırları dışında idiyse de, yine kendini hissettiriyordu- adembabaların koğuşundan ard arda cenazeler çıkmaya başladı.

Hayır, Hamdi Ağa adembabalar koğuşu sakinlerinden korkmuyordu. Aç bir insan koyun gibidir. Rekabetten korkuyordu o. İş karlı bir işti, herkes işe göz dikmişti.

Hamdi Ağa seccadeye kurulup tesbihini çekiyor, derin derin düşünüyordu. Zekeriya Hoca ellerini kavuşturarak yaklaştı. Herhalde Ağa'nın karanlık düşüncelerini dağıtmak istiyor. Kimbilir, Ağa nasıl bir rüya görmüş olacak? Zekeriya Hoca bir cami kayyumu idi ve "iftira"dan yatıyordu. Hapishane dilinde "iftira", hırsızlık demektir. Fakat bunun "iftirası" da antika idi. Cami duvarlarını kaplayan paha biçilmez Ortaçağ çinilerini söküp söküp, yerlerine taklit çiniler yerleştirmiş ve bu harikayı -eski ustaların sırları hâlâ anlaşılmamıştı- bu mavi-yeşil çini parçalarını turistlere satmıştı. Hapiste Zekeriya, Hamdi Ağa'nın bir nevi özel imamı olmuştu. Fetvaları ile her adiliğini destekliyor, mahkumlarla yaptığı sözüm ona ahlaki konuşmalarda, koğuşun bütün sırlarını öğrenip, "kötü rivayetleri" Hamdi Ağa'ya yetiştiriyordu. Ağasına kalın bir rüya tabiri kitabından bedava yorum yapar, başkalarından ise ücret alırdı. Ama "Allah Kelamı"nın ticaretini yapmak, günaha girmek olacağı için Zekeriya ücret olarak para almaz, bir iki sigara, ekmek tayını, bir fincan kahve cinsinden hediye "kabul eder"di. O sabah Hamdi Ağa onu köpeği kovalar gibi kovdu:

— Hoşt!

Zekeriya Hoca, padişahın önündeymiş gibi geri geri giderek köşesine sindi.

Hamdi Ağa hâlâ düşünüyordu. Herkes gezmeye çıkınca, Ağa koğuşta kaldı. Muhafızları Şevket ve Osman da onunla beraber kaldılar. Kötü bir şey tasarlıyorlardı belli. Tasarladıkları şey az sonra meydana çıktı.

Manifaturaya adembabalar koğuşundan Çingene Mustafa uğradı. Patronu kenara çekerek fısıldamaya başladı:

— Aman Baba, sakın! Hacı Ağa seni vurmamı söyledi. Güya nasılsa daha on sene yatacakmışım, parasız kalsam bir seneye bile dayanamaz insan. Patron'u vurursan, dedi, iyi para alırsın benden. Fazla ceza da görmezsin. Hükümet'in düşmanıdır o. Ben kabul edecek oldum, sonra boş verdim bu işi. Öyle mangizleri çok gördük biz. Keriz, beni haybeci mi zannetti? Vicdanım Baba Nâzım'a el kaldıracak gibisinden değil.

Mustafa'nın pantalonu yırtık pırtık bir battaniyeden. Kirli, çıplak vücuduna gocuk geçirmiş. Çıplak ayakları yaşlı bir ağacın kökleri kadar siyah. Korkudan mı, soğuktan mı, kimbilir, tirtir titriyor.

Arkadaşları Nâzım'a tek başına koğuştan çıkmamasını ve sırtını duvara dayayıp oturmasını tembih ettiler. Fakat onda dikkat ne gezer? Şiir düşünmeye başlar başlamaz, dünyayı unutur. Koridora çıkar, elini kolunu sallayarak dolaşır, gelen geçenle çarpışır durmadan. Gözünü üstünden ayırmayacaksın Üstad'ın!

Aradan bir kaç gün geçmişti. Bir gün öğleye yakın Nâzım bağrışmalar duydu:

— Hamdi Ağa'yı vurdular!

Jandarmalar duvarlara dizildi. Tüfeklerini avluya diktiler. Çavuş:

— Herkes yerinde dursun! Kıpırdamayın! Ateş edeceğiz! diye bağırıyordu.

Gardiyanlar düdük öttürüyor. Feryatlar, yaralıların bağırışmaları duyuluyordu. Anlaşıldığına göre, Balıkesirli kaçakçılar, Karadenizli Lazlar ve Çerkezler, yani Hamdi Ağa'nın "postlarını" bozduğu yedi

kişi oyunu kendi koğuşlarına çekmek için onu öldürmeye karar vermişler.

Ziyaret günü idi. İç avluyu ceplerinde bıçak gizli yedi kişi tuttu. Bunlar merdiveni ve görüşme yerinin giriş kapısını tutuyordu. Hamdi'nin çağırılmasını bekliyorlardı.

Hamdi Ağa'yı çağırmışlar. O da pusu kurulan yerin önünden geçmiş. Hiç kimse saldırmak cesaretini bulamamış önce. Geri dönerken, bölümün kapısını çalmış. O anda Balıkesirli Hilmi üstüne bıçakla atılmış. Hamdi elini tutmuş, fakat aynı anda sırtına altı çelik bıçak saplanmış. Hamdi Ağa yere yıkılırken, Hilmi'ye de bıçak atmaya vakit bulmuş. Her ikisi de kanlar içinde uzanıp kalmıştı. Hamdi hâlâ şuurunu kaybetmemişti. Son kuvvetini toplayarak uzağa düşen bıçağa sarılmış, Hilmi'ye bir iki defa daha vurarak canını öyle vermiş.

Parmaklıklar arasında sekiz yüz çift göz bu meydan muharebesini izlemişti.

Katillerin ayaklarına demirler geçirilmiş, bunlar üst katın tecrit hücrelerine atılmıştı.

Mahkeme gününü beklerken, Balıkesirliler parmaklıkların önünde oturup, güneşte ısınıyor, aşağıyı, avluyu seyrediyordu. Avluda duvarlar boyunca Nâzım bir yukarı bir aşağı dolaşıyor, eli kolu ile hareketler yapıyor, bir şeyler mırıldanıyordu. Yüzünü buruşturarak duruyor, sonra yine duvar boyunca gezinmeye koyuluyordu.

Balıkesirlilerden biri:

- Şunu görüyor musun, şunu? diye sordu. O hani duvar dibinde aşağı yukarı dolaşan. Dinini imanını... İsmi tarihlere geçmiş diyorlar onun.

- Elbette geçer. Herif kafalı, okumuş.

- Şeytan kulağıma diyor ki, onu öldür. İnsan öldüreceksen, bunun gibilerini öldür. Yoksa biz insanı odun yararcasına vuruyoruz. Nah,

bir odun parçası, aha, bir daha! N'olacak? Postu sereriz, bir sene daha yaşarız. Sonra da bizi temizlerler. Halbuki bu herifi temizlesek, hiç değilse bütün gazeteler yazacak, şanımız şerefimiz tarihe geçecek.

- Aman, kardeş, ne diyorsun? O Baba Nâzım, be! Hiç ona el kaldırılır mı?

Üst katta temizlik yapan adembabalar koğuşundan bir odacı bu konuşmayı Raşit'e anlattığı zaman, Raşit fena halde telaşlandı.

Odacı da:

— Ben de korktum, diye tasdik etti. Şu serserilerin beyni dönmüş. Akıllarına eser mi eser. Nâzım Baba aman dikkat etsin!

Doktor Nâzım'ı revire yatırdı. Şiddetli bir kalp krizi geçiriyordu Nâzım; kolları leke leke olmuştu.

Raşit'in anlattıklarını dinledikten sonra, gülümsedi:

— Bak sen, adı tarihlere geçsin diye beni vuracak. Geçse bari... Tarihlere geçmek için yapacak başka iş kalmadı da...

Tarihe geçmek isteyen o Balıkesirli, Nâzım'ın kolları arasında öldü.

Nâzım revirde yatıp, revir aşçısı Çorbacı Mehmet'in yağlı boya resmini yaparken, Balıkesirliler kendi aralarında dövüş çıkarmışlar. Akşam üstü onu ağır yaralı revire getirdiler.

Dışarıda mavi bir ilkbahar gecesi idi. Yaralı kendine geldi:

— Su! Su verin!

Avni adında bir delikanlıydı.

Nâzım yaklaştı, başını lime lime olmuş pos renkli revir muşambasından kaldırdı, dudaklarına maşrapayı tuttu. Avni bir yudum içti. Nâzım'ın yüzüne baktı sonra:

- Sen misin, Baba?!

- Ben, benim, evladım...

- Ben de seni vuracaktım. Halbuki... Son yudumumu elinden içecekmişim. Bağışla...

Köylerde harbe giden askerlerin peşinden, yolları açık olsun, evlerine dönsün diye, su dökerler. Ölmekte olan kimseye su vermek, ona son lütfü göstermek demektir.

— Affet beni Baba... Kusurumu bağışla...

Hapishane parmaklıkları dışında, berrak, mavi ilkbahar göğünde yıldızlar parlıyor. Öylesine parlak, öylesine iri ki, neredeyse pencereden içeri girecekler..

Kaçakçı Avni yine de tarihe geçti. Ama Nâzım Hikmet'in katili olarak değil, kahramanlarından biri olarak.

Yirmi sene sonra Nâzım, adını değiştirerek, onu romanlarından birisinde anacaktı. Moskova'da, Pesçanaya Sokağı'ndaki apartmanında bu romanı dostlarına okurken, ara sıra durup gözlüğünün üzerinden bakıyordu onlara. Ve dinleyenlerden hiçbiri, bu kitabın Nâzım Hikmet'in son kitabı olduğunu bilmiyordu.

Son kitabı... Hapishanede iken, 1941 senesinde ele aldığı esas eserinin son eseri olacağından emindi. Kitap öyle düşünülmüştü. Onun ölümü ile bitecekti.

Şimdiye kadar kimsenin yazamadığı bir kitap olacaktı bu eser; binlerce kahramanı, bir çok memleketi, bu meyanda Türkiye, Sovyetler Birliği, Çin, İngiltere, Hindistan, Latin Amerika, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'ni içine alacaktı. XX. Yüzyıl'ın nazım tarihi. Olay, zaman, hareket, milletlerden müteşekkil bir dev eser! Böyle bir plan için nesir elverişli değildi. Nâzım dünyanın birliğini ve çeşitliliğini, insan mukadderatının haşmetini ve insan hayatının yüzyılın dokusuna bir iplik gibi örülen kısalığını anlatmak istiyordu.

Bütün bunları nesirle yazmak için on hayat bile az gelir. Balzac, Zola, Tolstoy, insanın elinde olan imkanların en son sınırına

yaklaşabildiler. Nâzım'ın planına yalnız şiir uygun düşüyor. Evet... Bir kaç satıra, tek bir şekle, bütün bir devri, koca insanlık tarihini sığdırabilen şiir! Ama bu, çok değişik bir nazım şekli olmalı... İlmin kesinliğini ve çağrışımın serbestliğini birleştiren bir nazım şekli gerektiriyor bu eser.

Otuz sekiz yaşında. Daha vakti var. Hiç değilse daha otuz üç yıl hapis yatacak...

Otuz sekiz yaşındaydı ve "sırların sırrına" eriştiğini zannediyordu. Aruza, hece veznine, serbest vezne hakim olduğunu. Whitman ve Mayakovski, Celaleddin Rumî, Baki, Apollinaire ve Japon klasiklerinin tecrübelerinden ders aldığını sanıyordu. Herhalde bilinecek her şeyi biliyor ve ondan evvelkilerin yapabildiği her şeyi yapabiliyordu. Henüz otuz sekiz yaşındaydı. Evet, eserini yetiştirebilirdi.

Kalın duvarlarla ayrılmıştı dünyadan; ama kendini ömründe hiç bir zaman bu kadar hür hissetmemişti. Kitapevi sahiplerinin zevklerinden, okurların isteklerinden, günlük dertlerden, şiir yazma kurallarından, sansürden, hepsinden uzaktı şu anda. İstediği gibi yazabiliyordu. İstediği gibi...

Ve yazıyor. Hapishane duvarları boyunca gezinirken, ayaklarına demir vurulmuş Balıkesirliler onu seyrededursun, düşünüyor. *İnsan Manzaraları*'nı, XX. asrın tarihini aksettirecek kitabını düşünüyor. Elisabeth devrinden kalma İngiliz kroniklerini, Shakespeare'in dramlarını, Gogol'un *Ölü Ruhları*'ın okuyordu. En çok bu yazarlar yardım edecek planının gerçekleşmesine. Sabahlara kadar hapishane koridorlarını boydan boya adımlayarak çalışıyor, çalışıyor...

1942 senesine kadar otuz bine yakın beyit yazmış ama gene de ona ölümle, kendi kendisiyle, zamanla yarışıyormuş gibi geliyor. Yetişmeye mecbur duyuyor kendini.

Bazen korkmaya başlıyordu, kafası destanı almıyor gibi geliyordu ona. Ve haftalarca yeni baştan düşünüp tartıyordu eserini.

Böyle günlerde resim yapmayı severdi. Karşısına bir mahkum

alır ve portresini yapardı. Ama aslında, *Manzaraları*'na çalışmaya devam ediyordu...

Yemekten sonra revirin kül renkli taburesine, Kartallı İbrahim adındaki köylüyü oturttu. Birinci seans değil bu.

Nâzım sehpasını kurdu (sehpanın bir ayağı topal, iple bağlı). Boya çantasını çıkardı, tüpleri battaniyesine yaydı. Boya tüpleri çatlak, her tarafı boyuyor. Nâzım'm battaniyesi, pantolonu, paltosu renk renk lekelerle bezenmiş.

Hazırlık yapmak zevk veriyor. Dişleri arasından ıslıkla bir türkü tutturur hep ve ellerini ovuşturur; bir ziyafete konacakmış gibi... Sonra modelin yüzünü dikkatle incelemeye koyulur.

İbrahim elli yaşlarında. İçleri benek benek çekik sarı gözleri, kartal burnu, daima tetikteymiş gibi bir hali var; öküz boynu kadar kaim ve kırışık dolu boynuyla bir kurt azmanına benziyor. Az konuşur, ama konuştuğu zaman, ferman altına mühür basar gibi konuşur. *Şakaları zalimdir İbrahim'in ve çok defa gücendirir, kırar karşısın*dakini.

Birinci Harp'te İbrahim asker veya halk diliyle Memetçikti. Çanakkale'de İngilizlere karşı savaşmış.

Nâzım gözlerini hafifçe yumdu. Bir kaç adım uzaklaştı İbrahim'den. Yine yaklaştı. Bir gözünü açtı. Bir adım geriledi. Piposunu yaktı. Düşünmeye daldı.

Şimdi en zor şey kalıyor. Kendi deyimiyle, "psikolojik manayı" yakalayıp, gözle görülür bir hale koymak... Kartallı İbrahim apaçık göründüğü halde, bu açıklığı bir türlü ifade edilemiyor. Yeryüzünde "alelade" insan yoktur. Churchill ne derse desin, her insan kendine göre gayetle karışıktır. Tıpkı bu dünya gibi...

Bugün İbrahim'in yüzü apayrı bir ışıkla aydınlanmış. Geceleyin tek başına yanan bir mum misali, kasvetli ve yapyalnız bırakılmış gibi idi. Yoksa Harbin sonunu hatırladı da mı öyle içine kapandı?

Selimiye Kışlası mahşer gibi asker dolu. Kimi cepheden gelmiş, kimi cepheye gidiyor; "Velhasıl sevkiyat merkezi olmuştu kışla" diyor İbrahim. "Yemek vermezler. Bütün ekmeği yürütmüş katip denen sıçanlar. İstanbul bile aç. Kışlanın avlusunda bitler kaynıyor. İnanır mısın, ayaklar altında çatır çatır ezilmekteler. Açlık itten beter eder insanı elbet. Gidenler aç susuz, dönenler sakat, ölüm Allah'ın emri. Memetler insan değil, balıkmış. Ölse Memet yenisi gelir yerine. Günde yüz Memet'in ölüsü çıkar kışladan. Ben de bir Memet öldürdüm galiba. Baktım taş merdivende oturuyor. Elinde ekmek vardı Memet'in. Koparıp koparıp çiğniyordu. Ben de kurt gibi açtım. 'Gel, dedim, değiş tokuş edelim. Sen dedim, kes ver bir dilim, ben de kulaç kesip kuşağımdan vereyim.' 'Yok, dedi kuşağının tekmilini ver.' Kızdım. Bir tekme attım. Tekerleniverdi sırtüstü... Zaten fazla kuvvet istemezdi, öylesine zayıftı ki, neredeyse şeffaf olacak. Kafası taş basamaklara vurdu. Ekmeği aldım elinden. Baktım soluğu kesilmiş. Velakin merdivenin taşından bir kan akar uzanır. İşte böyle Üstad'ım... Açlık çıkınca yoluna, itten beter eder insanı elbet."

Nâzım onu dinlemiyor sanki. Portreye büyü yapıyormuş gibi bir hali var, işe tam manasıyla dalmış. Fırçayı bıraktı birden:

— Heeeeyt! Tamam, yakaladık kardeşçağızım!

Haykırması üzerine mutfaktan Çorbacı Mehmet koşarak geldi. Aşçı, Kartallı İbrahim'in canciğer arkadaşı idi. O da eski askerlerden. O da Nâzım'a poz vermiş.

— Anlaşıldı, Üstat mana yakalamış olacak, diye sırıttı. Hele bir bakayım, İbrahim, şu kurt gözlerinin ne biçim manası varmış?

Mahkumlar resim sehpası önünde toplandılar. İbrahim omuz başlarını oynattı.

— Çorbacı, çay ikram etsene! Uyuz çakaldan bir kıl koparsan kar, işte sana mana.

Nâzım bir türlü portreden ayrılmıyor. Arkasına bakmadan, eliyle battaniye üzerindeki piposunu aramakta. Çorbacı düşünceli düşün-

celi:

— Şu kurdun suratı nedense mahzun olmuş, Üstat, dedi.

Aşçı İstiklal savaşında Kocaeli'de Kuvayı Milliye birliklerinde savaşmış. Anlattıklarını dinlerken. Nâzım *İnsan Manzaraları* için bir kaç sahne yazmıştı. İstanbul-Ankara Ekspresi kahramanlarını Anadolu şehirlerinden, köylerinden, nehir, dağ, tarlalarından geçiriyor. Vagon-restorandaki aşçı ağırbaşlı, konuşkan, her şeyi öğrenmeye meraklı, yüzü de Bursa Cezaevi'ndeki Çorbacı Mehmet'e benziyor. Aşçı arada sırada mola verdiğinde, mahkum Nûreddin Eşfak'ın hapishanede yazdığı *İstiklal Harbi Destanı*'nı dinliyor. Bu destanı Nâzım 1940 senesinde İstanbul Tevkifhanesi'nde iken yazmıştı. Romandaki Nûreddin Eşfak, Nâzım'ın kendisidir.

İstanbul-Ankara Ekspresi, yolcularını gittikçe destanın derinliklerine götürüyor. Hakikaten, yolcularını değişik değişik hayalleri ile, geçmişi ve geleceği ile, konuşmaları, hastalıkları, rüya, ümit ve düşünceleri ile, cesaretleri ve adilikleri ile, fedakarlık ve korkaklıkları ile götüren tren sadece bir tren midir? Yoksa bir trende yolcuların bir araya gelmesi gibi, zaman mı çağdaşları böyle bir araya getirmektedir? Zaman mı, bir esir gemisinde olduğu gibi tıklım tıklım insan dolu Bursa Hapishanesi'nde, geceleri gündüzleri ve seneleri aşarak yüzlerce mahkumu, bu arada Çorbacı Mehmet'i, Kartallı İbrahim adındaki köylüyü ve şair Nâzım Hikmet'i alıp götürmektedir? Bakın şimdi hapishanenin kurşuni taburelerinde oturuyor ve sessizce -çünkü herkes kendi düşüncesine dalmış, çay içiyorlar.

Dokumacı topluluğunun kurulmasını teklif eden Ertuğrul da, Kaptan İlyas da, ustalar da, adembabalar koğuşu sakinleri de... Hepsi Nâzım Hikmet'in destanında birer kahraman oldu. Nâzım her birinden bir şey alarak kattı eserine. Tıpkı zamanın hepimizden ufacık birer çizgi alıp yüzyılın çehresini meydana getirmesi gibi...

Birinci katta, rutubetli ve yarı karanlık bir koğuşta Bulgaristanlı bir ihtiyar, efendi bir adam yatıyordu. Binlerce Müslüman gibi o da, Balkan harplerinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu doğup yaşadık-

ları toprakları kaybedince, memleketini terketmiş. Eski, yırtık ceketinde, gavurlara karşı yapılan savaşlarda gösterilen yararlıklar için Sultan Reşat tarafından verilen nişan var. Kendisini memleketinden eden Bulgar ve Moskof gavurlarına karşı müthiş bir kinle doludur içi.

Fakirdir... Bazen haftalarca sadece ekmek tayını ile yaşar. Yatağı yamalar içinde fakat tertemiz. İhtiyar hiçbir zaman, hiç kimseden yardım istememiş, kimseye yük olmamıştır. Hapishaneye de kızının namusunu müdafaa ettiği için düşmüştür.

Nâzım başka bir nesilden ve çok farklı düşünen bir insan olduğu halde, ihtiyara gururundan, kendi kendisine karşı olan saygısından dolayı hürmet eder. Koğuşuna iner, ona saygı gösterir -ihtiyarın en çok istediği de bu idi- onunla dostça konuşur, tavsiyelerini, hatıralarını dinler ve bunları gizlice not ederdi. İhtiyarın dışarıda kendisi gibi yaşlı, kamburu çıkmış bir karısı vardı. Onu ayda bir defa görmeye gelir kadın. İhtiyar da onu, bir Müslüman'a yakışır tarzda, sert bir ciddiyetle karşılar. Ellerini arkasında kavuşturarak karısının peşinden hapishane avlusuna çıkar, hep aynı ciddiyetle duvarın dibinde gölgeye oturur onunla. Torbasını açar kadıncağız, getirdiklerini beraber yerler ve sonra karşı karşıya geçip saatlerce hiç konuşmadan otururlar böylece...

Bir sabah Nâzım, ihtiyarın uyanmadığını duydu. Koğuşa geldiği zaman ihtiyarı -ceketi üzerinde kırmızı-yeşil kurdelalı nişanı olduğu halde- ölü buldu. Yüzünde gene ciddi ve sert bir ifade, uzanmış yatıyordu. Hapishanenin hiç kesilmeyen uğultusu içinde bir seccadenin üzerine koyup arabaya taşıdılar. Aralarında Nâzım da vardı.

Herhangi bir eski deyimin kaynağını bulmak için veya ayrı ayrı koğuşlarda yatan yaşlı mahkumlara bazı olayları sormak, danışmak için Nâzım saatlerce, kapalı çelik kapıların açılmasını bekliyordu. Böylece hapishane gemisinin yolcuları, destanının ilk dinleyicileri, ilk eleştiricileri olmuştur. Nâzım çeşitli kimselere aynı sahneyi defalarca okuyordu. Çok defa anlamadıkları mısraları çıkarıyor, yeni-

lerini yazıyordu.

İbrahim'in portresi tamamlandıktan iki gün sonra, Nâzım, Raşit'i ve Çorbacı'yı çağırarak onlara henüz bitirdiği parçayı okudu:

Memed'in ayağında yarım çarıklar
Memet yüzükoyun yatmış sayıklar
Memet beygir fışkısında arpa ayıklar.
Arpayı götürüp derede yıkar.
Güneşte kurutup yiyecek Memet,
Dağ taş Memet dolu, dağ taş sevkıyat.
Ölüm Allah'ın emri, açlık olmasa fakat.
Memetçik Memet
Memetçik Memet

Arpayı en fazla bir avuç verir
Beygir fışkısında yoktur merhamet.

Sevkiyat merkeziydi Selimiye kışlası,
tebdil havadan dönen Memetle dolu, yıkılası.
Kışlanın avlusunda kaynıyor toprağın yüzü tekmil
bit ile
Dolaşırken çatır çatır eziyorsun,
Memetin emilmiş kanında geziyorsun.
Bu kan biti doyurmuş
Bu kan siyah ve de ölüdür.

Selimiye kışlasında Memedin eti
deriyle, kılla değil
bit ile örtülüdür.
Avluda künyeler okunurdu
cephelere sevk için.
Memet kaşınarak önüne bakar
cevap vermez velakin.

.....

Ben bir Memedi öldürdüm galiba,
bir ikindi zamanı, Selimiye kışlasında,
taş merdivende.
Elinde ekmek vardı Memedin.
Memet nerede bulmuş ekmeği?
Kimbilir...
Memet sarı bıyıklıydı,
siyahtı ekmek.
Ben kırmızı kuşağımı çözerek
(dört kulaç
ışıl ışıl
yünle karışık ipek)
"-Sen" dedim kes ver bir dilim.
ben bir kulaç kesip vereyim."
"- Çık" dedi.
"-İki kulaç?"
"-Çık" dedi.

"- Üç kulaç?"

Memet ipek kuşağının tekmilini isledi.

Bıyıkları sarı. Ben ekmeğe bakıyorum. Onun gözünde kuşağının ışıltıları.

Bir tekme attım kasıklarına.

Tekerleniverdi sırt üstü Memet.

Ve çam tahtasından yonga çıkar gibi

bir kemik parçası fırladı kafasından.

Ekmek benim elimde

velakin merdivenin taşında kan

canlı ve de kırmızı

akar uzanır.

Benim ipek kuşağa benzer.

Memetçik, Memet

Memetçik, Memet

Açlık çıkınca yoluna

Memetten Memede yok mu merhamet?

Nâzım okumasını bitirdikten sonra herkes uzun uzun sustu. Raşit gözlerine dolan yaşları gizlemeye çalışarak sigara yaktı. İbrahim:

"Bilir misin, Usta?" dedi. Yazdıkların benim hikayemden çok daha fazla hakikate benzemiş. Çorbacı içini çekti: Selimiye Kışlası olduğu yerde duruyor. Üsküdar yakasında sarp yamaçların birinde ve bir mahalle kadar büyük pencereleri, binanın sarı duvarlarını boydan boya karelere bölüyor. Rivayete göre kışlanın 999 penceresi varmış O günden bu yana kimbilir kaç Memedi görmüş bu kışla! Seneler senesi memleketin kuvvetini ve kanını emen, insanlarını, hüküm-

darlarını diledikleri gibi harcayan muazzam, dehşetli bir kombina!

On sene sonra Nâzım, askerlik şubesinden aldığı bir emirle buraya, bu kışlaya gelecek. Kırk sekiz yaşında olacak. Kırk sekiz senesinin on yedisini hapishanelerde geçirmiş. Fakat hiç bir hizmeti, hizmet sayılmayacak. Hatta Heybeliada'daki Deniz Harp Okulu seneleri bile.

Orduya sevk etmek üzere çağırıyorlar. Hem de er olarak. Sağlık heyeti onu muayene etmeyecek, sadece şöyle bir bakarak: "Sağlam" diyecektir.

Oradan da Nâzım derhal Zara'ya, Orta Anadolu'nun ufacık bir nahiyesine gitmek üzere emir alacaktır. Dediklerine göre, daha sonra başka bir yere sevk edilecekmiş. Nereye acaba? Hapisten çıkalı henüz bir sene olmamıştı. Güç bela sevkini bir hafta sonrasına tehir ettirebildi. O hafta, vatan topraklarında geçirdiği son haftası oldu.

Yeni yatak örtüleri deseni, hiç ummadıkları kadar beğenilmişti. Üç tezgahta birden çalışan ustalar siparişleri yetiştiremiyor. Teslim edilen bütün mallar hemen alıcı bulmakta. Malzeme darlığı olmasa, Çankırı Hapishanesi'ne, hem Kemal Tahir'e hem de öteki arkadaşlara bol bol yetecek kadar pay çıkarabilecek.

Mart ayının sonlarına doğru bir akşam üstü, hapishanelerde bağırtmalar duyuldu. Kapının önünde bir şeyler oluyordu. Bir kaç dakika sonra polisler hapishane revirine başı yaralı on beş yaşlarında bir erkek çocuğunu teslim ettiler. Kavgayı çıkaran bu çocuktu.

— Hey gibi yıkılası Selimiye Kışlası!

Artık ne Kartallı İbrahim ne de Çorbacı Mehmet hayatta. Fakat onlar başka isimlerle *İnsan Manzaraları*'nda yaşamaya devam ediyor ve bu ikinci ömürleri bizimkilerden uzundur.

Çocuk ertesi sabah bir fırsat bularak -yarası tehlikeli değilmiş- Nâzım'ın yanma geldi

- Abi sana bir ricam var. Adım Mustafa.

- Pekala Mustafa, ne istiyorsun?

- Bana bir desen yapsana.

- Nasıl bir desen?

Meğer Mustafa bir dokumacının yanında çırakmış. Hapishane örtülerinin gördüğü büyük rağbet şehrin bütün dokuma atölyelerini endişeye düşürmüş. Bursa'da uzun zaman böyle desen görülmemiş. Desenlerin sırları burada babadan oğla, ustadan çırağa geçermiş hep.

Dokumacıların ileri gelenleri kahvede toplanmış ve ne pahasına olursa olsun desenin sırrını ele geçirmeyi kafalarına koymuşlar. Deseni yapan ustanın adını, revirde hasta yattığını öğrenmişler. Bunun üzerine hapishane kapısında bir dövüş tertip etmeye karar vermişler. Çok gizli olarak bu işi Mustafa'ya yüklemişler. Bu işi başarırsa, dokumacılar ona hapishanede bulunduğu müddetçe bakacaklar ve hele desenden bir örnek ele geçirebilirse, çıraklıktan kalfalığa çıkaracaklarmış...

Nâzım Mustafa'ya bir kaç yeni desen yaptı. Fakat hapishane manifatura ustaları buna isyan ettiler; görülmüş şey miymiş; durup dururken hem de bedava, hiç sırlar rakiplere verilir miymiş! Nâzım onlara, bir insanın kafasındaki zindanın hapishanenin taş binasından çok daha korkunç olduğunu, rekabetin insanları ayırdığını, halbuki dokumacılar topluluğunun insanları birleştirmesi lazım geldiğini uzun uzun anlatmaya çalıştı. Üstelik iplik yedekleri de bitiyor. Elinde yalnız bir tek deseni olsa ve şuracıkta, kendi kafasında yüzlerce başka desen daha yaratmasa ressam olarak kaç para eder? Ustalar ancak bu son delil karşısında rıza gösterdiler.

Mustafa desen örneklerini alınca öpmek için Nâzım'ın ellerine saygı ile sarıldı. O ise Mustafa'nın başını okşadı:

— Bana borcun var. Sen de usta olduktan sonra, bilgini çıraklarından esirgemeyeceksin.

Nisan başında, havalar ısınınca Celile Hanım Bursa'ya geldi. Siyahlar giymişti, gözlüğü vardı. Mahkumlar onun ağırbaşlı hareket-

lerine ve kibar konuşmasına büyük saygı duydular.

Celile Hanım, Nâzım Paşa'nın genç gelini iken kayınpederinin yanına Halep'e gelmişti bir ara. Takdim edildiği ev halkı, köşede oturan bu kadının canlı olduğuna bir türlü inanmak istemiyordu: Yüz hatları inanılmaz derecede düzgün, teni inanılmayacak kadar beyazdı. Hizmetkarlar yanına gidip parmaklarıyla ona dokunmak için bahane arıyorlardı.

Kırk sene önce olmuştu bunlar. Gençlikte yüz derisi taze ve elastiki iken, güzellik henüz tam ifade bulamıyor. Ancak zaman, bir heykeltıraşın eliyle dokunurcasma insan yüzüne, artık değişmeyecek hatlar çizdikten sonra, şirretlik, bayağılık, aptallık veya iyilik, ruh asaleti, arzuların haslığı ve temizliği beliriyor yüzde ve sonuna kadar değişmeden kalıyor. Acaba, iç hayatın çizgileri insanın yüzünde seneler sonra, katılaşmış kil üzerine çizilen şekiller gibi nakşedildiğinden mi, ihtiyarlar ya çok çirkin ya da nur yüzlü oluyor?

Az çok okumuş mahkumlar, Bursa Hapishanesi'ni hangarda duran bir uçağa, köylülerse gavur haçına benzetiyordu. Bu bina, planı bakımından hakikaten bir haç veya bir uçak biçiminde idi.

Sol kanadı tevkifhaneydi, sağ kanadı ikinci bölüm. Alt katta imalathaneler vardı: marangozlar, aynacılar, tesviyeciler, tenekeciler, çorapçılar, dokumacılar. Uçağın kuyruğunda ise birinci bölüm bulunuyordu. Alt katta beşer kişilik koğuşlar, üst katta tecrit hücreleri. Uçağın baş tarafını müdüriyet odaları işgal ediyordu. Müdüriyetin altında ise berber dükkanları ve görüşme odaları; müdüriyetin üstündeki katta da revir.

Haç-uçağın tam ortasında beton zeminli bir avlu vardı. Buna hapishanede "meydan" denir. Burada daima bir gardiyan, bir de mahkumlardan bir meydancı nöbet tutar. Meydancı bir nevi başhademe ve mübaşirdir. Aynı zamanda; mahkemeye gideceklerin, görüşme için müdüre, katipliğe çağırılanların adlarını bağırır. Üç katın bütün bölümlerinin koridorlarını kapatan çelik parmaklıklar bu meydana bakar. Ve parmaklıklı kapılar daima kapalı durur.

Görüşme yeri hep aynı koridor, fakat koridor boyunca iki çelik parmaklık yerleştirilmiş. Bir tarafta mahkumlar, öbür tarafta da onları görmeye gelen akrabaları. Ortada gardiyan dolaşıyor. Görüşmek için on-on iki kişi birden içeri alınır. Uğultu arasında herkes daima daha yüksek sesle bağırarak ötekileri bastırmak zorundadır. Ve görüşme on dakika sürer.

Mahkumları dağıtmak zordur. Görüştükten sonra çileden çıkarlar. Bunun için iki parmaklıkların arasındaki bölmede ray üzerine halkalarla asılı kara bir perde vardır.

On dakika dolunca gardiyan bu kara perdeyi en beklemedik bir anda çekip kapatır. Bunu yaparken hiç aldırmaz, rahatını bozmaz. Tiyatrodaki perde kapanışı gibidir bu.

Bir insanın elinden hürriyetini almak... Daha korkunç bir ceza düşünülemez. Belki ancak ölüm olabilir daha korkuncu. Ölüm insanın elinden hayatı alıyorsa, hapis hayatının bir kısmını alıyor, hatta bazen en iyi kısmını. Hiç değilse Bursa Hapishanesi Müdürü Tahsin Bey böyle düşünürdü. O halde, zaten cezalandırılmış olan insanlara ne diye daha da eziyet edilsin; zaten hapishane hem vücudunu, hem de ruhunu sakatlıyor insanın. Hapishaneden çıkmak nasibiyse bir mahkumun, hiç değilse insan olarak çıksın.

Tahsin Bey mahkumlara afyon veya bıçak verilmeyeceğinden emin olduğu zaman, meydanda ve hatta yazın kalın taş duvarlarla çevrili dış avluda dahi görüşmeye müsaade ediyordu.

Aydın insanlara hürmeti vardı, ustaları sayardı Tahsin Bey. Nâzım'ın hapishanede yazı makinesi, kitapları bazen gazeteleri bile olmuşsa ve bu Bursa Hapishanesi'nde iki piyes, *İnsan Manzaraları*'nın altmış bin beyiti ve yüzlerce şiirini yazabilmişse, Raşit Öğütçü de roman yazarı Orhan Kemal olabilmişse, bunu ve daha sonra anlatacağımız bir çok şeyi Müdür Tahsin Bey'e borçluyuz. Bunun için, insanların tahkikatsız ve merhametsizce yığın yığın kurşuna dizildikleri, Babiy Yar ve Auschwitz temerküz kamplarının çağında, Bursa Cezaevi Müdürü'nün, kitabımızın baş köşesinde yeri vardır.

Tahsin Bey, Nâzım Hikmet'in annesi ile avluda görüşmesine müsaade etti, vakit tahdidi de yoktu.

İlk günün sabahı, ana-oğul meydanın uzak bir köşesinde aile işlerini görüştüler. Sonra Nâzım annesine şiirlerini okudu. (Onu görmediği aylarda yazmış olduğu *İnsan Manzaraları*'ndan uzun bir parça) Selimiye Kışlası'ndaki hadiseyi de okudu Nâzım.

Annesi sessizce dinliyor. Arada sırada gözleri doluyor. Nâzım ise durmadan okuyor, okuyor...

İkinci gün sıra resme geldi. Nâzım mahkumların portrelerini getirdi. Bir bir sehpaya, annesinin önüne diziyordu onları. Şiirlerini sessizce dinleyen Celile Hanım, Nâzım'ın resimlerinde bir sürü hata buluyordu. Ya renk ıskalası kusurlu idi ya resmin kendisi. Portrelerini önce kalemle çiziyordu Nâzım. Annesinin fikrine göre bu, resimleri "kuruturmuş." Annesinin öğütlerini dikkatle dinliyor. Celile Hanım paleti alıp, anlattıklarını tatbik ederek gösteriyor. Nâzım dersi tekrarlıyor ve teşekkür ediyor annesine.

Sonra annesi sehpayı kurarak önüne oğlunu oturttu, portresini yapmaya başladı. Nâzım'dan farklı olarak doğrudan doğruya yağlı boya olarak girişiyordu resme.

Nâzım uzun zaman put gibi kalamaz ki... Bir şeyler anlatmaya başlıyor, işine karışıyor kadının.

- Ah, Nâzım'cığım, bıktım senden, bana mani oluyorsun! Affedersin, anneciğim, demek istiyordum ki...

- Diyeceğin şeyi kendi resimlerin için sakla.

Paparayı yedikten sonra Nâzım bir müddet rahat durur. Celile Hanım ise dikkatle ve kendini tamamıyla yaptığı işe vererek çalışır. Nâzım bir an annesinin yüzünde bir öfke belirtisi görür gibi oldu. O da bazen çalışırken hırsa kapılıyordu. Celile Hanım'ın yüzündeki bu bir anlık öfke aldı Nâzım'ı, yıllarca geriye sürükledi, götürdü.

1920 senesinin Nisan ayı. İstanbul sokaklarında İngiliz, Fran-

sız, İtalyan askerleri yürüyüşü. Artarda talimat veriliyor... Filanca binaların işgal edilmesi, filanca semtin yasak mıntıka ilan edilmesi. Büyük Britanya gizli istihbaratının tevkifhanesi haline getirilmiş olan Arapyan Han'ın mahzenlerinde yapılan korkunç işkenceler hakkında söylentiler dolaşıyor. Anadolu'daki İttihatçılarla ilişki kuranlardan, Okyanus adalarına, Afrika çöllerine sürgüne gönderilmiş olanların isimleri liste halinde yazılıp yayınlanıyor.

Üsküdar'da, annesinin evinin karşısında işgal kuvvetlerinin karargahı... Ilık bir Nisan akşamıdır. Çavuş üniformasını giymiş Senegalli bir Fransız, karargah binasının önünde bir Türk gencini tokatlıyor. Suçu, Senegallinin sevgilisine yan bakmış olması. Şövalyenin damı ise -her halinden belli- bir Galata orospusudur.

Celile Hanım'ın hiddetinden kanı beynine sıçramış. Balkona koşuyor. Bir elinde pirinç havan kolu, bir elinde tencere... Var kuvveti ile tencereye vuruyor.

Karargah subayları da balkona fırlamışlardı: Bu ne biçim felaket çanı, Türkler mi ayaklandı yoksa?

Ve Celile Hanım konuşmaya başlıyor. Herkesi sıradan geçiriyor bu demeçte ne antant devletleri kalıyor ne Fransız subayları, ne de Pierre Loti. Celile Hanım bir ara Pierre Loti'nin kolonilerde bulunduğu zaman yazdığı romanları okumayı severdi. (Romancı Pierre Loti İstanbul'un egzotiğine Türkiye'nin geçmiş günlerine hayrandı.) Harp senelerinde Çanakkale'ye ateş açan, şimdi de toplarını şehre dikip Boğaziçi'nde demirleyen zırhlılarla İstanbul'un seyrine koşan da aynı Pierre Loti oldu.

Nasıl gelmedi sahi bu aklına daha önceden? Annesi tarafından tertiplenen o küçük miting, bir kaç sene sonra ona, bir şiirinde ilham verecekti:

Hatta sen

sen Piyer Loti!

Sarı muşamba derilerimizden
birbirimize
geçen
tifüsün biti
senden daha yakındır bize.
Fransız zabiti!

Bu şiir galiba onun bir Rus dergisinde yayınlanan ilk şiiri olmuştur. Derginin adı ne idi? Krasnaya Novy veya böyle bir şey. Dergiyi Bakü'ye getirmişti. Ama yine kaçak olarak memleketine döneceği için, diğer bir sürü evrakla beraber orada bırakmak zorunda kalmıştı.

Kaybettiklerine hiç bir zaman üzülmediği halde, derginin çıkardığı kitaba acımıştı. Belki bu kitap, şiirlerini tercüme eden bir arkadaşın hatırası olduğu için. Eduard Bagritski mükemmel bir insan ve mükemmel bir şairdi; halis, su katılmamış şarap gibi idi o. Nâzım her şeyden çok, onun tam bir erkek oluşuna hayrandı. Öylesine erkekti ki Bagritski, şiirlerinde baharı, lokomotifi, ağacı bir kadını okşarcasına okşayabiliyordu. Bagritski için tabiatın her yerinde, canlı olan her şeyin başlangıcında, hayatın iksiri gibi dişilik vardır. Nâzım o çağda, ancak bir erkeğin şair olabileceğine inanıyordu. Veya ancak bir kadının. Cinsiyetsiz şiir, cinsiyetsiz sanat olmaz. Şimdi de, hapishanede de böyle düşünüyor.

Bagritski'nin Moskova civarında ufak bir nahiye olan Kuntsevo'daki eski zamanlardan kalma, sarı tomruklardan yapılı, yeşil damının üzerinde bir fırıldak bulunan evini defalarca ziyaret etmişti. Yığınlarca kitap, her tarafta akvaryum ve kuş kafesleri serpiştirilmiş... Sıcak bir odada, semaverin başında, Nâzım İstanbul'da kendi evindeymiş gibi rahatlıyordu. Bu yuvarlak yüzlü, sağlam yapılı adamın evinde balıklar da, kuşlar da kendilerini serbest hissediyor gibiydiler. Şairin kısa nefesli, boğuk sesini duyar duymaz, yüzgeç-

lerini oynata oynata, kanatlarını çırpa çırpa yüzerek, uçarak yaklaşıyor ve sonra elinin sallanmasından ürkerek tekrar kuytu köşelere kaçışıyorlardı.

Bagritski'nin karısı çay dağıtırken, semaver kelimesinin Türkçe'de de hemen hemen Rusça'daki gibi söylendiğine şaşmıştı.

Galiba son olarak Bagritski'lere Liyolya ile uğramıştılar.

Liyolya, Bagritski'nin hemşehrisidir. Odesalı o da. İkisi de ihtilal cephelerinden geçmiş; Bagritski ayrıca İran Cephesi'ne de yetişmişti. Kazvin'de bulunmuş. İkisi de meşin ceket giyiyor.

Ne çok severdi ikisini de! Alabildiğine güzeldi Liyolya: Saçları saman renginde, gözleri mavi... Bu mavilik kirpiklerine de akseder. Artık ne Yelena Yurçenko ne de Eduard Bagritski hayatta...

Son kitabında, altmış yaşında olan Nâzım Hikmet, cephe hekimi ve ressam Yelena Yurçenko'ya olan aşkından bahsedecektir. Fakat bu son kitabı, yazarın hatıraları şeklinde olmayacaktır, bir roman olacaktır kitap ve Liyolya'ya başka bir isim verilecektir: Anuşka Yelena isminin değişmesinin yanı sıra, Nâzım'ın bir zamanlar üniversite arkadaşı Emi Si-ya-u ile aynı zamanda aşık olduğu başka bir kızın da çizgilerini tadacaktır. Romandaki Anuşka artık Liyolya değildir. Ama Nâzım'ın duydukları, romanın kahramanı olan Ahmet'in, Anuşka'ya duyduklarının aynıdır.

"... Anuşka başını vagonun camına dayamış. Moskova'ya dönüyoruz. Eli elimde. Ormanlar gelip geçiyor. Konuşmuyoruz. Elimi, sanki kendisini vagonda bırakıp kaçacakmışım gibi sımsıkı tutuyor. Mırıldanıyorum:

Dinle neyden ki hikayet kılmada.
Ayrılıklardan şikayet kılmada.

(Bu satır Celaleddin Rumi'nin Mesnevi adındaki muazzam ese-

rindendir. Ney, bir kamış flüt gibi, bir musiki aletidir. Bu beyitin ikinci ve mistik bir manası var. Göl kenarında yetişen kamışlardan kesilmiş ney, burada, tabiata hasrettir, tekrar tabiata kavuşmak istiyor. - Radi Fiş.)

- Sizin o mistik şairin şiirini mi okuyorsun yine?

- Nerden anladın?

- Ahenginden. Şunu bir kere daha söyle, ilkönce Türkçe'sini, sonra Rusça'sını. Ama kulağıma.

Söylüyorum.

- Çok kederli. Bu, ney denen şeyi Kafkasya da, Orta Asya'da bulmak mümkün olmaz mı?

- Olur sanırım. Ne yapacaksın?

- Bir tane bulmaya çalışacağım. Çalmasını beceremem. Asacağım odamın duvarına.

Annuşka, Annuşka... Hiç bir zaman, hiç bir kadını, seni sevdiğim kadar sevmedim, sevmeyeceğim..."

Nâzım başka kadınları da sevecek. Fakat o zaman yirmi altı yaşında iken yalan söylememişti: Bir kadın sevildiği kadar, başka bir kadın sevilebilir mi?

"- Bir iki yıl sonra memleketine döneceksin. Bir süre hatırlayacaksın beni. Elbet hatırlayacaksın. Sonra. Ama iş bunda değil. Daha bir iki yılımız var. O bir iki yılı düşünelim.."

Bilseydi Anuşka, bir sene, iki sene değil, bilemedin altı gün kadar kaldığını ayrılıklarına. O biliyordu elbet, fakat söyleyemezdi. Gizli tutması gerekiyordu. Gerekmese bile dili varmazdı ki demeye...

Bu, Bagritski'ye son ziyareti idi. Bagritski nedense Nâzım'a Osman Paşa diyordu. Herhalde Plevne'yi Ruslara karşı müdafaa eden, ünlü Osman Paşa şerefine. Belki bizzat Doğu'da bulunduğu için, fakat daha ziyade Doğu'nun şiir sanatını tanıdığı için, Bagritski Nâ-

zım'ın eserlerini, yeniliği içinde, herkesten daha iyi ve daha doğru değerlendirebilmiştir. Mamafih bu adamın, yeter ki halis olsun, her türlü şiire karşı tutkusu vardı. Etrafında daima şiir yazan bir takım gençler toplanıyor; Bagritski ise kimine yardım, kimiyle kavga ediyordu. Bunlar hep, şiire karşı olan zaafından ve kendi iyiliğinden dolayıydı. Topu topu bir tek defa, Bagritski'yi öfkeden kendinden geçmiş bir halde görmüştü Nâzım.

1926 senesinin Aralık ayında Moskova'da Komintern İcra Komitesi'nin Genel Kongresi yeni bitmişti. Plenoma iştirak etmiş olanların şerefine, Bolşoy Tiyatrosu'nda tertiplenen törende, her memleketten ihtilalci şairlerin sahneye çıkmaları kararlaştırılmıştı. Türkiye'yi Nâzım Hikmet temsil edecekti.

Dev sahneye çıkınca, Çarlık devrinin bale şefleri bu sahneye neredeyse bütün bir süvari bölüğünü çıkarıyorlardı. Nâzım'ın cesareti kırılmıştı, halbuki ürkek bir insan değildi. Sıra Türkiye'ye gelince, salonun yarısı boşalmıştı. Her dilden şiir okunması, hele ayak üstü bir üçüncü dile çevriliyorsa, en dahiyane yazılmış şiiri bile öldürebilir. Kaldı ki dinleyiciler zaten hayli yorulmuş ve konserin başlamasını beklemek üzere fuayeye çıkmışlardı.

Kat kat balkonlar, yarı boş salon, orkestra yerinin karanlık uçurumu, Nâzım'a, Bagritski ile olan anlaşmasını unutturdu. Nâzım Piyer Loti'sini okuyacaktı. Bagritski de arkasından yaptığı çeviriyi. Ama dinleyecek kimse kalmayınca, şiirler kime okunacak? Halbuki Nâzım Türkiye'nin sesini dinletmeye mecburdu. Tuttu, *Yeni Sanat (Orkestra)* adlı şiirini okudu. Bu şiirde şair ananevi nazmı, üç telli sazı, ihtilalci sanatın senfonik orkestrası ile karşılaştırıyor. O senelerde Moskova'da üstünde durup işlemiş olduğu serbest veznin imkanlarını göstermek için, Nâzım polifoni sanatının bütün icaplarına uyarak şiirini orkestralaştırmıştır: Uzun, çalkantılı melodiler, simballerin çarpılması gibi kamçılayıcı kafiyeler:

Hey!

Hey!
Ağır sesli çekiçler
Sağır
örslerin kulağına
hay-kır-dı!

O zamanlar sesi daha tok, daha haşmetliydi; şimdiki gibi çatlak ve sigara içmekten hışırtılı değildi. Türkçe'de şiirinin öyle bir sedası vardı ki, hem tannan edanın, hem manasının bir arada çevrilmesi Bagritski gibi bir babayiğidin bile haddine düşmemiş! Genellikle her şiir kolayca tercümeye gelmez. Şekil almış bir fikir gelişmesine dayanan bir şiir belki; fakat böyle, kelimelerle müzikleştirilmiş olan bir şiir çok zor çevrilebilir. Ama Nâzım'ın o anda tercüme filan düşündüğü yoktu ki!

Sapanlar güreşiyor
tarhlarla, tarlalarla
Esiyor orkestram dalgalarla
dağlarla
dalgalarla
Dağ gibi dalgalarla.
dalga gibi dağlarla...

Sesi gürlüyordu. O günlerde ne fuayelerde ne de koridorlarda mikrofon yoktu. Şiirin ortasına doğru salon dolmaya başladı. Oysa hiç kimse anlamıyordu Nâzım'ın okuduğu şiiri..

Alkış tufanı arasında kulise döndüğü vakit Bagritski hiddetinden kendinden geçmiş bir halde Nâzım'ın yakasına yapıştı.

- Ne yaptın! Ben şimdi ne halt edeceğim, ne okuyacağım? Bunu tercüme etmedim!

— Canım, konuştuğumuz gibi okursun.

— Enayiler bile bunun başka bir şiir olduğunu anlayacak!

Bagritski lafını bitiremedi. Sahneye çıkmak zamanı gelmişti.

Menzil yakın
bakın
Kurtuluş günü artık sayılı
Önümüzde Şarkın kurtuluş yılı
bize kanlı mendilini sallıyor.
Al atlarımız emperyalizmin
göbeğini nallıyor.

Piyer Loti şiirinin son satırının yankıları dinince, yine gürültülü alkışlar duyuldu. Bagritski farklı okuyordu ama hiç de Nâzım'dan aşağı değildi. Sonradan sadece Türk arkadaşlara açıklama yapmak zorunda kaldılar. Niyet anlaşılınca Nâzım'ın bu çılgınlığı affedildi.

Kimin aklına gelebilirdi ki; Celile Hanım'ın havan kolu ile tencereyi hırsla dövüp işgal kuvvetlerine sövüp saydığı günkü müthiş öfkesi onu bu kadar uzaklara götürecek ve Nâzım'ın şiirlerine dökülerek Moskova'da, bütün dünyanın ihtilalcileri önüne serilecektir?

On yedi yaşında iken Nâzım'ın bu öfkesi başka bir şekil almıştı. Nâzım kendisi gibi genç çocuklarla İstanbul'un Rumeli tarafında, Beyoğlu'nda, yabancı dükkan sahiplerinin astıkları işgal kuvvetleri bayraklarını koparıp koparıp atıyordu. Az kalsın yakalanacaktı, bacakları sayesinde kurtulabildi. Ama Nâzım Paşa'nın torununun daha ciddi bir sabıkası da vardı.

Okulu bitirdikten sonra, onu "Hamidiye" adındaki harp gemisinde bulunan Deniz Harp Subay okuluna yazdırdılar. Bu da Nuh zamanından kalma bir tekne idi. Sultan hükümeti tarafından imzalanan mütareke şartlarına göre, Türk filosunun bütün diğer gemileri gibi "Hamidiye"nin de bütün silahları alınmıştı. Ne erlerin ne de subayların silahı vardı. Fakat hizmet yine devam ediyordu.

Tavuk, diğer Alman uzmanları ile Almanya'sına, yani "nah faterland"ına dönmüştü. Almanya'dan da, orada hizmet gören Türk erleri ve subayları Türkiye'ye döndü. İçlerinden Teğmen Cevat, Kiel şehri denizcilerinin ayaklanmasına katılmıştı. "Hamidiye"dekiler Almanya'da bir ihtilal yapıldığını ilk defa ondan duydular. Teğmen olup bitenleri pek anlayamamıştı ama bir şey açıktı: Alman erleri manasız talimlere artık katlanmak istemediklerinden subaylarına ve Kayzer Vilhelm'e karşı gelmişlerdi. Bu bıyıklı imparator harp çıkmadan önce Padişah'ı ziyaret etmiş ve Müslümanlara karşı olan sevgisinin bir işareti olarak Ayasofya civarında bir çeşme yaptırmış, üç gün üç gece su yerine çeşmeden şarap akıtmıştı. Nâzım ilk defa Teğmen Cevat'tan "Spartaküs" teşkilatı hakkında bir şeyler duydu. Fakat bu teşkilatı bir nevi "Jöntürk" askeri komitesi gibi bir şey sanmıştı.

Bazı istekleri subaylara ve filo komutanlığına zorla kabul ettirmek fikri ise, aklında iyice yer etti. İsteklerin neden ibaret olduğunun tespiti kalıyordu geriye.

Tebasını tirtir titreten ve devlet ile milletin birliğini temsil eden sultan, işgal kuvvetlerinin esiri olmuştu ve her şeye boyun eğerek, onların emirlerini harfiyen yerine getiriyordu. Sultan esir olmuşsa, onların hali ne olacak? Türklere bundan böyle esarete boyun eğmekten başka yapacak bir şey kalmıyor gibi görünüyordu durum. Ordu yenilmiş, memleket işgal edilmişti.

Milliyetçi hisleri ve haysiyetleri rencide edilmiş olanların muhakkak surette bir şeyler yapması şarttı. Herhalde Anadolu'nun herhangi bir yerinden başka bir sultan çıkacak ve memleketi esir eden

yabancılara karşı milleti savaşa çağıracaktı.

İstanbul iki seneden beri göç edenlerle dolup taşıyordu. Eski Rusya'nın çıkış yolları da bu ebedi şehirden geçiyordu. İhtilal yalnız Türkiye'nin eski müttefiki Almanya'da değil, Türkiye'nin düşmanı olan bir memlekette de patlak vermişti. İhtilalin ana vatanlarından dışarı attığı şu Ruslar nasıl insanlardı acaba?

Nâzım onları dikkatle inceliyordu. Erkekler en az birer paşa veya prens, kadınlar prenses gibi geliyordu ona. O derece bakımlı, besili, gururluydular. Fakat azametleri az zaman sonra yok oluverdi. Daha zengin olanlar Avrupa'ya Paris'e göçüp gittiler. Kalanlar pılını pırtısını İstanbul'da satıp yedikten sonra, gitgide sefalete düşüyor, kumar oynuyor, karşılığında üniformalarını, nişanlarını; hatta karılarını satıyordu. İstanbulluların, gözleri önünde tıpkı sinemalardaki gibi, başkalarına ait bir facia oynanmaktaydı. Ve Nâzım kendi kendine: "Bu insanlar bizimkiler gibi, derebeyi, yüksek rütbeli memur, muhtekir tüccarlardır" diye düşünüyordu. "Onları Çarları ile birlikte attılar. Herhalde biz de Sultansız yaşayabiliriz."

"Hamidiye"deki hayat normal devam ediyor. Dünyada hiç bir şey olmamış gibi. Nöbetler değişiyor. Erler güverteleri yıkayıp temizliyor. Sadece İtalyan Martini karabinalarının yerini, namlusu resmi bir zımba ile delinmiş talim tüfekleri aldı. Taktik, seyrüsefer, artık mevcut olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nun harp filosu tarihi derslerineyse, gene devam edilmektedir.

O gün Cevat nöbetçi idi. Serbest tavırlarından dolayı teğmenden daha ilk gününden beri haz etmemeye başlamış bir subay öğretmen, ona çatmak için bir bahane bularak -sözde planşiri iyi temizlememişmiş- Cevat'ı nezarethaneye gönderdi. Nâzım dayanamadı:

— Silahını düşmana teslim etmiş bir subayın, başkalarını tevkif etmeye hakkı yoktur!

Teğmen Cevat bile hayretten donakalmıştı. Bir subaya alenen itaatsizlik demek, askeri mahkemeye verilmek demektir. Harp zaman-

larının kanunları hâlâ yürürlükte idi. Fakat artık olan olmuş. Nâzım sözüne devam etti:

— Nezarethaneye teğmen değil, siz gideceksiniz! Elleri bağlandıktan sonra, subay yemek salonuna gönderildi. Bir komite kuruldu. Fakat komite toplanmaya vakit bulamadan güvertede okul müdürü göründü.

Görmüş geçirmiş bir savaş subayı idi müdür ve belki yalnız onun tecrübesi sayesinde, çocukların bu ayaklanması oldukça hafif atlatıldı.

— Ne oluyor, efendiler?

Sesinde sempati ve dostça bir anlayış vardı. Gerçekten seviyordu filo mensubu gençleri. Etrafta her şey yıkılıp mahvolurken bütün ümitler adalete ve şerefe tapan bu gençlerdeydi.

Bir kaç ses birden yükseldi.

— Efendiler. Bir şey duymuyorum. Hem de böyle bir kalabalık... Filo nizamına yakışmaz. Lütfen diziliniz, söylemek istediğinizi teker teker söyleyiniz.

Sıraya dizilmekten başka bir şey kalmıyordu onlara. Her şey düzene girdikten sonra, müdür:

— Sizi dinliyorum! dedi.

Takım ne söyleyeceğini şaşırdı. Bazı gençler ricat yolunu tutacak gibi oldular:

"Yemekhanede çatal kaşık yetişmiyor!"

"Hamaklar kopuyor!" "Müteahhitler bütün halatları çalıp götürmüşler!" İş gülünç bir hal almaya başlıyordu. Kaşık yüzünden ayaklanma!

Derken Nâzım bir adım ileri attı, sıradan çıktı, elini cemaliyesine kaldırarak:

— Miralayım! İstanbul'da yabancı askerler türlü rezaletler çı-

karıyor, Anadolu'da savaşlar devam ediyor, siz ise bizi hâlâ talim tüfekleri ile oyalıyorsunuz!

Teğmen Cevat onu destekledi:

— Bize savaşmak imkanının verilmesini istiyoruz!

Miralay:

— Arzularınızı vezire ileteceğim, diye vaatte bulundu. Şimdi ise lütfen, nöbetçiler yerlerine, kalabalık dağılsın!

Ertesi gün yemek masalarında herkesin önüne ikişer çatal, ikişer kaşık konuldu. Hamaklar yeni iplerle, halatlarla bağlandı. Bir hafta sonra da, öğle üzeri toplantı borusu öttü. Dışarıda parlak bir güneş vardı; ışık yeşil-mavi Bursa camilerindeki çinileri andıran Marmara'nın taa dibine kadar iniyor, borazancıların bakırlarında, üniformaların parlak sarı düğmelerinde oynaşıyordu. Müdür bir emir okudu. Borazan ve trampet sesleri arasında Nâzım'a, Cevat'a ve daha üç kişiye vazifelerinden ihraç belgeleri verildi. Şairin askerlik hayatı böylece sona ermiş oluyordu.

Sultan zamanında bağımsızlığı müdafaa edip, bir harp gemisinde isyan çıkarttığı için harp filosundaki vazifesinden ihraç edilen Nâzım, bağımsız Cumhuriyet zamanında sahte bir ihbarla, askeri isyana teşvikle itham edilerek, yirmi sekiz yıl hapis cezasına çarptırılacaktı! Bu bir mahkeme değil, bir nevi hakkından gelme idi. Fakat hakkından gelmek için neden böyle bir bahane icat edildi? İnanılmayacak kadar acı bir istihza vardı bunda.

Nâzım taburesinden hopladı. Celile Hanım, elinde boya fırçasını tutarak, ona gözlüğünün üstünden baktı.

— Hacıyatmaz gibisin, Nâzım'cığım! On dakika olsun yerinde duramıyorsun!

Ayakları bir sabahlık kadar uzun olan paltosunun paçalarına takılarak, annesinin arkasına dikildi. Portresine baktı. Celile Hanım hüzünle:

- Ne oldu? diye sordu. Yine istediğin gibi değil, öyle mi? Hoşuna gitmedi mi?

- Anneciğim, mesele beğenmek veya beğenmemek değil. Bir türlü anlatamıyorum sana ben. Sen güzelliğe kapılıp, güzelliği kopya ediyorsun, halbuki resim canlı olan bir şeyin kopyası olmamalıdır.

- Ne yapalım Nâzım'cığım, ben güzelliğe hayranım! Neden, o kadar kötü mü olmuş yani?

- Sana nasıl anlatayım! Bana kalırsa, harikulade güzel olan bir kadının portresi harikuladedir. Fakat sıtmadan sararmış, açlıktan bir deri bir kemik kalmış köylü Ayşe'nin portresi de harikulade olabilir. Adembabalar koğuşundan Mahmut'a bir bak! Getireyim, bir dakika. Yerinden fırlayarak koğuşuna koştu. Celile Hanım sehpadaki resmin önünde yalnız kalmıştı

Meydana güneşlemek için Nâzım'ın dediği bu 72 no.lu koğuştan iki mahkum çıkıverdi. Bunlardan biri, Kaya, kaya gibi bir insan azmanıydı. Ona zaten bunun için Kaya diyorlardı. Diğeri sivri burunlu, ufak gözlerini durmadan dolaştıran, hapishane lakabı ile Çapur'du. İkisi de pis, saç sakala karışmış bir haldeydiler.

Çapur gözlerini beton döşemeden ayırmıyor (Bir izmarit bulsa, zar oyununda koz kav yerine kullanacak. Belki bir izmarite karşılık beş izmarit alabilirdi, beş izmarit bir sigara eder. Şansı iyi gitse bir paket. Bir paket artık sermaye sayılırdı.)

Siyahlar giymiş yaşlı hanımı önce Kaya fark etti. Hayretten donakaldı. "Allah'ın gücüne gitmesin." diye düşündü. "Kocakarıya bak, put resimleri yapıyor, günaha giriyor!" Farkına varmadan, düşündüklerini yüksek sesle söyledi.

Ekseri köylüler gibi o da çocukluğundan beri imamdan dinlediği öğütleri hatırlamıştı. Hayvan, hele hele insan resmi yapmak ancak gavurların işidir. Gavurlar bu resimlere tapıyor, günaha giriyorlar. Yalnız Allah'a tapılacağını bilmiyorlar.

Çapur, Kaya'nın konuştuğunu duyunca, irkildi. İkisi de sehpaya

yaklaştılar.

— Hele bak, tıpkı Nâzım Baba'ya benziyor. Saçları da... Tıpkı o, ta kendisi! Gözleri de mavi!

Kocakarı bir Müslüman kadına benziyor; ama gavur işi yapıyor. Çapur birden köpürdü:

— Dinine imanına yandım. Kaya! Kafanda sahiden molozdan başka birşey yokmuş. Cahil herif, Nâzım Baba'nın anası bu!

Koltuğunun altına bir resim sıkıştırmış olan Nâzım göründü.

Arkasından Gardiyan Galip geliyordu. Adembaba koğuşu sakinleri birer gölge gibi yok oluverdiler.

Nâzım annesine portreyi gösterirken münakaşasına devam etti. El, kol hareketleri ile sözlerini takviye ediyor, paltosunun kolları havada uçuşuyordu.

Münakaşanın konusunu merak eden gardiyan, Celile Hanım'ın arkasına geçti.

— Yani, demek istiyorum ki tabiatı kopya etmek yetmez. Yaptığımız resimlere kendi hayatlarımızdan da bir şeyler katmalıyız.

Bu münakaşaları çok eski idi. Dünyayı olduğu gibi aksettirmek değil, resimle gösterirken, değişmesine yardım etmek. Nâzım'ın sanattan beklediği bu idi. Güneşin pembe bir reçele daldığı Boğaziçi gurubunun resimlerini yapmak, gülle bülbül hikayelerini yazmaya benzer. Oysa ki Anadolu'da insanların bu adembaba koğuşundaki gibi yaşadıklarını duyuyoruz.

Söz şiir sanatından açılınca, Celile Hanım hiç itiraz etmeden oğlunu dinler, ona hak verirdi. Düşüncelerini tecrübesi ile desteklerdi. Fakat resim konusunda bir usta olduğundan, oğlundan ileri idi. Nâzım, ne istediğini bildiği halde, arzularını uygun hatlar ve renklerle ifade edemiyor; resim yoluyla canlandırmak istediği şeyi açıklıkla, doyurucu bir şekilde veremiyordu. Kanaat getirmedikçe, Celile Hanım da her şeyi kabul etmek istemiyordu. Karakteri buna müsait

değildi.

Nâzım da tıpkı annesi gibi idi. Böylece baltayı taşa vuruyordu.

Resimlerinin annesini tatmin etmediğini hissedince, Nâzım misal olarak Cezanne'i, Picasso'yu göstermeye başladı. Fakat Celile Hanım'ın kanaatine göre, onlar dünya hakkındaki düşüncelerini resimle ifade etmeye çalışırken, dünyayı tahrif ediyor, parçalıyor ve hakikate karşı geliyorlar. Evet ama resim sanatında hakikat nedir? Eh, Abidin burada olsaydı, belki anlatabilirdi ne olduğunu. Abidin, Abidin, ne kadar da az görüşme nasip olmuştu onunla, halbuki sanatta ikisi süt kardeş gibiydiler.

Nâzım, Abidin'i genç ve henüz kendini tam bulmamış haliyle hatırlıyordu. Elleri ağaç dalları gibiydi Abidin'in. Zeki ve adeta her şeyi görecek kadar hassastılar. Apayrı, kendilerine özgü bir hayat yaşıyorlardı sanki.

Nâzım ve Abidin birbirlerini ilk bakışta anlamış, takdir etmişti.

Abidin Leningrad'da öğrenim gördü. Sinema stüdyosunda çalıştı, İstanbul'a olgun ve usta bir ressam olarak döndü. "Ekim İhtilalinde Lenin" filminde Sçukin'e yardım etmesi, onun makyajcısı olması ile öğünüyordu. O zamanlarda dahi resim sanatında en zor olan şeyi, zamanın tasvirini deniyordu. Mekandan ayrılamayan zamanın! Abidin'le on dokuz sene sonra Paris'te buluşacaklar. Nâzım'ın annesi ile münakaşa ettiği günlerde Moskova yakınlarına kadar ilerleyen Hitlerciler çoktan yenilmiştir; Celile Hanım da artık hayatta değildir.

Kaya, Çapur ve adembabaların koğuşundan bir çok mahkum açlıktan ölmüş, bir avuç kemik haline gelmiştir. Ve bir köylü çocuğu olan Yuri Gagarin fezada insanların ilk elçisidir. Nâzım, evlerin duvarlarına Lenin ve Fidel'in resimlerinin yanyana yapıldığı Küba'dan geliyor Paris'e...

Abidin'le tavan arasındaki odada, pencerenin yanında oturuyor. Orta yaşlı iki insan, henüz yakılmış bir ateş kadar genç iki üstat. Bir ay dilimi gibi ışıldayan Seine Irmağı'na bakarak, sanatlarından ko-

nuşuyorlar. Şunları yazacak Nâzım:

Abidin uçsuz bucaksız hızın renklerini döktürüyor
ben renkleri yemiş gibi yerini
ve Matis bir manavdır kosmos yemişleri satar
bizim Abidin de öyle Avni de Levni de
mikroskobun ve füze lumbuzlarının gördüğü yapılar meydanlar renkler
ve şairleri ressamları çalgıcıları onların
hamlenin resmini yapıyor Abidin yüz elliye altmışın meydanlığında
suda balıkları nasıl görüp suda balıkları nasıl avlayabilirsem öyle görüp
öyle avlayabilirim kıvıl kıvıl akan vakitları tuvalinde Abidin'in
Sen ırmağı da bir ay dilimi gibi
genç bir kadın uyuyor ay diliminin üstünde
onu kaç kere yitirip kaç kere buldum daha kaç kere yitirip kaç kere bulacağım
işte böyle işte böyle kazım düşürdüm ömrümün bir parçasını Sen ırmağına
...
Abidin'e söylemeli de resmini yapsın Beyazıt Meydanı'nda şehit düşenin
ve Gagarin Yoldaşın ve daha adını sanını kaşını gözünü bilmediğimiz
Titof Yoldaşın ve ondan sonrakilerin ve tavan arasında yatan genç kadının
Küba'dan döndüm bu sabah
Küba meydanında altı milyon kişi aka karası sarısı melezi ışıklı bir
çekirdek dikiyor çekirdeklerin çekirdeğini güle oynaya
sen mutluluğun resmini yapabilir misin Abidin
işin kolayına kaçmadan ama
gül yanaklı bebesini emziren melek yüzlü anneciğin resmini değil

ne de ak örtüde elmaların
ne de akvaryumda su kabarcıklarının arasında dolanan kırmızı balığınkini
sen mutluluğun resmini yapabilir misin Abidin
1961 yazı ortalarında Küba'nın resmini yapabilir misin
çok şükür çok şükür bugünü de gördüm ölsem de gam yemem gayrının
resmini yapabilir misin üstat

Ama buraya kadar gelebilmek için hakikaten yaşayıp dayanmak lazımmış! Hapishanelerde yazdığı her şey şurada burada, gizli yerlerde saklı idi. *İnsan Manzaraları* daha kendi kafasında bile olgunlaşmamıştı henüz. *Hapisaneden Mektuplar*'ın yüzlerce satırı henüz kağıda dökülmemişti. *Kardeşlerini satan Yusuf, Ferhad, Şirin ve Demirdağı* parçaları daha yoktu.

Hayır, sadece yaşamak değil, Ferhat'ın su getirmek için elindeki kazma ile Demirdağını delerek açması gibi, sözle duvarları delmek lazımdı. İşte Abidin'le Paris'te buluşuncaya kadar kendisini bu iş bekliyor.

Avluya, şehirde çalışan mahkumlardan bir grup girdi. Aralarında Raşit de vardı. Cezasının üçte ikisini doldurmuştu. Bu kadarından sonra mahkumların hapishane dışında çalışmalarına müsaade ediliyor: çalıştığı taktirde, arta kalan ceza müddeti de yarıya indiriliyordu. Raşit elbette ki bir an evvel hapishaneden çıkmak istiyordu, fakat burada, bu hapishanede, hayatta bulamadığını bulmuş: hocasını, üstadını, arkadaşını... Ekonomi politiğe, Fransızca'ya, dünya edebiyatına, bilimsel sosyalizme aşina olmuştu. Kendi kendini bulmuştu, sözün kısası.

Hapishaneden çıkmasına bir sene kala hikaye yazmaya başladı. Denemelerini hocasına gösterdi. Nâzım heyecanlandı. "Sende hakiki bir hikayecinin mayası var. Hikayenin nasıl yazıldığını bugüne kadar hiç düşünmedin mi? Daha iyi. Başkalarım taklit etmeye kal-

kışmazsın."

Raşit, Celile Hanım'ın yanına gitti, elini öptü.

Nâzım hemen onu da münakaşaya karıştırdı

— Hele dur, şimdi Kartallı İbrahim'in portresini getireceğim.

Hikayesini bildiğin için, ne düşündüğümü de bilirsin.

Yine koğuşuna koştu. Celile Hanım ise ne yapacağını şaşırarak Raşit'e bakıyordu.

— Bu oğlan çılgın, vallahi çılgın! Pekala resim işte, bakınız. Ne varmış da benim resimlerimi beğenmiyor?

Celile Hanım'ın 1942 senesinde Bursa Hapishanesi'nde yaptığı Nâzım'ın portresine bugün baktığım vakit, Nâzım düşüncelerini annesine zorla kabul ettirmek isterken haksızmış diye düşünüyorum.

Portrede hapishane hiç görünmüyor. Fakat inatçı, ekşi, beylik kokusu her yere sinmiş, Nâzım'ın buruşuk gri gömleğine, dudaklarındaki trajik kırışıklara, sabahlık-paltosunun kaldırılmış yuvarlak yakasına... her yere sinmiş bu koku, her yerde var. Ensesindeki bu yuvarlak kalkık yaka, çilekeş bir azizin halesi değil. Bu anlayış noktasının sağırlığı, hapishane sağırlığıdır. Hafifçe öne eğilmiş başında, kuvvetli boynunda, keder ve inat ifadesi okunuyor. Gözlerinde ise sıkıntı, ve hiç aklından çıkmayan bir tek aynı düşünce.

Akşam, kampananın ikinci vuruşundan sonra, koğuşların sürgüleri her zamanki gıcırtılarla sürülüp hapishanenin bitmez tükenmez uğultusu, gardiyan düdüklerinin tiz sesleri kesilince, Nâzım ve koğuş arkadaşı ranzalarına oturarak, hiç konuşmadan uzun uzun bakıştılar.

Hapishanenin en zor mevsimi bahardır. Hele Lodos da esmeye başlamışsa...

Lodos akşamdan çıkmıştı. Ağır, rutubetli, deniz tuzuyla, uyanan toprak kokusuyla yüklü. Kapalı kapılara çarpıyor, hapishane duvarları arasında çırpınıyor. Bir yerden, kırılan cam sesleri geliyor. Ağaçlar inlemekte. Mevsim bahardır.

Yalnız kuşlar değil, insanlar da çok defa, bütün hayatlarını değilse de, hiç olmazsa yerlerini değiştirmek arzusuna kapılıyor. Bir yerlere gitmek, bir kimselerle kucaklaşmak, uzaklara ulaşmak, tarlaları aşmak, açık havada yakılan bir ateşin önüne bağdaş kurup oturmak..

Burada ise, bu sokaksız şehirde gökyüzü yerine tavan var, en son lekesine kadar seyredilmiş, incelenmiş tavan... Duvarlar -sağdan, soldan- duvarlar, soğuk, kaim, sağır ve tek pencerede parmaklık. Bunun arkasında ise karanlık. Uçurum gibi.

Her koğuşta yumuk veya açık, hasret dolu; hiç değilse rüyalarında dışarı kaçmaya çalışan insanların gözleri. Ve ağır, rutubetli, dalgalar halinde duvarlara çarpan bir rüzgar: Lodos.

Göz göze geldiler. Nâzım mırıldandı:

— Vay anasını... Daha yirmi üç sene var..

Raşit gözlerini indirdi. Herşey iyi gider, bir aksilik çıkmazsa, kendisi bir yıl sonra dışarıda olacak.

Nâzım ranzaya uzandı. Bir kitap aldı eline. Agatha Christie'den bir dedektif romanı. Fakat okuyamıyor. Bıraktı kitabı. Gözlerini tavana dikti.

Kendisine hayatı ve karakterini, kalbini vermiş olan annesine çok defa haksız davranıyordu.

29 Mart 1938 Ankara

Anneciğim,

Maalesef Dreyfus hadisesinin hükmüne benzeyen bir kararla on beş seneye mahkum edildim. En küçük bir kanuni suçum olmadan, bana verilen bu on beş seneyi temyiz ettim. Senin tabirinle inşallah temyiz bu fahiş hatayı adliyeyi tashih eder. Üzülme, daha bir ümit var demektir.

O ümit de boşa çıkarsa ne yapalım, anacığım, yapmadığım, alakam olmayan bir mevhum suçun cezasını çekeriz. Yani bu yıpranmış vücut on beş seneye dayanırsa elli iki yaşında bir alil hürriyetine kavuşmuş

olur. Temenni et ki o günü görmeyelim. Elli iki yaşında sakat bir gövde ve söndürülmüş bir kafa ile yeryüzüne çıkmaktansa, içeride kakırdamak daha hayırlı.

Seni çok göresim geldi. Ne olur ne olmaz dünya hali bu, bir kere daha göreyim seni. Kabilse hemen Ankara'ya gel. Burada kalacak yerin vardır. Beni bir iki defa görmeye gelirsin. Seni bekliyorum anacığım.

Sara teyzem hâlâ gelmedi. Halbuki onda gömleklerim filan vardır. Piraye bu mektubu anama gönder. Sana yazdığım mektubun cevabını bekliyorum.

Nasıl oldu da yazabildi bunları annesine? Masmavi bir gökyüzünün ansızın gürlemesi kadar beklenmedik ilk karardan sonra, henüz hür hayatta idi ve henüz alışamıyordu olup bitenlere. Fakat yine de, her şeye rağmen sağdı ve daha uzun zaman dayanabilecekti. Çok değil, beş sene önce kendisine imkansız gibi görünen şeylere de katlanacakmış, dayanacakmış meğer.

Neydi şu anda en çok arzu ettiği şey? İstanbul'da, kendi evinde olmak... Elleri ile, kendi zevkine göre dayayıp döşediği evinde. Akşamları karısı ve oğlu Mehmet'le sokağa çıkmayı isterdi. Barba'nın meyhanesine uğrayacak, baş başa oturup rakı içeceklerdi. Piraye'ye bakacaktı; oğlu da yanlarında oturacak, sorular soracak, tabaklarından meze çimlenecek. Yalnız bunun için, bu akla hayale sığmaz saadet için, hiç üzülmeden ömrünün on senesini vermeye hazırdır.

Bunları Raşit'e anlatmak istedi. Sonra, çok daha önceden, aynı kelimelerle hepsini zaten anlattığını hatırladı birden.

Yatağında doğruldu, silkinip kendine gelerek süzdü arkadaşını. O da hep eskisi gibi boyun bükmüş oturuyor işte ve parmaklarıyla hafifçe dizlerine vuruyor.

Piposunu aradı buldu, tütün doldurdu, yaktı, acele acele çekti, sonra tekrar Raşit'e endişe ile baktı:

— Adaaam sen de... Boş ver... şey yap, şu Fransızca'yı çıkar da, şu defteri... Madem işi nesire döktün; Maupassant'la, Balzac'ı oriji-

nalinden okuyalım.

Raşit cevap vermedi. Yatağın altından istemeye istemeye sarı kaplı defterini çıkardı.

Bir saat kadar çalıştılar.

Nâzım kalktı. Kırmızı çizgili pijamasını giydi. Fî tarihinde Piraye ile beraber Beyoğlu'ndan aldıkları Japon saatini başucuna astı. Yorganın altına girdi. Üste sabahlığını da yayıp başına kadar örtündü.

Raşit biraz daha çalışmaya karar vermişti. Bugün nasılsa uyumak kabil değil. Geçen hafta başladığı hikayeyi bitirse bari! Hapishaneden çıkınca, koltuğunun altında hiç değilse bir kitabı hazır durmalı...

Bir saat daha geçti.

Lodos uluyor gene, gene kuduruyor.

Nâzım birden ayağa fırlamış, yorganını atmış ve mavi gözlerini kırpıştıra kırpıştıra:

— Kalemini verir misin? demişti Raşit'e.

Raşit kalemini uzattı.

Nâzım baş ucundaki duvara bir şeyler karaladı. Kalemi iade etti. Uzanıp yorganı yeniden başına çekti.

Raşit yavaşçacık, ayaklarının ucuna basarak yaklaştı. Okudu:

en yalnız dalganın üzerinde

boş bir konserve kutusu...

Nâzım'ın başucundaki saat, ikiyi gösteriyor... Lodos dev işine devam etmekte..

Ertesi gün öğleye kadar Nâzım hep koridorlarda dolaştı. Tahta takunyalarını beton döşemede takırdata takırdata kâh yaklaşıyor, kâh uzaklaşıyordu. Kapıya çarpıyordu. Koğuşa, bir şey ararcasına

giriyor, görmeyen gözlerini duvarlarda gezdiriyor, yine koridora çıkıyordu.

1922 senesinde Batum'da Vâlâ Nûreddin'le beraber Hotel de France'da, Profesör Ahmet Cevat'ın odasında yatıyorlardı. Gündüzleri ikinci katta kendi odalarında çalışıyor, tartışıyor, yemek yiyor, sözün kısası bir komün halinde yaşıyorlardı. Kendi odaları neresi, başkalarının odaları neresi anlaşılamıyordu. Nâzım ayak üstü şiir yazıyordu. Odalarında bir sürü insan vardı daima. Arada balkona çıkıyor, ileri geri bir iki adım atarak, kollarını sallayarak bir şeyler mırıldanıyordu.

Karşı evlerden birinde ihtiyar bir kadın ona dikkat etmeye başlamıştı. Bir gün çok hararetli hareketler yapıyordu, herhalde savaşçı bir şiir düşünüyordu yine. Derken komşu kadın kapıcıya koşmuş:

- Çabuk, çabuk, yukarıya çıkınız! Müşteriniz balkondan sokağa atmasın kendini, sakın ha! Yazık, hem pek genç, hem de yakışıklı bir delikanlı, kaçırmış yazık!

O günden beri Nâzım, çalıştığı zamanlar kendisine bakılmasını hiç sevmez. Ama kendine de hakim olamaz bir türlü, şiirlerine tam manası ile kaptırır kendini. Bütün varlığı ile... Hapishanede ise kaçacak bir delik bile yok. Akşam Raşit'e yeni şiirini okudu:

Mevsim bahara yakın.
Hava lodos.
Nasıl şiddetli
nasıl sıcak esiyor...
Biz altı yüz adet
kadınsız erkeğiz.
Alınmış elimizden
doğurtmak imkanımız.

En müthiş kudretim yasak bana:
yeni bir hayat aşılamak,
bereketli bir rahimde yenmek ölümü,
yaratmak seninle beraber:
sevgilini, yasak bana etine dokunmak senin...

Mevsim bahara yakın.
Fırtına.
Lodos.
Nasıl şiddetli
nasıl sıcak esiyor...

Bir yerlerde bir cam kırıldı yine
— bu gece bu üçüncüsü —
Hangi boş koğuşun kapısı açık kalmış,
küüüt, küt,
nasıl çarpıyor...

4. Bölüm

Bu bölümde "Nun Ha" KUTV'de okuyor. Metla'yı kuruyor. Pek'i yazıyor ve Promd ile işbirliği yapıyor.

1926 senesinde Nâzım Moskova'ya geldiğinde, az çok tecrübe sahibi sayılırdı. İzmir'de gizli bir matbaa kurmaya teşebbüs etmiş, bu teşebbüs bozguna uğramış ve Nâzım gıyaben dokuz sene hapse mahkum olmuştu. Fakat bu cezayı çekmeye hiç de niyeti yoktu.

Moskova'nın ana caddesi Tverskaya, onun buradaki hayatının da ana caddesi idi. Vatanında geçirmiş olduğu bu on dört ay içinde cadde çok az değişmişti. Sokağın başında, Ohotniy Riyad'da yine eskisi gibi "Sinyaya Bluza" bulunuyordu. Nâzım buraya sık sık gelen bir misafirdi ve özlenen yazarlardan biri olarak daima beklenirdi.

Ohotniy'den biraz yukarda, sağda, dükkanlar ve mağazalar arasında, pek büyük olmayan, bodur bir binada ufak bir Kafkas lokantası eskisi gibi furya çalışıyordu. Biraz daha yukarıda Mossovet'in üç katlı binasının karşı sırasında Filipov'un eski pasta fırını üstünde "Lüks" isminde bir otel bulunuyordu. Bütün odalar, beş kıtadan gelen devrimci mültecilere ayrılmıştı. Kimler sığınmamıştı ki bu otele! Alman sosyalistleri Vilhelm Pik ve Valter Ulbrihf, Erih Vaynert

ve Yohannes Beher adında iki şair, Fransız sosyalistleri Süvarin ile Dorno; Finlandiyalı Toyvo And Kaynen; İranlı şair ve ihtilalci Lahuti; Hindistanlı dram yazarı, komünist Es Habib Vefa ve İtalyan Palmiro Tolyati (o zaman daha Erkoli adı ile tanınmakta idi). Otelin ekseri müşterisi uydurma adlarla yaşıyordu. Kendi vatanlarında onları hapis ve hatta ölüm beklemekteydi.

Nâzım'ın "Lüks" Oteli'ne ilk gelişi, 1922 sıralarına rastlar. Profesör Ahmet Cevat'm "sosyal ailesi" nin bir ferdi olarak, açlık çeken Volga boylarını, Ukrayna'yı gördükten sonra, ilk gecesini işte bu otelde geçirmişti. Yol boyunca dolup taşan vagonlarda ve vagon damlarında bitlenmişlerdi, üstleri başları perişandı. "Lüks"te ilk yaptıkları şey banyo almak ve çamaşır değiştirmek olmuştu.

Nâzım, Vâlâ Nûreddin'le aynı odaya yerleşti. Akşama daha çok vakit olduğu halde, hemen yataklarına devrildiler. Yol yorgunluğundan ayakta duracak halleri kalmamıştı.

Fakat beş dakika geçmeden Vâlâ Nâzım'ı uyandırdı ve oda hizmetçisini çağırdı: Yastığında irili ufaklı bitler dolaşıyordu. Nâzım'ın yatağı ise tertemiz, kar gibi idi.

Vâlâ'nın yatağı, çarşafı değişti. Vâlâ yine yattı.

- Allah rahatlık versin! İnşallah bu sefer uykumu alacağım.
Elbet uyuyacaksın. Bit üretme çiftliği değilsin ya?

Henüz daldılar. Yine zil. Vâlâ. sırtında sadece iç çamaşırı ile odanın ortasında, dehşet içinde duruyor: Yine piyasa ediyor mendeburlar! Nereden çıkıyorlar böyle. Nâzım'ın yatağında bir tane bile yok!

Hizmetçiyle bütün odayı araştırdılar. Durum anlaşıldı. Meğer Nâzım çamaşırını çıkarıp bir bohça yapmış, haydi bir tekme, yallah! Vâlâ'nın karyolasının altına. Odaları mecburen değiştirildi. Eski odaları ise dezenfeksiyon memurlarının eline terk edildi.

Yirmi saat deliksiz uyku uyudular. Ancak ertesi gün öğleyin otelin lokantasına indiler. Beklenmedik bir şekilde katıldıkları otel sakinlerinin renkli topluluğunu incelemeye başladılar.

Nâzım hiç bir şeye hayret etmiyordu. Moskova dünya ihtilalinin merkezi idi, elbette ki buraya yeryüzünün her bucağından ihtilalciler akın edecek. Kendileri de öğrenim görüp bir an önce dönmek üzere, ta Anadolu'dan kalkıp gelmemişler miydi!.

"Lüks"te, profesörün "sosyal ailesi"ne hemen ilk gününden tercüman tayin edilen iki kızkardeş -Liyolya ve Şura- ile tanıştılar.

Otelde şair ve yazarlar toplanıyordu. Şiirler okunuyor; İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça karışımı tuhaf bir dille tartışmalar yapılıyordu. Nâzım; Yesenin, Blok, Hlebnikov, Selvinski, Bagritski isimlerini ilk defa burada, "Lüks" Oteli'nin odalarında işitmiştir.

Strastnaya Meydanı otele çok yakındı. Sonbaharda tahammür etmiş şarap gibi çürümüş yaprak kokan Tverskoy Bulvarı'nda, Puşkin'in heykeli yanında Nâzım uzun uzun oturuyor, düşüncelere dalıyor, kendisine açılan bu çok değişik dünyayı seyrediyor, şiir yazıyordu.

Aynı meydanda, manastırın yanında KUTV, yani Doğu Emekçileri Üniversitesi bulunuyordu. Bugün *Izvestiya*'nın dev yapılı binası arasına sıkışmış olan bu eski zamanlardan kalma bina, vaktiyle salonlarında Puşkin'i görmüştü. Bu binayı "Fazla akıldan bela" piyesinde ebedileştirmişti Griboyedov.

İhtilalden önce burası bir Hollanda bankası idi. "Lüks" Oteli'nden sonra, "sosyal aile"yi, tavanı alçıdan yapılı yıldızlarla bezenmiş eski müdürlük odasına yerleştirmişlerdi. Tavan som yaldız, fakat odada eşya hak getire. Yalnız kocaman, koskocaman bir masa duruyor ortada. Sonra demir karyolalar kondu.

Nâzım on beş yaşından beri kullandığı hece vezni ile son mısrasını bu eski Hollanda bankasının müdürlük odasında yazacaktır:

Bir hayvan iskeleti gibi karşımda masam...

Tverskoy camekanları içindeki afişler, açlara yardım etmeye davet ediyor. Resimler, Rostov'dan gelirken vagonun penceresinden gördükleri, açlıktan şişmiş insanlarla dolu..

Nâzım yol boyunca hep açlık, her yerde açlık felaketini gördü. İşgal altındaki İstanbul'da; mağara insanının kışlaklarını hatırlatan Anadolu köylerinde; paranın değerinin her an biraz daha düştüğü ve gıda maddelerinin gittikçe ve alabildiğine pahalılaştığı Batum'da, Volga boylarında...

KUTV'a taşındıkları akşam, Nâzım Moskova topraklarında ilk şiirini yazmıştı: *Açların göz bebekleri.*

Değil bir kaç
değil beş on
30.000.000
30.000.000!
Açlar dizilmiş, açlar!
Ne erkek, ne kadın, ne oğlan, ne kız
sıska cılız
eğri büğrü ağaçlar!
Ne erkek, ne kadın, ne oğlan, ne kız
açlar dizilmiş açlar
.....
Hele bunlarda öyle bir ağrı var ki.
bunlar
öyle bakarlar ki!
Ağrımız büyük!
büyük!

büyük!
Fakat artık imanımıza inemez tokat!
Demirleşti bağrımız,
çünkü ağrımız
30.000.000
deli gözbebekleri!
Gözbebekleri!

Ey
beni
ağzı açık
dinleyen adam!
Belki arkamdan bana
bu kalbini
haykırana
"kaçık"
diyen adanı!
Sen de eğer ötekiler
gibi kazsan
bir mana
koyamazsan
sözlerime
bak bari gözlerime;
Bunlar deli gözbebekleri!
Gözbebekleri!

Bu şiir hem Anadolu, hem de Volga dolayları üzerineydi. O günden itibaren yürekten bağlandığı, yeyüzünün bütün açları üzerine... Onu Paşa torununu dedesinin Üsküdar'daki yalısından Anadolu'ya, Anadolu'dan Moskova'ya sürükleyip getiren de, bu cömert yürek değil miydi?

KUTV'un yanındaki "Şa Nuvar" yani "kara kedi" isimli sinema binasına, üniversite kulübü yerleşmişti. Tverskaya ve Strastnaya Meydanlarının köşesindeki bu binada, Nâzım tiyatro yazarı olarak ilk denemelerini sahneye koydu. KUTV'un dram topluluğu, çeşitli milletlere mensup aktörlerden kuruluydu. Güçlükle anlayabiliyorlardı birbirlerini. Seyircileri ise, onları daha da büyük bir güçlükle anlayacaktı. Bu durumda mümkün olan yegane şey, yegane tiyatro tarzı, pantomima idi. Nâzım da pantomima yazıyordu.

Daha Batum'da iken, afiş sütununda sosyal piramidi canlandıran bir resim görmüştü. En üstte Çar oturuyordu, Çarın altında yüksek rütbeli memurlar, en altta da onların ağırlığından kamburu çıkmış işçilerle, köylüler.

Yazısız da anlaşılabilirdi afiş: Padişah buna benzer bir piramidin tepesinde oturuyordu, piramidin kaidesi ise yalın ayak, başı kabak, süklüm püklüm Anadolu köylüsünden ibaret... Bunun için ilk pantomimasının konusu "Piramit" olmuştur. Tverskaya'dan ilerleyerek Triyumfalnaya Meydanı'mn köşesinde, bugünkü Çaykovski Salonu'nun olduğu yerde, eski gazino binasında temsiller veriliyordu. Burası, Meyerhold idaresinde Birinci RSFSR Tiyatrosu ve Proletkult'tu.

Meyerholdçular KUTV'a başkanlık yaparlardı, KUTV'cular da Meyerhold Tiyatrosu"na. Nitekim, Sergey Tretyakov'un *Hırla, Çin!* adlı piyesindeki karışık dekor yapısı, KUTV'un otuz-kirk Çinli öğrencisi sayesinde kurulabildi.

Meyerhold, Nâzım'ın en sevdiği rejisördü. Nâzım nasıl Türk şiirini ve dolayısıyla dünya şiirini yenilemeyi hayal ediyorsa, Meyerhold da dünya tiyatrosunu baştan başa yenilemeyi hayal etmiş ve

bunu da başarmıştı.

KUTV'un dram topluluğunu Meyerhold Tiyatrosu'nun aktörü ve rejisörü Nikolai Ekk idare ediyordu. Belki dengesiz ama aynı zamanda mantıklı bir fantaziye sahip olan, barut gibi parlayan ve en olmayacak teşebbüslere şevkle atılan bir insandı Ekk.

1926 yılının ilk günlerinde Nâzım, Ekk'in yanına Arbat'a gitmişti. Şimdi artık öğrenci değil, KUTV'un tercümanıydı.

Ekk:

— Al sana bir yılbaşı sürprizi! diye haykırmıştı sevinçle. Sağ mısın? Salim misin? Anlat bakalım, anlat!

— Ne anlatayım? Matbaa için yer kazmak istedik, kazamadık. Beni asmak istediler, asamadılar. İşte, yine aranızdayım.

Nâzım Ekk'i ve karısını, aktris ve dram yazarı Regina Yanuşkeviç'i bunları söyleyerek kucaklıyor ve devam ediyordu:

— Şimdi daha önemli şeyler var. Ne dersin, sevgili Yu, siz de Regina, kendi tiyatromuzu kurma zamanı geldi çattı. Kamernoy'a, MHAT'a ve hatta ustanın ta kendisine artık meydan okuyacağız! Bir sürü fikrim var; kulübede oturup matbaamızı yerleştirmek için toprağı kazdığım günlerde aklıma geldi.

Az zaman sonra eski "Şa Nuvar" binasında yeni bir tiyatro açılacaktı. Uzun tartışmalar sonucunda tiyatroya METLA adı verildi.

O yıllarda kısaltmalar çok revaçta idi. METLA'nın manası: Moskova Leninci Tek Tiyatro Arteli idi. Tiyatroyu Yu Yanuşkeviç ve Nun Ha idare ediyorlardı.

Nun Ha, Moskova senelerinde Nâzım'ın takma adıdır. Arapça okunuşu ve yazılışı ile adının ilk harfleri idi bu harfler ve o senelerde Türkiye'de henüz Latin alfabesi yürürlükte değildi.

Kısaltmalar güya vakti kısaltacak hem de insanları lüzumsuz merasimden kurtaracaktı. Ekk kendisine Yu diyordu. O senelerde antiemperyalist inkılabın gelişmekte olduğu Çin'e olan sempatisinden

çok soyadının ilk iki harfini el imzasında "Yu" şeklinde birleştirdiğinden, adını da böyle okuyordu.

Nâzım'ın ise kendi adını kullanmamak için başka sebepleri vardı. Nâzım profesyonel bir inkılapçı olmuş, Türk Komünist Partisi ise yasaklanmıştı. Çocukluğunun ve gençliğinin ayrılmaz arkadaşı Vâlâ Nûreddin, Va-Nu adını almıştı. Ve Va-Nu, Nâzım'dan farklı olarak bu takma adı ömrünün sonuna kadar muhafaza edecekti.

O zamanın ihtilalci sanatçıları, "yaratma" kelimesini hiç sevmiyorlardı. Bu kelimede kiliseden kalma bir eda vardı. Yaratıcı Ulu Tanrı idi, üstelik de ihtilalin başa getirdiği sanatçılar kendilerine "yaratıcı" vasfının takılmasını istemiyorlardı, yakışıksız buluyorlardı bunu. Ne demek yani, kimbilir nerden içlerine doğan ilhamın itişiyle "hakikatleri açıklayan", yüzyıl başının yeleli şairlerine benzemek ne demek!

Onlar rasyonalistti, materyalistti. Dünya düzeninin değişmesi için planları, hesapları ve sadece bilime dayanan ileri görüşleri vardı onların. Yaratmıyordu onlar, sadece çalışıyorlardı. Vladimir Mayakovski şiir sanatına ait bir makalesine, "Şiir nasıl yapılır?" başlığını boşu boşuna vermemişti. Şiir yazma sanatı da, ciddi bir şekilde teşkilatlandırılmış planlanmış olan üretim faaliyetleri arasına giriyordu.

Şiir çalışmalarının en derin sırlarını akıl ve mantıkla kavramak arzusu, ustalığa karşı şuurlu tutumu, her ne kadar o senelerde henüz çok genç bir insana mahsus saflıkla ifade edilmiş olsa da, Nâzım'ı bütün hayatı boyunca durmadan ileri götürecektir. Okurları ve eleştiricileri, Nâzım'ın şiiri ve sanatı hakkında artık kesin bir fikir edindikten sonra, her defasında Nâzım yepyeni bir eserle ortaya çıkmış ve çoğu zaman bu eser, o güne kadar şair hakkında yayınlanmış olan bütün değerlendirmeleri çürütmüştür. Bu ani sıçrayışlar, hiç bir zaman, daha orijinal bir ifade tarzı bulmak arzusundan ileri gelmiyordu... Ondaki, başkalarından daha evvel ve daha keskin şekilde hissedip anlama kabiliyeti, iç hayatı çok zengin olan bütün sanatçılarda görüldüğü gibi, doğrudan doğruya hayatta mevcut olan değiş-

melerden kaynak almaktaydı.

Bütün bunlardan ötürüdür ki, tiyatrolarına, "yaratıcı kollektif" değil, "artel" dediler. İhtilalci sanatın işçileriydiler çünkü.

O senelerde bir çok Moskova tiyatrosunda, aktörler kostüm giymez, çalışma elbisesi ile sahneye çıkarlardı. Sahne hareketi dersleri değil, bio-mekanik dersleri okuyorlardı. Temsil, dillerince "gösteri" idi; konsere de "rapor verme" deniliyordu. Sahnedeki dekor değil "yapılar"dı. Sanatçı ise, yapıyı kuran kimseydi. Stüdyo, atölye; sanat yönetmeni "usta" idi.

Nâzım'ın Ekk'le konuşurken sözünü ettiği usta, tabii ki, Vsevolod Emilyeviç Meyerhold olacaktır.

Böylece METLA, kendi binalarına, kendi tiyatrolarına, sahipti (Metla Rusça aynı zamanda "süpürge" manasına geliyor). METLA'yı kuranların niyetleri ne idi acaba? Ortalığı süpürmek. Mayakovski'nin deyimiyle, tiyatronun "psiko-yalancı" çöplerini süpüreceklerdi. Ajitatif sahne sanatı için yeni yeni şekiller bulacaklardı.

Nikolai Ekk ile Nâzım Hikmet "çağın olayları için en mükemmel ifade tarzı"nı arıyorlardı. Ve sirk çıkışlarını, Rus tuluat geleneklerini, irticali (veya "emprovizasyon") tiyatrosunu, pantomimayı, sinemayı ve Türk halk tiyatrosunun kökü olan Karagöz oyunlarını denemekteydiler.

METLA'da ilk tertiplenen oyun PEK olmuştu. Bunun arkasından VEK ile TEK gelecekti; bu kısaltmaların anlamı: Birinci, İkinci, Üçüncü Sahne Kompleksi idi.

Nâzım senaryo yazıyordu. Provalar sırasında aktörler metni irticalen oynamaktaydılar. Ve bu emprovizasyonların en iyi varyantı seçilip kağıda aktarılıyordu. Böylece çeşitli tiyatro stüdyolarında çalışanlar -Meyerhold'çular, KUTV öğrencileri, aynı zamanda piyesin müşterek yazarları- da oluyordu.

"Kompleks", o zamanlar çok rağbette olan "Kirpiçiki" (Tuğlacıklar) şarkısı ile başlıyordu. Şarkının konusu aynı zamanda göste-

rinin de konusuydu. Fabrikada çalışan bir genç kızın hikayesi, dokümanter filmlerle ve ihtilal tarihine ait sahnelerle birleştiriliyordu.

Bu ilk temsile katılmış olan genç tiyatro öğrencilerinden biri de, günümüzün ünlü Sovyet dram yazarı İzidor Ştok'tur.

İzidor Ştok anlatıyor

Tiyatro salonunda rejisör masasında Ekk ile Nâzım oturuyorlardı. Nâzım zayıf ve uzun boylu idi, gözleri açık renkti. Çok güzel koyu kızıl saçları vardı. Bazen bıyık bırakıyor, bazen de kesiyordu bıyıklarını. Bıyığı çok çabuk büyüyordu.

Sahnede ise, artistler, yani bizler koşuşuyor, paravanaları taşıyor, kâh askerin elinden silahı alan halk, kâh halka ateş açan asker, kâh burjuva, kâh işçi oluyorduk.

Bir çok başrol arasında, herkesin bir kaç rolü birden vardı. Bana yaralı bir asker düşmüştü ve ben savaş meydanında ölecektim. Fakat iniltilerim öylesine sahteydi, öylesine gerçekten uzaktı ki, Ekk beni sahneden dışarı attı. Bayağı alınmıştım; partere indim, Nâzım'ın yanına oturdum.

Nâzım hayret etti:

— Niye kardeşim, niye inleyemiyor muşsun? Amma da komik adamsın, yahu!

Sahnede ise, zavallı işçi kızın hikayesi gelişiyordu. Akordeon "Kirpiçiki" şarkısını çalmaktaydı. Kısa kısa sahneleri arada bir gerilen sinema perdesindeki film sahneleri izliyor, bunların peşinden de üstün bir sanat değeri taşımayan ufacık tiyatro sahneleri geliyordu. Biz durmadan ileri geri koşarak paravanaları taşıyorduk. Projektörler bizi kovalıyor, akordeon da habire var kuvveti ile "Kirpiçiki"lerine devam ediyordu. Temsilin sonunda herkes "Yaşaaa!" diye bağırıyor ve yine hep bir ağızdan "Kirpiçiki"leri söylüyordu. Ve temsil, böylece sona ermekteydi.

Seyirciler gitgide azalmaya başladı. Kendi aralarında espri yapıyorlardı: "METLA tiyatrosunun, PEK temsillerinde bize durmadan karanlığı gösteriyorlar." Fikir olarak her şey hiç de fena düşünülmemişti: Sinemadaki gibi karanlık, sahnelerin çabuk değiştirilmesi, filan. Fakat teknik berbattı. İkide bir arıza oluyordu.

Nâzım KUTV'da çok meşguldü. Durmadan yazıyordu. Piyes, şiir. Sokaklarda, evinde, toplantılarda. Tıpkı bir gramofon gibi. Sonunda tiyatromuz iflas etti, bizi dışarı attılar. Biz de başka kulüplerde temsil vermeye başladık. METLA salonları yine sinema olmuştu.

İleride bizi muazzam çalışmalar bekliyordu. Nâzım ve Ekk bir çok seriden kurulu iki tiyatro destanı çıkarmaya karar verdiler.

Destanlardan birisi *Devlet ve İhtilal*; diğeri de, *Kapitalizmin Son Aşaması:* Emperyalizm olacaktı. Şaka etmiyorum, hayır! Derken bu arada Nâzım Her şey maldır adlı piyesini yazdı. Oyunun konusu, kapitalist bir memleketteki büyük bir bilginin acıklı macerasıydı. Burjuvalar önce bilginin kızını, sonra bilginin kendisini, daha sonra da keşfini, yani vereme karşı bulduğu bir serumu ortadan kaldırıyorlar. Çünkü bu serum, verem hastahaneleri ile sanatoryum sahiplerinin işlerine gelmiyor.

Piyesin açıklamalı altbaşlığı, "Marksizmin birinci sahne dersi" idi. Hepimiz oyunun cazibesine kapılmıştık. Rol dağıtımını yaptık, provalara başladık. Derken tiyatro tamamıyla dağılıverdi.

Bugünkü tecrübe seviyesinden bakılırsa, o yıllara ait bir çok şey çocukça görünür. O günlerde her an dünya ihtilali beklenmekteydi, bunu bütün insanların mutluluğu ve kardeşliği takip edecekti. Bu duyguya kapılanlarsa, sadece bıyığı yeni terlemiş ihtilalci gençler değildi. Herkes bekliyordu bunu.

Fakat o senelerin saflığında, insanların kendi çevrelerini ve ileriyi göremeyişinde yine de bir ruh asaleti vardı. Bütün dünyayı saran efendisi-uşağı olmayan kardeşlik fikri ve "bir tek yurt - kardeşlik yurdu" halinde yaşayabilmek uğruna, insanlar ölüme kadar gitmeye

hazırdı ve gidiyorlardı da.

Merdivenlerimizin çengelini yıldızlara asarak,
ölülerimizin başlarına basarak
yükseliyoruz
güneşe doğru!

Ölenler
döğüşerek öldüler;
güneşe gömüldüler.
Vaktimiz yok onların matemini tutmaya!

Akın var
güneşe akın!
Güneşi zaaaptedeceğiz
güneşin zaptı yakın!

Nâzım *Güneşi İçenlerin Türküsü*'nü, İzmir'de, yeraltı matbaası için çukur kazdığı zaman yazmıştı. Yirmi gün boyunca güneşi hiç görmemişti.

1922 yazında, ilk defa Kiyef garının peronuna ayağını basarken, Anadolu kalpaklı bu Paşa torununun, yoldaş Lenin'e bir sorusu vardı: Yurdu Türkiye'de sömürülen ve sömüren, fakir ve zengin farkının olmaması için acaba neler yapmalıdır?

Bu sorunun cevabı, onun o gün zannettiğinden çok daha karışıkmış meğer! Nâzım henüz on dokuzunda idi o zaman. Anlaşıldığına göre, cevap alabilmek için bir ömür de az gelecekti. Gizli faaliyetin

ilk tecrübesi, ilk yenilmeler, apaçık ortaya koyuyordu ki ne hayatta, ne politikada, ne bilimde, ne de sanatta hazır cevaplar yoktur.

Nâzım Lenin'le karşılaşıp konuşmak fırsatını bulamamıştı. Ama bir buçuk yıl sonra, naşı başında tutulan şeref nöbetine katılacaktı.

"Bir kapıyı açtı, matem marşı ulu bir deniz gibi çarptı yüzüme. Aklın alamayacağı kadar aydınlık. Kristal avizelerin böyle kocamanlarını bir de Kremlin Sarayı'nda gördümdü. Bu aydınlığın içinde bir insan selidir akıyor ağır ağır. Kolumdan tutan adamla ilerliyoruz. İlk gördüğüm Krupskaya oldu. Çiçek yığınları önünde, ortadan ayrılmış dümdüz kır saçları, dümdüz entarisiyle duruyor. Kolları yanlarına sarkık. Patlakça gözlerini alabildiğine açmış, bir yere bakıyor. Baktığı yerde Lenin'i gördüm. Alnını, sarı ve inanılmayacak kadar geniş alnını. Yeryüzü yuvarlağı. Lenin sırt üstü yatıyor, ellerini göğsünde kavuşturmuş. Kızıl Bayrak Nişanı'nı gördüm. Yüksekçe bir yerde yatıyor Lenin, açık bir tabutun içinde, kırmızıların ve çiçeklerin arasında. Başucunda, iki yanda iki nöbetçi, ayak ucunda da öyle. Ben bir Orta Asyalıdan aldım nöbeti. Bir şeyler söyledi nöbeti teslim ederken. Karşılık vermedim. Elimde tüfek, duruyorum kımıldamadan Lenin'in baş ucunda. Krupskaya'yı görüyorum. Lenin'in alnını görüyorum, insan seli dört koldan, iki kol bir yandan. İkisi öbür yandan, ardsız arasız akıyor. Çoğu ağlamıyor artık. Lenin'in hizasına gelenler, yanından geçenler, gözleri bağlı yürüyorlarmış da birdenbire bir yere çarpmışlarmış gibi, irkilip duruyor bir sonra arkadakilerin temassız baskısıyla ilerliyor ve salondan çıkana kadar ve artık görmeleri mümkün olmadığı halde başlarını çevirip arkaya bakıyor. Krupskaya'yı görüyorum. Lenin'in alnını görüyorum, daha doğrusu, arkadan başını. Sol koldan denizciler girdi içeri. Kronştad Denizcileri diye düşündüm. Kronştad'tan olmayabilirler pekala, ama ben öyle düşündüm. Kaputlarını giymemişler. Göğüs bağır açık. Dışarıda kar yağmaya başlamış olmalı ki, paletleri, omuzları karlı, göğüslerinin kılları ıslak, iri yarı delikanlılar, ama çok iri. Sık saflar halinde ilerlediler. Ön manganın çavuşu, Lenin'in hizasına gelince duraladı: 'Ah anacığım!' diye haykırdı ve yuvarlandı yere. Ortalık karışmadı.

Denizciler çavuşlarını kaldırıp, dolu dolu mavi gözleriyle geçtiler. Bana öyle geldi ki, denizden, bir daha dönmemecesine ayrılıyorlar. Saflarının arasında bayılanların, sessizce kaldırılıp götürüldüğünü ancak bundan sonra fark ettim. Lenin'in başını görüyorum arkadan, daha doğrusu, kocaman alnını. Matem marşını duyuyorum. Dört koldan, artsız akan insanlarla ilgim kalmadı. Lenin'e bakıyorum ve ağlamak istiyorum Anuşka, nöbet yerinde ağlanır mı, ağlanmaz mı, umurumda değil, ağlamak istiyorum, ama ağlayamıyorum."

Şayet insanların, hatalarına baka baka bir şeyler öğrendikleri doğru ise, bu sınıf ve partiler için de doğrudur.

Nâzım, atasözlerindeki harcıalem hakikatleri sevmediği halde, 1925 senesinde Moskova'ya döndüğü zaman bir Türk atasözünü sık sık hatırlayıp söylerdi: "Her koyun kendi bacağından asılır".

En dirayetli bir hocanın dahi en fazla yapabildiği şey, öğrenciye kendi kendine seçeceği yolu göstermek olabilir.

Doğu ülkelerinin kendi trajik tarihleri vardır. "Dünyanın eğriliğini" düzeltmek için bir çok teşebbüsler yapıldı. Fakat bu hamleler yüzyıllar boyunca ateşle, kılıçla bastırıldı. Umutsuzluğa kapılan halk yığınları hayatm değiştirilip yenilebileceğine artık inanmamaya başladılar. Böylece fatalizm neredeyse Türk'ün milli özelliklerinden biri olmaya yüz tutuyordu. Dogmatizm ve mezhepçilik, ortaçağların skolastik psikolojisinin öbür yüzüdür: Madem ki dünya değişmemiştir, yüzyıllar boyunca geçerli kalacak bir hakikati benimsemek pekala mümkündür. O halde buna inanmış kimseler, böyle bir hakikate sahip olan kimseler, aykırı düşünenleri bir dinden sapmış suçlular gibi kanunen ezebilirdi. Asya'ya has olan, fakat genellikle her dinde görülebilen bu anlayış, Asya'nın bugünkü ihtilalci hareketlerinde de kendini göstermektedir.

Nâzım Hikmet dokuz yüz yirmi senelerinde devrimci Marksist felsefeyi şiire mal etmeye çalışıyor ve *Yum, Berkley, Empiriokritisizm, Moskova'da Herakliti Düşünüş* adındaki şiirleri yazıyordu... İnsan bu parçaları okurken kendini bir diyalektik materyalizm semi-

nerinde sanır. Nâzım bu şiirlerinde yine şair kalıyor: Mantıki kategorilerden çok, tasvirler, manzaralar şeklinde düşünmekte... Ama bu alanda da, çalışma alanına yeni atılan bir neofiti diğerlerinden ayıran dümdüz bir hat, şairin bir çeşit ilk hali ile kalışı sezilmektedir.

Nâzım Hikmet'in adı yeni duyulmaya başladığı günlerde, Türk edebiyatına yerleşmiş bir kanaat vardı: Şiiri nesirden ayıran, anlatmak üzere ele alınan şey, yani kabacası konudur.

Nâzım Hikmet Türk nazmında o güne kadar görülmemiş konulara hakim olmasıyla, şiirin nesirden konu yönünden hiç bir zaman ayrılmadığını ispat etti.

Halk yığınlarının devrimci hamlesini ifade edebilmek, onlara katılmak için, şiirde yepyeni araçların kullanılması gerekiyordu. Ve Nâzım Hikmet o çağda, işte bu araçları geliştirmekteydi.

Serbest kafiyeler, yeni kafiye prensipleri, alışılmamış genişlikte metaforlar, bir yandan işçi deyişleri, öte yandan aydın bir felsefe dili, bunlara karışan sokak dili, hapishanelere mahsus argo... Bütün bunları Türk şiirine Nâzım Hikmet sokmuştur. Bu muazzam çalışmaya günde yirmi dört saat de az geliyordu.

Dört duvar içindeki "deruni" heyecanlarla sınırlandırılmış olan eski nazımla mücadele etmekten bile isteye isteye vazgeçiyor; V. Mayakovski'nin deyişiyle, "kendi şarkısının boğazını sıkarak" o soyut "ben kendim" liriğinden yüz çeviriyordu.

Aklın ve bilincin, halk kitlelerinin sesi olmak istiyordu Nâzım Hikmet.

Fakat kısa bir zaman sonra, yalnız kendi şarkısının değil, milyonlarca insanın şarkısının da boğazını sıkmış olduğu anlaşılmıştı: Bu insanların her biri, tıpkı kendisi gibi, sadece kitlenin bir "cüz"ü değil, aynı zamanda belirli kimliği olan bir kimse, bir şahsiyettir.

Otuz yıl sonra, iki ciltlik eserinin Rusça önsözünde Nâzım Hikmet şunları yazacaktı: "İfratçılık, bir nevi nihilizmdir. İfratçı, kendi fikirlerinden başka her düşünceyi reddeder. İfratçılığın sebep oldu-

ğu kötülük, bilhassa şekil konusunda, ölçülemeyecek kadar fazladır. Kafiye ve ölçüsüz şiir yazılamayacağını iddia eden kimse, kafiye ve ölçü ile şiir yazılamayacağını iddia eden bir kimse kadar dar görüşlüdür. Şiir öyle de, böyle de yazılır.

Gençliğimde ben de ifrat taraflısıydım. Klasik halk ölçüleri ve kafiyelerinin kullanıldığı şiirlerden başladım, fakat Sovyetler Birliği'ne birinci defa geldikten sonra, yeni şekiller aramaya koyuldum, sonra da kendime mahsus serbest vezinle şiirler yazdım. Bununla beraber, şiirin bir tek tarzda yazılabileceğine dair kanaatimden de kolay kolay geçemiyordum. Neticede ben de, en beğendiğim şiir şeklinin mümkün olan yegane şiir yazma şekli olduğunu iddia etmeye başladım. Uzunca bir zaman aşk şiirleri yazmadığım gibi, 'kalp' kelimesinden de kaçmıyordum, çünkü bu kelime şuur ve mantığı değil, sadece hissi sembolize etmekteydi."

Şiirler orkestrasında boru ve simbal seslerinin, keman ve flüt seslerini bastırdığını hissedince, Nâzım lirik şiire ve "ben" konusuna dönecektir. Fakat artık bu "ben" kavramı, ancak bütün dış alemi de içine almak şartıyla, şiir sanatında yaşama hakkına sahiptir.

Türkiye, bütün Yakın Doğu nazmının; Arapça ve Farsça'nın tecrübelerini de benimseyen, üstün ve ananevi bir şiir kültürünün memleketidir. Türkiye'de bazen cahil köylüler dahi, klasiklerden bir iki mısrayı ezbere okuyabilirler. Dram yazarlığı ise, çok başka şeydir. Bugünkü anlamında dramı, Türk edebiyatı Nâzım Hikmet'ten önce tanımıyordu. Bunun için genç Nâzım Hikmet'in eğildiği dram yazarlığında, sanat hakkındaki "faydacı" fikirleri özellikle göze çarpmaktadır.

O zamanlarda, Lenin'in *Materyalizm ve Empiriyokritisizm*'i üzerine bir piyes yazma çabasını hatırlarken, Nâzım Hikmet 1950 senesi ortalarında şunları diyecektir: "Piyesin, üzerinde kurulmuş olduğu prensip hatalıdır. Bu piyes bir nevi resimli roman serisi gibi bir şeydi, kendi sahifelerinin mizanseni idi; halbuki kitabın fikirlerini sanatkarane tasvirlerle canlandırmak gerekiyordu. Ben her şeyden

önce sonuçla ilgilendim. İşte, hatam bu olmuştur."

Julius Fuçik'in deyişiyle, "en büyük sanat, yenildiklerini hissetmiş olanların sanatıdır". Moskova tecrübeleri boşa gitmemiştir. 1932 senesinde. İstanbul'da Darülbedai Tiyatrosu sahnesinde Nâzım Hikmet'in *Kafatası* piyesi oynanmıştı. Ana fikri ve konusu hemen hemen "Marksizmin ilk sahne denemesi" gibi idi. *Her şey maldır* adlı piyesi gibi. Fakat piyesin isminden de anlaşılmaktadır. Birincisinde, soyut bir fikir, ikincisindeyse daha çok bir şekil söz konusu. *Kafatası*, toplumun bir kesitidir ve bu kesitin insafsızlığı, iki yüzlü bir ahlakın penceresinden açıkça görülmektedir. Ölü bir derinin kapladığı kafatasından, kafatası kemikleri nasıl görünürse...

Kafatası, dram yazarı Nâzım Hikmet'in başarılı bir denemesi olmuştur. Piyesi sahneye koyan ve başrolü, yani bilgin rolünü oynayan da Ertuğrul Muhsin'di. Yani Türkiye'nin bugünkü sanat eleştirmenlerine göre, çağdaş Türk tiyatrosunun babası..

Ertuğrul Muhsin'le Nâzım Hikmet daha 1927 senesinde Moskova'da tanışmıştı. Bu yıllar Türk-Sovyet dostluğunun en verimli, en iyi yıllarıydı. Sovyet Rusya'yı boğmaya çalışan Antant'a karşı açtığı savaşta, bağımsızlığını elde eden ilk Asya ülkesi Türkiye, Rusya ile dostluk ve kardeşlik anlaşmasını imzalamıştı. Türk futbolcuları bize geliyor ve bu karşılaşmalar Sovyet sporcularının ilk uluslararası maçları oluyordu... Gene Türkiye'den öğrenciler, yazarlar, tüccarlar, bilginler, müzik sanatçıları ve aktörler akın ediyordu Sovyetler Birliği'ne.

Nâzım'ı Ertuğrul Muhsin'le Nikolai Ekk tanıştırdı; sonra da genç sanatçıyı Meyerhold'a takdim etti. Ertuğrul Muhsin, Stanislavski'nin MHAT'taki provalarını izledi. Tairov'un temsillerini Kamerniy Tiyatrosu'nda, Sinyaya Bluza'da, Vahtangovlularda görmüştü. Bir sene kadar memleketimizde kaldı. Türkiye'ye döndüğü zaman, Türk seyircilerine ilk defa Çehov'un *Vişne Bahçesi*'ni Gorki'nin *Uçurumun Dibinde*'sini sundu. Bu Türk rejisörü Moskova'da Stanislavski sistemine yakınlık duymuştur. Fakat bu, Ertuğrul Muh-

sin'in tiyatronun başka üslup ve metotlarını da benimsemesine engel olmayacaktır.

Kafatası'nı sahneye koyarken, Ertuğrul Muhsin, Nâzım Hikmet'in halk tiyatrosuna karşı olan meylini hissederek, geniş ölçüde, Karagöz usullerinden faydalanmıştı.

Temsilden sonra bir seyirci kalabalığı Nâzım Hikmet'i evine kadar omuzlarında taşıdı. Biletler bir ay ilerisi için satılmıştı, bilet kalmıyordu. Fakat üçüncü temsilden sonra hükümet piyesi yasak etti. Piyesin yasaklanmasına sebep, piyeste, veteriner mesleğinin gülünç bir şekilde teşhir edilmesiydi!

Bu piyeste, Mayakovski'nin tiyatro anlayışıyla açık benzerlikler göze çarpmaktadır.

Kafatası'nın, Mayakovski'nin dram estetiğiyle benzerliği, fikir benzerliğinden doğmaktadır: Piyesin kuruluşunda, Sovyet şairinin Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı gezi sırasında kendisini hayrete düşüren fikir; yani bir yapının çatısının ve şuurun, ekonomik şartlar tarafından tayin edildiklerini canlandıran dolar kaidesi, Amerikan hayatının en ince olan nüanslarının bile karikatürleştirilmesi oluyordu.

Meyerhold Tiyatrosu dağıldıktan sonra, Mayakovski'nin piyesleri fazla şematik ve realizme aykırı ilan edildi. O senelerde realizm denince, "hayatın, olduğu gibi sahneye aktarılması" anlaşılıyordu, içinde tıpkı hakiki hayatta olduğu gibi, yemek yenen, su içilen, konuşulan, dolaşılan bir oda olacaktı sahne ve bu odanın bir duvarı yerine, içinde seyircilerin oturdukları bir salon bulunduğunu kimse farketmeyecekti. Bu, Mayakovski'nin *Hamam* piyesinin son perdesinde kahramanları alıp götüren, "geleceğin makinesi"nden çok daha realist bir şekil olarak kabul ediliyordu. Mayakovski gibi Nâzım Hikmet de tiyatroya, şekilleri aksettiren bir ayna değil, bir pertavsız gözü ile bakıyordu. Nâzım Hikmet çok defa piyesteki şahıslardan herhangi birinin ana çizgisini, bazen bir tek cümlesini alıyor, hüviyetinin diğer taraflarına boş veriyordu. Bu şahıslar tabii şematik

oluyordu. Fakat her genelleştirme aslında olayı veya konuyu, ikinci derecedeki özelliklerinden uzaklaştıran muayyen bir şemadır; bu açıdan sanatın her tasviri şematik sayılabilir.

Nâzım Hikmet'in METLA tiyatrosu için yazdığı piyeslerin başarısızlık nedeni, şematik olarak yazılmaları değildir; asıl sebep, hayata yeni atılan tiyatro yazarının, tasarladığı şemaları lüzumundan fazla tasvire kaçması, sathi kalması, hayatın o derin düzenini ve kanunlarını layıkı ile ortaya koyamamış olmasıdır.

1950 senelerinde Moskova'da Nâzım Hikmet'e eş dost "Türk Mayakovskisi" diye takılıyordu. O da bu takılmaları dinliyor, teşekkür ediyordu.

Fakat bir akşam, hatiplerin Mayakovski ile Nâzım Hikmet'in şiirlerindeki benzerliği suiistimal edercesine ağızlarında geveledikleri bir temsilden dönerken, Nâzım Hikmet kurnazca bir tebessümle yoldaki arkadaşlarına döndü ve:

— Bilir misiniz, dedi. Belki bu benzerlik ilmen doğrudur. Gelgelelim o zamanlar ben Mayakovski'yi okuyamıyordum; Rusça'm o kadar zayıftı ki!.

1922 baharında Batum'da, Hotel de France'ta Nâzım'ın eline Rusça bir gazete geçmişti. Ne o, ne de Vâlâ, gazeteyi okuyamadılar tabii. İkinci sahifede acayip dizilmiş bir sütun gözlerine çarptı. Satırlar hep ayrı ayrı uzunlukta idi. Merdiven gibi iniyordu. Herhalde bu bir şiir olmalı, ama hiç alışılmamış, görülmemiş şekilde bir şiir... Ahmet Cevat'ın yardımı ile durum anlaşıldı: Hakikaten şiirmiş. Kızıl Ordu hakkında. Şiir yazarının telaffuzu zor bir ismi vardı: Mayakovski.

Aynı senenin sonbaharında KUTV'un kulübünde Mayakovski'nin temsilini dinlediler. O senelerde bir çok şair, fikir ve siyaset adamı, KUTV ve Sverdlov Üniversitelerinin öğrencileri önünde konuşma yapıyorlardı. Bu üniversite de onların hemen bitişiğinde Strastnaya Meydanı'nda, bugünkü Basın Ajansı "Novosti" binasın-

da idi.

Mayakovski *Sol Marşı*'nı okuyordu. Nâzım hepsi hepsi iki satır anlayabildi: "Kimmiş orada sağ adımını atan? Sol! Sol! Sol!" ve "Yavaş, hatipler mavzer yoldaş, söz sizindir!" Haftasına Liyolya Yurçenko Nâzım'ı Mayakovski ile tanıştırdı.

Nâzım sonradan olayı şöyle hatırlıyor: "Bu, 'Lüks' Oteli'nin bir odasında, şairin arkadaşlarını ziyarete gittiğimizde olmuştu. Beni genç bir Türk şairi diye tanıttılar. Mayakovski ilgilendi. Ricamı kabul edip, şiirlerini okumaya başladı. Hayretler içinde kaldım. Mayakovski, *Sol Marşı*'nı değil bütün şiirlerini, bizdeki gibi şarkı söylercesine değil de, kürsüdeki hatipler gibi okuyordu. Birden aklıma geldi: Yakından görüp, acısını iyiden iyiye hissettiğim Anadolu köylüsü için de aynen böyle yazmak gerek."

Nâzım Hikmet bununla en önemli noktayı, Mayakovski'nin şiir sanatında yaptığı devrimi anlamıştı.

Daha ilerde de kendi devrimini yapacaktı.

Dokuz yüz elli senelerinde Nâzım Hikmet yine Moskova'ya geldiği zaman, ilk büyücek eseri *Türkiye Hikayesi* olmuştur. O çağın eleştiricileri tiyatrolarımıza bir tek rejisörün stilini ebediyen yerleştirmek için olanca gayreti sarfediyorlardı. Bu stile uymayan her şeye antisosyalist damgası basılmaktaydı.

Nâzım'ın piyesinde bir çok şey isteklerine uymuyor. Radyodan gelen sesler; Karagöz tiyatrosunun perde nağmesine, klasik Yunan korosuna kadar inen usuller, sahnelerin sinema sekansları gibi değişmesi, v.s.

22 Şubat 1952 tarihinde Nâzım Hikmet'in Moskova'daki apartmanında şair arkadaşları, piyes tercümanları toplanmıştı. Nikolai Vladimiroviç Ekk de geldi. METLA'dan bu yana geçen çeyrek yüzyıl zarfında, Ekk ilk sesli Sovyet filmi olan "Hayat Yolu" ile ilk renkli Sovyet filmi "Bülbülüm Bülbülcağızım"ın rejisörü olmuştu. Fakat adı yeni seyirci nesillerine artık fazla bir şey ifade etmiyordu.

Adı basında dahi yasak edilen bir rejisörün yakın arkadaşı olan Ekk, uzun zaman işten uzaklaştırılmıştı. Nâzım onu güç bela bulabildi. *Türkiye Hikayesi*'nin muhakkak surette Ekk tarafından sahneye konulmasında ısrar ediyordu.

Piyes üzerinde yapılan bu görüşme, farkına varılmadan tiyatro hakkındaki tartışma haline döküldü. Nâzım o zamanki tiyatro anlayışını şöyle özetlemişti:

— Örnek olarak eski Yunan tiyatrosunu veya İtalyan del arte komedyasını, Çin tiyatrosunu veya Türk Orta Oyunu'nu ele alalım. Her yerde tiyatro bir halk bayramı oluyor. Halk açık havada, meydanlarda seyrediyor, eğleniyor, üzülüyor, düşünüp hissettiğini açıkça söylüyordu. Aslına bakarsanız Shakespeare'in tiyatrosu da böyledir.

O da, ya açık havada ya da panayır çadırlarında, perde arası vermeden oynuyordu. Dekor ve kostümleri hakkında en ufak bir bilgiye sahip olamayışımız sadece bir tesadüf değildir!

Kabacası, Fransa'da XIV. Louis'den sonra bu rezil oda tiyatrosu başlıyor. Burada önce yalnız aristokratlar, sonra da burjuvalar rahat koltuklara kurulup yiyor, içiyor, perde aralarında birbirlerini elbiseleri ile kıskandırıyordu. Bir sürü sebepten dolayı ve bunlar arasında yabana atılmaması icap eden sebep, zengin seyircinin ferdiyetçi oluşundan dolayı, dramı yazarlığı kendini hayatın icaplarına uydurmaya başladı: Bize, yaşamakta olduğumuz şu makul hayattan komik, tuzlu-biberli, fakat asabımızla fazla oynamayan resimcikler gösteriniz, dendi yazara. Ve tiyatro ancak bir halının serilebileceği; sandalyenin, hakiki sandalye, masanın masa olduğu, derli toplu dört duvar arasına kapanmak zorunda kaldı. İşte, sahte tiyatro realizminin doğuşu böyle tecelli etti. Fakat bu kolay anlaşılır: Oda tiyatrosunun geleneklerine göre sahneye konmuş bir piyeste, dağ olacak karton dekorlarının artistlerin attıkları her adımda titreştiği dağ başında geçen bir dramı sahnesini düşünürseniz, meseleyi anlarsınız. Tiyatro hemen hemen yalnız oda sanatı halini almıştı. Ama geçici bir zaman için... Bu dar çerçeveyi sosyalist anlayış kırdı. Tiyatro sanatının ilkel temeli, söz

ve harekettir; yani aktörün kendisidir. Bana kalırsa, modern ve realist çağımızın problemlerine cevap verebilecek bir tiyatro kurarken, bu ilkel temele dönmek zorundayız. Elbette ki tiyatromuzu, dünya tiyatro sanatının, dikkat ediniz, bilhassa söylüyorum, yalnız Avrupa değil, dünya sanatının bugüne kadar elde ettiği bütün üstünlükleri ile de zenginleştireceğiz."

METLA kapandıktan sonra, Tverskaya Bulvarı yine de Nâzım'ın Moskova'daki hayatının merkezi kalmıştı. *Nun Ha*, PROMD'a girmiştir. Bugün pek az kimsenin tanıdığı bu teşkilatın ismi şu: Genç Dram Yazarları Üretim Birliği. 1927 senesinde bu Birlik, KUTV'un karşısında, o sıralarda "TEA - Sinema Basım"a ait olan, bugünkü *Moscow News* Yazı İşleri Müdürlüğü'nün binasında idi. *Nun Ha*, Es Habib Vefa adındaki Hintli şair ve dram yazarı, Yu ve Yanuşkeviç'ten başka, bu birliğe ileride yazar ve şair olacak İzidor Ştok, İgor Çekin, Viktor Gusev, Konstantin Finn, Arseniy Tarkovskiy de üye idiler. En yaşlıları Vs. Kurdümov 30 yaşlarındaydı ve ötekilerin gözünde orta yaşlı bir insandı.

PROMD'lular kitle temsilleri için senaryoyu hep beraber yazarlar, yeni işleri beraber müzakere ederlerdi. Bu toplantılardan birinde, Ekk, Yanuşkeviç ve Stolper'in ortaklaşa yazdıkları yoksul ve kimsesiz çocuklar hakkındaki senaryo dinlendi; bu, müstakbel "Hayat Yolu" filmi idi. Başka bir toplantıda Nâzım'ın *Her şey maldır* piyesi görüşüldü. Birbirlerini acımadan tenkit ediyorlardı.

Nâzım övseler de sövseler de ses çıkarmaksızın sessizce dinliyor ve adeti olduğu üzere, konuşanların portrelerini çiziyordu. Viktor Gusevi papatya, İzidor Ştok'u ayçiçeği biçiminde yapmıştı. Fakat her iki resim de şaşılacak şekilde benziyordu asıllarına. Hem komik, hem de nedense acıklı bir benzeyiş.

Nâzım'ı o çağda tanımış olanlar, sonradan hep o fırtınalı neşesini, nikbinliğini hatırlayacaklardır. Bu neşenin arkasında gizlenen anlaşılmaz hüznünü de...

Mahkumiyetinin on birinci senesinde Bursa Hapishanesi'nden

şunları yazıyor:

"Üç türlü yaşamak var: Birincisi, yaşadığının farkında olmaksızın. Yani, yaşadığını, yaşamak denen hadiseyi bütün azametiyle idrak etmeden yaşarsın. Yani insanların büyük bir çoğunluğu gibi. İkincisi, nerede olursan ol, hangi şartlar içinde bulunursan bulun, yaşamak bir saadettir senin için. Düşünmek, okumak, sevmek, dövüşmek, görmek, işitmek, çalışmak, işkence etmek, nefret etmek, hasılı, bütün bu maddi ve manevi şeyler bir saadettir senin için. Yani bizatihi yaşamak denen şey ne güzeldir. Bunu her an ve her şart içinde idrak edersin. Üçüncüsü, yaşamak sadece bir vazifedir senin için. Bazen ölmek nasıl bir vazife olursa, yaşamak öyle bir vazifedir. Verilmiş bir sözü yerine getirmektir. Benim için yaşamak denen hadise, ister hapiste olayım, ister dışarıda, ister sevgilinin eli elimde ay ışığını seyredeyim, ister hapishanedeki odamın tavanında yürüyen tahtakurusunu, yaşamak bir saadetti. Hatta sanırım, bizim Türk edebiyatında, 'yaşamak ne güzel şey' diyen ilk şair, kulunuzdur. Şimdi iş değişti. Yaşamak benim için sadece bir vazife oldu. İşte bundan dolayı da korkunç, kahrolası bir kuvvete ulaştım. Taşın, demirin, kuru tahtanın kuvveti... Hani cüzamlıların bedenleri hassasiyetini kaybedermiş ya, onların burunlarını yaksan hissetmezlermiş. İşte benim de ruhum, yani şuurum, yani beynim ve cümle-i asabiyyem o hale geldi. Artık ızdırap çekmeme imkan yok, fakat şahsen saadet duymama da imkan yok. Hayatımdan bu iki nesneyi attım. Tek kelime ile söylemek icabederse, fert olarak mevcut değilim. Sevgi, şefkat, merhamet, güzelin karşısında hayranlık falan, filan gibi şeyler benden uzak. Gayet kuvvetliyim, insafsız, haşin, acı bir kuvvet de değil. Çünkü bunlar da bir çeşit cümle-i asabiye işidir, hassasiyet meselesidir. Sadece kör bir kuvvet, tabiat kuvveti gibi bir şey. Niye bu hale geldim? Zayıf bir insanken, ne kadar bahtiyardım:.. Niçin bu bahtiyarlığı kaybettim? Niçin böyle kuvvetli bir insan oldum? Bunun sebebi bir değil, yığınla... Yazmaya değmez..."

1920 sonunda, Moskova'da Nâzım'a yine böyle beklenmedik bir ruhi ve fiziki kuvvet gelmişti.

Anadolu yakasında, Göztepe'de Vâlâ ile beraber okuduğu okul-

da, daha sonra Galatasaray Lisesi'nde de Nâzım'a "patates" derlerdi. Nâzım yuvarlak, tombalak bir çocuktu, kolay yenilirdi güreşte. Hatta Deniz Harp Okulu'nda da kuvvetlilerden sayılmazdı. Derken Moskova'da durup dururken, en beklemediği bir anda, üniversitenin en iyi güreşçilerinden olan Şadan'ı yendi.

Meşhur Türk şairi Tevfik Fikret'in yeğenlerinden olan Şadan, Türk Fakültesi'nin birincilik finaline çıkmıştı. Fakat bir Anadolu köylüsü olan Şevki'ye yenildi. Bu mağlubiyete o kadar çok üzülmüştü ki, sıradan herkese sataşmaya başlamıştı: Gel, güreşelim... diye.

Nâzım'a da takıldı. Uzun zaman yanaşmadı Nâzım. Sonunda sabrı tükendi: "Haydi!" dedi.

Şadan'ın sırtı yere değince, herkes şaşırmıştı. Nâzım bu güreş zaferi ile şair şöhretinden fazla övünüyordu.

Tatil günlerinde (o zaman tatil günleri her dört günde bir, yani her beşinci gündü) KUTV'lular Petrovsk Parkı'na gidiyorlardı. Burada bugünkü Dinamo Stadyumu'nun yerindeki açık sahada futbol oynuyorlardı. Nâzım oynamayı sever, fakat yenilmeyi hiç sevmezdi. Kuduruyordu. Öfkeden kıpkırmızı kesiliyordu yüzü. Kızgın demire benziyordu. Hatta bir gün bir arkadaşının bacağını kırmıştı. Bazen kendisi de pataklanıyordu. Eski futbol yaralarının acısını seneler sonra hapishanede bile çekti: Bacakları ağrıyordu.

O senelerde Nâzım aynı coşkunlukla hem futbol oynuyor hem edebiyat tartışmalarına katılıyordu. Bazan Petrovsk Korusu'ndan doğrudan doğruya Herzen'in evine gidiyordu. Burada, Tverskoy Bulvarı'nda bugünkü Edebiyat Enstitüsü binasında Yazarlar Kulübü vardı.

Nâzım o zamanın LTSK veya Konstrüktivistler Edebiyat Merkezi taraftarı olarak edebiyat tartışmalarına katılmıştır. LTSK'ya İlya Selvinski, Korneliy Zelinski, Vera İnber, Boris Agapov, Nikolay Panov da dahildi. Sol sanat cephesi LEF'in başkanı Mayakovski onları

kendisine en yakın olan grup sayıyordu.

O zamanki dergilerin birisinde, Nâzım konstrüktivistlerin anlayışına tamamıyla uygun olan şu mısraları yayınlamıştır:

Bolşoy teatr'ın binası
mükemmel arpa ambarı olur
Elbise dolaplarını
hediye edin Gum'a

Konstrüktivistlerin tekniğe karşı hevesleri, zamanın konuları üzerine şiir yazma istekleri, yeni şekiller yaratmak sahasındaki denemeye yiğitçe çağırışları Nâzım'ın hoşuna gidiyordu. Hepsinden de önemlisi, konstrüktivistlerin arasında Eduard Bagritski'nin bulunması idi.

Nâzım Hikmet'in Moskova'da katıldığı ve ömrünün sonuna kadar iç hayatının özü haline gelmiş bulunan devrimci şuurun en önemli yönü, bütün dünya emekçilerine duyduğu bağlılıktır. Alman işçilerinin faşizme karşı mücadelesi, onun sanki kendi mücadelesidir. Çin'deki devrim de öyle...

Çeşitli memleketlerden, ayrı ayrı medeniyetler görmüş sanatçılarla teması, Hintli dram yazarı Es Habib Vefa, Çin Şairi Emi Si-yau, İran Şairi Lahuti, Azerbaycan Şairleri Mikail Rafili ile Süleyman Rüstem, Rus Şairleri Bagritski, Mayakovski, Selvinski ve daha bir çok başka şairle tanışması sayesinde ve yılların birlik havası içinde Nâzım da, yalnız burjuvaziye karşı çıkan bir sanatçı olmakla kalmamış, dünya kültür birliğini canlı bir realite olarak kavramıştır.

Nâzım Hikmet sosyalist olmuştur, çünkü sosyalist olmak bütün insanlık kültürünün mirasçısı olmak demekti. Değil yalnız Yunan, Roma, Rönesans sanatının bütün dünya sanatının; Asya, Afrika, Çin, Japon, Latin Amerika, Hindistan, İran klasiklerinin mirasçısı...

Edebiyatta, resim sanatında, heykeltıraşlıkta, dansta...

Ölümünden bir sene önce Nâzım'la Mao Çe Tung'un politikası ile ilgili "milli sosyalizm" konusunda konuşuyorduk. Nâzım heyecanlandı, oda içinde o köşeden bu köşeye dolaşmaya başladı. "İş; iyi yemek, içmek, rahat yaşamakta mıdır? Veya benim milletimin diğerlerinden zengin olmasında mı? Bunu burjuva rejimi ile de elde etmek mümkün. İnsan başka bir memlekete kendi memleketi kadar saygı göstermedikçe, sosyalizm olamaz. Ben önce insan, sonra sosyalistim!"

Gençliği değişik şekillerde hatırlamak mümkündür, insan gençliğin ateşliliğinden ve tecrübesizliğinden duygulanarak: "Gençler bilseydi..." diyebilir. Veya önce sosyalist, sonra faşist olan Piyer Laval'in hayasızca istihzası ile: "Yirmi yaşında iken sosyalist olmayanın kalbi yoktur. Kırk yasında sosyalist kalanın kafası yoktur" demek de mümkün... Nâzım ise şöyle hatırlıyor gençliğini:

Yılların arkasından çırptı kanadını

"Strasnoy Ploşçad" ın saat kulesi
Yaşıyor herhangi bir 24 saatim
vatandaş kavgasının darülfünun talebesi:
Balık çorbası, tüfek talimi, tiyatro, bale
kitap...
Patates kamyonu başında süngü tak bekle nöbet,
kitap, kitap.
Madde, şuur, istismar, fazla kıymet.
kitap, kitap, kitap...
Manikür:
hayır

diş fırçası:

evet.

kitap, kitap, kitap...

Bu ne 24 saat,

bu ne 24 saattir ahbap!

Aşk:

yoldaş

Profesör:

yoldaş

Zenci

Coni

Alman

Telman,

Çinli

Li,

ve 19 yaşım

yoldaş da, yoldaş da, yoldaş da,

yoldaşım...

Yılların arkasından yuvarlanıyor başım

başım yuvarlanıyor.

Uzun saçlarından tutuştu yıllar,

yıllar yanıyor

yanıyor da yanıyor...

Oku,

yaz,

boz,
bağır,
çağır!
Bütün kuvvetinle nefes al...
Kafanda,
kalbinde,
etinde.
iskeletinde ihtilal...
İhtilal:
gündüz gece...
Gece ormanda çam dalları yakarak,
bembeyaz,
yusyuvarlak,
aya bakarak.
Hep bir ağızdan şarkılar söyleniyor...
Ve bu anda,
kuvvetli dinç.
bir ağızdan gelen deli bir sevinç
sıçrar, atlar, köpüklenir, çatlar
kafanda
Geçti on dokuz yıl,
ey benim 19 yaşım.
ormanda çanı dalları yaktığımız,
hep bir ağızdan şarkılar söyleyerek
aya baktığımız

gecelerin üstünden

Ben

yine söylüyorum aynı şarkıları.

Döndürmedi rüzgar beni havada yaprağa,

ben kattım önüme rüzgarı...

Ve sen ki en yıkılmazları yıkabilirsin,

gözüme bakabilir

elimi sıkabilirsin...

Ve sen ki

Sen.

benim ilk çocuğum, ilk hocam, ilk yoldaşım

19 yaşım.

Şevket Süreyya Aydemir de, Türkiye'ye döndüğü zaman hapse atıldı. Ceza süresini doldurduktan sonra devletçi oldu, *Kadro* mecmuasında devlet kapitalizmi için cenk ediyordu. Bir ticaret lisesi müdürlüğüne atandı.

Altmış küsur yaşında, *Suyu Arayan Adam* adındaki kitapta hatıralarını neşretti. Moskova Üniversitesi'nde beraber okuduğu bir arkadaşa hediye ettiği bir kitapta şöyle bir ithaf var: "Suyun bulunuşu galiba yolun kayboluşu pahasına oldu. Hoş görün."

Vâlâ Nûreddin İstanbul'a döndükten sonra bir ticarethanede tercüman olarak çalıştı. Sonra gazeteci oldu. Mücadelenin insanlık dışı ağırlığına dayanamayarak politikayı terk etti. Fakat gençlik ideallerine bağlı kalabilenlere saygısını da korumuştur. "Ticari" romanlar yazıyordu, fakat Nâzım'a olan sevgisini ömür boyunca muhafaza edebildi.

Ölmeden önce Vâlâ Nûreddin hatırlıyordu:

"Hayalimde hâlâ o büyük ateş yanıyor. Çevresinde o günkü halleriyle genç arkadaşlarım oturmuşlar. Bana mutlaka soracaklardır, bu kimi sağ kimi ölü kişiler:

Sen bunca yıldır türlü gazetelerde çala kalem yazdıklarınla yüzün ak, alnın pak ortaya çıkabilir misin?

Çok kusurlarım oldu, diyeceğim onlara... Lakin, hiç bir zaman zulüm taraflısı olmamakla, daima mazlum taraflısı olmakla yüzüm kızarmaksızın karşınıza çıkabilirim.

İtiraz edecekler:

— Peki ama, sen ki sosyalistsin, insanların istismar edilişinden bahsetmen gerektir. Hedefi şaşırdın, üstat!

1927 senesinde Moskova'da, Nâzım, Tverskoy Bulvarı'nda TASS binasının karşısında, çok katlı büyük bir binada oda tutmuştu.

İzidor Ştok anlatıyor:

"Bir gün Viktor Gusev ile ziyaretine gittik. Hastaydı. Grip mi, anjin mi, öyle bir şey. İklimimize zor alışıyordu. Ufacık odasında bir demir karyolada yatıyordu. Ve yatakta çalışıyordu. Yazı yazıyordu. Sonra gazetelerde Türk hapishanelerinde yatan Nâzım hakkındaki haberleri okurken, hep gözümün önüne bu portatif demir karyola, çok iyi tanıdığım mavi gözler, sert koyu kızıl saçları ve bir not defteri üzerinde duran, kalem tutan eli geldi hep. Bizi gördü, sevindi. Türkçe okumaya başladı. Dünya komünü-orkestrayı. Sonra Rodos Heykelini:

Biliyorum,
hesabettim:
sayısı 10'lar evini doldurmayan senelerden
sonra geniş göğsüm
çatlayacak

Kafamda bunun yalnız bir ağrısı var.

o da şu:

Buradan

oraya

gitmek için

asma köprü kuranlara

daha ben

cüsseme yaraşan putrelleri götürmedim!

Zaman an!

Geniş göğsüm

çatlayacak

45 numro Amerikan kunduralarımla

48

dekametrelik adımlar atsam da kafi değil.

Koşmak lazım

Olimpiyat yarışlarında gibi koşmak

Kooooooos-mak!!"

Gusev ve Stok ile beraber Nâzım'ın ziyaretine bir genç kız da gelmişti. Dudağı çiğ kırmızı bir rujla boyanmış bir aktristi. Nâzım ona:

— Ağzın sanki kan yemişsin gibi... dedi, bozuk bir Rusça ile.

Giderlerken, merdivende aktris, hastanın yanında biraz daha kalıp ona şefkat göstermek, onu iyileştirmek istediğini söylüyordu. Nâzım ona o kadar zayıf ve himayesiz görünmüş.

— Nâzım mı zayıf? O dünyanın en kuvvetli insanlarından biridir!

Bu kuvvete "düşünen kalp" denebilirdi. Fakat Nâzım, bu kuvvete, "insan göğsünde çarpan şuur" diyordu. Bu, söz ile iş, kalp ile kafa arasında hiç bir ayrılığı kabul etmeyen bir kuvvetti.

5. Bölüm

Bu bölümde Bursa Cezaevi mahkumu köylü ressam Balaban'a ders veriyor, İstanbul'dan Anadolu'ya kaçıyor, Mustafa Kemal'le karşılaşıyor. Bolu'da öğretmenlik yapıyor ve Batum'a gidiyor

Yaklaşan sonbaharın özsuları ile buğulanmış sarı renkli sabah, sıkıcı, boğucu, bitmek bilmeyecek bir günün habercisi idi. Pencerenin önündeydi Nâzım.

Taa uzaklarda, bir yamaçta kağnıya koşulmuş mandalar ağır ağır yokuş yukarı tırmanıyordu. Yekpare tahta tekerlekleri kimbilir nasıl gıcırdıyor şimdi. Hayır! Gıcırdamıyor, hıçkırarak ağlıyor.

Vâlâ Nûreddin ile 1921 senesinin Ocak sonları İç Anadolu'nun ilk gördükleri şehrinde, Kastamonu'da da, genelevin pencereleri altında kağnılar bütün gece böyle hıçkırmışlardı.

İstanbul'dan, Mustafa Kemal'e iltihak etmek üzere kaçmış bir grup eski subayla beraber üç gün üç gece hep yürümüşlerdi. Pek az olan eşyaları bir katıra yüklenmişti. Bu iş için Kastamonulu sürücü, adam başına iki lira almıştı.

İlk gün, erimeye yüz tutmuş yumuşak karlara bata çıka durmadan yokuş yukarı tırmandılar. En önde giden arkadaşları yorulunca, o

arkada kalıyor, ayak basılmamış karlar arasında yolu başka bir arkadaş açmaya devam ediyordu. Hele İstanbul çocuklarına bu yürüyüş büsbütün yorucu geliyordu. Geceleri köylerde konaklamaktaydılar.

Her köyde bir misafir odası vardı. Bu odaya bütün cemaat bakardı. Bu misafir odalarında yolculardan para da alınmıyordu. Tanrı misafiriydi gelenler.

Buraya gazete gelmezdi, radyonun ne olduğunu kimse bilmiyordu henüz. Yegane haber ulağı yolculardır, İstanbul'dan bir yabancının geldiğini öğrenenler doluşur, toprak zeminde bağdaş kurar.

Her gelen ayrı ayrı temenna eder. Sonra tabakasını tutar: "Yak benden!" Ve herkes aynı soruları tekrarlardı.

İkram edilen yemekler -bazlama ile bulamaç- de parasızdı.

1911 senesinden beri köyler, Trablusgarp savaşlarında, iki Balkan savaşında, Birinci Dünya Savaşı'nda, şimdi ise İstiklal Savaşı'nda durmadan kanlarını döküyordu. Halk besinsiz kalmış, eciş bücüş bir hale gelmişti. Köylerde erkek parmakla sayılacak kadar azdı.

Bu bölgelerde evler göl kenarında yaşayan insanların evleri gibi, kazıklar üzerinde idi. Fakat kazıklar su içinde değil, toprak üzerinde karaya çakılıydı. Savaş senelerinde erkeksiz kalan köylerde bu kazıklar çürümüş, evler yana yatmış, damlar çökmeye yüz tutmuştu. Ne kadar acıklı idi bütün bunlar, ya Rabbi!

Dördüncü gün Kastamonu'ya vardılar. Orada bir otelde kaldılar. Yollarına devam edebilmek için nefes almaları lazımdı. Kastamonu güzel kadınlarıyla nam kazanmıştı. Ve frengisi ile...

Kastamonulu gençler İstanbul'dan şairlerin geldiğini öğrenince, gürültülü bir yemekten sonra ikram niyetine onları namlı bir umumhaneye götürmeye karar verdiler. Ev sahiplerini gücendirmemek için gittiler.

Bu ev şehrin kenarında Kayadibi denen bir mahallede idi. Evin

kendisi bir virane idi, fakat kapısı meşeden, sağlamdı. Kapıyı hemen açmadılar. İhtiyatlıydılar. Önce gözetme deliğinden bakıp kim olduğunu tanıdılar, sonra kapı açıldı. İkinci kata çıktılar. Zemin, kalın kalaslardan yapılmıştı. Yatak, yorgan, yastıklar, dağ gibi yığılmıştı. Hevenkle soğanlar, sarımsaklar, içi sebze, mevye dolu sepetler tavandaki çengellere asılmıştı.

Bütün sofa sağdan sola, karşıdan kargıya gerilmiş tellerle bölmelere ayrılıyordu. Tıpkı Bursa'daki görüşme yerinde olduğu gibi. Yalnız tellere kara değil, beyaz perdeler çekiliyor, böylece bölmeler kabin haline getiriliyordu. On, on iki kabin vardı evde. Her birine döşek yorgan seriliyordu.

Ya kadınlar! Aman ya Rabbi, ne kadınlarmış böyle! Nâzım on sekiz, Vâlâ on dokuzunda idi. Bunun için onlara yüzü gözü boyalı kadınların hepsi de ihtiyar göründü. Cazular gibi. O zaman zahir, kaşların çatık, burnun üstünde bitişik olması moda imiş.

Kadınların hepsinde böyle kaş vardı. Yüzlerine, ellerine benler kondurulmuştu. Elleri tentürdiyot dökülmüş gibi kınalı idi.

Evin sahibi kaba şaka yapanları susturuyor: Ne de olsa müesseseye kibar beyefendiler teşrif ettiler.

Arpa kahvesi ikram edildi. Kadınlar kendi elleri ile tütünü kaim kalın sarıp, yarısını tükrüklediler ve diğer yarısını kendileri tükrüklesin diye sigaraları misafirlere uzattılar.

Konuşmadan, sıkılarak oturdular. Pencerelerin altından hiç durmadan, mola vermeden kağnılar geçiyordu gıcırdayarak.

Birbirlerine göz kaş işareti yapıp kalktılar. Yol yorgunu olduklarını, başka bir zaman geleceklerini söyleyip ayrıldılar oradan.

Yolda, sağrıları çökmüş sıska öküzlerin terli sularında oynaşan parlak ay ışığında, aç, yoksul köylerden istiklal için savaşan orduya askerler muhafazası altında erzak götürülüyordu. Kağnıların arkasında kadınlar yürüyordu. Yalınayak, bebekleri sırtlarında kundakta. Birisi kundaklı bebeğini mavi mavi ışıldayan mermilerin yanına,

arabaya koydu. Ne kadar acıklı idi bütün bunlar, ya Rabbi!

Oteldeki pencerelerin altında da sabaha kadar gıcırdadı kağnılar.

Uzakta kağnıların tırmandığı güneş ışığı altındaki yamaçtan buraya kadar olan mesafe hayli uzaktı, temiz ve berrak sabah havası uzaktaki şeyleri bir pertavsız gibi yaklaştırıyor.

Bahçeler arasında kaybolan yolda, torbalar taşıyan bir kız yürüyor. Köye hediye getiriyor olmalı. Yarın bayram. En büyük Müslüman bayramı, Kurban Bayramı. Kurbanlık koçlar al-mavi-sarı boyalı, son saatlerini yaşıyor. Bütün evler tertemiz, derli toplu, bayram havası içinde. Kadınlar ellerinde toz bezi, eserine son bir defa göz atan ressamlar gibi, son düzeltmeleri yapıyor.

Yarın bayram; Raşit'le geçecek son bayramları. Sonbaharda Raşit çıkıyor. Adana'nın en güney köşesinde onu karısı bekliyor. Üç buçuk sene. O ise, Nâzım ise, daha yirmi üç yıl yatacak.

Hapiste en neşeli, en sevinçli günler, görüşme günleri ile bayramlardı. Hatta bayram daha neşelidir herkese görüşmeci gelmez ve bayram herkesin bayramıdır.

— Haydi, yürü!

Raşit'le koridora çıktılar. Koridordan merdiveni inip meydana. Gardiyanlar kapıları açıp arkalarından kapattılar.

Berbere girdiler. Kendine çeki düzen vermeli insan. Yarın bayram. Herkes imkanı nispetinde süslenip püslcniyor. Hatta adembabalar koğuşunda bile, yeni bir paçavra giymeye gayret ediyor millet; veya hiç değilse kirden simsiyah ve hem elbise, hem mintan, hem yorgan, hem de palto olarak kullandığı çuvalını yıkıyor. İyi ki bu sene de Kurban Bayramı yaza düştü. Çuval kuruyuncaya kadar, gece bir kaç saat anadan doğma oturulabilir.

— Bayramınız mübarek olsun, çocuklar! Gözünüz, usturanız keskin olsun!

— Mübarek olsun!

— Allah ne muradın varsa, versin Baba!

— Amin, amin, vücut sağlığı versin, yeter!

Raşit'le kendisinden başka, berber dükkanında dört kişi vardı: İhtiyar, saçı ağarmış usta, çırağı, uzun boylu, kuş yüzlü bir köy çocuğu ve bir taburede oturan iki müşteri.

Çırağın önünde oturan, herhalde adembaba koğuşundan olmalı. Bayramın heyecanı yüzünü pırıl pırıl parlatıyor: Adettir, yarın ortaya sigara konulacak, artık bir senelik sigara içecek, bir senelik karnı doyacak. Koğuştan koğuşa tebrikler gidecek, ikramlar dolaştırılacak, çıplaklar da tıka basa yiyecekler.

Bayramların bir de başka iyiliği var: Kimse kimseden korkmuyor o günler. Kumarcılar, afyoncular, dayılar, adamları, başka zaman birbirlerini bir kaşık suda boğmaya hazırken, bayramda barışıyorlar. Veya hiç değilse birbirlerine el kaldırmıyorlar. "Ne de olsa, din kardeşiyiz!"

Nâzım sırasını beklerken Raşit'in yanına oturdu. "Senenin üç yüz altmış iki günü düşman, üç günü kardeş!" diye düşündü. Ne de olsa inanılan fikir muazzam bir kuvvettir. Hatta, Allah'a inanç bile, halkın inanışı haline gelince, bir kuvvet oluyor. Senede yalnız üç defa da olsa, insanlar kendilerini birbirlerine eşit hissediyor. Birbirine acıyor, daha doğrusu başkalarına acırken aslında kendi kendine acımış oluyor: "Hepimiz geçiciyiz..."

Ölümün eşiğinde eşitlik mi? Yalan... "Doğduğumuz gibi öleceğiz. İnsanlık imkanlarının, kabiliyetlerinin ortaya çıkması için bir meydandır hayat. Ben hep yaşamayı öğrenmekte olduğumu düşünüyordum, oysa ki, insanlığa yakışır bir şekilde, gururla ölmeyi öğreniyormuşum. İnsanlığa yakışır bir şekilde ölmek, acaba insan olarak bütün imkanları, bütün kabiliyetleri son haddine kadar kullanmış olarak mı ölmek demektir?"

Üç gün insan gibi yaşanacaktır. Bir nevi komün kurulacak. Bir yığın dini süprüntü kazınırsa, her millette ve her dinde aynı rasyonel

çekirdek bulunacaktır. Ütopik bir Sosyalizm -Hıristiyan, Müslüman, Buda dininde olsun- sosyalizm. İnsanların birbirine kardeş olmak özlemi. Yüzyıllar boyunca bütün insan tabakalarında birikmiş olan bu özlem, günümüze kadar ulaştı... İşte size bayram!

Bu berber çırağı kendisine aynada ne kadar acayip bakıyor! Gülümsemiyor. Ciddi ciddi gözetliyor. Selamımı da almamışa benziyor...

Kızıl Meydanda kolonda ağır ağır ilerlemekteydiler. Elinde Lyolya Yurçenko'nun eli. Önlerinde, arkalarında hep insanlar, bayraklar, resimler, türküler. Türkler hep bir ağızdan "Bir Mayıs Marşı"nı söylüyor. Melodi Rus melodisi, ama sözler Nâzım'ın, nasıl mutlu! Lyolya da öğrendi, onlarla beraber Türkçe söylüyor marşı.

Mossovet'in biraz aşağısında KUTV'un kolonu durakladı. Şeyh Şamil dansına başladılar. Acayip bir danstır bu. İlk önce, namaz kılınır gibi hareketler yapılır. Şeyh Şamil savaşa çıkmadan önce dua ediyor. Rivayete göre, Şeyh Şamil, Rus Çarı'nın ordusuyla kapışmadan önce, namaz kılarmış, Allah'a yardım için dualar edermiş. Çemberin içindeki delikanlılar savaşı temsil ediyor. Ayaklarının ucuna dikiliyor ve şimşek gibi fır dönmeye başlıyor, hançerini çekip.. Şeyh Şamil'in kahramanlığına karşı bütün saygısına rağmen, Nâzım bu danstan hoşlanmıyordu. Ona bu dansta namazlı-namazsız ayrıntılar var gibi geliyordu. Kardeşlik ama Allah'ta değil, devrimde kardeşlik! İnsanları çeşitli din, milliyet, ırk, sınıf adları altında ayıran her şeye karşı devrim! Bir Mayıs bayramı, onlar için bütün insanları birleştiren yeni bir kardeşlik bayramı idi.

Şevket Süreyya dirseği ile yanını dürttü: "Bak, bak, fırıncılarımız!"

Yan sokaklardan birinde ana akıntıya katılmak için sıra bekleyen bir gösterici grubunda, başlıkları, zıpkaları, kırmızı bayrakları ile Karadeniz uşakları. Fırıncı ve börekçi olan bu ustalar bütün Avrupa'da ün kazanmıştır. Onlara Moskova'da da, eski Filipov fırınlarında çok değer veriliyor.

Kırmızı bayraklarında ay-yıldız. Şiarları Türkçe, eski harflerle yazılmıştı.

Çinli öğrenciler de kendi vatandaşlarını bulmuşlar. Moskova'da çamaşır, ütü işlerinde sayılmayacak kadar çok Çinli çalışıyordu. Derken Nâzım biraz ötede Emi Si-ya-u'yu fark etti. O da dikkatli dikkatli, gözünü hiç ayırmadan kendi memleketlilerinin kolonuna bakıyordu. Si-ya-u'nun sırtında Rus gömleği vardı. Halbuki Nâzım onunla tanıştığı zaman, bütün şehri kaplayan afişlerdeki burjuvalar gibi giyiniyordu. Başında melon şapkası, sırtında çizgili yelekli elbisesi, dik yakalı kolalı gömleği... Emi Si-ya-u daha henüz gelmişti Paris'ten. Luvr'da saatlerce Leonardo da Vinci'nin "Ciokonda"sı önünde dura dura bu resme "aşık" olduğunu anlatıyordu herkese.

Eski Çin kültürünü, Batı kültürü ile kendi içinde bağdaştırmış olan bu ince zevkli şair de, elbisesini değiştirmek zorunda kalmıştır. Sokaktaki çocuklar ona rahat vermiyorlardı. Esasen Emi Si-ya-u, elbisesi ile herkesin gözüne çarpmak istemeyecek kadar ince zevkli bir insandı.

Nâzım Anuşka'yı onun yanında gördü. Anuşka korkuyormuş gibi, Si-ya-u'nun koluna sıkı sıkı yapışmıştı. Si-ya-u bir kaç ay sonra Çin'e dönmek zorunda idi. Nâzım'ı şeytan dürtüyordu. Hep ona Jokond'a olan aşkını unutup unutmadığını takılarak sormak istiyordu, o gün.

Emi Si-ya-u'nun bakışı ile rastlaştı. Emi Si-ya-u ona el salladı. Kolon hareket etti.

İyi ki sormamış. 1928 senesinde, İstanbul'da iken Nâzım, Emi Si-ya-u'nun nasıl öldüğünü öğrendi. Çan Kay Şek'çiler başını kesmiş. Balta ile. Meydanda. Tverskaya'da bu Bir Mayıs gününü ve daha nice, nice güzel günleri hatırladı Nâzım. Ve *Jokond ile Si-ya-u* adındaki ilk destanını yazdı.

Tebessümü Floransa'dan daha ünlü Floransalı Jokond'la Nâzım, yaşantının kanatlarında Çin'e, arkadaşlarını kurtarmaya, devrimi

desteklemeye uçuyorlar. Başka ne yapabilirlerdi ki?

Geç kalmışlardı. Fakat:

Jokond'u
düşman elinde
bir şehrin kapısından
gece gizlice çıkarken gördüm:
onu, süngülerin çalıştığı bir kapışmada
bir Britanya zabitinin
gırtlağını sıkarken gördüm.

Hakiki sanat daima devrimcidir, insanlık adına. İnsanı alet haline sokmak isteyenler, insanda amacı değil de, aracı görenler için sanat daima bir tehlikedir. Şiirde cellatlar Jokond'u yakıyor; ama gülümseyişini yakamıyorlar.

On sene sonra. İstanbul Tevkifhanesi'nde iken, Emi Si-ya-u'nun idam haberinin yanlış olduğunu öğrenecek. Yeniden görüşmeleri mümkün olur mu acaba? Bu duvarlar, göğsünün alçı kalıbını çatlatmazsa, belki...

Göstericiler kolonunda "Nasyonal Oteli"ne yaklaşırlarken, bir kargaşalık oldu. Türklerin önündeki safta Japon öğrencileri yürüyordu. Bir kıyamettir koptu Japonca. Ama kısa bir itişmeden sonra saflar yine düzene girdi. Ne olup bittiğini anlamaya vakit bulamadan, üç milisin bir şeyler taşıyıp götürdüğünün farkına vardılar.

Meğer, Japon öğrencilerinden birisi, bir Japon'u köşeden onların resimlerini çekerken görmüş. Ve bu "fotoğrafçı", Japon siyasi polisine mensup bir üstadmış!

Japonların çoğu Moskova'ya gizli gelmişti. Uzun boylu düşün-

meden çullanıvermişler üstadın üstüne, makinesini paramparça etmişler, galiba kendisini de. Nâzım arkadaşlarına sordu. "Eh, dediler, hırpalamışlar sadece!" Bu yüzden bayramları gölgelenmemişti.

Çırak, adembabalar koğuşundan olan müşteriyi tıraş etti. Usturasını ufak bir leğende yıkadı. Sonra saçını kırkmaya koyuldu. Başı, ayı postundan farksızdı; saç sakala karışmış. Üstelik de bitliydi adembaba.

Zaman zaman müdürlükten emirler çıkardı: Mahkumların hepsi sıfır numara ile kırkılacak. Gel gelelim durmadan büyürdü saçı mahkumların. İdarenin gayreti ise teftiş zamanının yaklaşmasına bağlı kalıyordu.

Hakikaten çırak Nâzım'a acayip acayip bakıyordu. Aynada göz göze geldiler mi başını çeviriyor, kızgın veya dargınmış gibi. Sonra yine gizli gizli dikize başlıyor Nâzım'ı. Herifi yeni bir Hamdi Ağa kiralamış olmasın, herhangi kirli bir iş için? Delikanlı galiba hakikaten insan öldürmekten yatıyordu. Halbuki yüzü, tanıdık bir yüz... Yok canım, kiralık bir katile benzemiyor çocuk. Fakat bunların içini kim bilecek! Mahpusluğun ilk senelerinde köylü mahkumları anlamakta güçlük çekiyordu Nâzım: Nelere gücenir, nelere kızarlar, bir türlü anlayamıyordu. Tuhaf yaratıklar gibi geliyorlardı Nâzım'a: Hani şu derya içre olup, deryayı bilmeyen balıktan da tuhaf... Midye gibi kapalı ve rahat. Derken bir haşmet, bir ruh yüceliği! Şimdi artık onları öylesine iyi tanıyor ki!

1921 senesinde Kastamonu'da hayatında ilk defa bir insanın nasıl asıldığını görmüştü. Bu bir köylü idi. Bu çırağa benzeyen bir delikanlı. Mustafa Kemal'in Ordusu'ndan kaçmış. Türlü türlü harp ve seferberlikler görmüş, şimdi de vatan müdafaası için tekrar silaha çağırıyorlar. Köylü delikanlı İstiklal Harbi'nden ne anlardı? Kendi köyü tehlikede değil ki; üstelik dağ tepe Padişah Ordusu'ndan savuşmuş asker kaçağı dolu... "Ne diye başkalarının köyleri için, anlaşılmayan bir hükümet için gidip çarpışsın? Enayi mi var!" Bu defaki savunmanın meşru, savaşın zaruri olduğunu ona kim anlatabilirdi,

kim onu inandırabilirdi? Çok eski bir çare vardı: Korku... Bir sille, bir kamçı gerekiyordu ibret için.

Bu işle "İstiklal Mahkemeleri" görevlendirildi. Mustafa Kemal bütün Anadolu'da bu üçlü mahkeme heyetlerini kurdu. Kastamonu'da da böyle bir heyet çalışıyordu. Vâlâ ile bir mektep binasına gitmişlerdi, öğretmen kürsüsüne uzun kalpaklı bir zat oturmuştu. Duvarda "İstiklal Mahkemesi Allah'tan başka kimseden korkmaz" yazısı asılı idi. Kalpaklının solunda öteki iki üye. Sınıf kalabalıktan öylesine dolmuş ki, kim yargıç, kim dinleyici belli bile olmuyor. Jandarmalar halkı yararak uzun boylu, zayıf bir delikanlıyı getirdiler. Ayağında yemeniler vardı. Terbiyeli, uslu, mütevazı bir köy çocuğu.

Kalpaklı hakim sordu:

— Kaçtın mı?

— Kaçtım.

Kalpak sağa döndü... Fısfıs... Sola eğildi... Fısfıs... Sonra kararı bildirdi:

— İdam!

İstiklal Mahkemelerinin kararları kesin ve temyiz mümkünsüz. Delikanlıyı götürdüler, hemen oracıkta, meydanda astılar.

Fena halde sarsılmıştı Nâzım. Evet, şiirlerinde vatan sevgisinden bahsediyordu. Vatan düşmanlarının hepsinin başının kesileceğinden. Ama bu delikanlı düşman mıydı? Cahil, bilgisiz bir köy delikanlısı başka, elinde fotoğraf makinesi olan gizli polis memuru başka şey.

Kimbilir, belki o mahut günden sonra, henüz kendisi de bunu bütün açıklığıyla anlamaksızın, şiirlerinde ve hayatında köylü ile konuşmasını öğrenmek çabasını gösteriyordu. Köylüyü yalnız anlamak değil, kendini ona anlatmak ve onu ikna etmek de şart.

Fakat ne olursa olsun, çırağın bakışı onu tedirgin ediyor. Tuhaf, anlaşılmaz bir şey var bu bakışta.

Bir berber çırağı... İbrahim hakikaten Nâzım'a kızgındı. Onunla 1940 senesinde ilk defa Bursa Hapishanesi'nde Raşit'le tanıştığı gibi karşılaşmıştı.

İbrahim 17 yaşında iken dört köylü arkadaşı ile tütün satmaya çıkmış. Kanunlara göre bütün tütün mahsulü hükümete, Tekel'e teslim edilecek. Fakat Tekel'in ödediği para ne ki? Geceleyin dağda jandarmalar sarmış onları. Kaçakçılık suçundan hapse atıldılar. İbrahim henüz reşit olmadığından en az ceza yemişti. Hapishanede Nâzım onun portresini yapmıştı. Bir çok kimselerin portresini yaptığı gibi.

1942 senesinin sonbaharında İbrahim'i tekrar Bursa Hapishanesi'ne attılar. Köye döndükten sonra, kaçakçılıktan beraber yattığı köylüsünü öldürmüştü İbrahim. İbrahim nişanlanmıştı, arkadaşı nişanlısını elinden alacaktı. İbrahim'in evine, elinde tabancası gelerek: "Çık dışarı, erkeksen!" diye dayanmıştı. Karanlıkta iki silah aynı zamanda patladı...

Bu defa Seçköyü'nden İbrahim on sene hapis yatacaktı. İlk defa beraber yattığı arkadaşların çoğu artık dışarıda olacaklardı. Nâzım ise hep aynı koğuşta yatıyordu. Ve İbrahim ikinci defa dışarıya çıktıktan sonra da, o gene 14 sene daha yatacaktı.

1942 senesini 1943 senesine bağlayan gece, yani tam yılbaşında, İbrahim, öldürdüğü köylüsünün akrabalarından birinin, bu sefer babasını, Hasan Çavuş'u öldürdüğünü öğrendi. Evde böylece yalnız kadınlar kalmıştı. Onlardan nasıl para isteyebilirdi? Ekmek tayınına katık için ne yapıp edip para kazanmak gerekiyordu.

İbrahim mahkumların portrelerini yapıyordu. Resim yaparken, tıpkı bir buçuk sene evvel, kendi portresini yapan Nâzım gibi tavırlar takınıyordu. Nâzım portresini yaptığı zaman, onun her hareketine dikkat etmiş ama Nâzım'a bir şey söylememişti. Ustaların huyunu biliyordu: Ustalıklarına gizlice ulaşmak, hırsızlıktan beterdir. Çırak olarak yanına girse iş değişirdi, elbet. Ama ustanın yaptıklarına dikkat edip, usullerini kopya etmek ne demekmiş! Önemlisi şu: İb-

rahim'in resimleri hiç de fena olmuyordu. Hiç değilse mahkumlar portrelerini orijinallerle karşılaştırdıklarında, benzediklerini söylüyorlar. Keşke ilk baştan Nâzım'ı, kendisini çıraklığa kabul etmesi için yalvarıp ikna etseymiş! Fakat o zamanlar cesareti yoktu. Cahil köylü İbrahim de kim, büyük bir şaire çırak olsun! Nâzım herhalde kovar kendisini!

Hele Nâzım'a hapishane müdürünün kapısında, bir zaman evvel rastlayıp onunla konuştuktan sonra, düşündüklerinin doğruluğuna büsbütün inanmıştı İbrahim.

Hadise, babası Hasan Çavuş'un öldüğünü duyduktan az sonra olmuştu. Dışarıda İbrahim ekmek parasını nasılsa çıkarabilirdi: Sapan sürmeyi, tohum ekmeyi, buğday dövmeyi, sürü gütmeyi pekala biliyordu. Halbuki bu dört duvarın arasında, dışarıdan yardım görmeden neylesin İbrahim? O da yaşamak istiyor.

Tam o günlerde berberlerden birinde bir çıraklık boşaldı. Saç kesmesini bir öğrenebilse! Ekmek parası çıkacak! Fakat bu işi hapishanede herkese vermezler. Hele adam öldürmekten yatanlara hiç mi hiç vermiyorlar: Berberin elinde daima ustura bulunur çünkü. Bunun için müdürün özel müsaadesi gerekiyor.

İbrahim bu müsaadeyi almaya gitti. Fakat bir türlü cesaret edip müdürün kapısını vuramıyordu. Kolay mı? Müdür izin vermeyecek olursa, İbrahim ölecek. Müdürün kapısı önünde bir yukarı bir aşağı dolaşmaya başlamıştı İbrahim. Bir türlü eli kapıyı çalmaya varmıyordu. Kapıya yaklaşıp dönüyor, sonra yine yaklaşıyordu. Tam o sırada Nâzım'ı gördü.

— Nâzım Baba, üstadım!

— Buyur evladım!

— Ben, Seçköylü İbrahim. Hani sen benim resmimi yapmıştın ya...

— Hatırlıyorum, tanıdım seni.

— Şimdi ben berberlik yapmak istiyorum.

— Pek iyi, yap evladım.

— Ama ben hiç laf bilmiyorum...

— Lafın berberlikle ne ilgisi var?

— Müdürden berberlik için izin isteyeceğim de... Hani ben istemesini beceremiyorum. Sen söylemesini iyi bilirsin. Bi konuşuversen benim için! Müdür seni kırmaz...

— Kalemin var mı? Verir misin?

Nâzım İbrahim'den kalemi aldıktan sonra bir gidip bir geldi koridor boyunca. Birden duvara yüzünü dönüp bir şeycikler yazdı.

İbrahim, Nâzım'ın duvara yazdıklarını istida sandı.

— Neye kağıda yazmadın, Baba? Hem de nasıl söyleyeceksin bunları?

— Neyi?... Kime?... Ne söyleyecekmişim?

— Hani benim berberlik yapacağımı müdüre söyleyecektin?

— Sen kendin niye söylemiyorsun?

— Laf bilmem ki...

— Laf bilmene lüzum yok. İsteyip dilediğini düpedüz söyle..

İbrahim donakaldı. Bu adamı halbuki nasıl seviyordu! Şimdi nasıl olur da iki laf edivermesin. Oysa herkese dilekçe yazar. Büyük şair, hem de iyi kalpli bir adam dedikleri bu mu?

İbrahim fena halde güeendi. Bir an için her şey vız geldi ona. Kapıyı vurdu... Nâzım'ın şiir düşündüğü zamanlar hiç bir şeyi görmeyip, hiç bir şeyi işitmediğini bilmiyordu İbrahim. Anlamadan, ne söylediğinin farkına bile varmadan cevap verirdi böyle anlarda Nâzım ve böyle anlarda onunla hiç konuşulmazdı...

Berber dükkanının sırasında otururken, Nâzım çırağın adını hatırladı.

İbrahim'in arkasına dikilip durdu. Başını çevirdi.

— Dinle, İbrahim. Tıpkı bu şekilde bir resmini yapmak istiyorum.

— Artık yaptırmam ben sana resmimi.

— Niye canım, niye evladım? Bir zamanlar yapmıştım ya?

İbrahim'in "sana küskünüm" demeye dili varmıyordu.

— Ben de resim yapıyorum da, ondan!

Nâzım rahatladı.

— Demek bu aynanın etrafındakileri sen mi yaptın?

— Ben!

— Benim de resmimi yapar mısın?

— Yaparım, elbet. Otur karşıma!

— Peki evladım. İşte, oturdum. Ama kağıdın ak değil, kalemin de sert.

— Olsun varsın: Sen otur karşıma.

Ve Bursa'nın Seçköyü'nden İbrahim Balaban, Nâzım Hikmet'in portresini yapmaya başladı. Yıllar sonra Balaban, bu günü şöyle hatırlıyor:

"Toprak içinde uyanan tohum toprakla döllenecektir. Patlıyor tohum, patlıyor yavrum. Gözlerim için renkler de böyledir. Bugün bir misafirim var, hiç kimseye benzemez. Fırçalar memnun, boyalar bayram yapıyor. Al rengi gelinin ta kendisi. Sarı, güneş ışığıdır. Mavi, deniz. Bugün bir misafirim var. Kırmızı onun yanaklarından öptü. Sarı renk saçlarını okşadı. Mavi deniz gibi gözlerinde yayıldı. Ben portresini yapıyorum onun. Gözlerim renklerle dolu. Boy, fazla büyük değildir. Yüzü güleçtir. Gözleri masmavi bir deniz. Saçlarında güneş ışığı var. Hayret etti misafirim.

Tıpkı benim gibi çalışıyor! Kalemi de benim gibi tutuyor. Islık da çalıyor. Nâzım dayanamadı, hoplayıp sıradan kalktı. Gözlerime inanamıyorum!

— Şu resmine bir bakayım!

— Bitmedi daha.

— Olsun, olsun. Sen ver onu hele.

— Peki, al.

— Benzetmişsin ya işte! Tıpkı ben!

— Benzedi demek, ha?

— Hem de nasıl! Tıpkı! Tıpkı Nâzım Hikmet. Yaptığın başka resimlerin var mı?

— Getireyim mi? Görmek ister misin?

— Haydi koş! Getir bakalım!

İbrahim tabana kuvvet koğuşa koştu. Kalın bir tarih kitabını kaptı, içindeki boş sayfalara çizdiği resimler vardı.

Soluk soluğa berber dükkanına geldi. Baktı, berberde Nâzım yok.

İbrahim koğuşuna koştu.

— İşte, getirdim!

— Hani resim?

— Kitapta.

Nâzım sahifeleri çevirerek resimlere baktı.

— Sen resim yapma sanatını okudun mu?

— Yoo...

— Lise bitirdin mi?

— Yoo...

— Sen ortaokulu...

— Yok!

— İlkokulu?

— Üç sınıfı.

— Niye daha fazla okumadın?

— Bizim köyün okulu üç sınıf.

Ayağa fırladı Nâzım, yine koğuşta dolaşmaya başladı.

— Peki, bu tarih kitabı kimin?

— Benim!

— Okudun mu?

— Okudum.

— Anladın mı?

— Evet.

Nâzım sustu. Koğuşun içinde bir o yana bir bu yana gezinmeye devam etti. Demir parmaklıktan dışarı baktı. İbrahim de bakışlarıyla onu takip etti. Gökte koca bir bulut lüle lüle kaymak gibi. Sonra saksıdaki karanfile baktı. Sonra kitaplara. İbrahim bu kadar kitabı bir arada ömründe görmemiştir. En aşağı yirmi kitap!

Nâzım adımlarını hızlandırdı. Duvarlar yokmuş gibi dolaştı. Fakat duvarlar oradaydı. Nâzım çarpıp tekrar döndü.

İşte bir köylü çocuğu. Yoksul, katil. Üç sınıf mektep sayılmaz. Halbuki okumak istiyor. Resim yapmayı öğrenmiş.

— Sen resim yapmayı kimden öğrendin?

— Senden öğrendim.

— Benden mi? Nasıl olur? Ben sana resim yapmayı öğretmedim ki!

— Sen benim resmimi yapmıştın ya?

— Ne var bunda?

— Yüzüme karşı fırçayı tuttun şöyle, bazen de yüzüme karşı şöyle de tutuyordun... Bak, şöyle.

— Evet, aynen.

— Sonra da böyle üflük çalıyordun...

Nâzım, İbrahim'i kucakladı, öptü. İbrahim gözlerinin neden dolduğunu anlayamadı. Sonra da çok rahatladı. Ağzından bir diş çekilmiş gibiydi sanki..

Nâzım koğuşu adımlıyordu, İbrahim de gözleriyle onu takip ediyor.

Önünde bir şair vardı, dağı delmiş Ferhat gibi, efsane kahramanı Köroğlu gibi bir adam; ve İbrahim'le, resimleri ile ilgileniyor. Çıraklığa bir alsa! Fakat kimmiş İbrahim, yoksul cahil bir köylü delikanlısı.

Nâzım koğuşta dolaşıyor. Bu köy çocukları amma da kabiliyetli olurlarmış bazen! İşte onlardan biri, dahilerden biri, cehalet ve sefalet içinde diri diri gömülü. Nasıl yardım edilir buna? Halkı sevmek, üstüne destan yazmak kolay. Halbuki şu berber çırağını ve kaçakçı Seçköylü İbrahim'i sevmek ne kadar daha zordur! Bu derece vahşi olmasının, insan öldürmesinin kabahati onda mı yalnız?

Nâzım durdu... İbrahim gözlerini ayırmadan bakıyordu ona. Babasına bakar gibi bakıyordu, sevgilisine bakar gibi bakıyordu. Nâzım onu tekrar kucakladı. "Oğlum, evladım!"

Karşılıklı oturdular, İbrahim'in annesi köyün en iyi nakış işleyen kadını idi. Çocukken İbrahim günlerce annesinin nakış işlemesini seyredermiş. Annesinden gergefi alıncaya kadar, uzun uzun yalvarmış, ilk deseni annesini hayretlere düşürdü: "Meğer sen kız doğacakmışsın oğlum!" Sonra köy mektebinde çocuklara bir eşek resmi yapmak vazifesini vermişlerdi. Öğretmen resmi herkese gösteriyordu: "İşte, eşek resmi böyle olmalı!" diye. On bir yaşında iken İbrahim, bütün köy çocukları gibi tarlaya çalışmaya çıktı. Fakat ne zaman eline bir kağıt parçası geçse, her gördüğünü resme geçiri-

yordu: kuşu, kurdu, bulutu, ağacı, sapanı... Ah, bu büyük adam onu çıraklığa alsa, bir alsa!

— Çıkacağın zaman ne yapacaksın?

— Resim. Resim yapmak istiyorum. Söyle, bunun için ne yapmak lazım?

— Köyüne dönecek misin?

— Döneceğim.

— Babanın katilini öldürecek misin? Hemşehrilerinden biri bana anlattı, İbrahim köyüne döner dönmez baba katilini temizleyecekmiş, dedi. Atarlar seni sonra tekrar içeriye. Hiç bir şey olacak da değilsin. Halbuki ressam olursan, baban yaşayacak. Her resimde. Diyecekler ki: İşte, bunu yapan Hasan Çavuş'un oğludur. Öldürmeyeceğine dair söz ver...

69. koğuşun kapısı güm diye açıldı.

— Ne oluyor? Bizi korkuttun. Bu ne biçim kapı açış. Sersem herif! Koğuşa böyle mi girilir?

— Yaşaaa! Çırak oldum! Yaşasın!

Haftada üç defa İbrahim mahpusları tıraş ediyor, saçlarını kesiyordu. Üç günü de üstadın yanında çıraklık yapıyordu. Fırça yıkıyor, tuval hazırlıyor, boya karıştırıyordu. Kendi eğitimini başka nasıl ödeyebilirdi? Ayrıca her gün de kara kalemle bir koğuş arkadaşının resmini yapıyordu.

Böylece bir ay geçti. Çok sıcak, boğucu bir hapishane sonbaharı idi. Akşamüstü İbrahim Nâzım'ın oda kapısını bir dershane kapısını açar gibi açtı. Eşikte durdu.

— Gel, gel. Göreyim, ne yapmışsın böyle?

— Buyur bak. Yeni bir resim. Nâzım resmi aldı.

— Desenin hiç de fena olmuyor.

— Desen ne demek?

— Yani çizgi, resim. Kurşun kalem veya kalem ucu ile. Bu desenin sahibini tanıyorum ben, galiba. Yaman bir delikanlıdır. Adı neydi onun?

— Osman Hallaç, Boğaz Köyü'nden.

— Doğru, Osman'ın gözleri tıpkı böyledir. Ben ona savcılığa bir layiha yazmıştım. Aklımda daha hadise. Burnu da tıpkı kendisininki gibi. Hiç de kavgacı değil. Ağza bak, ağza! Sapsız bir bıçak gibi!

— Sapsız bıçak gibi mi?

— Evet. Osman'ın kız kardeşini, bir ağanın oğlu tarlada bastırıp ırzına geçmişti. Osman sence ne yapsın?

— Vursun namussuzu.

— Vurmuş zaten. Vurmasaydı, hapiste işi ne olacaktı? Osman'a on sekiz yıl ceza vermişler. Ben de layiha yazdım. Temyiz bozdu evrakları. Mahkeme Osman'ın cezasını on iki yıla indirdi.

— Evet, öyle olmuş. Anlattı bana da Osman. Seni öylesine seviyor ki!

— Gelelim resme. Niçin resim yapıyorsun?

— Daha iyi resim yapmak için.

— Daha iyi resim yapınca, ne olacak?

— Çok güzel resim olur.

— Başka?

— Başka? Bilmiyorum.

— Allah, Allah! Şaşılacak şey canım!

Koğuşun kapısı açıldı. Raşit girdi içeriye. Yorgun argın, toz toprak içindeydi. Terlemişti. İşten yeni gelmişti. Şosede taş kırıyordu. Resme baktı.

— İbrahim mi yaptı?

— Evet, o. Bu kadar güzel resim yapıyor da, niçin yaptığını bil-

miyor. Ne dersin, Raşit?

— Bilmez, bilmez. Ben biliyor muydum? Ben biliyor muydum niçin yazdığımı? Zaman gelir, o da öğrenir.

— Doğru, elbette öğrenir. Böyle giderse, adam olacak bu oğlan. Bütün köye örnek olacak.

İbrahim koğuşuna düşünceli düşünceli döndü. Koğuş arkadaşları da aynı şeyi diyorlardı:

— Yapsan ne olur, yapmasan ne olur? Faydası ne?

— Yok, be! Resim yapmadan duramayacağımı bilir mi bunlar? Cahil herifler!

Fakat Baba da sordu: "Niçin resim yapıyorsun?" Dedim ki: "Daha iyi resim yapmak için." "Bundan ne çıkar?" Yazıklar olsun! Demek o da tıpkı ötekiler gibi soruyor. Pekala, resim güzel olursa, duvara asarlar. Daha ne? Ben ne bileyim, daha ne olsun ki? İşin içinde başka bir iş olmalıdır zahir. Çalıştıkça bulurum. Hele dur, daha yeni çırak olduk, daha acemiyim!

İşte Osman oturuyor, işte resmi.

— Otur bakayım, Osman karşıma. Burnun hiç de kavgacı değil, hiç de yaman değil. Bu ne demek? Osman attı kahkahayı.

— Burnumun ucunda bir şey yazılı değil.

— Doğru, yazı yok ama... Amma usta niye böyle söyledi? İşte bunu bulmalıyım. Ağız sapsız bıçak. Bu ne demek? Bıçak ne demek?

İbrahim birden, bir sevinç çığlığı attı!

— Keskin, sivri, şirret!

— Ne o, aklını mı kaçırdın?

— Hayır bulmaya çalışıyordum.

— Neyi, be?

— Bıçağı.

— Tamam, kaçırdın, işte!

— Yok, yok, buldum, tamam! Bıçak demek, keskin, hem de sivri demekmiş. Sapsız bir bıçak gibi Osman'ın ağzı. Baksanıza resme!

Koğuş kahkahadan yerlere yatıyordu.

Nâzım bu köy çocuğunda on dokuz yaşındaki kendi halini gördüğünü düşünüyordu. Bunu hatta sık sık düşündüğünün de farkındaydı. Asilzadelerin okuduğu lisede okumuş olan bu paşa torunu ile adam öldürmekten Bursa Cezaevi'ne düşen, civar köylerinden bu delikanlı arasında nasıl bir benzerlik olabilir? Ama bak, her ikisi de aynı çıkış noktasından başlıyor; şayet kalbe, çıkış noktası denebilirse...

Nâzım on dört yaşında iken "kalbe muhabbette buldum ilacı" diye yazıyordu. Bu herhalde edebiyat geleneğine olan saygısından değildi.

Kendini beş yaşında bir çocukken, sırtında bir derviş hırkası, ayağında topuksuz, burnu kıvrılmış terlik dedesinin önünde camiye girerken gördü. Konya'da Celaleddin Rumi tarafından kurulmuş Mevlevi tarikatına mensup dervişlerin meşhur dergahı burası. Ama kendini beş yaşında iken hatırlaması, hafızadan çok ev halkının hikayelerinin sonucu. Hafızasında yalnız, Mevlana'nın defnedildiği türbenin çadır biçimindeki kubbesini kaplayan çinilerin rengi kalmış. Harikulade bir renk! Denize devrilmiş gökyüzü veya gökyüzünün deniz suyunda aksi gibi. Çalgı ve söylenen şarkılar hâlâ kulağında. Celaleddin Rumi din yolundan sapmış... Evet, din yolundan sapmış bir insandı. On üçüncü yüzyılda bir camide ney, tef, şarkı, raks ne demek! Sert ve zalim bir Tanrı'nın çağıydı o yüzyıl!

Dervişler kendilerinden geçinceye kadar çalgının ritmi ile dönerler. Ve kendilerini unuttukları an, bir ağacın dallarındaki özsuyu gibi bütün dünyaya dökülüp yayılmış olan Tanrı ile birleşme anıdır. Kendi deyimlerince, Hal...

Şarkıları da bir taşta olduğu kadar, bülbülde, insanda, her şeyde bulunan hakikate karşı sevgilerinin tezahürüdür... Bütün dünyaya olan sevgileri, dünyaya yayılmış olan Tanrı'ya karşı mistik bir aşkın ilanıdır. Şarkılar devam ediyor: "Dik gözlerinin kapaklarını, gözün senin gönlün olsun, o zaman dünya sana bambaşka görünecektir..."

Var olanla gelecekte olacak olan arasındaki, yani yüce ve kutsal insani ve özel olan şeyler arasında, kafa ile kalp arasındaki farkı, yeryüzünde belki ilk defa değil, fakat bir çok kimseden daha kuvvetli olarak Celaleddin Rumi hissetmiştir. Ve bir çürüme kokusunu duymuştur Mevlana: Bir alet haline getirilen insan, insan olmaktan çıkıyor.

Celaleddin Rumi bu, bugünkü deyimle, feodal dünyayı kabul etmek ve anlamak istemiyordu. Selçuk İmparatorluğu'nda, yani bugünkü Anadolu'nun hayatında, Mevlana'nın direnmesine destek olabilecek hiç bir zemin yoktu. Bu durumda şuurdan gönüle geçen Celaleddin Rumi, insanın dünya ile ve başka insanlarla mistik bir aşkla birleşmesini öngören ahlaki bir ütopi vücuda getirdi. İşte şiirlerinin metaforu, gönül dininin metaforu, bunları anlatmak istiyordu.

Aslında her ütopi bir metafordur. Yalnız çok defa bir sosyal formasyon zemininde doğan ütopiler, bir sonraki formasyon bütün öncekilerin tezatlarını ortadan kaldırınca, bir hakikat çekirdeğini meydana koyuyor; tıpkı bunun gibi, ilmi bir nazariyenin ütopik hatlarını da ortaya çıkarıyor. Tuhaf adamlar diye bakılan ütopistler ve mutasavvıflar, çok defa ileriyi görmüş olan akıllı insanlar da; filozoflarla bilginler de, ütopistlere dönüşüyor böylece.

Celaleddin Rumi: "Ya olduğun gibi görün ya da göründüğün gibi ol" diyordu.

Yalnız gönül değil, kafa da dürüst olacak. Feodal düzeni takip eden Avrupalı burjuva düzeni, tasavvufun "göz kapaklarını dik" tezine karşı bir antitez olarak, şuur hipertrofisini ortaya koydu. Hatta büyük Robespierre bile bir rasyonalist, gayrı insani denebilecek derecede kuru bir bilgiç taslağı idi. Küçük burjuvalara mahsus zavallı

fırsatçılığı ön görüp bilgilerini uygulamaya kalkışan faydacılık olgunlaşmış ve faşizm halini almıştı: Fayda için her şey mubahtı ve hiç bir ahlaki düzen geçerli değildi. Vicdan ve gönül, asla gerçekleşmeyecek birer hayal haline girmişlerdi.

Ancak sosyalizm dönemi gönülle kafanın tam ve kopmaz kaynaşmasının imkanını müjdeliyor.

Bu sentezde Doğu ile Batı aynı önemi taşıyor. Bir insan hakkında, tıptan insan psikolojisine kadar her şeyi bilen Doğu, Batı'dan çok daha derindir. Etrafını çevreleyen dünya hakkında her şeyi öğrenmeye çalışan Batı, bakışını bu dünyanın içine çevirmektense, dışına çeviriyordu. Bu senteze doğru giden Doğu insanlarının yolu, hakikate bilimsel ve analitik olarak yaklaşıyor, yani Doğu insanları kendilerinden dünyaya doğru ilerliyorlar. Halbuki Batılı insanın yolu, dış dünyadan iç dünyaya doğru gidiyor. Hayır, sosyalizmi kuru bir varsayımdan canlı bir hakikat haline getirmeye ilk olarak teşebbüs eden ülkenin; coğrafya bakımından Asya ile Avrupa arasında yer alan, bu aracılığı tarih boyunca manen de yüklenmiş bulunan ve Nâzım'ın gençliğinin en iyi yıllarını geçirdiği Rusya oluşu, bir tesadüf eseri değildir.

"Serveti Fünun" yazı işleri müdürlüğünden çıkmış, kaldırımda yürüyorlardı. Babıali. Sultanın Hükümet Binası arkasında kalıyordu. Eskiden beri yayınevleri ve matbaalar, bu eğri ve kamburu çıkmış sokakta sıralanıyordu. Sultan, basını el altında bulundurmak istiyordu. Yüksek sesle konuşa konuşa Sultan Mahmut Türbesi'ni geçtiler ve Çemberlitaş'a doğru ilerlediler. Bizanslı İmparator I. Konstantin tarafından dikilmiş olan bu sütun büyük İstanbul yangınlarında yanmış, siyahlaşmış ve yer yer çatlamıştı. Sultan Abdülhamit I, yıkılmasından korkarak sütunun demir çemberlerle tutturulmasını emretmişti. Meydanda, bu Çemberlitaş'ın etrafındaki bir sürü kahvede edebiyatçı gençler toplanıyordu.

1920 senesinin sıcak, boğucu bir günü idi. Fakat onlar ne sıcağın, ne bulutsuz masmavi gökyüzünün, ne eski taşların, ne de evler

arasında uzakta parlayan Marmara'nın farkında idiler. Bütün bunlar onları çocukluktan beri çevreliyordu, her gün görüyorlardı bunları. Ama o gün olağanüstü heyecanlıydılar.

İşgal kuvvetleri, Sultan'ı, her parmak oynatışlarına itaat eden bir kukla haline getirmişti. Sultan tahtta kalabilmek için, her talimatın altına mührünü basıyordu. Müttefik kuvvetleri, başkaldırmış Anadolu'da asayişi kurma işini Yunan Ordusu'na vermişti. Sultan bütün İttihatçıları kanun dışı ilan etmişti.

O günlerde, ezanla millete seslenircesine, iki cesur ses duyulmuştu. Şair Süleyman Nazif, İlahiyat Fakültesi'nde bütün dünya Müslümanlarını, İslamiyet dünyasının kalbi olan Osmanlı İmparatorluğu'nu savunmaya çağırmıştı. Sanki bu seslenişe cevaben, Sultanahmet Cami'nin önünde başka bir hatibin alışılmamış tiz sesi duyuldu; bu bir kadın sesi, yazar Halide Edib'in sesi idi. Halide Edip siyah bir çarşaf giymişti, yüzü de peçe ile örtülüydü. Meydanda heyecanla çalkanan halk kalabalığın arasında bir çok siyah çarşaf da vardı; yaslı, kara bir nehirde, kan gibi kırmızı fes dalgaları kabarıyor ve beyaz sarıklar da, dalgaların köpüğü gibi yükselip alçalıyordu. Halide Edip yabancı devletleri anlayışa ve insafa davet ediyordu. "Türk Devleti'nin yok edilmesi, Başkan Wilson'un prensiplerine aykırıdır" diyordu hatip. Bu kadın, erkeklere örnek oluyordu.

Çemberlitaş'a doğru yürürken, genç edebiyatçılar bunları konuşuyordu. Hepsinin başında muntazam kalıplı fesler vardı. Püsküllleri, usulünce arkadaydı. Ceketleri altında bembeyaz kolalı gömlekleri görünüyordu. Yalnız en uzun boylu, filinta gibi bir delikanlının fesi püsküsüzdü; fes, ateş kırmızısı kıvır kıvır saçlarında zor duruyordu, elbisesi leke içindeydi, üstüne sigara külü dökülmüştü. Ayakları hafifçe içeri basıyor. Fakat asıl dikkati çeken, bıyığını tıraş etmesi. Bu o devirlerde İstanbul'da görülmüş şey değil. Delikanlı bıyık yerine kıvır kıvır kabarık favoriler bırakıyordu.

Gruptan bir adım ilerde yürüyor. Kollarını oynatıyor, ikide bir arkaya dönüyor, muhatabın tam yüzüne bakarak, yumruklarını sallıya

sallıya konuşuyor.

Henüz on yedi yaşında olduğu halde, o zamanki İstanbul'un edebiyat salonlarının en moda olan şairi idi. İhmalkar kılık kıyafetine rağmen, belki de bilhassa böyle bir kıyafet yüzünden, kadınlar, kızlar daima onunla ilgilenir. Ondaki, akranlarına sadece dengesizlik gibi görünen kudreti, kadınlar daha ince ve daha kesin olarak hisseder çünkü. Karşılıklı alakayı esirgemediği halde, genç şair gene de çok defa onlara karşı hayli nezaketsizce davranır. Genç kızlara ve büyüklere karşı da böyledir. Tavrı hareketi bazen kabalık derecesinde serbesttir; aklına geleni söyler; kimin yanında olursa olsun, lafı kime dokunursa dokunsun. Arıcak değer verdiği insanlara, bir de sevdiklerine karşı saygı gösteriyordu.

Yahya Kemal'in "uğurlu" eliyle, edebiyat muhitlerinde salgın şeklinde Lale Devri fasıllarına; 18. Yüzyıl'ın başlarında yaşamış ve İmparatorluk yıkılmakta iken, etrafta her şey kökünden sarsılırken, cinsi zevkler ve vuslat üzerine gazeller yazıp, veba salgını zamanında bir ziyafette her şeyi unutmaya çalışan, divan şairi Nedim'e karşı tekrar merak uyanmaya başlıyordu.

Alemdar Gazetesi, modaya uyarak Nedim'in Gönül temasını göz önünde tutmuş ve bu konuda bir yarışma açmıştı.

Dünya Savaşı senelerinde, Türk nazmında "Hece Akımı" adı altında yeni bir akım başlamıştı. Bu akıma halk şairleri, yani hece tarzında yazan şairler de katılmıştı. Harp zamanı hececiler "Yaşasın Vatan!" methiyelerini yazıyordu; şimdi ise memleket parçalandıktan sonra, haşmetli mısraların yerini, hüzünlü iç çekişler ve önemsiz, lirik "ufak tefekler", süzgün ve mahmur, minnacık sis bulutları almıştı.

Hececi şairlerin biri, yarışmaya şöyle bir manzume göndermişti:

Benim gönlüm bir kelebek
Dolaşıyor çiçek çiçek

Derken alev saçlı, kaldırımda arkadaşlarının bir adım ilerisinde yürüyen, püskülsüz fesli şair, buna kendi cevabını gönderiyordu:

Benim gönlüm bir kartaldır:
Nerede güzel görürsem ben
Haydi derim, haydi saldır.
Onun için kan dökmekten
Gagasının rengi aldır.

Aslına bakılırsa bu şiirdeki ton fazla yüksekten alınmıştır. Fakat şiiri bir şaka veya alayla bitireceğine, şair bu tonunu sonuna kadar muhafaza ediyordu: Kelebeklerin mecalsiz, mecalsiz uçuşup titreşerek mırıldanmalarına asabı çok fazla bozuluyordu. Şiirin etkisi muazzam olmuş ve şair ödül bile kazanmıştı.

Celal Sahir adındaki ünlü şairin salonunda, daha yaşlı bir nesilden şair ve hececiler, bu meyanda Yusuf Ziya, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz toplanıyordu. Salonda bütün konuşmalar bu "kartal gönül" üzerineydi. Celal Sahir'in muntazaman çıkarttığı *Şiir Antolojisi* hakkında görüşme yapıldığı bir akşam, ev sahibi günün kahramanına yaklaşarak onu usulcacık koltuğunun altından tuttu ve hazır bulunanlara takdim etti:

— Beyler, hepimiz namına genç şairimize, Türk nazmında hakiki bir erkek sesinin çıkması ve nazmımızı nane-mollalıktan kurtarması esasen hepimizin beklediği bir işti desem, bu herhalde yerinde bir söz olacaktır, işte, bu ses nihayet duyuldu!

Şair bu iltifattan her ne kadar memnun olmuşsa da, övgüyü hakkı olarak kabul etti. Başka türlü de olamazdı zaten.

Esasen daha sonra, Celal Sahir'e de uğramaz oldu. Kanaatince, "ihtiyarların" -ki o zaman bu "ihtiyarların" yaşı otuzu geçmiyordu-

mırıldanıp durmaktan gayrı, memlekete çok daha faydalı olabilmek için bir şey düşündükleri yoktu. Bununla bitse iyi, ama onlar üstelik İngiliz parasıyla yaşayan besleme basınla da işbirliği yapıyorlardı.

Gerçi bu nesil, Anadolu'daki ihtilal hareketine karşı gelmiyordu. Şiirlerini de artık aruzla değil, hece vezni ile yazıyordu. Bunu, Celal Sahir antolojilerini çıkarmaya niyet ettiği zaman kararlaştırmışlardı. Fakat bütün bunlar şimdi artık yeterli değildi.

Nâzım Hikmet -günün kahramanı o idi- Celal Sahir'in salonundan kendisi ile beraber genç arkadaşlarını da, Vâlâ Nûreddin'i, Necmettin Halil'i, Emin Recep'i ve genç şair Halide Nusret'i de uzaklaştırdı. Onlar Kara Gül adındaki kendi antolojilerini çıkaracaklardı, ancak buna ne zamanları, ne de paraları yetti.

Nâzım ve Vâlâ pek evlerine uğramaz oldular. Nâzım'ın annesi ile babası ayrıldılar, ailesi dağıldı. Vâlâ'mn babası ise daha önce ölmüştü.

İstanbul kaynıyordu. Kahvelerde, Çemberlitaş civarındaki meydanda, Şehzadebaşı'nda, doğrudan doğruya Sultan Beyazit Cami'nin önünde, sokakta duran masalar etrafında, şehrin Müslüman merkezi olan Sultanahmet Meydanı'nda, her yerde yalnız Mustafa Kemal'den, onun ihtiyaçlarından, istiklal harekatını ele alanların idam kararını bildiren Sultan fermanından bahsediliyordu. Milliyetçilerin yeraltı teşkilatı, işgal altında bulunan İstanbul'da para ve silah topluyor, güvenilir insanları Anadolu'ya sevk ediyordu. Nâzım Hikmet, Vâlâ Nûreddin ve arkadaşları bütün günlerini kahvelerde, Babıali'de, gazete yazı işleri müdürlüklerinde geçiriyorlardı. Geceleri de, ya arkadaşlarında, ya sevdikleri insanların yanında kalıyorlardı. En fazla da Şehzadebaşı Mahallesi'nde, Selim Paşa'nın konağında... Bu Paşa'nın Boğaziçi Anadolu yakasında, Nâzım Paşalara yakın bir yerde köşkü vardı. Paşa da şair ve edebiyatçı gençleri çok severdi. Şehirdeki konağının kapısı onlara daima açıktı. Konağa sık sık gelenler, kapının sırrını öğrenmişlerdi: Kanadı omuzlanınca menteşeler yukarı doğru oynuyor, kapı kendiliğinden açılıyordu.

Geceleyin kibrit yakarak tahta merdivenden ikinci kata çıkıyorlardı. Evde elektrik yoktu. İhtiyatlı konak halkı tırabzana yarım mum bırakır. Bu mumlar ellerinde, odalardan birini seçer, yüklüklerden şilte, yatak çıkarıp yere sererlerdi.

Konak eski zaman usulü yapılmıştı. Yüklüklerin bir tarafı selamlığa, bir tarafı harem tarafına çıkardı. Gündüzün şilteler, yataklar yüklüklere kaldırılır; sonradan kadınlar yüklük kapısını çevirerek erkeklere hiç görünmeden, yatak çarşaflarını değiştirirler.

Başka odalarda da bu gibi misafirlerin yattığını bilen komşu kahvedeki çırak, gün doğdukça, aynı usulle konağa dalar, odaları dolaşır, çay, kahve, simit isteyen var mı diye sorardı.

Bağdaş kurup yataklarda kahvaltı edilirdi, sonra gençler yatakları dürer, büker yüklüklere yerleştirir ve geldikleri gibi sessizce giderlerdi... Kim kime, dum duma. Bazen onları sabahleyin Selim Paşa'nın damadı yoklardı. Nasihatte bulunmayı pek severdi bu zat. Ağzı tıka basa pilavla doluymuş veya bir simit çiğnermiş gibi konuşurdu hep. Vaazlarda bulunur, gençler de çaresiz, ev sahibinin hatırı için, dinlerlerdi.

— Evlatlarım! Benden size ağabey öğüdü! Ayyaş olun, zararı yok. Kumarbaz olun, zampara olun. Zararı yok! Tövbe eder, kusurunuzu bağışlatırsınız. Daha fazla da söyleyebilirim. Hırsız olun, hatta, hatta katil olun. Zarar yok! Tövbe edersiniz, kusurunuz bağışlanır. Lakin evlatlar, olmaya ki... (Öğüdünü yüreklerinin derinlerine sindirmek için, damat burada durur, yüzlerine dikkatli dikkatli bakardı.) Onlar da hayret ederlerdi. Allah, Allah, daha ne kaldı ki? Madem hırsızlık da yapılabilir, adam da öldürülürmüş... Selim Paşa'nın damadı devam ederdi- Olmaya ki yüreklerinizden Allah korkusu silinsin. İşte o zaman Allah sizi hiç affetmez!

Korku - işte, pederşahi dini ahlak buna dayanıyordu. Nâzım Paşa'nın dinine hiç benzemiyordu bu: Nâzım Paşa, din yolundan sapmış Cclaleddin Rumi'nin izinden "aşkı" vaaz ediyordu.

Deniz Harp Okulundan sonra -orada namaz ve oruç mecburi idi- Nâzım camiye gitmez, namaz kılmaz oldu. Fakat Allah'a inanıyordu.

Daha doğrusu Allah'ın olmayabileceği aklına gelmiyordu. Halbuki Selim Paşa'nın konağında damadın nasihatlerini dinlerken, birdenbire Allah'ın olmayışını değil, fakat sofuların dinden sadece bir mükafat -ya cennet ya da ebedi hayat- bekledikleri için iyilik yaptıklarını düşündü. Kötülük yapmıyorlarsa, sadece cehennemi boylamak korkusundan yapmıyorlar. Böyle bir dinin köleliği, esareti onu çok şaşırttı. Bir defa da isyan ettikten sonra, artık ömrünün sonuna kadar, yapılması lazım gelen şeyleri, mükafatı düşünmeden ve cezadan korkmadan yapmaya karar verdi.

Otellerde, kahvelerde ve gazete yazı işleri müdürlüklerinde, salonlarda ve siyaset çevrelerinde yapılan edebiyat ve siyaset tartışmaları, onun ilk üniversitesi olmuştu, işgal altındaki İstanbul'da bu yaz aylarında kimlere, kimler tesadüf etmemişti ki! Profesörler, aktörler, gazeteciler, polis komiserleri! Hayatında ilk defa Nâzım kendi başına buyruktu, hayat yolunu kendisi seçiyordu.

Celal Sahir sonradan mebus, o günlerde sık sık görüştüğü Hasan Saka ise başbakan oldular. Nâzım ise devrim şairi olacaktır.

O gün Vâlâ Nûreddin'le önemli bir randevu için Çemberlitaş kahvelerinden birine giderlerken, Nâzım başındaki fesi çıkarıp var kuvveti ile yere çaldı birdenbire.

— Ah, ben de o fedai yerinde olabilsem! Arkadaşları onun bu ateşliliğine hayret etmediler. Nâzım o gün bir Fransız subayının fedakarlığını okumuştu. Subayın bulunduğu gemi sancak tarafından torpil yemiş. Geminin yanlanmasını dengeye getirmek için, iskele tarafındaki bölmeye de su dolması gerekiyormuş. Bölmenin kapısı bozuk olduğundan ancak içeriden kapatabileceğini görünce, subay içeri girmiş, kapıyı kilitlemiş, suyu da açmış. Kendisi boğulmuş ama gemisi kurtulmuş.

Nâzım Çemberlitaş'a doğru yürürken, arkadaşlarına bunu anlatıyordu. Pırıl pırıl parlıyordu gözleri. İşgal kuvvetlerinin Boğaz'da şamandıralara bağlanmış gemilerine bakıyordu ikide bir. Şayet bir fırsat düşüp de bu gemileri... Hayır, kurtarmak değil, berhava edip, memleketi utançtan, alçalmaktan kurtarabilme, hiç tereddütsüz feda edecekti kendini.

On yedi yaşında iken, kendisini bambaşka bir ödevin beklediğini nereden bilecek? Yaşaması lazımdı. Fikrinin doğruluğunu hayatı ile ispatlamak için..

Yerden fesi alıp dizinde tozunu silkeledi. Kıvır kıvır saçlarını düzeltti eliyle, fesini başına geçirdi ve arkadaşlarıyla beraber kahveye girdi. Onları orada bekleyenler vardı...

— Evet, evet, giriniz! Hoş geldiniz!

Koğuşa İbrahim'le Sazcı Veli girdiler. Veli saz çalar, müziği çok severdi.

— Merhaba, Baba!

— Bakayım resme İbrahim? İbrahim resmi uzattı.

— Biraz dursun, sonra konuşuruz. Nâzım, Veli'ye döndü.

— Hayrola Sazcı Veli, bir arzun mu var?

— Evet Baba, sen bana bir dilekçe yaz.

— Ne dilekçesi, yahu? Senin cezan bitti bitecek.

— Cezamı bitirip çıktım bile, şimdi gene düştüm içeri.

— Kız kaçırırken adam vurdum.

— Öldü mü?

— Onu bilmem, ama ben öldüm.

— Ne demek, öldün. Yani mapustan bir daha çıkamam mı diyorsun?

— Hayır Baba, ben öldüm.

— Haaa, anladım... Öldün, sevdalandın demek. Öyle mi?

— Evet.

— Anlat bakalım, nasıl oldu bu iş? Olduğu gibi anlat. Gerekeni düşünelim.

Bir şey arar gibi bakındı Veli; İbrahim'i süzdü yardım istermiş gibi. Sonra parmaklıktan dışarıya baktı. Sazını akort eder gibi söze başladı.

— Öldüm! Damdan yeni çıkmıştım, kahvenin önünde, köyde oturuyordum. Kızlar su doldurmaya gelir pınara. Bir kız geldi Allahım! Su istedim. Vermedi... Öldüm!

— Su verseydi, ölmez miydin?

— Su verseydi, sana varırım demekti. Ama ne yapalım, nişanlıymış başkasıyla.

— Konuşmadınız mı hiç?

— Hayır. Bir defa olsun konuşmadım.

— Duydun mu çırak? Sen de mi böyle seversin?

— Evet, böyle. Böyle severiz biz.

— Hayret! Bir görüşte. Elin eline değmeden.

— Evet, öyle.

— Sen hiç aşık oldun mu, İbrahim?

— Oldum. Bir defa çayırda bir kız gördüm. Bir gömlek, bir şalvarla. Dereyi sığ yerden geçiyordu. Ben de öldüm. O da öldü. Evime gelin telleri ile geldi, karım oldu.

— Sana niye gelmiyor? Onu hiç görmedim ben...

— Mutlaka görmeli idin onu. Sen ustamsın. Ama şimdi ben de göremeyeceğim artık.

— Niçin? Bir şey mi oldu?

— Tarlada doğuruyormuş. Akrabalarım söyledi. **Ölmüş.**

— Ah oğlum, evladım! Tarlada demek, ha?

Ağır bir sessizlik oldu. Nâzım heyecanlanarak koğuşu köşeden köşeye adımlamaya başladı. Şehirliler bunların aşkı hakkında ne bilir ki? Aynı kelimeleri apayrı şeylere kullanıyoruz. Birbirimizi anladığımıza şükür. Mamafih kelimelerimiz de ayrıdır: Biz "aşık oldum" deriz. Onlar "öldüm!" diyorlar. Biz "aşkımı ilan ettim.", onlar "attım elmayı." Biz "reddetti", onlar "su vermedi." Onların dili daha açık, daha canlı. Ama genellikle aşk; ne acayip şeydir bu aşk...

On yedi yaşında iken, hayatında ilk defa bir kıza randevu vermişti. O zamanın Kadıköy'ünde pek fazla bina yoktu. O da, Nâzım Paşa'nın evinde çalışan Marika isminde bir Rum kızı ile, tepenin yamacında buluşacaktı. Bu yamaca Nergis Tarlası derlerdi. Hakikaten çok nergis yetişiyordu orada. Kalbi güm güm atıyor. Badem kokuyor Marika'nın dudakları. Gelirken, bir kese kağıdında kavrulmuş tuzlu badem getirmişti. Halbuki İbrahim, Veli ve binlerce; yüz binlerce köy delikanlısı, tıpkı babaları ve dedeleri gibi, kızın eline dokunmadan seviyorlar. Belki erkek-kadın münasebetlerinde -ki bu aynı zamanda insanların birbirine karşı olan, tabiata karşı olan münasebetidir- bir insanın ne dereceye kadar insan olduğu anlaşılmaktadır. İnsanın kendi hayatı, şiire karşı olan sevgisi hatta mücadelesi hakkında, aşkı bilinmeden ne söylenebilir ki? Başkaları için belki aşklarının bilinmesi şart olmayabilir -insanın paraya, iktidara, yemeye içmeye karşı olan tutumunun bilinmesi kafi görünebilir. Fakat onun için durum bambaşka: Her aşk, inandığı fikirler kadar hayatına, şiirlerine işlemiş. Onu anlamak için, kadınlarla olan ilgisini bilmek şart... Aşk, başlı başına bir alemdir. Nâzım bu alemin sırlarına çok erken vakıf oldu. Acele ediyordu. Fakat ömür boyunca bu sahada kendini acemi hissetmişti. Tıpkı "nazımda" olduğu gibi. Gençlikte, işgal altında bulunan, kazan gibi kaynayan İstanbul'da, günlerini kahvelerde, edebiyat toplantılarında, gazete müdürlüklerinde geçirirken çok defa, ve her defasında "ölünceye kadar" aşık olmuştu.

Belki burada da bir gelenek tecelli ediyordu. Belki bu daha ziyade, kendi kendini doğrulamak, kendi kendini idrak etmek arzusundan ileri geliyordu. Aşka layık mısın, sen de sevebilir misin, sevilebilir misin? Ancak bunu anlayıp, bundan emin olduktan sonra bir genç, tam bir erkek haline geliyor.

Evet, aşk düşmanlık ve fedakarlıkla, kahramanlık ve ihanetle, tabiattaki gibi, merhametsiz ve sert kanunları ile başlı başına bir alemdir. Gençliğinde, bir taraftan benliğini korurken öte yandan kendisini olduğu gibi verebileceği bir aşkı kim tahayyül etmemiş ki? Bencilliğin bütün adi kurnazlıklarından tiksinen bir aşkı? Fakat her nedense insanların çoğu zamanla boyun eğip uslanıyor, ve seneler geçtikçe, hayatta her şey gibi, aşkın da aslında bir nevi uzlaşma olduğuna kanaat getiriyorlar. Ya o?

Hemen o senelerde, henüz on yedi yaşında iken, ilk hayal kırıklığına uğramıştı. Aklı başından gidercesine aşık olmuştu. Görünüşte kız da ona aynı şekilde mukabele ediyordu. Bir gün bir tavuğun göğüs kemiğini kırmışlardı: "Aklında tut - Aklımdadır!" adında bir oyun var. Rumca "Lades" derler. *Kemiği iki kişi kırdıktan* sonra oyun arkadaşının elinden, "Aklımdadır! Aklımda!" demeden hiç bir şey alamazsın. Bunu söylemezsen, oyunu kaybetmiş olursun. Onlar da kemiği kırdılar. Kız onun yanında uzun, simsiyah, güzel saçlarını taramaya başladı. O da kıza bir tabloya bakar gibi bakıyordu. Bir erkeğe tuvalet yaparken yanında bulunmasına müsaade etmek kadar büyük bir güven gösterisi olamaz. Kız sonra Nâzım'ın kucağına oturarak, boynuz tarağını ona uzatmıştı: Saçımı tarar mısın, sevgilim?

O da dünyayı unutup saçını okşadı kızın ve tarağı aldı.

Kız dizinden hoplayarak kalktı, el çırpmaya ve "Lades! Lades!" diye bağırmaya başladı. Elinden yere düştü ve kırıldı tarak. Aslında bu saf, çocukça bir oyundu. Fakat onun güveniyle oynanmıştı. O anda o kadar aşıktı ki, dirsekle dokunsalar kalbi sızlayacak. Bu konuda bir şiir yazdı.

Keşke bu, kendisini bekleyen hayal kırıklıklarının en büyüğü ol-

saymış! Ama Nâzım yine de boyun eğmedi! Hayır, aşk bir uzlaşma değildir. Bir uzlaşma haline geldi mi, aşk aşk olmaktan çıktı demektir. Hiç değilse onun için böyle... Ama bu köylü çocuklarına ne anlatabilir ki? Onlar, Nâzım'ın genç yaşında yazdığı şu boynuz tarak şiirinden ne anlayacak? Ve genellikle, onun bütün aşk şiirlerinden...

Nâzım başını çevirdi. Kıpırdamadan, donmuş gibi duran delikanlılara baktı.

— Evet Veli, nerede kaldık, anlat bakalım?

Veli anlattı.

İşte, kızı pınar başında gördükten sonra uyku durak kalmamış onda. Kaçırmaktan başka kavuşmanın yolu yok. Meseleyi bir arkadaşa açmış. Yanlarına kardeşini de almışlar. Gece yarısı evine girmişler kızın. Elle yoklaya yoklaya yatağını bulmuşlar, kaldırıp olduğu gibi sokağa taşımışlar.

Nâzım ürperdi:

— Vay anasını, uykuda iken, ha? Hay Allah!

— Evet uyurken kaçırdık. Ninesi uyandı. Ama "imdat!" diye bağırmaktansa "inna atayna"yı okumaya başladı: Her halde uyku sersemliğiyle, torununu cinler periler bastı sanmıştı kadın.

Gelinin ağzına mendil tıkamışlar, köyden çıkıp bahçelere götürmüşler. Fakat iş burada değişmiş. Arkadaş durup dururken, kız benim diye dayatmış. Haydi birbirlerine girmişler. Altalta üstüste dövüşmeye başlarken, kız fırlayıp kaçmış. Arkadaşı Veli'nin boğazını sıkmaya başlamış. Veli de çekmiş bıçağı.

Veli gittikten sonra Nâzım uzun uzun odanın içinde dolaştı. Bıyıklarını çeke çeke büküyor, mırıldanıyordu: "İşte bir hikaye, işte, köylü bu. Biz köylüyü anlamıyoruz, biz aydınlar... Al sana aşk!"

Neden sonra İbrahim'in resmini gördü.

— Aferin çırağıma! Şu desendeki ifadeye bak! Ağız kederle burkulmuş, ama gözler ışıl ışıl, ümit dolu. Kederi ve ümidi kimse böyle

yan yana getiremez. Nasıl da yaptın bunu?

— Bilmiyorum.

— Hayret! Bilmeden nasıl oldu? Bilerek yapmaya başladın mı, tamam, usta bir ressam oldun, çıktın işin içinden demek! Veli'nin hikayesini dinledin mi?

— Onları ben hem kendim gördüm, hem de yaşadım!

— Hah, işte! Tamam. Kendin yaşadın. Çalışırken kendini unutmayacaksın. Kendi kendini inkar ettin mi hapı yuttun! Sen kestane değilsin ya, kozalağı inkar edecek. O ağaç olmak için kendi hayatını bitirecek, yok olacak, filiz verecektir. Sen de aksine, büyümek için kendini bulacaksın, kendini tasdik edeceksin. Fakat yeter artık, beni henüz anlayamazsın. Bugünlük bu kadar.

İbrahim temenna ederek "Allaha ısmarladık!" dedi ve çıktı.

...Kendini bulmak. Dile kolay... Ekseri insanlar kendilerini hiç bulmadan yaşar bu dünyada. Hayat öyle bir düzen ki, insanı her an Allah uğruna, hükümet, vatan, fikir, doğduğu köy, kamuoyu uğruna kendinden uzaklaşmaya zorluyor. İnancı, vatanı, inanılan fikri kaybetmeden kendini bulup, kendini tasdik etmektense; kendini kaybetmek çok daha kolay oluyor. Bir şey daha var: insan hiç bir zaman kendini bir şahsiyet olarak ilelebet bulup bu şahsiyete sahip olamıyor. Bu, aşk gibi bir şey; ömür boyunca devam eden bir emek gibi. Yaşadığın müddetçe, her an ve yaptığın her işte, kendini ya kaybediyor ya da buluyorsun.

Onun için, kendine doğru ilk adımı attığı gün, Vâlâ Nûreddin'le "Cenyo" birahanesinde, Galata Köprüsü civarında buluştuğu 1920 senesinin şu son günü olmuştu.

Şehrin üstünde kış dumanları tütüyordu. Boğaziçi ve Haliç suları kurşuniye bürünmüş. Köprüden geçen yolcular paltolarına daha sıkı sarılıyor. Vâlâ'nın üstünde bir kaç yıl evvel alınmış, ona küçük gelen sarı bir palto var, ayakkabılarının tabanında pençe pençe üstüne. Bir elinde kahverengi bir valiz, diğer elinde babasından kalma evrak

çantası. Nâzım ise bütün varlığını koltuğunun altında taşıyor: Gazeteye paket edilmiş çamaşırlar ve başında püskülsüz fesi. Ayağında topuğu yenik ayakkabıları. Sırtında kadife yakalı gri bir palto. Fakat cebi mangır dolu: Biricik hazinesini, eniştesinin hediyesi olan dürbünü satıp öyle gelmiş.

Birer duble bira içtikten sonra, iki arkadaş yokuşu tırmanıp Çemberlitaş'tan geçerek Sultan Mahmut türbesi yanındaki "Mahmudiye" Oteli'ne gittiler. İstanbul'daki son gecelerini orada geçirdiler.

Anadolu'ya geçip İttihatçılara katılmayı, her şeyi kendi gözleriyle görmeyi daha yazdan tasarlamışlardı, işgal altındaki İstanbul'da hayat, artık çekilmez bir hale gelmişti.

Nâzım arkadaşlarına Fransız subayının kahramanlığını anlatıp, çaresiz bir öfke ile fesini yere çaldığı gün, Çemberlitaş civarındaki bir kahvede bir polis komiseri ile buluşacaklardı. Bu komiser İstanbul'daki gizli Kemalist teşkilat mensubu idi. Şimdi de onlara sahte isimli geçme tezkerelerini aynı komiser hazırladı. Tezkerelerine göre Vâlâ sözüm ona yumurta tüccarı, Nâzım ise yapağı tüccarı oluyorlar. İkisi de iş görmeye gidiyorlarmış Anadolu'ya. Yol paralarını Sirkeci civarında dişçilik yapan Şevki isminde bir zat sağlamıştı. Bu zatın yüzünü ne daha önce, ne de sonradan görmemişlerdi.

1 Ocak 1921 tarihinde, sabahın erken saatlerinde, Sirkeci Rıhtımı'na geldiler. Çok soğuk bir sabahtı. Rıhtımda çok eski, küçük bir vapur, "Yeni Dünya" duruyordu. Kim derdi ki, bu ufacık vapur onları hakikaten tamamıyla yeni bir dünyaya götürecek. Geçtikleri yolu önceden bilmiş olsalar, yola çıkmaya belki de cesaretleri kalmazdı.

Kendileriyle birlikte Anadolu'ya diğer iki şair de kaçıyordu. Yusuf Ziya ile Faruk Nafiz. Celal Sahir Salonu'nun meşhur hececileri. İkisi de Nâzım ve Vâlâ'dan birkaç yaş büyük. Her ikisinin de milli mücadeleye katılmak arzusundan başka, bir an önce yola koyulmak için özel sebebi var.

Dördü de güverteye çıktı. Ufak bir tanıdık grubu onları geçiri-

yordu.

Tanıdıklar arasında polis komiseri de vardı.

Vedalaşmadan önce komiser onları bir kenara çekti:

— Üzülmeyin ama, bir tehlike var. Kızkulesi açıklarında işgal ordusunun kontrolü gemiye gelecekmiş. Son günlerde baskı arttı. Milli Mücadele'ye katılmaya gittiğiniz anlaşılırsa, Arapyan Hanı'nı boylarsınız (Siyasi mevkuflar buraya atılıyordu. Akıbetleri de bilinmiyordu.). Mürur tezkerelerinde "yumurta taciri" diye yazılmasına rağmen sizin münevver insanlar olduğunuz meydana çıkarsa, Milli Mücadele uğruna çalışan polisler de zarar görür. Bu sebeple kontrolü atlatmalısınız. Yeni Dünya vapuru pamuk yüklemiş gidiyor. Güvertedeki çuvalların arasına iyice saklanın.

Arapyan Hanı siyasi mahkumların atıldıkları yerdi ve burası hakkında korkunç rivayetler dolaşıyordu.

Vapurun düdüğü acıklı acıklı öttü, hareket ettiğini bildirdi. Deniz kenarında olan evler, Galata Köprüsü, Sarayburnu'ndaki Topkapı Sarayı yavaş yavaş geride kalmaya ve tersinden bakılan dürbün camındaki gibi gitgide ufalmaya başladı. Sağda, denizden çıkan ve Anadolu yakasına daha yakın olan kayadaki Kızkulesi yaklaşıp büyüdü. Eski zamanlarda bu kayada, Boğaza giren her gemiden rüsum alan muhafızlar beklerdi. Bizanslılar bu kuleden Boğaziçi'ne zincirler gerer, böylece düşman gemilerinin Boğaz'dan geçmesine mani olurlardı. Şimdi ise burada işgal ordusu karakolu bulunuyordu. Boğazdan Karadeniz'e ve Karadeniz'den Boğaz'a giden gemiler buradan kontrol ediliyordu.

Kızkulesi'nden içi asker dolu bir motor ayrıldı. Dört Türk şairi mümkün mertebe üzerlerine dikkati çekmemeye, ama aynı zamanda kendilerini küçük düşürmemeye gayret ederek, vapurun ön güvertesine çıkıp yapağı ve pamuk çuvalları arasına büzüldüler.

Nâzım çuvallar arasında yüzükoyun yatarken, kendisini buraya, bu sallanan nemli vapur güvertesine sürükleyen son ayların olayları-

aklından geçiriyordu.

Nâzım yine aşık olmuştu. Jöntürklerin *Tanin* Gazetesinin naşirlerinden olan bir zatın kızına. Fakat kız ailesiyle beraber Anadolu'ya göç etmişti. Acele etmesinin sebeplerinden biri de bu. Acele etmese, kızın izini kaybedecek. Fakat esas sebep elbette ki şiirleri. Celal Sahir'in Salonu'nda tanıştıkları Yusuf Ziya, *Alemdar* Gazetesi'nin edebiyat kısmını idare ediyordu. Bu dalkavuk bir gazete idi. Her nüshası, Milli Mücadele harekatını satmış olan Padişah'a methiyelerle dolup taşar ve her yazısı Milli Mücadelecilere lanetler yağdırarak başlar. Gerçi Yusuf Ziya lanet filan savurmuş değildi, ama Padişah'a yazdığı bir methiye için nişan almıştı. Şimdi ise Mustafa Kemal taraftarlarının bu nişan yüzünden onu tekdir etmelerinden korkuyordu, halbuki kendini haklı çıkarmak için elinden geleni de yapmıştı, hani. Mesela Nazım'ın son şiirini ele alalım. Hiç bir gazete onu yayınlamazdı, halbuki o, şiiri basmıştı.

Son aylar zarfında Nâzım azgın bir milliyetçi olmuştu. Bu şiirinde "Her şaha kalktıkça atlarımız, bir asi kölemiz geberecektir" diyordu. Asi köleler deyimiyle, vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun kölesi olup, şimdi İngilizlerin verdiği emirle Ankara'ya hücuma geçen Yunanlılar kastediliyordu. "Yolcu, yolun Şark'sa" adındaki diğer şiirinde Nâzım "Baharı kan olan illere indi, o teri özleyen gönülleri an", "Göklere dayanan karlı dağların ardından yükselen güneşi bekle" diyordu. Onun için İmparatorluğun "... ansızın çöken harabe"si mukaddesti. Milli İstiklal Savaşı ateşi, "Şark bahçelerinde güllerin üstüne silah çatılması" gibi görünüyordu ona.

Milli İstiklal Savaşı, Nazım'ın gözünde bir halk efsanesi şeklinde canlanıyordu. Bu şiirde, esas fikrini sansürden saklama mecburiyeti önemli bir rol oynamıştır; fakat o çağda kendisinden daha başka türlü, kuru hakikatlere daha yakın bir şekilde şiir yazması rica edilmiş olsa bile, Nâzım başka türlü yazamazdı.

Vatan sevgisinin etkisi altında bulunan okurlara, Yusuf Ziya'nın *Alemdar* Gazetesi'nde yayınladığı *Kırk Haramilerin Esiri* adlı şiiri

en fazla tesir eden şiirlerinden olmuştur. Bu isimle Nâzım alegorik olarak Türkiye'yi, yani emperyalist devletlere esir düşen Türkiye'yi kastediyordu. Haramiler esirin bir kolunu kesmiş, yani İmparatorluğun Avrupa'da olan kısmını. Şimdi ise cellada emrediyorlardı:

Öteki kolu da kes, öteki kolu da kes!
Bıraktığı baltayı cellat alırken yerden
meydana gölgelerle yakınlaşan günlerden
haykırdı bir büyük şanlı mazinin yadı
birden balta esirin elinde parıldadı!

Bu satırlar artık doğrudan doğruya ayaklanmaya bir çağrıdan farksızdı. İşgal kuvvetleri telaşa düştü: Böyle bir şiir Hükümeti temsilen yayınlanan bir gazetede nasıl olur da yer bulabilir?

Güvertede, bulundukları yere çok yakın, adımlar duyuldu. Nalçalı botlar güverte demirine, boğuk bir ses çıkararak vuruyordu. Nâzım nefesini kesti.

Yusuf Ziya kendisini haklı çıkarmak için bu şiirde herhangi bir alegorik ima sezmediğini iddia ediyordu. Fakat yine de İngilizlerin gizli istihbarat servisi onunla ciddi olarak uğraşmak isteseydi, zaten bu safsatanlığını yutmayacaktı. Şiirin genç müellifi ile beraber İstanbul'dan kaçmanın tam zamanı idi doğrusu.

Güvertedeki adımlar uzaklaştı. Gemi makinesi gümbürtü ile çalışmaya başladı yeniden. Kontrol, bir şey bulamamış olacak, gemiden uzaklaşıyordu.

Esasen evine pek ender uğrayan Nâzım, *Esir* de yayınladıktan sonra hiç uğramaz oldu. Anadolu'ya kaçtığını ailesi aradan bir hayli zaman geçince öğrenecektir: Posta çok gayrı muntazam işliyordu, uzun zaman yollarda kalıyordu mektuplar. Mamafih, Vâlâ kendi evi-

ne haber bırakıp hepsini anlatmış. Bir kaç gün sonra da onlar Hikmet Bey'e, serkeş oğlunun nerede olduğunu bildirir elbet. Şimdilik kendisi de bilmiyordu ne olup biteceğini. Ankara'ya varsınlar bir kere, orada her şey belli olacaktır. Herkesin cennet diye övdüğü Anadolu'da hiç değilse hür olacaklar.

Güverte çoktan beri zangır zangır sarsılıyordu. Geminin makinesi tam devirle çalışmaya devam ediyordu artık.

Bir süre daha bekledikten sonra, Nâzım sinmiş olduğu yerden çıktı. Fesini düzeltti, paltosunu silkeledi ve salona gitti. Öteki şairler oradaydılar.

Küf ve çürümüş tahta kokan daracık dörtgen salonda başka yolcular da vardı. Birbirlerini tanımıyorlar ama mürur tezkerelerinde yazılı işler için yola çıkmadıkları ve tezkerede yazılı adların kendi adları olmadığı her hallerinden belli. Liseyi henüz bitirmiş gençler de var aralarında. Sivil elbiselerini beceriksizce giymelerinden eski subay veya askeri memur oldukları, artık İstanbul'da yapacakları bir iş kalmadığından yola çıktıkları anlaşılan kimseler de var. Bunlar hiç sesi çıkmayan, acayip bir millet.

Karadeniz'e açılınca gemileri bir ütüye benzedi: Yayvan, geniş, kömürle işleyen bir ütü.

Gözleri nemli, arkalarında gitgide uzaklaşan şehre, kalem gibi ince, sivri minarelere, camilerin kurşun kaplı kubbelerine bakmışlardı uzun süre. Görmek acaba bir daha nasip olacak mı?

Ertesi gün ilk iskele Zonguldak'tı. Gemi demirini atar, atmaz sahilden gelin gibi süslü kayıklar ayrıldı, gemiye doğru geldi yanaştı. Ne oluyor? Acaba gemide hüviyetini açıklamak istemeyen ünlü bir kişi mi var? Şehrin gençleri heyecanla vapura girdi. Hececi dört şairi sordular. Nasıl hürmet, nasıl itibarla onları süslü kayıklara bindirip şehre aldılar! Bir gazinonun bahçesinde muazzam bir ziyafet çekildi. Vatan aşkı üzerine şiirler okundu. Sonra yine aynı merasimle şairler vapurlarına bindirildi.

O gece fırtına çıktı. Ancak yetmiş saat sonra İnebolu'ya vardılar. İri dalgalar güverteye kadar yükseliyor, sonra tekrar alçalıp uçurumun dibine iniyordu. Ama İnebolu'dan doğrudan doğruya Ankara'ya giden bir yol vardı. Şairleri kimse karşılamadı. Onlar da bunu fırtınaya hamlettiler. O devrin adetine göre esir olan İstanbul'dan hür sayılan Anadolu topraklarına geçen herkes secdeye kapanır, vatan toprağını öperdi. Yusuf Ziya, bunu daha Zonguldak'ta ihtar etmişti. Bu ödevi gerçi Zonguldak'ta da yerine getirmişlerdi, ama İnebolu'da herkesin yerlere kapandığını görünce, vatanın bu eteğini de öpmekten geri kalmadılar.

Nâzım ile Vâlâ koca bir kayaya sarılarak soğuk taşı şappadak öptüler. Burada, Anadolu'da her karış toprağı öpmeye hazırlar. Mübarek topraklar, cennet mekanı, Türk Milleti'nin beşiği gibi görünüyordu onlara Anadolu.

Ama doğrulur doğrulmaz karşılarına sivil kılıkta kimseler dikildi:

— Karakola buyurun!

Eşyalarını açmalarını emrettiler. Ne eşyası? Dört kişinin hepsi hepsi bir evrak çantası ile iki bavulu vardı. Biri Vâlâ'nın, diğeri Yusuf'un. Nâzım'ın sadece çamaşır paketi koltuğunda idi. Faruk'unsa eski battaniyesinden başka bir şeyi yok.

Komiser yardımcıları her şeylerini didik didik ediyorlardı. Ceplerini teker teker tersine çevirttiler. Yusuf sinirlenerek :

— Pabuçlarımızın içine de bakın bari, dedi. Komiser de:

— Çıkart pabuçlarını, çıkart çoraplarını! diye emretti.

Tuhaf bir karşılama. Karakolda dört saat kadar alıkonuldular.

Hapishane içinde çabuk koyulaşan akşam karanlığında bir çığlık duyuldu. Nâzım yerinde donarak kulak verdi. Tekrar yükseldi çığlık.

Nâzım parmaklıklara koştu. Buradan, revirin penceresinden çığlıklar daha iyi duyuluyordu. Yürekleri kanatarak bağırıyordu birisi

acıdan.

Pıtır'ı dövüyorlar! Bir hafta evvel Pıtır'la iki koğuş arkadaşı parmaklıkları demir testere ile kesip kaçmışlardı. Birisi beşinci gün yakalanmış. Pencere duvarından atlarken bacağını kırmış ve hapishane bahçesine bitişen bostanda dört gün kadar yatmış, onu bostanın bahçıvanı buluncaya kadar, ikincisini civar köylerden birinde tutmuşlar. Pıtır'ı ise bir hafta kadar aramış durmuşlarmış. Jandarmalar köylerini kuşatmış, ne içeri ne dışarı kimseyi sokmuyorlarmış. "Kaçan mahpusu teslim edinceye kadar evlerinizde oturacaksınız!" diye. Köylülerin ekilmiş tarlaları var, ekinler bekliyor; bir hafta daha geçse, mahsul mahvolacak.

Pıtır'ın karısı dağlara çıkıp seslenmiş:

— Pıtır! Teslim ol! Sana bakarım! Teslim ol. Pıtır!

Pıtır karısının sesini duydu mu duymadı mı bilinmez; ama ertesi sabah Bursa savcılığına teslim oldu. Jandarma karakoluna değil de, savcılığa. Savcı ve hukukçuların yanında jandarmalar adam dövmeye cesaret edemez, öfkelerini ondan çıkaramaz diye.

Gündüzün zincire vurulınuş Pıtır'ı hapishaneye getirdiler. Şimdi de bu çığlıklar!

Nâzım parmaklıklara yapıştı, sarsarak bağırdı:

— Bre ne duruyorsunuz! Kardeşinizi dövüyorlar! Duymuyor musunuz? Kurtarsanıza!

Parmaklıklardan meydana bakan yüzlerce mahkum tehditler savurarak bağırmaya başladı. Arı kovanı gibi bir uğultu çıktı hapishaneden. Birinci bölümdeki gardiyan kapıyı tutamamış, mahkumlar koridordan meydana koşarak öbür kapıları da açıyordu, iç avluyu bir kalabalıktır doldurdu. Derken müdür geldi.

— Dağılın! Haydi, koğuşlara! Size söylüyorum!

Mahkumlar kıpırdamadılar.

Müdür gitti ve az sonra savcı ile beraber tekrar geldi. Fenerin

ışığında, arkalarında iki sıra jandarma süngüsünün parladığı görülüyordu.

— Dağılın! Sizi kim kışkırttı? Elbette ki kabahat sizin değil. Kabahat kışkırtanlarda! Derhal koğuşlarınıza dağılın, yoksa sonunuz fena olacak!

Mahkumlar yavaş yavaş dağılmaya başladılar. Yalnız İbrahim eskisi gibi kıpırdamadan duruyor, savcının yüzüne bakıyordu.

— Daha ne duruyorsunuz!?

Savcı jandarmalara döndü, "Tutun şunu!" İbrahim'i yakaladılar ve kapalıya attılar. Kışkırtma suçundan dolayı. Savcılık ona bir hafta disiplin cezası verdi, yalnız su verilecekti İbrahim'e.

Revirde yatan Nâzım bunu öğrendi, fakat ancak üçüncü gün. Hemen fırlayarak müdüre koştu.

— Giriniz!

Son haddine kadar heyecanlanmış olan Nâzım Hikmet'i görünce, müdür koltuğundan kalktı.

— Buyur, Üstat! Buyur! Bir arzun mu var!

— İbrahim'i ne diye kapalıya attınız? Kabahati neymiş?

— Malum a, efendim, savcılığın emri. Disiplin cezası.

— Ne cezası? İbrahim ne yaptı?

— Mahkumları kışkırttı. Üç gün evvel, efendim.

— Müdür Bey, "Kardeşinizi dövüyorlar!" diye bağıran bendim. Beni de kapalıya atınız, beni de!

Nâzım bunu öyle bir eda ile söylüyordu ki, sanki mahkum o değil de Tahsin Bey'miş gibi. Fakat Tahsin Bey kızmadı. Bilakis.

— Seni mi? Hayır, seni asla kapalıya atamam! diye haykırdı. Senin suçun ne? İyisi mi kendimi kapatayım! Kendimi!

Nâzım'la avluya indiler. Gardiyana kapalıyı açtırdı. Önce birinci

kapıyı. Sonra ikinci bir kapıyı daha. Karanlıkta kedi gözü gibi iki göz parladı.

— Çık dışarıya!

Kapalıda insan ne kalkabilir, ne oturabilir. Tabut gibi dar bir dolaptır. İbrahim başını eğdi. Büyük bir güçlükle bir adım atabildi. Nâzım, çırağının beton zemine yıkılmamak için bütün kuvvetini toplamaya çabaladığını büyük bir azap içinde gördü.

— Senin hiç bir suçun yok! dedi. Kabahat benimdir!

Hapishane müdürü Nâzım'a hürmetle bakıyordu.

— Hayır, efendim, senin değil, benimdir kabahat! İbrahim ne arkadaşlarını, ne de kendini ele vermişti.

Kendi kendine sadık kalmıştı İbrahim!

Halbuki o sıralarda, İnebolu'da Nâzım tuhaf bir hissin etkisi altında idi. Verdiği sözü tutmamış gibi, arkadaşlarına yardım etmemiş, felaket anlarında onları terk etmiş gibi idi bu his. Kendisini namussuz bir kimse yerine koyuyordu.

Sırtlarını devrik bir balıkçı kayığına vererek, vapurun demir alışını seyrettiler. Bu vapurda Yusuf ile Faruk'u, bu iki ünlü hececiyi tekrar İstanbul'a iade ediyorlardı. Komiserin dediğine bakılırsa, Ankara'daki ilgililer bu iki şairi seciyesiz görmüş. Ama nasıl olur? Niçin?

Aslına bakılırsa, Yusuf olmasaydı, Nâzım'ın şiirleri hiç bir zaman İstanbul'da gün yüzüne çıkamazdı. Arkadaşlarını gizli Kemalist teşkilatı ile tanıştıran da Yusuf'tu. Hadi o, Padişah'tan nişan almıştı diyelim. Ama Faruk'un günahı ne imiş? Faruk'un Padişah'tan aldığı nişanı filan yok. Faruk daha ziyade gırtlağına kadar borca battığından, alacaklılardan kaçıyordu. Acaba Nâzım'la Vâlâ'yı İstanbul'a geri gönderseler, Yusuf'la Faruk onlara yardım edebilir miydi? Fakat ne yapılabilirdi ki?

Otele dönünce bir de İstanbul'a iade edilenleri Karadeniz'e ata-

caklarmış diye bir rivayet duydular. Tekrar komisere koştular. O da pis pis sırıttı:

— Rica ederim, beyler! Sakin olunuz. Dostlarınıza hiç bir şey olmaz, sizin şu yedi tepeli İstanbul'unuza salimen varacaklar.

Komiser haklı çıktı. Yusuf'la Faruk sağ salim İstanbul'a döndüler. Cumhuriyetin zaferinden sonra biri mizah dergisi çıkarttı, şiir yazdı, varlıklı nüfuzlu kişiler oldular. Meclise mebus seçildiler.

Komiser sözüne devam etti:

— Lakin iyi oldu da, geldiniz, işte size yüz lira yol harcırahı.

Bu yüz liranın nereden geldiğini ancak Ankara'ya geldikten sonra öğrenebildiler. O arada Mustafa Kemal Hükümeti'nin İçişleri Bakanı Adnan (Adıvar) Bey idi. O ve karısı Halide Edip (bir kaç ay evvel Sultanahmet Meydanı'nda nutkunu dinledikleri hanım) genç şairleri yazılarından tanıyorlardı. Onlar araya girerek Ankara Basın Müdürlüğü'nden bu yüz lira yol parasının havalesini uydurmuşlar, bir de kefil olmuşlar, İnebolu'ya gelen herkes onar lira almıştı. Fakat bunu daha sonra öğrendiler.

Polis komiseri yüzlerinden bir şeyler okuyabilecekmiş gibi, tetikte, dikkatli bakışlarını onlardan ayırmıyordu.

Belki o güne kadar kimseden karşılıksız olarak para almaya alışmadıklarından, veyahut komiserin onlardan nedense şüphe ettiğini hissettiklerinden, tiksinti ile karışık bir utanç duydular. O günlerde, herkesten ve her şeyden şüphe etmenin de bir meslek olabileceğini hiç bilmiyorlardı.

Komiser alelade bir polis değildi, Ayın Pe'nin yani Gizli İstihbarat Merkezi'nin temsilcisi idi.

Müthiş bir üzüntü içinde iskeleye indiler, kimseyi görmemek için deniz kıyısına doğru yürüdüler, devrik bir balıkçı kayığına sırtlarını verdiler. Yürekleri taş gibi ağır uzun uzun, uzaklaşan geminin ardından baktılar.

İnebolu'da on gün kadar beraber kalmışlardı. Günlerini çoğunlukla, yerli aydınlarla kendileri gibi İstanbul'dan kaçanların toplandığı kahvede geçiriyorlardı. Orada gazete okuyor, yeni haberler üzerinde fikir yürütüyorlardı. Şiir okumaları rica ediliyordu sık sık kendilerinden.

En fazla başarı gösteren Nâzım'dı. Şiirleri, aydınların şuurlarına yerleşmiş milli hisleri okşuyordu.

Fakat Yusuf ile Faruk'un gerisin geriye İstanbul'a gönderildikleri gün, bu kahveye gitmekten çekiniyorlardı. Kimsenin yüzüne bakamayacaklardı utançtan. "Hani arkadaşlarınız nerede?" diye sorulsa, ne cevap verecekler?

Akşamüstü rüzgar çıktı. Sulu kar yağmurla karışık pencerelere vuruyor. Kaldıkları otelin duvarları rüzgardan zıngır zıngır sarsılmakta. Odaları boş, hüzünlü ve soğuk.

Tekrar sokağa çıktılar. Nereye gideceklerini bilmediklerinden, başka bir kahveye daha uğradılar. Orada da kaçıp gelenler var, ama tanımıyorlar.

Bugün yalnız başlarına kalınca, insan arasına girmek ihtiyacını duymuşlardı. İskele yanındaki kahve, harp senelerinde Almanya'da çalışmış veya orada memurluk yapmış kimselerin -ustalar, astsubayların- toplantı merkezi idi. Başları; kısa boylu, posbıyık, boynunda hiç çıkarmadığı kırmızı atkısıyla Sadık Usta. Sözlerine bakılırsa, sülalesi çok eski, taa Ortaçağ'a inen bir aile imiş, ve bir nevi zanaatçılar mezhebi olan "Ahi"lere dayanıyormuş. Bu mezhep Anadolu'da o çağlarda bir devlet kurmuştu. Devlette her şey cemaatindi -arazi, mal, mülk- kadınlardan başka. Bunun için baş usta kendine "Ahi" lakabını takmıştı.

Bütün arkadaşları hep bir ağızdan:

— Vay genç şairler! Hoş geldiniz, buyurun, buyurun! diye seslendiler. Kahveler içildikten sonra Sadık Ahi bir şairin ödevinin neden ibaret olduğunu anlatmaya başladı. Gerçek şair zulüm gören halk

tabakası adına konuşmalıydı. Nâzım'ın yaradılışında bir delikanlı için, müstebitlere karşı savaşmak kadar büyük bir zevk olamazmış. Ahiler böyle yaparmış, komünistler de bugün böyle yapıyor. Nâzım da:

— Peki, diye soruyordu Sadık Ahi'ye, Ahiliğin komünistliğe benzerliği nedir?

Sadık Ahi kendini tutamayıp bıyık altından gülüyordu. Sonra arkadaşlarına Nâzım'ın dediğini nakletti. Onlar da kahkaha ile gülmeye başladılar:

— Sizi gidi cahiller sizi! Bunları daha sonra, tenhada konuşuruz.

Taktiği yerinde idi. Sadık Ahi'nin takındığı esrarengiz tavırlar genç şairleri meraklandırdı. Bu merakları gayet tabii idi. İstanbul'da her kapıyı çalmış, o zamanki başkent şair adayları arasında dolaşan bütün ileri fikirlere aşina olmuş, milliyetçi kesilmişlerdi. Fakat arkadaşlarının palas pandıras İstanbul'a iadesi, milli birliğe olan inançlarını sarsmıştı. Belki Sadık Ahi bilinmesi lazım olan şeyleri biliyor?

Sadık Ahi elbette ki Nâzım'dan çok daha fazla şey biliyordu. Alman ihtilalinin şahidi olmuş, hatta belki de bu ihtilale katılmıştı. Ve Nâzım'a tarihin itici kuvvetlerini ilk öğretenlerden oldu. Sadık Ahi'nin arkadaşları arasında hem ileride Türk Komünist Partisi'ni kuracak kimseler, hem de sadece sınıflar hususundaki önsezileriyle sosyalizme sürüklenen ve hiç bir gruba mensup olmayan kimseler vardı.

O günden sonra, günlerini bu yeni arkadaşlar arasında geçirmeye başladılar. Sadık ve arkadaşları geldiklerinden beri otele inmemiş, köprüyü geçince varılan düzlükteki tek evde yerleşmişlerdi. Evin bütün eşyası kerevetlerden ve portatif karyolalardan ibaretti. Nâzım ile Vâlâ, Türk Spartakistlerden, Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg isimlerini ilk defa bu odada duydular.

Sadık Ahi sık sık Marx, Engels, Kautsky adlarını anıyordu. Bütün bu isimleri ömürlerinde ilk defa işitiyorlardı. Sadık'ın arkadaşla-

rı onlara gülüyordu: "Vay cahiller, vay!" Eski "genç şair beyefendiler" hitabının yerini neredeyse bu "Cahiller" lakabı alacaktı.

Nâzım onlardan Birinci Dünya Savaşı sonunda Berlin'de, Kantstrasse'deki Türk kulübünde Türk milliyetçileri ile sosyalistler arasında bir çatışma geçtiğini öğrendi. Bu çatışma yüzünden Hamburg'tan Türk uyruklularını toplayıp yurda getiren vapurun yolcuları da iki ideolojiye bölünmüştü.

Sadık onlara büyük bir sır tevdi edercesine; tarihi, şahısların münferiden yapmadıklarını anlattı. Tarihi tayin eden, milletler de değil, sınıflardı.

Nasıl sınıflar? Sömürücüler ve istismar edilenler, köle ve köle sahipleri, Türkiye'de ise: köy ağaları, köy ve şehir zenginleri ile aç, yoksul olan işçi ve köylüler.

Sahi mi? O zamana kadar hiç farkına varmamışlardı... Bu doğru ise, onların bütün bu ateşli milliyetçiliği bir hayalden başka bir şey değilmiş! Fakat nasıl olur, imkansız bu!

Sadık Ahi'nin aşıladığı fikirleri kavramaları için, muhakkak Anadolu'yu görmeleri lazımdı. Fakat bu da yetmeyecekti onlara. Zira Marksizm bir maymuncuk değil, bir anahtardır. Hem de kapıyı dış tarafından değil, içten açan bir anahtar.

Kara kış bütün yolları kapatmış, dağda kar diz boyu. Fakat artık İnebolu'da kalmaya sabırları yetmiyor. "Spartakistler" kar yağmadan bir iki gün evvel araba tutmuş, çekip gitmişlerdi. Nâzım ile Vâlâ'yı Ankara'da Matbuat Müdürlüğü'nde bekliyorlardı. Kendilerine nasıl bir iş verileceğini bilmiyor, ama müstakbel işlerini de yadırgamıyorlardı: Şairlere de bir iş bulunur elbette... Üstelik Nâzım'ın bu hususta aileden tecrübesi var: Babası Hikmet Bey Jöntürk devrimlerinden sonra Matbuat Umum Müdürlüğü yapmıştı.

Nihayet bir yol rehberi de bulundu. Kastamonulu bir genç katırcı, onları dağ geçitlerinden aşırmayı üzerine almıştı. Nâzım ile Vâlâ bir günde yol hazırlıklarını tamamladılar: yırtılmış, patlak pabuçları

yerine pazarda bir nevi mesti-çizme aldılar. Bu yumuşak çizmenin üzerine galoş gibi bir yemeni giyiliyordu, mest aşınmasın diye. Baldırdan da kaymaması için baldır üstü kısmı bir kayışla bağlanıyor. Ayağı sıcak tutan yün çoraplarla askeri biçimde gayet geniş külotpantolon aldılar.

Vâlâ daha İstanbul'da iken fes yerine Mustafa Kemal'in giydiği biçimde siyah yelpaze kalpak giymeye başlamıştı. Bir nevi milliyetçilik alametiydi kalpak. Nâzım'ın başında ise hâlâ o mahut püsküsüz fes vardı, bu fes de tereddüt uyandırıyordu: Eskiyi bırakmış, yeniyi de benimsememiş kabilinden. Bir dükkanda uzun bir kalpak gördüler, siyah değil de boz renkte idi bu kalpak ve Mevlevi dervişlerinin külahına benziyordu. Kalpağın üst kısmı Sibirya'daki "Kızıl Partizanlar"da olduğu gibi, kırmızı çuha ve sırma şeritlerle süslüydü. Nâzım kalpağın içine bir yumruk attı, gizli kalması gereken kırmızı ve sırmalı kısmı dışarı fırlattı. Ve başına geçirdi kalpağı. Bu kılıkla saygı telkin eden, heybetli bir tip oluvermişti.

Vâlâ Nûreddin ölümünden bir yıl önce bana bir resim göstermişti. Kalpaklı iki genç vardı resimde. Işıl ışıl gülen gözleri dünyaya, kendilerini ileride nelerin beklediğini bilmeden, saf saf bakıyor. Bunlardan birisi, zayıf, besinsiz; ötekisi, uzun boylu, yuvarlak yüzlü, perçemleri alnına düşük, kıvır kıvır favorili, bıyıksız. İnebolu'dan hareket etmeden önce fotoğrafçıya uğramayı unutmamışlar...

1921 senesi Ocak ayının yirmisinden sonraki günlerden biri idi, yola çıktıkları zaman. Önlerinde katırcı ve varı-yoğu üstüne yüklenmiş olan katır. Arkalarında Nâzım ile Vâlâ, onların da arkalarında sekiz on kişilik bir kafile daha: Bunlar önce mekteplerde öğretmen olup, sonradan Sultan Ordusu'na subay alınmış, Filistin'de, Çanakkale'de, Galiçya'da savaşmış ve nihayet İngiliz, Fransız ve hatta hatta Hindistan esirliğinden yurda dönmüş kimselerdi.

Dağ belinde biraz dinlenmek için durdular. Nâzım aşağıda uzanan denize, şehre baktı. Sonra başını Anadolu tarafına çevirdi kollarını açtı:

— İşte Anadolu! Mübarek topraklar, yeryüzünde güzellikte eşi bulunmaz memleket!

Yol arkadaşları susuyordu. Sadece katırcı ayağa kalktı, katırın sırtına kamçıyı indirdi:

— Deh! Yürü! Akılsız hayvan!

Nâzım ile Vâlâ bakıştılar. Her nedense ikisi de mahçup olmuşlardı birden.

İlk geceyi geçirdikleri yerde müşterek deftere *Yol Türküsü* adındaki şiiri yazdılar.

Alnımızda yanar gençliğin tacı
Yorgunluğun anasını satarız.
Elimizde neşemizin kırbacı
Ufukları önümüze katarız.

Göğsümüz kuvvetli, gönlümüz temiz
Tükenmez tüketiriz biz
Ne saray, ne hamam, ne han isteriz
Nerde gün batarsa orda yatarız.

Nâzım'ın Mevlana şiirindeki ölçü ve kafiye ile yazılmış olan bu şiir, haleti ruhiyelerine tıpatıp uygundu. İlk kupleyi Nâzım yazdı, ikincisini Vâlâ. Dağın belinde durakladıkları zamanki ani mahcubiyetin sebebini, ancak Ankara'ya yaya vardıkları zaman anladılar. Mustafa Kemal, Padişah, Hazreti Ali ve Allah'ın ta kendisini tek bir şahıs haline getiren, İstanbul dilencilerinden beter giyinen köylüleri gördüler. Bir köye geldiklerinden habersiz olarak, köylere vardıkları da oluyordu: Yerin altında yaşıyordu köylüler. Bütün Anadolu'yu

bir inilti gibi saran kağnı arabalarının gıcırtısını duydukları zaman, kitapta yazılı olduğu gibi değil, hayatta olduğu gibi olan köylü kadınları gördükleri zaman... Anadolu hakkındaki tasavvurlarının abesliğini ancak o zaman anladılar.

İbrahim Balaban, Anadolu'yu kitaplardan öğrenmemişti. Talihi varmış: Hocası, Sadık Ahi'ye benzemiyordu. Her şeyden önemlisi: Hocasının hiç bir zaman, başkalarına ilelebet kapalı kalacak bir sırra vakıfmış gibi tavırları da yoktu. İbrahim, bu dünyada kendisine düşen yeri bir an evvel öğrensin diye, hocası onu herhangi bir mezhebe doğru sürüklememiş, kendi kendine yaklaştırmıştır.

Bu köylüler ne tuhaf bir millettir! Dünyanın bütün bilgilerinin, çelik bir kasada duran para gibi, hep derli toplu bir yerde durduğunu zannediyorlar. Bu çelik kasa açılsa veya kırılsa tamam! İçinden hayatın her olayını açıklamaya kadir cevaplar çıkacaktı. Elbette ki köylüler asırlarca bilgiden mahrum edilmişti. Ulema ve vezirler, Allah ve Padişah'ın kendilerine tevdi ettikleri hakikatin, bir kara sapan köylüsünün aklına göre olmadığını anlatmak istercesine haşmetli tavırlar takınıyordu. Şuurla çalışabilmek için ne yapmalı? İnsan düşünerek yaşamalıdır. Çalışıp düşünmelidir. Okumalı, kendinden evvel yaşamış veya hâlâ yaşamakta olan insanların fikirlerini öğrenmeli, tecrübelerini hesaba katmalıdır. Tek başına kitap insanı şuurlu yapmaz. Mesela eski Osmanlı aydınları gibi, her soruya kitapta cevap bulmak isteyen insanlar vardır. Fakat bunlar aydın insanlar değildir, sadece ilk kademede öğrenci, ezbercidirler. Bunun için onların cevapları daima ahenksizdir, yersizdir; çünkü onlar eski ve başka sorulara cevap vermiş olurlar. Kısaca aydın insan, öğrenim görmüş bir insandan çok, geçmiş ile gelecek arasında kendi yerini bilip tanıyan kimsedir. Herhalde dedelerinin vaktiyle neler ektiğini, tarlaları nasıl sürdüğünü bilen; fakat aynı zamanda bu toprağın kendi çocuklarına ne verebileceğini düşünen ve aynı toprağın daha iyi ve daha bol mahsul vermesi için gayret eden bir köylü, mesela yüksek hukuk öğrenimi görmüş, amirlerinin dediklerini harfiyen yerine getiren, köylüden mümkün olduğu kadar fazla vergi koparıp, sonrası ile hiç

mi hiç ilgilenmeyen bir memurdan çok daha fazla aydın sıfatına layıktır.

Aydın olmak, şuurlu çalışmak, hele sanatta şuurlu çalışmak demek; hazır kitap bilgisi ile tecrübe sayesinde elde edilen hakiki ve canlı bilgi arasında dikilen ebedi duvarı aşmak demektir. Senden önce elde edilmiş hazır bilgiyi kendine mal etmek demektir. Bu ise ancak tecrübe ile, hayata uygulamayla, çaba göstermekle mümkün olabilir.

Misal olarak Nâzım'ın hayatını ele alalım. Bütün hayatı şiir yazma sanatının ne olduğunu anlamak için bir gayret, kabacası bir nevi araştırma olmuştur. 1920 seneleri başlangıcında Moskova'da, şair birinci cevabını formüle etti: Şiir, ne konuda, ne de maddededir. Şimdi 1940 senelerinde *İnsan Manzaraları*'nı çalışırken, ekleyebilirdi ki, şiir sanatı ne kafiye, ne ölçü, ne ahenktir. Kısacası bir imaj mevcut olduğu halde, şiiri yapan sadece imaj da değildir.

Fakat bütün bu cevaplar menfidir. Madem ki şekil değil, konu da değildir, o halde şiiri nesirden ayıran ne, buna cevap verilebilir mi? Herhalde verilebilir. Her ne kadar verilecek cevap daha pratikte ispata muhtaç ise de, yalnız ve yalnız şiire mahsus düşünme tarzı, düşünme metodu şiir sayılabilir.

Sanatta şuurla çalışabilmek için ne yapılması icap ediyor? Yapılan işi, hedefi bilerek düşünmek lazım İbrahim'e başka bir cevap veremezdi Nâzım. Belki gençliğinde daha kesin, istikamet de tayin edebilecek bir şekilde cevap vermesi mümkündü; çünkü Nâzım gençken, yazdığı şiirlerin tarzını yegane mümkün ve geçerli tarz sanıyordu. Çok şükür, şimdi hayatta edindiği tecrübe, buna benzer hazır cevaplar vermesine engel oluyor.

Gençlik denen şu mutlu şeyi hayatta bir tek sene yaşamış olduğu geldi aklına. Hani şu, İstanbul'dan Ankara'ya kaçıp, Bolu'da öğretmenlik yaptığı ve Bolu'dan Batum'a geldiği sene. Onun gençliği oracıkta, Anadolu'da, bin dokuz yüz yirmi bir senesinde kalıverdi. Bugün ona, sanki taa o zaman bugünkü insan olmuş gibi geliyor.

Yani Bursa Cezaevi'nde yatan insan. Bu sezgi, şuurlanmaya doğru ilk ve kesin adımını Anadolu'yu terk ettikten sonra atmış olmasıyla açıklanabilir. O gün bugün, rüzgarın sürüklediği kopmuş bir yaprak gibi olaylar tarafından sürüklenmedi. Kendi uçuşunu daima kendisi düzenliyor ve yönetiyordu. Hayatta hem de şiir sanatına karşı şuurlu tutumu, her gün derinleşerek değişecek ve gitgide hayatın daha geniş muhitlerini içine alarak, onu artık hiçbir zaman terk etmeyecekti.

Vâlâ ile beraber Ankara'ya vardığı gün de, kendisini tamamen şuurlu ve olgun bir insan hissediyordu. Fakat bu bir şuur idiyse de, ancak doktorların kullandıkları anlamda bir şuurdu: Yani sadece aklı selim sahibi bir insandı. O zamanlar siste dumanda dağ yolunu yoklaya yoklaya arayan bir yolcu gibi arıyordu dünya görüşünü. Balaban gibi, o da, bütün soruların cevabını ha buldu ha bulacak sanıyordu; cevaplar sabırsızlıkla onu bekliyormuş gibi...

Ankara'da "Taşhan" isminde bir otele yerleştiler. Ufacık odalarının penceresi kafesli idi, oda buram buram at gübresi kokuyordu (bütün eski hanlarda olduğu gibi, bu hanın da altı ahırdı).

Ertesi günün sabahı... Güneşli ve soğuk bozkırların arasında yer altından bir dağ bitti. Dağın tepesinde gemi gibi bir kale yükseliyor, şehirse dağın eteklerine yerleşmiş...

Ankara Kalesi'nin duvarları türlü medeniyetlerin kalıntılarından yapılmıştır. Roma Kitabeleri'yle süslü mermer tabakaların üstüne parça parça kesilmiş sütun yuvarlakları konmuş, bunların üstüne de yontulmamış taşlar yerleştirilmiştir.

Anadolu'da en zengin insanlar bile, evin bir odasını iskelet halinde bitirmeden bırakıyorlar, evi nazardan korumak için. Bu yüzden şehirler ya hep yağmalanmış, ya da hep imar edilecekmiş gibi görünüyor. Fakat Ankara daha da sevimsiz: Şehir kısa bir zaman önce muazzam bir yangın afetine uğramış. En ufak rüzgarda kalkan toz, yangın yerlerinin kömür ve küllerine karışıyor. Bir tek ağaç yok. Şehrin nüfusu iskan haddini aşıyordu. Yerli halk, ahilerin ahfadı, zanaatçılar, esnaf, işçi, bostancılar ve istiklal harekatının idare merkezi

diye Ankara'ya akın eden İstanbullu bey, efendi, memur ve subaylar, birbirinden zeytinyağı ile su gibi ayırt edilebiliyordu. Taşhan'dan, gardan ve Meclis binasından başka, bütün binalar ahşap veya samandandı.

Bugün Ankara yarım yüzyıldan beri Türkiye'nin başkentidir ve müze haline getirilmiş olan eski Meclis binası, yüksek evler arasında kaybolmuş gibi durur. Bu binanın karşısında biraz daha ötede mermer bir kaidenin üzerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün ata binmiş heykeli dikilidir, atın etrafında Milli Mücadele Ordusu'nun bronz askerleri duruyor. Birisi elini gözlerine siper ederek istikbali keşfetmek istercesine uzaklara bakıyor, diğeri başını arkaya çevirmiş, geride kalan arkadaşlarını çağırıyor. Onların yanında Milli Mücadele Savaşı kahramanlarından Kezban adında bir köylü kadın omzuna mermi almış, yürüyor.

Nâzım ilk olarak Ankara'ya geldiği zaman, bronz değil, etli canlı askerler, şehrin 250 kilometre ötesindeki cephede çarpışmaktaydı. 31 Mart 1921 tarihinde çok kanlı bir savaşta Yunan taarruzu durduruldu. Orduları Britanyalı beylerinden takviye bekliyordu. Ankara ise kuvvet topluyordu; çetecilerden ordu sınıfları, bölükler vücuda getiriliyor, mukadderatı tayin edecek savaşa hazırlanılıyordu. Başkumandan ve Milli Mücadelecilerin önderi Mustafa Kemal şehrin dışında, Laz bölüğünün muhafazası altında olan bir köşkte oturuyordu. Meclisi temsil eden bir heyet Moskova'da Rusya ile dostluk anlaşmasının görüşmelerini yapıyordu: Rusya da, Ankara'nın düşmanlarına, yani Antant'ın on dört devletine karşı savaşmaktaydı.

Nâzım ile Vâlâ Matbuat Müdürlüğüne gittiler. Müdür Muhittin Bey, onları adetince "hımmmm... hımmmm" diye diye dinledi, gözlüğünün altından baktı, omuzlarını okşadı:

— Aferin! Arslan çocuklar!

Muhittin Bey "Jöntürk" idaresi zamanında İttihatçıların merkez organı olan *Tanin*'in başyazarlığını yapmıştı. Jöntürkler, veya memlekette denildiği gibi, İttihatçılar -partilerinin resmi adı "İttihat ve

Terakki Fırkası" idi- ihtilale ihanet ederek, Türkiye'nin harbe girmesine sebep olmuş, parti dağıtılınca liderleri Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa, Doktor Nâzım ve diğerleri Türkiye'den kaçmışlardı. Bir çok İttihatçı Mustafa Kemal'le birleşti. Fakat yine de iktidara geçmek ümidini kaybetmediler. Üstelik de yabancı memleketlerle olan bağlarını da koparmadılar.

Muhittin Bey, Maarif Vekili ile görüşüp, genç şairleri liselerin birine öğretmen olarak tayin edeceğini vaad etti. Tayinlerini beklerken, İstanbul gençlerine hitaben şiir yazmalarını ve gençleri Milli Mücadele harekatına davet etmelerini rica etti.

Nâzım ile Vâlâ bu teklifi sevinçle kabul ettiler. Zaten bunun için, Milli İstiklal Savaşı'na hizmet için kaçıp Ankara'ya gelmemişler miydi! İki gün sonra üç sahifelik bir şiir getirdiler.

Bu metin zamanımıza kadar muhafaza edilememiştir. 1924 senesine kadar Nâzım bütün şiirlerini kara meşin kaplı bir deftere yazıyordu. Ve defteri Moskova'dan döndüğü zaman beraberinde getirmişti. Ama kısa bir zaman sonra, Türkiye Komünist Partisi kanun dışı ilan edildi. Nâzım gizlenmek zorunda kaldı. O zaman da bu defter "güvenilir" bir şahsa emaneten bırakıldı.

Bir hayli sene geçtikten sonra şair, Moskova'daki dostlarına: "Aman, ne iyi ki bu defter kül oldu. Eleştiriciler bu defteri bulsalardı, muhakkak ki başımın etini yerlerdi şimdi..." diyordu. Kaybedip, kaybettiği şeye üzülmemesini biliyordu Nâzım.

Karar verme anında küçük burjuvaların gösterdikleri tepki her defasında aynıdır; bir evvelki tepkiye, iki metelik birbirine benzer gibi benzer. Kader Nâzım Hikmet'in yalnız şiirlerine karşı gaddar davranmakla kalmadı.

1950 senesinde hapisten çıktıktan sonra, *İnsan Manzaraları*'nın üç kitabını muhafaza etmesi için karısının bir hanım arkadaşına vermişti. Şair bir sene sonra memleketten kaçmak zorunda kaldı. Arkadaşı Nâzım'ın karısına selam vermez oldu ve el yazısını yaktı. Hiç

değilse kendisinden şiirleri iade etmesi istendiği zaman yaktığını söyledi.

1920 senesi başında yazılan bütün eserlerden -kara kaplı defterde destanlar ve dramlar da varmış- zamanımıza kadar, tek tük beyitler ve basılmış bir kaç şiir kalmıştır.

Muhittin Bey'in sipariş ettiği, İstanbul gençliğine hitaben yazılan şiirde, şöyle satırlar da bulunuyordu:

O satılmış vezire, o satılmış Hünkara

O satılmış kullara siz de mi katıldınız?

Siz de mi satıldınız?

Siz de mi satıldınız?

Muhittin Bey bakışlarını bu satırlara dikti, el yazısını bir yana bıraktı. "Hımmm... Hımmm" dedi. Odada biraz ileri geri dolaştı.

— Evlatlarım, dedi. Bir şey söyleyeyim mi size? Şu hünkar lafını çıkarınız şiirden.

Nâzım'la Vâlâ bakıştılar. Yapacak şey yoktu. "Hünkar" kelimesini çıkarttılar, yerine "esir" yazdılar.

Bu hali ile şiir tek yapraklı bir beyanname halinde binlerce nüsha basıldı. İstanbul'a ulaşıp ulaşmadığını ne Nâzım biliyor, ne de Vâlâ.

Meclis bu beyanname meselesini öğrenince bir kıyamettir koptu. Milliyetçi mebuslar Basın Müdürü'nü huzurlarına getirerek sorgu suale koyuldular. Kürsüden:

— Kağıt ve paranın şiir için israf edilmesini size kim söylemiş? diye bağırıyorlardı. Ankara'da zaten memur kalabalığı var. Bu davetimizi okuyup gençler akın akın buranın yolunu tutarlarsa, ne yapacağız? Nereye yerleştireceğiz onları? Bize mütehassıs, teknisyen, işçi lazım, vatanperver gençleri ne yapalım?

Muhittin Bey el pençe divan durup, ihtimal, içinden yine "Hımmm... Hımmm..." diyordu.

Genç şairler henüz bir çok şeyi anlamıyordu. Her ne kadar Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını idama mahkum etmiş ve hatta alelacele toplanan birliklerini de onları bastırmak için göndermiş, Ankara da Vahdettin'e karşı cephe almışsa da; İmparatorluğun hükümdarı olan, asırlarca mukaddes sayılan, Müslümanların Padişahı'nı tezyife cesaret edemiyorlardı. Meclis'te Mustafa Kemal'e geniş ölçüde muhalefet ediliyordu ve zafere ulaşmak için bütün kuvvetlerin birleşmesi lazımken, harbin sonunun ne olacağı henüz tamamıyla muğlak olduğu için Mustafa Kemal o günlerde muhalefeti tahrik etmekten çekiniyordu. Muhalefete başta ulema ile sarıklılar katılıyordu. Bu din adamları yeryüzünde Allah'ın vekili sayılan Padişah-Halife'nin iktidarı ile dokunulmaz bir hale getirilmiş ve kendilerine ta Ortaçağ'dan beri bağışlanmış imtiyazlardan kolay kolay vazgeçmek istemiyorlardı. Öte yandan da ortada, İstiklal Ordusu'nun mağlubiyetini önceden "sezmiş" olduklarından Kafkasya'da ve memleketin doğusunda "ikinci mukavemet" dalgasını hazırlayıp, tekrar iktidara gelmek isteyen İttihatçılar vardı.

Yani Nâzım'la Vâlâ'mn şiiri çam devirmiş oluyordu.

Meclis'teki bu skandal üzerine Muhittin Bey onlarla artık ilgilenmedi. Tayinlerini beklerken, iki arkadaş ahirde dolaşıyor, şair ve edebiyatçıların toplandığı meşhur "Kuyulu" kahvesine uğruyor, kahvenin bahçesinde Meclis'e karşı kurulu masalara oturup, son olayları tartışıyorlardı.

Nuh'un gemisine benziyordu Ankara. Tufandan, yani işgal ordularından kurtulmaya çalışan, normal olarak hiç bir surette bir araya gelmeyecek, görüşleri, istikametleri apayrı bir sürü insan bu ufak Anadolu şehrinde toplanmıştı. Herkesin kendine göre bir maksadı, bir düşüncesi vardı; ve apaçık hissediliyordu ki, tehlike geçer geçmez bunlar birbirlerini çiğ çiğ yiyecektir.

Nâzım'la Valâ, Meclis'in önündeki açık hava kahvesinde otur-

muş, çete bölüklerinden daha yeni yeni normal birlikler haline getirilmiş olan Milli Birliklerin resmi geçidini bekliyorlardı.

Meclis binasının balkonuna tanınmış mebuslar, vekiller, paşalar çıktı. Her an Mustafa Kemal'in çıkması bekleniyordu. Ansızın birisi:

— Ah, biri çıkıp şunu vursa! dedi.

Başkumandan kastediliyordu. Şair arkadaşlar arkalarına baktılar: Masada, başlarında Nâzım'ın kalpağı gibi kalpakları olan kimseler oturuyordu.

Bir kaç sene sonra, İttihatçılar, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e bir suikast hazırladıkları zaman, Nâzım o gün söylenen bu sözleri hatırlayacaktır.

Mustafa Kemal muhafızlar arasında balkona çıktı: zayıf, derli toplu, başında yelpaze kalpağı.

Piyade birlikleri, Çerkez atlıları Mustafa Kemal'in önünden geçtiler. On kadar sahra topu geçirildi.

Nâzım gerçi bitişik masada konuşulanı duymuştu, ama yine de Mustafa Kemal'in muhafızlar arasında balkona çıkmasını demokratik olmayan bir hareket saydı. Hatta muhafızlardan ziyade, çıkış şeklinden hoşlanmadı: Mustafa Kemal herkesten apayrı ve yapyalnızdı. Genç kafasının maksimalizmi, başkumandanın totaliter tavırları ile bağdaşmıyordu. Halbuki o günlerde Mustafa Kemal bütün iktidarı elinde tutan tek adam da değildi.

...İnebolu'dan aldıkları para bitmek üzereydi. İki arkadaş Taşhan'dan, orada tanımış oldukları Spartakistlerin yanına taşındılar. Bunlar İnebolu'daki gibi şehrin kenarında büyük bir oda tutmuş, komün halinde yaşıyordu.

Masanın etrafında çepçevre portatif karyolalar diziliydi. Horozlar ötmeye başlayıncaya kadar dünya meselelerini görüşüyorlardı.

Bir gün arkadaşlar sokakta bir lokantanın önünde durmuş, gözle-

rini bir türlü piyazlardan, salatalardan, arnavut ciğerinden ayıramıyorlardı. Derken arkalarından bir ses duyuldu:

— Çocuklar, ne hakikatsiz şeylermişsiniz!

İkisi de suçüstü yakalanmış gibi başını çevirdi: Arkalarında Nâzım'ın büyük eniştesi Hüseyin Hüsnü Paşa duruyordu. Hüsnü Paşa 1909 senesinde İngilizlerin kışkırtması ile yapılan ayaklanmanın bastırılması sırasında ün kazanmıştı. Şairin öbür büyük eniştesi İsmail Fazıl Paşa ile birlikte şehrin dışında kiraladıkları bir köşkte oturuyorlardı. Büyük enişteleri Nâzım ve Vâlâ'yı defalarca yemeğe davet etmiş, fakat ikisi de bir türlü toparlanıp gidememişti.

Paşa onlara dikkatli dikkatli baktı. Bir de piyazcının camekanına baktı. Elini iç cebine daldırdı ve Nâzım'a yirmi beş liralık bir banknot uzattı. O devirlerde yirmi beş lira büyük paraydı, iki kişi iki üç hafta geçinebilirdi bu parayla.

— Haydi, haydi, nazlanmayın! Kısmetiniz varmış üstelik, tedahülde kalan maaşlarımı şimdi aldım. Para ikiniz için. Unutmayın, öbür gün bizde bekliyoruz!

Paşa mevzun, haşmetli adımlarla köşe başına kadar yürüyüp köşeyi kıvrılır kıvrılmaz, iki arkadaş derhal piyazcıya daldılar. Bir kaç günden beri ilk defa tıka basa doyurdular karınlarını.

Öbür gün de ihtiyarları ziyaret etmek zorunda kaldılar. İsmail Fazıl Paşa onlara ikinci randevuyu Meclis'te verdi:

— Sizi Mustafa Kemal Paşa'ya takdim edeyim! Vâlâ ile Nâzım söylenen saatte, dakikası dakikasına Millet Meclisi kapısındaydılar. İsmail Fazıl Paşa'nın ismini işiten görevliler onlara itibar göstererek, büyük bir salona aldılar.

Duvarlar boyunca tek tük kanapeler, koltuklar diziliydi. Mustafa Kemal'i pencerenin yanında gördüler, etrafını Meclis erkanı kuşatmıştı.

İsmail Fazıl Paşa iki arkadaşa doğru yürüdü, ellerinden tuttu ve

Başkumandan'a doğru ilerleyerek onları takdim etti:

— Size bahsettiğim genç şairler, Paşam.

Mustafa Kemal resmi geçitteki kılıktaydı: Zeytuni-gri bir ceket, külot pantolon; ayağında siyah, meşin getrler vardı. Onlara elini uzattı. Eli beklemedikleri kadar nahifti. Sertleştirilmiş çelik renginde gözleri olan bir insanda yumuşak, nahif bir el! Türkiye'nin en cesur, en uzak görüşlü bir generalinin eli idi bu. Toka ettikten sonra topuklarını birleştirerek askerce selam verdiler Başkumandan'a.

Mustafa Kemal hiç bir önsöze ihtiyaç duymadan:

— Bazı genç şairler modern olsun diye konusuz şiir yazmak yoluna sapıyor. Size tavsiye ederim, gayeli şiirler yazınız, dedi.

Daha da konuşacaktı, fakat yanına acele acele bir yaveri yaklaştı, bir telgraf uzattı. Paşa eliyle selam vererek ayrıldı.

Açık bir gaye ile şiir yazmak... İstanbul'da şair Mehmet Akif'i dinlemişlerdi: O da, açık bir gaye ile şiir yazmaya davet ediyordu şairleri. Onun gayesi İslam ümmetiydi. Jöntürkler ve Birinci Dünya Savaşı sıralarında çok kimse ise başka bir gaye için yazıyordu: Hedefleri, Türk ırkından milletleri Türkiye himayesi altına alıp birleştirmekti.

Mustafa Kemal, şiirlerin hangi gaye ile yazılması icap ettiğini açıklamadı. Bağımsızlığı elde etmek için mi? Bunda mutabıktılar. Fakat hiç değilse şeklen, Osmanlı İmparatorluğu'nun da harpten evvel bir bağımsızlığı vardı.

Bir kaç gün sonra sokakta Nâzım Hikmet'in yine uzak bir akrabasına tesadüf ettiler. O da:

— Mustafa Kemal için hemen bir kaside yazınız. Ona götüreyim. Size ellişer altın verirler, dedi.

Nâzım bir küfür savurdu akrabasına. Mustafa Kemal'i çok saymakla beraber, elli altın, bir methiye yazmaya gaye olamazdı onun için. Sefaleti ve cehaleti yok etmek, Anadolu köylülerine eşitlik ve

mutluluk sağlamak... İşte, şiir yazmaya değer bir gaye. Nâzım bu gayeye sosyalizm diyordu, fakat o günlerde sosyalizmin ne olduğunu biliyor muydu, acaba?

Nâzım 1929 senesinde İstanbul'da ilk şiir kitabını çıkardıktan sonra, Columbia şirketi iki şiirini kendi sesi ile plağa aldı.

Nâzım'ın büyük dayısı Ali Fuat Paşa anlatıyor: Bir gün akşam üstü Mustafa Kemal'in yaverlerinden biri çalışma odasının kapısını aralayarak içeriye bakınca, Cumhurbaşkanı'nı, masa başında dirseğini masaya dayamış, bir plak dinlerken görmüş:

Nal sesleri sönüyor perde perde,
atlılar kayboluyor güneşin battığı yerde!
Atlılar atlılar kızıl atlılar,
atları rüzgar kanatlılar!
Atları rüzgar kanat.. Atları rüzgar..
Atları...
At...
Rüzgar kanatlı atlılar gibi geçti hayat!
Akar suyun sesi dindi.
Gölgeler gölgelendi
renkler silindi.
Siyah örtüler indi
mavi gözlerine,
sarktı salkım söğütler
sarı saçlarının
üzerine!
Ağlama salkım söğüt

ağlama,
kara suyun aynasında el bağlama!
el bağlama!
ağlama!

Bu şiir, bir Budenniy Ordusu savaşçısının ölümünü anlatan tanınmış bir Rus şarkısından mülhemdir.

Nâzım'ın sesi kesildiği zaman plakta, Mustafa Kemal başını çevirdi. Bir değil, binlerce askerin ölümünü görmüş olan bu haşin generalin gözleri nemliydi.

— Hay Allah kahretsin! Ne şair! Yazık ki komünist!

Nâzım Hikmet Cumhurbaşkanı Köşkü'ne davet edildi. Dirayetli bir politikacı olan Mustafa Kemal, Nâzım Hikmet'in şiir yazma kabiliyetinin, radikal aydınları çevresine toplayabilecek kadar muazzam bir kudret olduğunu anlıyordu.

Fakat şair Cumhurbaşkanı'nın köşküne gitmemiştir. Mustafa Kemal tarafından kurulmuş olan Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye'nin yegane meşru partisi olmuştu. Devletin yardımı ile milli Türk burjuvazisinin durumu takviye edildikten sonra, bu parti ne pahasına olursa olsun, milli istiklal harekatının bir sosyal köylü ihtilali haline gelişircesine büyümesine engel olmaya çalışıyordu. Bir burjuva cumhuriyetiydi partinin hedefi.

Nâzım Hikmet'in ulaşmak istediği hedefse, sosyal eşitsizliğin ortadan kaldırılmasıydı. Şairin hayatının sonuna kadar bağlandığı parti ise, yer altında gizlenmeye mecbur oldu. Karadeniz'e atılan on beş kurucunun kemikleri, Sürmene Burnu'nun açıklarında yatıyordu.

Hem bu hedefe, hem kendi kendine doğru, şiir yazma sanatında kullandığı metoda doğru giden yol, Nâzım için, Anadolu'dan geçmekteydi.

Bolu'ya da, Karadeniz'den Ankara'ya gittikleri şekilde, yani eşyalarını bir katıra yükleyerek yaya gideceklerdi. Yolun yarısında Nâzım ansızın hastalandı, yaya yürüyemez oldu. Vâlâ onu katıra bindirecekti, fakat katırcı inat etti: Katır fazla yüklüydü, yükü yolun kenarına atacak değildi ya...

Gerede'ye kadar yarım günlük yol boyunca Vâlâ, Nâzım'ı sırtında taşıdı. Gerede'de hastaya tavuk suyu içirdiler, battaniye ile örttüler. Sabahleyin Nâzım arkadaşını, hastalanan kendisi değilmiş gibi uyandırdı:

— Haydi, güneş doğdu, yola düzülelim!

Vâlâ ömrünün sonuna kadar unutmadı bunu. Gerçekten de hayatında bir defa da olsa, büyük bir şairi sırtında taşımak fırsatı her insana sunulmaz. Hoş, o zaman Vâlâ da böyle bir şerefe ermiş olduğundan habersizdi ya!

Bolu'da, liseye yakın bir yerde, eski bir kervansaraya indiler.

Odalarından at kişnemeleri, eşek anırmaları duyuluyordu. Bu ufak ve yemyeşil şehir Ankara ile İstanbul yolunun yarısındadır ve o devir insanlarının taassuba varan dindarlığıyla nam kazanmış bir yerdir.

Nâzım'ın heybetli görünüşü, bıyıksız yüzü, asi kalpağı, kayışla bağlanan çapulası, favorileri, hemen şüphe uyandırmaya yetti. Daha ilk görüşme esnasında hem lise müdürü hem de din dersleri hocası bunu söylemekten çekinmediler.

Gayet terbiyeli bir öğüt şeklinde söylenen bu sözler, Nâzım'ı azdırdı: Neye inanıp, nasıl giyineceğini kendisi tayin edecekmiş, vicdan hürriyetini kim sınırlayabilirmiş böyle? Nâzım, Fransız filozofu Montaigne'in sözlerini tekrarlıyordu: "İnsan vatan uğruna ölebilir, fakat hiç kimse vatan uğruna yalan söylemeye zorlanamaz."

Müdürün odasından, olduğu gibi, yani aynı kılıkla doğru sınıfa geçti. Nâzım'ın kılığı kıyafeti küçüklerin tuhafına gitmiş olacak, oğlanlar kik pik gülüşüyordu. Fakat çocuklar öğretmenlerine çabuk

alıştılar ve onu çok sevmeye başladılar. Nâzım onlarla kibar konuşuyor, onlardaki insanlık vasıflarına hürmet ediyordu. Her şeyden evvel öğrencilerin selamlarına cevap vermeğe başladı -bu o zamanlar okullarda adet değildi.

Nâzım iyi okuyan öğrencileri ön sıralara aldı; tembelleri, bilgilerine göre değil, zenginlik derecesine göre en ön sıralarda oturmaya alışık bey, ağa çocukları da aralarında olmak üzere, arka sıralara oturttu. Bu, duyulmuş, görülmüş şeylerden değildi.

İstanbullu şairler, Beyler Kahvesi'nde toplanan lisenin genç öğretmenleri ile çabuk tanıştılar. Bunlar yenicilerdi, şehirlilerin, polis müdürünün cehalet ve görgüsüzlüğüne isyan ediyorlardı. Müdürlerinin de sofu zenginlere dalkavukluk yaptığını söylüyorlardı.

Demek burası da, İstanbul ve Ankara'dan farksızdı. Nâzım düşünce ve görüşünü saklamaya lüzum görmeden, aklına o anda eseni söylüyordu.

Okurlar Nâzım'ın lirik şiirlerinin samimiyetini, şairin hayatının sonuna kadar muhafaza ettiği bu karaktere borçludur. Esasen her lirik şiirin başlıca meziyeti, fikir ve hissin içten geldiği gibi, rötuşsuz, şimdi şu anda doğmuş gibi başkalarına iletebilmesidir. Fakat bu vasfı, Nâzım'ı çok defa müşkül vaziyette bırakıyor ve eş dost, Nâzım'ın her şeyden önce bir şair ve ancak bundan sonra bir politikacı olduğunu unutarak, onu manasızlıkla itham ediyorlardı.

Belki bir insanda şahsiyetin değeri, onun muhite karşı koyabilmesinde daha büyük bir açıklıkla ortaya çıkıyor. Çocuk yaşından beri Nâzım, etrafındakilerin mutat tutumu onun kalbinin sesi ve şuuru ile bağdaşmadığı taktirde, kendi bildiğini okumuştu hep. Bu huyu Bolu'da az kalsın hayatına mal oluyordu.

Günde beş defa müezzinler minarelerden ezan okur, dindarları namaza çağırırlar. Bolu'da müezzinlerden başka gönüllü gericiler de yaparlar bunu. Camiye giderken, bastonlarıyla imalathanelerin, dükkanların, kahvelerin kepenklerine ve pencere kenarlarına vurur,

böylece unutkan gençlere ve ekmek derdine düşmüş fakir halka Allah'a olan borçlarını hatırlatırlardı. Ve genç öğretmenler de ses çıkarmadan işi gücü bırakıp namaza koşan kalabalığa karışırdı.

Nâzım namaz vakti sokakta olsa, inadına ve hiç çekinmeden kalabalığı yararak ters istikamette yürüyor, kalpağını kulaklarına kadar geçirip ıslıkla türkü çala çala müftünün evinin önüne kadar geliyordu.

Derken şehirde tehditkar laflar dolaşmaya başladı. Genç şairin her adımını alev alev yanan, nefret dolu gözler takip ediyordu.

Ramazan yaklaşıyordu, Müslümanların güneşin doğuşundan batışına kadar oruç tuttukları ay. Yemek yemek şöyle dursun, ağıza su bile alınmazdı. Vâlâ, Nâzım'ı güç bela hiç değilse Ramazan'da gösteri yapmaması için kandırdı. Alt tarafı protestoları çocukça bir gösteri idi, halbuki tehlike çok ciddiye dönebilirdi. Onlar gelmeden az zaman önce sofular Kuvayı Milliyeci bir kaç subayı dinsizlikle itham ederek, şairlerin ders verdikleri lisenin sınıflarına kadar kovalamışlar, orada da hunharca öldürmüşler. Sınıflar yeni badana edildiği halde, duvarlarındaki kan izleri daima sırıtırdı.

Oruca bir hafta kala iki arkadaş koca bir kavanoz gül reçeli, otuz beş kadar yumurta aldılar, eve getirince de Ramazan'ı filan unuttular.

Artık kervansarayda oturmuyorlardı. Müdürün gayreti ile boş duran bir evde bir kat tutmuşlardı. Nâzım çivi çekiç alarak duvarlara Ankara'dan gelirken yolda, ucuzluğa tamahen almış olduğu tavşan kürkleriyle, resim ve fotoğraf asmıştı. On yedi sene dört duvar arasına gömüleceğini hissediyormuşçasına, çocukluğundan beri çıplak duvarları sevmezdi Nâzım.

1927 senesinde Moskova'da iken Tverskoy Bulvarı'ndaki ufacık odasının duvarları komple bir fotomontajla kaplı idi: İlkel komün düzenine ait resimler; ortada kölelik düzeni, feodalizm, kapitalizm; solda ise tek ırktan, tek milliyetten, sınırları ve hükümetleri olmayan

sadece insanoğlu insanlar. Bu, geleceğin düzeni idi. 1950 senesinde serbest bırakılınca, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, annesinin evine yerleşmiş ve odasını boydan boya Balaban'ın tabloları, renkli kumaşlar ve fotoğraflarla donatmıştı.

1951 senesinde Moskova'ya geldikten sonra, iş arasında, ahbapları ile konuşurken, saatlerce tabloların yerlerini değiştiriyor, duvarlara tahta kitap rafları çakıyor, dünyanın her bucağından kendisine gönderilen halk sanatı oyuncakları raflara yerleştiriyordu. Çalışma odasında oğlu Mehmet'e ait bir çok resim vardı.

Şunu söylerdi daima: "Çıplak taş duvarlardan ne kadar nefret ettiğimi tasavvur edemezsiniz!"

Ama duvarlar insanlardan tecrit edemiyordu onu: Odasını veya hücresini dünya çapında büyütüyordu Nâzım böylece.

Bolu'da Ramazanın ilk günü tavşan kürkleri ile süslenmiş, bir avcı kulübesine benzeyen odanın dört duvarı arasında iki arkadaş yiyeceğin başına çökmüş ve bir oturuşta otuz çiğ yumurta içmişlerdi. Ertesi gün sıra ekmekle gül reçeline geldi. Tecrübesizlikten olacak, iftardan sonra dükkanlarda sahur için öteberi satıldığını düşünmemişlerdi.

Bir gün öğleden sonra reçel kavanozunun başına geçen iki dost, kapının çaldığını duydular. Nâzım pencereden baktı:

— Aman kavanozu, sakla, müdür ile arkadaşı bize teşrif buyurdular her nedense!

İhtiyarlar, ailelerine bile açılmaktan korkmasaymış, hiç oruç tutmazlarmış. Okuldan gelirken fena halde susamışlar, o sene ilkbahar fevkalade sıcak geçiyordu; genç şairlerde herhalde su bulunur ümidiyle uğramışlar. Nâzım'la Valâ onlara sadece su ikram etmekle kalmadılar...

Bu olaydan sonra Nâzım, müdüre başka gözle bakmaya başladı: Meğerse sandıkları kadar gerici değilmiş.

Sadece başka ve değişik bir muhitte yaşamaya mecbur olan bir nesildendi müdür, bu muhite hiç değilse zahiren uymamış olsa onu da işkence ile öldürürlerdi; Kemalist subayların akıbetinden kurtulamayacaktı.

Nâzım anlayışlı davrandı, öfkesini merhamete çevirdi; büyüklerin tecrübesi ise onların şehirde olup bitenlerin içinden daha kolay çıkmalarına yardım ediyordu.

Beyler Kahvesi'ndeki gençler grubu Nâzım'ın canını sıkmaya başlıyordu. Çok boş ve çok da toydular. Aralarından herhangi bir arkadaşın evinde toplanıyor, fıkralar anlatıyor, çocuklar gibi itişip kakışıyorlardı. Bu toplantılar çoğunlukla: "Ulu Tanrı, bize bir Bozkurt ihsan eyle!" şarkısı ile bitiyordu. Kafalarının içi karmakarışıktı! Bozkurt, Pantürkistlerin sembolü idi. Milliyetçiler, bu eski Türk kabile totemi altında bütün Türk kavimlerini, Ural Dağları'ndan Boğaziçi'ne kadar uzanan bir tek devlet halinde birleştirmeyi tahayyül ediyorlardı. Hiç bir zaman tahakkuk edemeyecek olan bu ırkçı hülyaları yüzünden, esasen zayıflamış Osmanlı İmparatorluğu'nu Dünya Savaşı'nın ateşine ittiler. Bolu'daki genç öğretmenlerse, Bozkurt'u bir nevi peygamber mevkiine yükseltiyorlardı.

1921 senesinin bu sıcak Ramazan günlerinde Nâzım Kara Kuvvet adındaki şiiri yazdı:

Asırlar vardır ki, bu memleketin,
en sade, en temiz gönüllerine,
göklerin ezeli nuru yerine,
zulmeti siniyor kara kuvvetin.

Asırlardan beri bu kara kuvvet,
bir yara ki ruhumuzda kanıyor

susuz bir kurt gibi homurdanıyor
bir nura koşarsa eğer memleket.

Bu kara kuvvetin kara elleri
böyle sarılırken boğazımıza,
gönüllerimizde biz bu hırsıza.
hâlâ veriyoruz en kutsal yeri.

Nankördür imanlı gönüller bütün,
şükranla secdeye varmazsa eğer,
gençliğin nurunu çalan bu eller
hırsız eli gibi kesildiği gün!

Nâzım için din adamları değil, dinin kendisi kara bir kuvvet olmuştur.

Bir gün okulun kapısında duran Nâzım'a bir öğrenci yaklaşarak, "Babam iftara buyurmanızı rica ediyor" dedi. Çocuk, şairlerin, babasının kim olduğunu bildiklerinden emin görünüyordu, zira Bolu'da Rufai tekkesi şeyhini hakikaten tanımayan yoktu. Bu tekke o günlerde en nüfuzlu olanı idi. İki arkadaş sokaklardan geçerken, çok defa dervişlerin oturduğu evlerden ayin sesleri yükseldiğini ve "Hu!" çekildiğini duymuşlardı. Fakat sınıfta hiç bir fevkaladeliği olmayan bu oğlanla o ayinler arasında bir türlü bağlantı kuramıyorlardı.

Şeyh'in daveti büyük bir şeref sayılırdı. Fakat çocuğun sesindeki bir türlü tayin edilemeyen bir eda onları şüphelendirdi.

Hava kararmaya başlayınca iki arkadaş Şeyh'in koca ahşap evine doğru yola koyuldular. Birinci katın pek büyük sofalarında yüzlerce misafir toplanmıştı. Şeyh, genç arkadaşları özel bir iltifatla karşıla-

dı. Şeyh'in yakınlarından biri onlara:

— Aptesli misiniz? diye sordu.

Nâzım, namaz kılmaya da yan çizeceğini ima ederek cevap verdi:

— Değiliz, efendim.

— Buyurun öyleyse şadırvana!

Onları avluya çıkardılar. Orada bir çeşme akıyordu. Etraftakilerin kuşkulu dikkatinden, Nâzım ve Vâlâ, boşuna davet edilmediklerini anladılar. Meğer, Müslümanlığın usul ve erkanını bilen birer Müslüman olup olmadıkları konusunda bir imtihan vereceklermiş; aksi halde...

Vâlâ fena halde korkmuştu. Nâzım'ın zayıf hafızasını bildiği için, onun bütün usulleri unuttuğuna hemen hemen emindi. Okulu bitirdikten sonra bir tek defa olsun namaz kılmış değildi Nâzım. Belki önce ayaklarını yıkayacak, sonra başına mes yapacaktı ve böylece bu akşam, hayatlarının son akşamı olacaktı.

Vâlâ şadırvana çıkar çıkmaz musluğa koştu. Nâzım'dan evvel. Gözünün ucu ile Nâzım'ı süzüyordu. Nâzım da ona baka baka her hareketini tekrar ediyordu. Başını mes yaptı, ayaklarını yıkadı, sonra ellerini. Abtest işi bitince, namaza durdular. Nâzım Vâlâ'nın gölgesiymiş gibi onu takip ediyordu.

"İmtihan mümeyyizlerinin" gözünden Nâzım'ın acemiliği kaçmamış ise de, sataşacak bir şey bulamadılar. İmtihanı verdi iki arkadaş. Fakat ta derilerine kadar hissettikleri düşmanlık azalmak şöyle dursun, etraflarındaki çember gitgide darlaşıyordu.

Nâzım gözlerini hücresinde dolaştırdı. Burada da, Bolu'daki gibi, duvarlar resim, fotoğraf, mahpusların portreleri ile donatılmıştı. Bolu'da etrafında hissettiği bu düşmanlık çemberi ancak Moskova'da kopmuştu. Kapıya baktı ve içini yine bir karanlıktır sardı. Kapıda gazete kupürlerini kendi eliyle ekleye ekleye yapıştırdığı bir harita asılı idi. iki sene önce bu haritaya bakarak ümitsizliğe düşme-

sine ramak kalıyordu, İkinci Dünya Savaşı'nın doğu cephesini gösteren bir harita idi bu. Gazete kupürlerinin harita ölçekleri ayrı ayrı idi: Orel şehri ile Briyansk arası, Varşova ile Kiev arasından daha büyüktü mesela, fakat durumu anlatabiliyordu yine. Düşman, kendisi için nerdeyse İstanbul kadar aziz olan şehrin etrafında çemberini darlaştırıyordu. Nâzım 1941 senesi sonbaharında bu harita etrafında, doğrudan doğruya kapının tahtasına bir sürü göz yapmıştı. Bu gözler dehşet içinde, çok yakından dik dik bakıyordu. Bunların üstünde kaşı yarılmış bir göz resmi vardı; akan kan gözün içine dolmuştu.

Kızıl Ordu'nun ricatını duyan Nâzım ne yapacağını şaşırdı. 1930 senesi ortalarına doğru, gazetelerde meşhur askeri manevraların fotoğraflarını görmüştü, resimde paraşütçüler -Kızıl Ordu erleri- göklerden yağmur gibi dökülüyor, tanklar maniaları aşıyordu. Ne oldu bunlara? Bu paraşütçü birlikleri niçin Hitlercilerin başına inmiyor? Niçin Berlin'e inmiyor? Varşova'ya? Prag'a? Tanklar ne oldu?

Düşmanlar arasında, yalnız başına, hapishane hücrelerinde, savcılar onu sorguya çektikleri zaman onda bir savunma refleksi peydah oldu:

Düşmanın bir tek sözüne inanmıyordu. Belki şimdi de bütün bunlar yalan dolandı? Belki ona, mahsus faşist gazeteleri veriliyor veya böyle gazeteler siyasi mahkumlar için mahsus basılıyor? Neler, neler geliyordu aklına Nâzım'ın!

Biraz daha zaman geçtikten sonra artık inanmak icap etti. Halkevinden bozuk bir radyo getirildi. Bir mahkum bu radyoyu tamir etti, başgardiyan da nöbetçiler odasına aldı. Köhne, dört lambalı 1929 modeli radyo, 1941 ve 1942 senelerinde dış alemle onların yegane irtibatı idi. Son haberler okunurken, mahkumlar günde iki defa nöbetçiler odasında toplanıyordu. 72 no.lu koğuşun adembabaları, beyler koğuşundan kürkler içinde zenginler. Genç, ihtiyar... Bazen yirmi otuz kişi.

1941 senesi sonbaharıyla 1942 ilkbaharı arasında Türkiye'nin Almanlara karşı tutumu henüz muğlaktı. İlk önce her Allah'ın günü

Almanya'nın Türkiye'ye saldırması bekleniyordu. Böylece Kafkasya üzerinden, Rusya'ya güneyden saldıracaktı Almanlar. Rivayete göre, hapishanelerde mahkumların listesi hazırlanıyormuş. Güya beş seneden az ceza müddeti kalanlar salıverilecek; diğerleri, bilhassa siyasi mahkumlar memleketin içine, daha uzak yerlere sürülecekmiş. Hatta kimin nereye sürüleceğini tespit edenler de vardı.

Alman hastası olanlar arasında "Deve" dedikleri bir mahkum, Şakir Bey isminde bir zat vardı. Bu dazlak kafalı, boy ve ağırlık bakımından bir insan azmanı olan adam, çocukluğunu ve gençliğini Avrupa'da geçirmiş, Fransızca, Almanca, Romence, İtalyanca biliyordu, sanattan oldukça anlıyordu; hatta Nâzım'ın şiirlerine hayrandı. Demokrasi ve halk hakkında büyük laflar etmeyi severdi. Bu adamın nasıl olup da faşistlerin zaferini istediğine şaşardı Nâzım. Fakat günün birinde durum anlaşıldı. Meğer, Deve'nin Romanya'da bir bankada bloke edilmiş epey parası varmış; o da, Almanlar kazanırlarsa, bu parayı kendisine iade ederler diye düşünürmüş.

Deve'nin hakiki bir Avrupa haritası vardı. Haritayı karyolasının üzerine asmıştı ve kırmızı kalemle Rusya'nın içine doğru derinleşen Alman taarruzunun ilerleyişini çizerdi. Haritadaki oklar artık Moskova'yı amansız bir çember içine almaktaydı.

Nâzım radyoda Moskova'yı bulmaya çalışıyordu. Yarım yamalak anlıyordu Rusça'yı; artık unutmaya başlamıştı. Ve Moskova onu teselli edecek hiç bir şey söyleyemiyordu.

Nâzım binanın etrafını çepçevre saran balkona çıkıyor. Dağ başları hep kar altında. Raşit'le üşüye üşüye balkonda sessizce dolaşıyorlar. Nâzım dehşetten donarak düşünüyor: Almanların haber bülteninde verdikleri rakamların hiç değilse yarısı doğru ise? Bu düşünce o kadar inanılmayacak, o kadar dehşet vericiydi ki. Nâzım hayatında ilk ve son defa olmak üzere, bir şeyi sonuna kadar düşünmeye yanaşmıyordu.

Avluya inip bir avuç temiz, sabah karı alıp yiyordu Nâzım. Moskova'nın şimdiki halini tasavvur etmeye çalışıyordu. Lenin'in ölüm

senesinde olduğu gibi, gene karlar içinde Moskova. Faşistler kuşatmışlar. Kanlar içinde yüzüyor şimdi şehir. Biz ise burada yan gelip yatıyoruz!

Buz tutmuş bir bodruma benzeyen koğuşuna dönüyor, karşı karşıya oturuyor Raşit'le. Piposunu çekiyor, bir noktada durmadan köşeden köşeye dolaşıyor gözleri. Sonra birdenbire:

— Hayır, diyor, hayır! Bu olamaz. Faşistler kazanamaz! Tarih tersine dönemez çünkü!

İşte o zaman kendi el yapısı olan haritanın etrafında gözler peydah oluyordu, hiddetten ve acıdan delirmiş gözler, Mefisto'nun yüzüne benzeyen abus, dehşetten allak bullak olmuş çehreler. Radyoyu dinlerken koridorun duvarına da bu resimlerden yapıyordu.

Korkunç ellerinle bastırıp yarasını
dudaklarını kanatarak
dayanılmakta ağrıya.
Şimdi çıplak ve merhametsiz,
bir çığlık oldu ümit...

Bu ümidini başkalarına da aşılamaya çalışıyor. Fakat onu dinleyen kim? Bütün gerçekler aleyhinde...

O kış Bursa Hapishanesi'nde mahkumlar ısınmak için, limon ve şeker kattıkları bir kolonya içmeye alıştılar, kolonyayı votka niyetine içiyorlardı. Deve, Stalingrad düşer düşmez, Nâzım'a ve Raşit'e çaylı, kolonyalı bir ziyafet çekeceğini söyleyip övünüyordu.

Nâzım:

— Haritada böyle kalın çizgiler çizip çizip durma diyordu. Belli olmaz. Belki bunları tornistan çizersin...

— Ama nasıl olur monşer? Nasıl olur, mümkün mü?

Deve pis pis gülüyordu.

Stalingrad düşmedi. Almanların "elastiki" müdafaaları başladı. Faşistler gitgide geriliyordu.

Bütün hapishane Deve ile alay ediyor şimdi. Onunla gezenler -dünkü hemfikirleri- onu gırgıra alıyor, kağıt kuyruklar takıyor, şapkasını gözlerine indiriyordu... Alman ordusunun yenilgisinden Deve sorumluymuş gibi..

Şimdi artık son haberleri dinledikten sonra, Nâzım'la Raşit, Deve'nin koğuşuna, ellerinde kalem dalıyor, haritadaki okları Moskova'dan gitgide uzaklaştırıyorlardı.

Adembaba koğuşunun kara cahil sakinleri Nâzım'a falcı gözü ile bakıyorlardı. Öyle ya, daha kimse rüyasını bile görmediği halde, ilerisini bilmişti o... Artık Nâzım'ın her sözü onlar için kanundu.

Nâzım da buna fena halde içerliyordu:

— Bak şu koyunlara, bak! İlle de bir şeye inanmak isterler. Önce bir şeye inan, onu bırak, sonra başka bir şeye tap. Benim neden haklı çıktığım umurlarında bile değil!

Harbin nasıl biteceği artık aşağı yukarı kesinleştiği halde, sonu henüz yakın değildi. Savaş, vaktiyle gazetelerden kesilen haritaların sınırlarından taştı. Bu haritaya bağlı korkunç hatıralara rağmen, Nâzım onu saklıyordu. Kara günleri beraber yaşamış olan Raşit, onu herkesten iyi anlayabilecekti... Fakat Raşit o zaman, artık neredeyse bir seneden beri dışarıda idi.

Raşit'i hatırlarken, daktilo makinesinin başına oturdu, içine ince mavi bir pelür kağıdını taktı:

"Sevgili Kardeşim Raşit!..." 1921 senesinde Bolu'da, Nâzım, duvarları tavşan kürkleri ile süsledikten sonra, bir de harita yapmıştı. Zamanın modasına uyarak, yerleri süpüren pamuklu bir gecelik giyip -Vâlâ İstanbul'dan getirmişti bu geceliği- tam uyumaya ko-

yulmuştu ki yattığı sedirden ayağa fırladı, daima yanında taşıdığı kalem parçasını ceketinin cebinden çıkardı, sofaya çıktı ve duvarın yeni yapılmış bembeyaz badanası üzerine Anadolu haritasını çizdi. Anadolu'nun arkasından Akdeniz, Lesbos, Girit Adaları, sonra İtalya'nın çizmesi, onun arkasından da İsviçre ve Almanya geliyorlardı. Nâzım'ın göz hafızası fevkalade idi. Haritada Bolu'dan Bodrum'a kadar bir çizgi çizerek, çizgiyi Brendizi'ye, yani en yakın İtalyan limanına kadar uzattı, oradan da çizgi Alpler üzerinden İsviçre'ye ve nihayet Almanya'ya gidiyordu.

Bu onun Sadık Ahi ve diğer Spartakistlerle yaptığı konuşmalar sırasında kafasmda doğmuş eski planı idi. Tahsil yapmak üzere Almanya'ya gitmek, medeni dünyayı görmek... Her ne kadar Almanya'daki ihtilal bastırılmış ise de. Nâzım planlarından vazgeçmeye niyetli görünmüyordu.

Hakikaten, onlar Anadolu'ya ömürlerini bu ufacık taşra şehrinde geçirmeye gitmediler. Sabah erkenden kalkıp liseye gitmek, derslerden sonra biraz kahvede oturup, tavuklarla beraber yatmak mı? Hayır, böyle bir hayat Nâzım'a göre değildi.

Vâlâ ile haritaya bakarak, Ankara'dan Bolu'ya geldikleri usulle kaç günde yeni hedefe varabileceklerini hesaplıyordu. Paraları yetmezse ne gam! Yolda çalışıp beş on kuruş kazanırlar elbet. Ne olursa olsun, dünyayı görüp cehaletlerini yenmek istiyorlardı. Sadık Ahi'nin onları koruyormuş manasına gelen tebessümü, arkadaşlarının da lütfen ve tenezzülen konuşmaları, Nâzım ile Valâ'nın içini kemiriyordu. Fakat, önceden bilinmeyen iki olay, bakışlarını bambaşka bir yöne çevirecekti.

Son zamanlarda işten dönünce ekseriyetle evlerine kapanıyor, okuyor, tartışıyor, şiirlerine çalışıyorlardı. Nâzım'ın Anadolu'da edindiği tecrübeler artık alışılmış ölçülere sığmaz olmuştu. Denemeler yapmaya başladı. Önce kafiyeyi denedi, satırların sonları ile başlarını kafiyeli yapmayı tecrübe etti; satırların arasında ve ortasında kafiye buluyordu... Sonra iş ölçüye dayandı. Sonra sembolik

şiirlerden daprenatüre geçti: İfade etmek istediği her şey, tabiatm sarih ve dakik bir tablosuna sığmalı idi. Bilmeden, sürrealistlerin denemelerini tekrar ediyordu: Gözle görülen dünyayı parçalayıp, birbiriyle hemahenk olamaz şeyleri bir ahenge getirmeye çalışan, mana ile bağları olmayan seslerle, edalarla oynayan Dadaistleri tekrar ediyordu.

Böylece, yoklaya yoklaya yeni bir dünya görüşünü arayan Nâzım, o zamana kadar Türk nazmının hiç girmediği şiir şekillerini buluyor, deniyor, provasını yapıyor, sonra bir bir kenara atıyordu. Henüz olgunlaşmamış olan sesine uyacak aletler arıyordu; Bursa Cezaevi'nde İbrahim Balaban'ın resim sanatına doğru giden yolu arayışı gibi, yoklaya yoklaya, şiir sanatına doğru giden yolu ve kendi kendini arıyordu.

Bir gün, postacı onlara bir paket ve bir de kart getirdi. Kart, İstanbul'dan bir an önce ayrılmasına sebep olmuş, Ankara'da tekrar buluşmak fırsatını bulmuş olduğu bir kızdandı. Ailesi ile beraber Kafkasya'ya gitmekte olduğunu bildiriyordu. Kızın babası tanınmış bir İttihatçı idi ve diğer bir çok İttihatçıyla beraber, Yunanlılarla mukadderatı tayin edecek savaşın yaklaştığını sezdiğinden, önderleri Enver Paşa ile Cemal Paşa'nın yanına taşınmakta acele ediyordu. Enver Paşa Kafkasya'da Cemal Paşa ise Moskova'da idiler. Mustafa Kemal'in, mukadder yenilgisinden sonra, Bolşeviklerin de yardımıyla sözde yeni bir Türk mukavemet dalgası organize etmeyi ve tekrar iktidara geçmeyi ummaktaydılar.

Nâzım duvara çizdiği haritaya koştu. Karadeniz'i de ilave etti.

Kafkasya'ya nasıl mı gidecekler? Batum üzerinden.

Kafkasya kıyılarında ufak bir halka peydah oldu, Batum. Batum'dan Tiflis'e mi? Nâzım Kafkasya'nın ta kalbine ikinci bir halka daha kondurdu ve düşünceye daldı.

Yumuşak huylu, büyüklere karşı daima itaatkar, munis ve daha ziyade kurnazlık denilen bir zekaya sahip olan bu kız, aniden köpü-

ren, ateşli, açık kalpli Nâzım'ın tam zıddıydı. Bolu'da iki arkadaş aylardan beri bir tek kadın, kız yüzü görememişti: Şehir koyu bir taassupla eski Müslüman örf ve adetlerine bağlıydı ve kadınlarını dört duvar arasında kapalı tutuyordu. Nâzım'ın hayalinde, şerefli, namuslu, sıradan bir İstanbul ailesinin sıradan kızı, bir zeka ve tabiat harikası oluvermişti.

Bu hal, sonraları da defalarca Nâzım'ın başına gelmiştir. Aşık oldu mu bir kere, kendi içini, kendi duygularını sevgilisine yüklüyor ve kendi içi çok, çok derin olduğundan, sevdikleri de onun gözünde dünyanın en harika kadını oluveriyorlardı.

Daha olgun senelerinde Nâzım artık kendi kendini iyice tanıdıktan sonra, cinas yaparak: "Nergis aynadaki kendi hayaline aşık oldu" diyordu.

Bu hataları Nâzım'a çok pahalıya mal olacaktır: Ne tecrübesi, ne de bilgisi, kendisine bu konuda hiçbir fayda sağlamamıştır.

Nâzım, kendisini Kafkasya'ya çağırmış olan genç kızla daha sonraları Tiflis'te buluşacak ve bir fırtınanın ağaçtan kopmuş yaprağı sürüklediği gibi peşinden sürükleyecekti. Kız Moskova'ya gelecek, Nâzımın okuduğu üniversiteye yazılacak, karısı olacak. Fakat annesi babası sevgili evlatlarını bu Bolşevik olmaya yüz tutmuş deli şairin elinden, onun kötü tesirinden kurtarmak için olanca gayretlerini sarf edecekler: "Her kelimesi, her hareketi ile herkese, her şeye karşı gelen bu adamla nasıl geçinebilirsin? Baksana, saçları bile berberin tarağına isyan ediyor. Kendini mahvedeceksin. Senin yüzünden annen, ablan Tiflis'te gece gündüz ağlıyorlar."

Evlilik hayatları bir seneden de az sürecektir. Tatilini geçirmek üzere Tiflis'e, ailesinin yanına giden kız, peşinden koşan Nâzım'ı şu sözlerle karşılayacaktır:

— Nâzım, şu komünizmi bırak! Benim istediğim; herkes gibi bir aileye, çocuklara, ufak bir yuvaya kavuşmaktır.

Ufacık bir ev, ha? Bir yuva... Yoksa bir kuş kafesi mi? Küçük

burjuvalara yakışır basit bir mutluluk uğruna ülkesini mi feda etmek? Buraya onun için gelmemişti o...

Karısının ellerini omzundan usulca indirecek Nâzım. Dönüp odadan çıkacak. Bir daha da görüşmeyecekler.

İstanbullu bir küçük burjuva olan hanım kız değil, Lyolya Yurçenko Nâzım'a eş olabilecek bir kızdı.

Yalnız kadın değil, onunla daima hemfikir olan savaş arkadaşı... Lyolya Nâzım'ın memleketine döneceğini, oraya giden yolun da kendisine kapalı olduğunu biliyordu. Fakat seviyordu Nâzım'ı. Pasaporttaki damgayı, aile yuvasını n'eylesin? Mesuttu, o kadar. İkisinin de ortak inancına göre, aşk dahi bir insana mülkiyet hakkını vermiyordu, insana eşya gözü ile bakılmaz!

Türkiye'ye döndükten sonra Nâzım, ilk karısının zengin bir profesörle evlendiğini öğrendi. Bunun üzerine Nâzım şu şiiri yazacaktır:

O mavi gözlü bir devdi.
Minnacık bir kadın sevdi.
Kadının hayali minnacık bir evdi,
bahçesinde ebruliii
hanımeli
açan bir ev.

Bir dev gibi seviyordu dev.
Ve elleri öyle büyük işler için
hazırlanmıştı ki devin,
yapamazdı yapısını,
çalamazdı kapısını

bahçesinde ebruliiii
hanımeli
açan evin.

O mavi gözlü bir devdi.
Minnacık bir kadın sevdi.
Mini minnacıktı kadın.
Rahata acıktı kadın
Yoruldu devin büyük yolunda.
ve elveda! deyip mavi gözlü deve,
girdi zengin bir cücenin kolunda
bahçesinde ebruliiii
hanımeli
açan eve.

Şimdi anlıyor ki mavi gözlü dev,
Dev gibi sevgilere mezar bile olamaz:
Bahçesinde ebruliiii
hanımeli
açan ev...

Bu yaranın ona bu kadar çok acı vereceğini tahmin etmiyordu Nâzım. Normal bir aile hayatı için yaratılmamış olduğunu düşünüp uzun bir süre kaçtı kadınlardan. Çünkü ne kendi kendinden ne de fikirlerinden geçebiliyordu. Ne pahasına olursa olsun... Ve bununla sevdiği kadına ıstırap vereceğinden korkuyordu. Yirmi sekiz yaşın-

da iken de en büyük aşkını bunun için reddetmişti.

Fakat henüz on sekiz yaşında iken, Nâzım bütün bunları bilemezdi. Haritaya bakarak, İstanbullu sevgilisine nasıl kavuşabileceğini düşünüp, hayaller kuruyordu.

Derken Vâlâ paketi de açtı. İçinden Hikmet Bey'in bir mektubu ve bir kaç cilt Fransız İhtilali tarihi ile Baudelaire'in bir şiir kitabı çıktı. Her ne kadar tuhaf görünse bile, Nâzım o zamana kadar Baudelaire ismini hiç duymamıştı: Hocası, Fransız şiirini çok iyi bilen Yahya Kemal mi Baudelaire'i derslerinde unutmuştu, yahut Nâzım mı onu kös dinlemişti? Sadık Ahi ve arkadaşlarının meğer ne kadar hakları varmış! Hakikaten daha bir çok şeyi bilmiyordu.

İki arkadaş bir kaç gün *Les fleurs* du mal isimli kitabı okuyup okuyup bitiremediler. Daha sonra, hapishanedeki arkadaşları hayret edeceklerdir: Kendi şiirlerinin çoğunu unutmuş olan Nâzım, Baudelaire'i gayet iyi hatırlamaktaydı.

Hele Fransız İhtilali tarihi! Ne kadar ayıp... Gerçi bir şeyler duymuştu. Okulda da bir şeycikler öğrenmişti. Fakat bu kitaplarda hiç bilmedikleri teferruat vardı, hem Jakobenlerin diktatörlüğü, hem Fransız "kuduz", yani aşırı sol akımının görüşleri, sosyalistlerin fikirlerinde tekrar aksediyordu. Onlar, cahiller, bütün bunları ilk defa duymaktaydılar.

Nâzım bir defa daha haritaya yaklaştı. Tiflis ve Batum'a bakarak:

— İşte, dedi, işte gideceğimiz yer! Burada tarihte iz bırakacak hadiseler olup bitiyor. Hatta belki Fransız İhtilali'nin bıraktığı izden daha da derin olacaktır bu izler. Bunları kendi gözümüzle görmeliyiz. Bu ücra yerde artık daha fazla küflenemeyiz! Nâzım Hikmet altmış yaşında iken hatırlıyordu:

Batum satranç tahtası gibi bir şehir. Batum'da yağmur kırk gün kırk gece yağsa da, güneş bir açtı mı, çakıltaşı döşeli sokaklar, saniyesinde kuruyuverir.

Batum'da, Fransa Oteli'nde oturdum masanın başına. Tropiklerde kaç çeşit ağaç, çiçek, ot varsa, tümü Batum'da. Yeşilburun'da, Bitkiler Bahçesi'nde, seyret, dokun, kokla. 922 yaz ortalarında Batum Plajı'nda, kadın, erkek yanyana, yüzükoyun, sırtüstü, çırılçıplak yani mayosuz filan anadan doğma yatarlardı. Ben bu plaja Anadolu'dan düşmüşüm, kadının yalnız elleriyle ayaklarının çıplaklığını, bir de gözlerinin, yalnız pazar yerlerinde seyrettikten sonra... Ama kimi kere pazar yerinde, iki sezin arasından bakan gözlerle karşılaşıp, kadını tepeden tırnağa çıplak görmüşüm gibi de olmuşumdur, hatta daha da beter... Bütün tam şeylere olduğu gibi, tam çıplaklığa da çabucak alışılıyor, hayale yapacak iş kalmayınca... Çok geçmedi plajda yatan kadınların çıplaklığını farketmez oldum Batum'da.

Batum'da, Fransa Oteli'nde, odamda, oturdum masanın başına, sokaktan kızıl atlılar geçiyor. Yorgun, yarı aç yarı tok. Ama dünya onların. Bu akşam miting var, gideceğim. Batum'un çakıl taşlarında tahta tabanlı kunduraların, takunyaların artsız arasız takırtısı... Takır tukur, takır tukur, takır...

Fransa Oteli'nde oturdum masanın başına... Karnımı da bir aç, bir aç... Günde bir çeyrek funt ekmekle, iki öğün mısır çorbası, iki bardak da çay içiyorum saharinle. İçinde balık kafaları yüzüyor, çayın değil, çorbanın. Rugan iskarpinlerimi çoktan sattım. Acaralı bir köylü delikanlı aldı. Evleniyormuş... Geline hediye aldı benim ruganları. Kaç milyon rubleye. Beni Trabzon'dan Batum'a götüren Türk vapurundaki tayfalara, kaptanlara sordum: "Batum'da para geçiyor mu? Madem ki komünistlik, benim bildiğime göre para kalkmıştır ortadan". "Menşeviklerde para geçer, Bolşeviklerde geçmez" dediler. "Komünistliği bilmeyiz. Ama Batum şimdi Bolşeviklerde olduğuna göre..." On liram vardı. Dağıttım tayfalara. Yalnız bir lira sakladım, tarihi hatıra diye... Beni Batum'a getiren gemi, silah, cephane yükleyip döndü Trabzon'a. Sonradan öğrendim ki, bizim tayfalardan kimisi, kaptanlardan kimisi, komünistliği bilmeyiz diyenler olacak, mücevher kaçakçılığı da yaparlarmış o sıralarda.

Oturdum Batum'da Fransa Oteli'nde masanın başma. Ayakları, yalnız ayakları mı, her bir yanı oymalı, yaldızlı, girintili, çıkıntılı oval bir masa. Rokoko... Üsküdar'daki yalının misafir odasında da rokoko bir masa vardır... Ro-ko-ko... Karadeniz kıyısından Ankara'ya, sonra oradan Bolu'ya yaptığım otuz beş günlük, otuz beş yıllık yayan yolculukla, öğretmenlik ettiğim kasaba, kısacası, uzun lafın kısası, İstanbullu paşazadenin, daha doğrusu paşa torununun Anadolu'yla tanışması, bu kere de Batum'da, Fransa Oteli'nde, rokoko masanın üstünde duruyor, yırtık, kirli, kanlı bir yazma gibi serilmiş rokoko masanın üstünde... Bakıyorum, ağlamak geliyor içimden. Bakıyorum, öfkeden kan tepeme çıkıyor yine. Bakıyorum, utanıyorum yine Üsküdar'daki yalıdan. Karar ver oğlum, diyorum kendi kendime, karar ver... Karar verildi. Ölmek var, dönmek yok. Dur, acele etme oğlum. Koyalım soruları da şu masanın üstüne, Anadolu'nun yanı başına. Neyini verebilirsin? Ne verebilirsin? Her şeyimi, herşeyi... Hürriyetini, evet! Hapishanelerde kaç yıl yatabilirsin bu uğurda... Gerekirse, ömrüm boyunca... İyi ama, sen kadınları seversin, yiyip içmeyi, temiz giyinmeyi seversin. Avrupa'yı, Asya'yı, Amerika'yı, Afrika'yı dolaşmak için can atıyorsun. Anadolu'yu Batum'daki rokoko masanın üstünde bırakıp da, Tiflis'ten Kars'a, oradan da Ankara'ya döndün mü, beş-altı yıla kalmaz mebus olursun, bakan olursun, kadın, yemek, içmek, sanat, dünya... Bırak! Hapislerde gerekirse, ömrüm boyunca yatabilirim... Peki, asılmak da var, öldürmek de, Suphi ile arkadaşları gibi boğulmak da var, diye sormadın mı kendi kendine Batum'da? Sordum. Öldürmekten korkuyor musun? diye sordum. Korkmuyorum, dedim. Birden, düşünmeden mi? Hayır. Önce korktuğumu anladım, sonra korkmadığımı. Sonra sakatlığa, topallığa, sağırlığa razı mısın, bu uğurda? diye sordum. Verem illetine, yürek hastalıklarına, körlüğe? Körlük mü?... Körlük... Dur! Hiç düşünmemiştim kör de olunabileceğini bu uğurda. Kalktım. Gözlerimi sımsıkı yumdum. Dolaştım odanın içinde... Eşyaları ellerimle yoklayarak, kapalı gözlerimin karanlığında odayı dolaştım, iki kere tökezlenip yere kapandım, ama gözlerimi açma-

dım... Sonra masanın başında durdum. Gözlerimi açtım. Razıyım körlüğe de... Biraz çocukça, belki de biraz komik... Ama doğrusu bu. Ne kitaplardan, ne ağız propagandası ile, ne de sosyal durumum yüzünden geldim geldiğim yere... Beni geldiğim yere Anadolu getirdi. Kıyısından şöyle bir üstünkörü seyrettiğim Anadolu. Yüreğim getirdi beni geldiğim yere... İşte böyle...

İşgal kuvvetlerinin İstanbul'dan atıldığını farzedelim. Ya sefalet ne olacak? Anadolu'daki sefalet, yabancı işgal kuvvetlerinden daha büyük bir rezalet değil mi? Ne yapıp yapıp, milleti bu sefil hayattan kurtarabilmek için bir çare bulunmalı.

Kendisini bir an bırakmayan bu azap verici düşünceleri Nâzım, Ağır Ceza Mahkemesi Reisi Ziya Hilmi'ye daha ilk tanıştıkları zaman açıklamıştı.

Hakim kahveye uğradığı zaman herkes ayağa kalktı. Anadolu'da o devirde adet böyle idi: Kaymakam, Hakim veya başka bir yüksek rütbeli memur umumi bir yere girer girmez herkes ayağa kalkar ve saygı ile susardı. Hilmi Ziya geldi masalarına oturdu. Herhalde İstanbullu genç şairler hakkında daha önce bazı şeyler duymuş olacaktı.

Bu zat henüz yirmi altı yaşlarında bir gençti. Fakat gür, çelik renkli bir sakalı vardı: Başka türlü söz dinlemeyeceğinden, saygı telkin edemeyeceğinden çekiniyor olmalıydı herhalde.

Ziya hemen şiir yazma sanatı bahsine geçti. Vâlâ, Baudelaire'i ezbere okumaya başladı ve Hakim onları hayrete düşürerek sevdiği Balkon şiirini Fransızca ezbere sonuna kadar okudu. Baudelaire'den Fransız İhtilali'ne geçtiler. Yeni ahbapları İstanbul'dan gönderilen ciltlerde asla yazılı olmayan bir bilgiyi ortaya koydu. Hakimin dediğine bakılırsa, Montanyafların diktatörlüğü; Paris Komünü'nün, dolayısıyla da 1905 Rus ayaklanmasının öncüsü olmuştur. Şimdi Rusya'da olup bitenlerse, tarihi bir seyrin tabii sonucu imiş ve insanlığın özgürlüğe kavuşması için de proleter diktatörlüğünün zaruri olduğunu ispat ediyormuş. Kautski ile Lenin arasındaki münakaşaları

hatırlıyor musunuz?

Ağır Ceza Reisi'nin, arkadaşlarının bilgi seviyesini olduğundan yüksek tahmin ettiği aşikardı.

Ne Komün'den, ne Lenin'in münakaşalarından, ne de proleter diktatörlüğünden herhangi bir şey anlatmamıştı Sadık Ahi onlara.

Ertesi gün Nâzım açıkladı: Velhasılı kelam, biz yazın Rusya'ya gidiyoruz. Tahsilimizi orada yapacağız ve ihtilal hakkındaki hakikati de öğreneceğiz.

Bunun üzerine Ziya Hilmi de galiba hayatında ilk ve son defa soğukkanlılığını kaybetti: "Yaa, demek bu yaz Rusya'ya gidiyorsunuz, öyle mi?" dedi ve biraz düşündükten sonra ilave etti: "Eh, ne yapalım, ben de sizinle o halde..."

Ziya Hilmi yeni ahbaplarına köye taşınmayı teklif etti. Bolu yakınlarında bir ahşap ev görmüş, pek beğenmişmiş. Kirasını yarı yarıya ödeyeceklermiş. Yarısını o, diğer yarısını iki arkadaş. Hakim bir tay satın aldı: Bu tayla mahkemeye gidip gelecek, erzak taşıyacaktı şehirden. Onlarsa bulaşık yıkayacak, evi temiz tutacak, çamaşır işini halledeceklerdi. Yemek işini Ziya Hilmi üzerine alıyordu.

Nâzım ile Vâlâ zaten bir an önce şehirden taşınmak istiyorlardı. Lisedeki dersler kesilir kesilmez hemen taşındılar. Bu aylar, Nâzım Hikmet'in hayatında en mutlu geçen aylar olmuştur. Hiç değilse Bursa Hapishanesi'nde iken Nâzım böyle düşünüyordu.

Köy bir dağın yamacında yeşil bahçeler arasında idi. Tepede bir değirmen dönüyor. Yemyeşil bir mezarlıktan geçiyor şehre giden yol. Köyün etrafında meyve bahçeleri var. Dağın tepesinde ise sık bir orman başlıyor.

Ziya Hilmi'nin kendi kendilerine ev işlerini görme teklifini iki arkadaş büyük bir memnuniyetle karşıladılar: Bu onlara ileride de lazım olabilirdi. Bolu'daki bu köy evi Nâzım Hikmet'in hayatındaki ilk komündür. Ama onu daha bir çok komün bekliyordu: Yurtlarda, hapishanelerde... İstanbullu Paşa torunu burada çamaşır ve bulaşık

yıkamayı, yerleri silmeyi, yemek pişirmeyi öğreniyordu. O günden beri vazifeleri arkadaşlar arasında bölüşülen, birlikte geçirilen hayat Nâzım için adeta bir ihtiyaç olmuştur. Sonradan da böyle bir hayata artık doğrudan doğruya lüzumu olmadığı halde, 1950 senelerinde İstanbul'da ve Moskova'da, bir iş gününün sonunda istirahat ederken, ev işlerini büyük bir memnunlukla yapıyor, karısına yardım ediyor, mutfak işleriyle uğraşıyordu.

Nâzım bu sahada da yenici idi: Görülmemiş yemekler icat eder, ev işlerini ıslah için çareler bulurdu. Fakat bunlar şiir alanındaki kadar başarılı olmuyordu.

Ev işlerini bitirdikten sonra üç arkadaş çalışıp yazı yazmak üzere masa başına geçiyordu. Akşamüstü Düldül adındaki doru tayına binmiş Ziya Hilmi, bir sürü öteberi ile şehirden dönüyor ve hemen yemek pişirme faslına geçiyordu. Üç arkadaşın konuşmaları, münakaşaları ahşap köy evinin mutfağında devam ediyordu. Nâzım'ın fikrine göre cemiyetteki hayat şartları insanın ahlakını bozuyormuş. Çocuklar anne babalarından alınıp, dağlarda bir yerde kurulmuş yurtlara, seçkin terbiyecilerin ellerine teslim edilmeliymiş. O zaman toplumun kiri çocuklara bulaşmazmış.

Ziya tencerelere eğilerek başını sallıyordu.

— Bütün bunlar artık modası geçmiş bir şarkıya benziyor. Ütopistleri oku, mesela Russo'yu. Sonra da Marks'ı, Engels'i oku. Sen daha kırk fırın ekmek yemeliymişsin.

Nâzım kızıyor, fakat dediğinden geçmiyordu.

Şehrin ağır ceza mahkemesi duruşmaları akşamları bu Bolu köyünde yapılıyordu. Ziya Hilmi günlük mahkeme dosyalarını beraberinde getiriyordu. Vâlâ mahkeme heyetinin ikinci azası, Nâzım da savcı rolüne geçmekteydiler.

Hakiki iki heyet üyesi ile savcı hem çok yaşlı, hem de çok tembeldi. Duruşmalarda uyukluyor, her hususta Reis'e hak veriyorlardı. Böylece davalara hakikaten mahkemede değil, burada bakılıyordu;

mahkeme salonunda ise sadece formaliteler tamamlanmaktaydı.

Karar vermek kolaydı. Yeter ki maznunun zengin mi, fakir mi olduğu anlaşılsın: Fakirse, beraat ediyor; zenginse, cezaya çarpılıyordu. Ancak her iki taraf da zengin veya fakir olursa, kanun kodekslerine ve tahkikat dosyalarına bakılmaktaydı. Hasılı, mahkemede kanuna göre değil, devrimci vicdana göre hareket ediliyordu. Neticede Hakim Ziya Hilmi Bey civarın en sevilen ve tanınan adamı olmuştu: Fakirler onun için canlarını bile vermeye hazırdı. Bu duruşmalara savcı olarak katılması sayesinde, Nâzım'ın eline bir çok müspet malzeme geçiyordu. Bir anatomi-patoloji mütehassısının masasında hastalığın hakiki sebebinin anlaşılması gibi. Nâzım'ın önünde de sosyal kavgaların sebepleri ortaya dökülmekteydi. *Taşyürek* adlı ilk piyesini yazıyordu Nâzım. Bolu'da gördüğü hakiki kavgalar, piyeste, soyut ve sembolik bir şekle bürünmekteydi. Her ne kadar temayı kendi aklınca yoğuruyor ise de, *Taşyürek* in ana fikrini "Yürek, taş değildir" şeklindeki halk deyiminden almıştı. Bu piyeste Nâzım folklora şekil ve sembol bakımından çok şey borçludur. Piyesin kahramanı fakir bir köylü. Derebeyinin zulmüne isyan ederek, kalbi var mı diye anlamak için onu öldürüyor. Ve adamın göğsünde kalp yerine taş buluyor.

Taş ve kalp-hayat ve insan. Bu imajı vaktiyle, ruhun, taştan insan haline yükselişinden söz ederken, Celaleddin Rumi de ele almıştı. Milli Mücadele Savaşı yıllarında hayat şartlarının bazı ahvalde insan kalbini bir taş haline getirebildiğini gören Nâzım Hikmet, daha sonraları kendi yolunu ararken, bir çıkış noktası olarak bu imaja başvuracaktı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Bursa Cezaevi'nde Nâzım Ahti Atik'ten mülhem bir folklor masalına dayanan *Kardeşlerini Satan Yusuf* adındaki piyesi yazacaktır. Bu piyeste Nâzım aynı imaja döner: Taş ve insan. Kardeşlerini satan Yusuf kaderini yontar gibi bir taşı yontuyor: Gürültüsüz, inatla, kendi kendine, taşa, başkalarına acımadan, tek başına, kimseden yardım görmeden yapıyor bu işi.

Şair, taşçı Menfis'in ağzı ile ona cevap veriyor: "Yusuf bize yanlış gösterdi. Taş böyle yontulmaz. Doğrudur, insan sebatla, aklını kullanarak, hatta lazımsa kurnazlıkla çalışmalıdır. Gürültü etmeden, bağırıp çağırmadan, taşı kendi kaderi gibi ele alıp yontmak. Fakat başka taşçılarla beraber. Hem taşı hem kendini, hem başkalarını severek. Böyle işte!"

Her yeni nesil dünyaya, kendisinden önceki hayat esaslı bir değişikliğe muhtaçtır hissi ile gelir: Onlar, yani gençler, hayatı bildikleri için, daha iyi ve daha adil bir şekilde yeniden kurmak tasarımdadırlar. Bu başka türlü olsaydı, dünyanın istikbaline hiç bir ümit bağlanılamazdı. Genç Nâzım'ın başkalarından çok fazla talihi varmış: Onun çağında dünya tarihinin gelişmesi ile kalplerin iç güdüsü aynı yöndeydi. Bu ise, nadiren görülen çok büyük bir mutluluktur!

Lisedeki imtihanlar bitti. Yola düzülme zamanı geldi. Fakat paraları yok. Bolu Lisesi öğretmenlerine aylarca para verilememişti. Vâlâ, doru tayları Düldül'e atlayıp Ankara'ya, Bakanlıktan maaşlarının ödenmesini temine gitti. Bu arada Bolu'da gidişlerini çabuklaştıran bazı olaylar da geçti; Bolu mutasarrıfı değişmişti.

Bir gün öğleden sonra öğretmenler, Beyler Kahvesi'nde toplanarak, temsilci seçtiler ve onları mutasarrıfa maaşlarını istemeye gönderdiler. Temsilciler arasında Nâzım da vardı.

Kahveden mutasarrıfın konağına uzanan yol esnaf çarşısından geçiyordu. Dükkancıklar, imalathanecikler, sergiler, tente bezlerini germişlerdi: Sağanak halinde yağmur yağmaya başlamıştı.

Öğretmenler Nâzım'ın peşinde, şemsiyelerini açarak yürüyorlardı. Nâzım mutasarrıfın konağına yaklaşınca bakmış, bütün şemsiyeler sahipleri ile beraber yok oluvermişler (yağmurda erimiş gibi). Memurlar amirlerinden herhangi bir istekte bulunmaya alışmamıştı. Sultan'ın zamanında aferin demezlerdi buna.

Meslektaşlarının bu korkaklığı Nâzım'ı köpürttü. Heyecanından kıpkırmızı kesilerek, ağır perdeyi aralayıp mutasarrıfın odasına dal-

dı.

Yazı masasında, başında bir kalpakla oturuyordu. Nâzım bir koltuğa yığılıverdi, işi anlatmaya başladı. Mutasarrıf bir el hareketi ile Nâzım'ın lafını kesti, edep terbiye ne olduğunu bilmeyen ziyaretçinin peşinden odaya dalan hademenin dışarı çıkmasını bekledi. Sonra masa başından kalktı.

— Bir aylık maaşlarınızın ödenmesini söyledim, dedi. Nâzım'ın önüne dikildi. Biraz sustu. Fikirlerinizi de biliyorum, görüşünüzü de. Nâzım Bey, köyde ne yaptığınızı ve dostlarınızın kimler olduğunu bilirim.

Yine bir müddet sustu. Sonra Nâzım'ın karşısındaki koltuğa oturdu, elini Nâzım'ın dizine koydu:

— Yunan Ordusu Ankara'ya taarruza geçti! dedi. Nâzım ayağa fırladı. Ankara düşebilir.

— Peki, ne olacak?

Biz burada, Bolu'da Bolşeviklik ilan edeceğiz. Ziya Bey Başbakan olacak. Dostunuz Vâlâ Bey Maliye Bakanı. Beni de Cumhurbaşkanı ilan edeceksiniz. Bir köylü kızıl ordusu kurup Ankara'yı kurtarmaya gideceğiz. Siz taraftarları toplamaya başlayınız. Yalnız benden hiç bahsetmeyiniz.

Bu mutasarrıf nasıl bir insandı acaba? Provokatör mü, eski İttihatçılardan mı? Yoksa sadece kariyer yapmak peşinde koşan bir adam mı? Şimdi de, aradan çeyrek asır geçtiği halde, buna cevap veremiyordu. O anda da aynı sorular gelmişti aklına.

Nâzım binanın kapısına çıktı. Kapının önündeki balkondan aşağıya soldan sağdan iki merdiven var. Merdivenden aşağı inerken, gençler grubunda kime güvenilebilir, kime güvenilmez, eski öğretmenlerden onların tarafına kimler geçebilir diye düşünüyordu. Hele köylerde, esnaf çarşısında herkes Ağır Ceza Reisi Ziya Hilmi'nin peşinden koşacaktı.

Mutasarrıf, Jandarma kumandanını da kendi tarafına çekebileceğini söyledi. Buna mukabil şehrin emniyet müdüründen çekinmeliymiş.

Nâzım ile Ziya kampanyanın planını hazırladılar iki defa da mutasarrıfla görüştüler.

Fakat Ankara düşmedi. İşgal kuvvetlerinin taarruzu durduruldu.

Derken Mutasarrıf Nâzım'ı çağırttı.

— Buradan bir an evvel gitmeye bakınız. Yapacağınız bir iş kalmadı. Sonra sizin yüzünüzden başım belaya girecek...

Kırk küsur sene sonra, Ankara'dan İstanbul'a giderken, Bolu'ya uğradık. Yeni asfalt yol şehrin dışından geçiyor artık. Bolu da elbette ki hayli değişmiş. Fakat esnaf çarşısı hâlâ yerinde duruyor: Daracık sokaklar, sergiler; dükkanların önlerinde pabuçlar, kap-kacak asılı. Kaşıkçı dükkanına girdik. Yassı cilalı, ufak çiçek desenli, uzun saplı bir tahta kaşık satın aldık hatıra olarak.

Yağmur yağmaya başlamıştı. Önce ince ince yağıyordu, sonra da hızını gitgide arttırdı, tıpkı o mahut ve mazide kalmış perşembe günü. Nâzım bu esnaf çarşısından geçerek, maaşlarını istemek üzere öğretmen arkadaşlarının önünde yürüdüğü zamanki gibi.

Mutasarrıf'ın konağına doğru gittik. Bugünkü Vilayet Konağı başka bir binadadır. Eski mutasarrıflık binası olduğu gibi duruyor. Kapının önündeki balkonun iki yanından taş basamaklı bir merdiven iniyor. Basamaklar biraz daha aşınarak oyulmuş ama yarım yüzyıl ne ifade eder ki taşlar için?

Arabamızla şehrin sonuna kadar gittikten sonra, döndük. Ve bizi takip eden polis arabası ile burun buruna geldik. Bu polis arabası bizi taa Ankara'dan beri takip ediyordu. Bolu'da polisler telaşa düştüler: Öyle ya, bir Sovyet yazarının bu ufak taşra şehrinde işi ne? Sadece ve sadece, ölümüne hâlâ inanamadığım büyük Türk şairinin öğretmenlik yaptığı şehri görmek istediğimizi nereden bileceklerdi!

Vâlâ Ankara'dan döner dönmez, üç arkadaş bir yaylı araba kiraladılar, esasen fazla olmayan pılı pırtıyı bu arabaya yükleyerek Akçakoca adında ufacık bir Karadeniz limanına doğru yola koyuldular. Oradan da, İtalyanların müsadere ettikleri ve artık İtalyan bandırası altında sefere çıkan eski Rus vapuru "Kornilov" ile Trabzon'a vardılar. Türkiye, kabotaj seyri seferi için kendi gemilerini bulundurmak hakkından da mahrum edilmişti.

Planları şu idi: Kars'a, öğretmenlik yapmaya gidiyoruz, diyeceklermiş. Kars'a o günlerde iki yoldan gidiliyormuş: Birisi uzun ve zahmetli, Sivas ve Erzurum üzerinden. Diğeri daha kolay ve daha rahat: Denizle Batum'a, oradan da Tiflis üzerinden demiryolu ile Kars'a..

Ziya Hilmi Batum'dan geçmek için izin istemekten çekindi. Nâzım ve Vâlâ'nın hiç değilse Bolu'dan alınmış tezkereleri vardı: Kars'a maslahatla giden öğretmenler diye... Ziya ise bir hukukçu idi. Derken Ziya askeri bir idareye memur olmuş. "Ayın Pe" de zaten Bolu'daki faaliyetleri hakkında haber almış olacaktı. Velhasılı kelam, Nâzım ile Valâ gitsinler, o da onlara bir iki ay sonra kavuşacakmış.

Nâzım, Ziya Hilmi ile ne bir ay ne de bir sene sonra buluştu. Bolu'da herkes bu irade sahibi, zeki adamı parlak bir istikbalin beklediğinden emindi. Nâzım ise, Ziya'nın zamanı gelince, ihtilalci bir hareketin lideri olacağına inanmaktaydı.

Fakat her şey bambaşka bir şekil almış. İşgal orduları bozguna uğratıldıktan sonra Ziya Hilmi İstanbul'a dönmüş. Beklemek istemiyormuş. Bir tedhişçi grubu kurup iktidarı ele geçirmeyi tasarlamıştı. Sonra bir gün Vâlâ ile bir Boğaziçi vapurunda karşılaştı. Vâlâ da o zamanlar bütün eski dostlarından ve kanaatlerinden vazgeçmiş, sağcı bir gazetede makale yazıyordu. Başbaşa kaldıkları zaman, Ziya sordu:

— Çok para kazanmak istiyor musun?

O sıralarda Ziya'nın artık sakalı da yoktu. Fakat düzensiz, perişan bir kılıkta idi. Vâlâ işi şakaya çevirmek istedi:

— Sen önce kendin beş on kuruş kazan! dedi.

Bir kaç ay sonra gazeteler, Ziya Hilmi'nin afyon kaçakçılığı suçundan tevkif edildiğini yazdılar. Ziya, afyon ticareti yaparak, olağanüstü, kahramanca faaliyetini emniyete almak istiyordu.

Bunları hatırlarken Nâzım, bu işler sanki yirmi beş sene evvel olmamış gibi heyecanlanıyordu. En temiz, üstün bir hedef bile Nâzım için hiç bir zaman vasıtaların müphemliğini haklı çıkarmıyordu.

— Elbette ki gayeye çeşitli vasıtalarla ulaşılabilir. Fakat gayeye ulaşınca, vasıtanın arzu edilen vasıta, gayenin de tasavvur olunan gaye olmadığı anlaşılır. Hakikati kurtarmak için yalan olamaz, ancak yalanın kurtulması uğruna yalan olabilir. Hedef ve vasıtalar, tıpkı sanatta şekil ve öz gibi, birbirinden ayrılamaz.

Ziya Hilmi, 1934 senesinde eroin imal edilen bir gizli laboratuarın infilakında öldü.

Fakat 1 Eylül 1921 senesinde en son olarak onunla Trabzon'da bir kahvede otururken ve Batum'a gidecek vapura binmek üzere iskelede vedalaşırken, hiç bir kötülük doğmamıştı Nâzım'ın içine: Yeni bir alem, yeni bir hayat bekliyordu Nâzım'ı.

3. Kitap
Vur Ferhat Vur

akrep gibisin kardeşim.
korkak bir karanlık içindesin akrep gibi...
serçe gibisin kardeşim.
serçenin telaşı içindesin.
midye gibisin kardeşim.
midye gibi kapalı, rahat
ve sönmüş bir yanardağ ağzı gibi
korkunçsun kardeşim.
bir değil
beş değil
milyonlarcasın maalesef,
koyun gibisin kardeşim,
gocuklu celep kaldırınca sopasını
sürüye katılıverirsin hemen
ve adeta mağrur koşarsın salhaneye,
dünyanın en tuhaf mahlukusun yani.
hani şu derya içinde olup,
deryayı bilmeyen balıktan da tuhaf,
ve bu dünyada bu zulüm
senin sayende,
ve açsak, yorgunsak, al kan içindeysek
ve hâlâ şarabımızı vermek için
üzüm gibi eziliyorsak,
kabahat senin
demeye de dilim varmıyor ama,
kabahatin çoğu senin, canım kardeşim!

6. Bölüm

Bu bölümde şair memleketine dönüyor ve Benerci kendini öldürüyor.

Nâzım'ın ilk kitabı *Güneşi İçenlerin Türküsü* sağdan sola doğru okunuyor. Bu kitap 1928 senesinde Bakü'de yayınlandı. Nâzım bu kitaba Komilov Vapuru'nun onu ve Vâlâ'yı Batum'a getirdiği günden o tarihe kadar yazmış olduğu en iyi şiirlerini almıştır. Aradan geçen bu yedi sene zarfında, Nâzım yalnız kendi kendini değil, Türk nazmının şeklini de değiştirmişti.

Bakü'de eski harflerle basılmış kitabın ilk sahifesinden, okurlara genç, yuvarlakça bir yüz bakmaktadır. Saçları eskisi gibi berber tarağına isyan ediyor. Fakat gözleri ilk gençliğinde olduğu gibi, dünyaya ardına kadar açılırcasına açık değil. Gözleri bir şeyi sınamak istermiş gibi kısılmış; bakışı, kendisini rahat bırakmayan bir fikirde dikkatle toplanmıştır. Gözlerinin ifadesi, dünyaya bakarken durmadan kendi içini, ruhunda olup bitenleri de dinliyor gibi.

Yıllar boyunca ne kadar değişmiş olursa olsun, ufak bir Karadeniz limanı olan Hopa'da vapurdan iner inmez polis ajanları tarafından hemen tanınmıştır Nâzım. Kendisini on sene hapis cezasına

çarptıran mahkeme kararından artık çekinmiyordu. Milli bayram dolayısıyla, Hükümet genel af ilan etmişti.

Nâzım birkaç ay Moskova'daki Türkiye Elçiliği'nin eşiğini aşındırırcasına Türkiye'ye giriş müsaadesi almaya uğraştı. Sonra da vazgeçerek, müsaade almadan gitmeye karar verdi. Beklemeye artık vakti yoktu, sabrı tükenmişti. Memleketine gidip "bayramlık kılığı ile" görünmek istiyordu. Rusya'da iken Nâzım sadece "ruh gıdasının müstehliki" idi veya ona öyle geliyordu. Artık manevi değerler yaratma, ihtiyatlarını başkaları ile paylaşma zamanı gelmişti.

Şiir yazma sanatında saklı kudretini biliyordu. Fakat yeni yazdığı şiirleri memleketinde tanınmıyordu. *Aydınlık* ismindeki dergide bir kaç şiiri çıkmıştı ama bunlar hesaba katılamazdı: Dergi yarı meşru bir durumda idi.

Kaldı ki az zaman sonra o da kapatıldı. Nâzım artık bir hafta bile bekleyemez olmuştu.

Memlekete ayak bastığı günden başlayarak, hürriyete kavuşma zamanına kadar daha bir ay geçecekti. Hopa'da Nâzım'ın bileklerine kelepçe taktılar, üstünü aradılar.

Silah, gizli talimatlar filan aranırken, polis üstünde bula bula bir ufak kalem parçası ve şiirleriyle dolu bir not defteri meydana çıkarabildi: Aslında bunlar, onun en dehşetli silahı idi.

Not defterinde *Heraklit Üzerinde Düşünce* adlı şiiri de vardı. Bu şiir tabiatıyla eski harflerle yazılmıştı. Yeni Latin alfabesi bu olaydan ancak bir iki ay sonra kabul edilecektir. Arap alfabesinin kendine göre kolaylıkları vardır. Sesli harfler el yazısında yazılmadığından, tutulan notlar konuşma süratini takip edebiliyordu. Bunun için Nâzım acele ettiği zaman, çok daha sonra da bu eski harfleri kullanmıştır. Fakat her kötü şeyin bir de iyi tarafı olduğu gibi her iyi şeyin de kendine göre kötü tarafları olabiliyor Arapça alfabe, Türkçe'ye göre kurulmuş olmadığından, eski harflerle yazıyı ancak kelimeleri de bilen bir kimse okuyabiliyordu. Arapça alfabenin bu tarafı, oku-

ma yazmanın yayılmasına engel oluyordu; dolayısıyla da alfabe reformuna muhakkak ihtiyaç vardı: Bu reform bir ileri adımdır.

Hopa Hapishanesi'nde şairi sorguya çeken polis, tabii ki Heraklit'in kim olduğunu rüyasında bile görmemişti ve bunun için Arapça el yazısında bu kelimeyi "her ekalliyet" diye okudu. Okur okumaz hemen bir ihanet sezmek istedi. "Demek milli ekalliyeti isyana teşvik etmeye geldin, ha?!"

Memleketin yeni anayasasına göre, bütün nüfus Türk olarak ilan edilmişti. Bu yüzden de Nâzım'ın başı belaya girebilirdi.

Şair:

— İnsaf! diye gülümsedi. Heraklit Efes'li bir Yunan filozofudur.

— Yaaa? Üstelik de Yunan ha? Bunu artık mahkemede anlatırsın!

Bu itham savcıya dahi isnatsız göründüğü halde, Nâzım'ı üç ay kadar Hopa Hapishanesi'nde tuttular. Sonra da ne yapacaklarını kestiremediklerinden, Rize'ye bir üst makama gönderdiler ve Rize'den de, ellerinde hâlâ kelepçe, İstanbul'daki üst salahiyetli makamlara havale edildi.

Nâzım Hikmet'in memleketine döndüğünü öğrenen yazarlar, basında kıyameti kopardılar. Ve sonunda Nâzım serbest bırakıldı.

1928 senesi idi. İtalya'da faşistler iktidarı ellerinde tutuyorlardı Fakat normal insan mantığının ve kanuniyetin insafsızca çiğnenmesi Avrupa'da henüz normlaşmamıştı. Diğer yandan Batılaşmayı siyasetinin temeli olarak ilan eden Türkiye Cumhuriyeti'nde de, insanın vicdan ve kendi kanaatlerinden hükümet lehine tamamıyla vazgeçmesi henüz vatana bağlılığının mutlak alameti sayılmıyordu. Elbette ki başka türlü düşünenler, bilhassa ihtilalci fikirler, kökünden eziliyor, böyle düşünenler mahkemeye veriliyor, hapse atılıyordu. Fakat o senelerde, Hitlercilerin usul ihdas ettikleri gibi, idama mahkum olanların ağızlarına, bir şey söylemesinler diye alçı doldurulmuyordu. Hatta on sene sonra böyle bir şeyin mümkün olacağına kimse o

devirde inanmak da istemeyecekti.

Fakat on sene sonra, Hopa Hapishanesi'nden bir polisin bu gibi saçma bir iddiası da salahiyetli kimseleri mahcup etmeyecekti artık.

— Delil mi yok? Gizli vesika filan mı bulunmadı?! Lafa bak! Askeri mahkemeye sevk edilsin de hele, görsün gününü!

Bunu tam on sene sonra Türkiye'nin bir bakanı, Meclis'in koridorlarında alenen söylüyordu. Nâzım bunun üzerine yirmi sekiz sene, dört ay ve on dört günlük bir hapis cezasına çarptırıldı. Ne bir delil arandı, ne de ceza kanunlarının uygun bir maddesi. Merasime lüzum yoktu artık!

Daha sonraları o zamanın İçişleri Bakanı Şükrü Kaya kendisi itiraf etmişti:

— Biz onu dışarıda bırakamazdık. Halk yığınlarına büyük tesiri vardı.

Fakat Türkiye'nin milli şairinin kanunsuz, yolsuz bir şekilde "hesabının görülmesi"nden çok daha korkuncu, herkesin ondan el ayak çekmesi ve susması olmuştur.

Bu kanunsuzluğa karşı ne bir yazar, ne seçkin aydınlar çevresinden bir tek kişi çıkıp da, fiilen veya sözle olsun, isyanını ifade etmiş değildir. Faşistlere özgü baskı ve sindirme metotları o günden sonra artık bir alışkanlık haline gelecektir...

Türkiye, şairini bağrına basarak karşılamamıştı. Fakat Nâzım Hikmet buna hazırdı: Yedi sene evvel, Batum'da Fransa Oteli'ndeki odasında gözlerini kapayarak dolaştığı andan beri.

Şair Hopa Hapishanesi'ndeki ilk mahpusluğu sırasında durmadan çalışmaktaydı. İleride onu daha bir çok mahkumiyetler bekliyordu. Vatanında 1928 senesinden 1951 senesine kadar geçirdiği yirmi iki yılın 17 yılı hapishanelerde geçecektir. Hapishanelerde, yalnızlığın verdiği ıstırap içinde, dünyaya ve hayata büyük bir hasret çeke çeke olgunlaşmıştı. Ama bir tek ay, şiir yazmayı bırakmış değildir.

Gelecekteki tarihçiler, yüzyılımızın ortalarında, hapishanelerin Türk edebiyatında oynadıkları rol üstüne muhakkak ki dikkatle eğilecektir sanıyorum. Milli Türk kültürünün iftihar vesilesi olan eserler bilhassa buralarda, bu hapishanelerde yazılmıştır: Nâzım Hikmet'in *İnsan Manzaraları, Ferhad ile Şirin*'i; Türk hikayeciliğinin klasiklerinden Sabahattin Ali'nin hikaye ve şiirleri; Kemal Tahir'in yirmiye yakın romanı; Orhan Kemal'in ilk hikayeleri; uluslararası takdir toplamış Aziz Nesin'in mizah ve hiciv hikayeleri... Bu paradoksal olay üzerine ileride yapılacak tartışmaları sezerek, aynı yüzyılda yaşamış başka insanların nam ve hesabına hatırlatmak isterim ki, XX. yüzyılın otuz ve kırk senelerinde, Türkiye dışında da bir çok yazar, ressam ve benzeri sosyal faaliyetlerde bulunan kimseler en iyi yıllarını hapishanelerde geçirmişlerdir. Memleketin en çeşitli insanları ile temas fırsatı, sosyal tezatları ve bu tezatların insanların mukadderatındaki tecelli şekillerini inceleme imkanı, Türk yazarları için, herhalde hapishaneden başka bir yerde mevcut değildi. Serbest hayatta hiç bir Türk yazarı yalnız bu sanatla geçinemediğinden eserlerini meydana getirebilecek kadar bol serbest zamanı ancak hapishanede bulabilmiştir.

Üçra bir taşra şehri olan Hopa, Türk edebiyat tarihine şiirlerle geçmiştir, hatta bu şiirlere Nâzım Hikmet doğrudan doğruya *Hopa Hapishanesi Notlarından* adını vermiştir.

Duvarda bir kağıt asılı: Yapılacak işlerin nöbeti: Sidik tenekesini kim dökecek, koğuşta temizliği kim yapacak, suyu kim taşıyacak. Bu nöbet kağıdının her günkü hayatla ilgili manası şiirde tıpatıp muhafaza edilmiştir. Fakat şiirin hemen ilk satırları, hapishane müessesesinin özünü hissettiriyor insana:

Bir gaz lambası...
Çivilenmiş duvara...
Çivi, kuyruğuna kıvıra kıvıra

bir defter kağıdının
kalbini delip geçmiştir.
Kağıt bembeyaz.
kağıt sapsarı
Çivi kağıdın kanını içmiştir.

Bazen "yüreğinin kanayan, çıplak ayaklarına" hapishane yolu çok uzun geliyor. O zaman şairin düşünceleri, henüz ayrılmış olduğu Rusya'ya ve oradaki eş-dostuna dönüyor.

Hopa Hapishanesi Notlarından, şairin o zamana kadar yazılmış diğer şiirlerine benzemiyor: Tannan, yüksek sesle, bağıra çağıra, hatip kürsülerinden okunacak tarzda yazılmamıştır bu şiir. Daha bir kaç sene yazmaya devam ettiği şiirlere de benzemiyor bu notlar.

Genç şairin ihtilalci romantizminde ilk defa alışılmamış, yeni notalar peydah oluyor: Daha kişisel, tabir caizse, daha içten, derinden bir tonda konuşmaktadır. *Hopa Hapishanesi Notlarından* adındaki şiirinde, Nâzım Hikmet ne bir hakikati açıklıyor, ne de vakarda bulunuyor; sadece her günkü hayattan alıp yaratıyor şiiri. Fakat bu ilk adımını atar atmaz sanki yine bir müddet için duraklamıştır. Ancak öz vatanında, yeni dönemeçlerde, yeni şartlar altında daha önce elde ettiği şiir yazma kudretinin silahlarını dener denemez, tekrar yürümeye devam edecektir. Şairin bu vasfı, o zamana kadar ikinci derecede bir rol oynamışken, artık bütün geleceğini tayin eden bir kuvvet kazanacak, şiir prensiplerinin sistemi haline gelecektir.

Bu da bir tek defaya mahsus kalmayacaktır. Nâzım Hikmet'in yaratıcı sanatında her yeni atlama, lirizmin hudutlarını genişletmiştir. Kahramanları ve memleketinin başına gelenler, daima onun şahsi, içten, derinden yaşantısı olacaktır.

İnsan Manzaraları'nda, kahramanın yaşadığı devirle kaynaşması sonucu, Nâzım Hikmet'in lirizmi bir destan çapına ulaşmıştır.

1950 senelerinde Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan şair, bütün dünya milletlerini Türk kültürü ile tanıştıracaktır. Moskova'da, Varşova'da, Paris'te, Bulgaristan'da yaşayan; Çin'e, Küba'ya, Finlandiya'ya, Tanganika'ya giden Nâzım, bütün dünyanın savaş aleyhtarları hareketine iştirak edecek, Dünya Barış Konseyi'nin üyesi olacaktır. Çeşitli memleket ve kıtaların hayatlarına ve mücadelelerine katılması, her milletle onun anlayabileceği dilde konuşma arzusu, Nâzım Hikmet'in lirizmine gerçekten kozmik bir çap getirmiştir.

Mamafih gençlik romantizmi de gezegenler çapındaydı:

Akın var
Güneşe akın!
Güneşi zaaaaptedeceğiz
Güneşin zaptı yakın!

Fakat bütün bu sürükleyici, kandırıcı samimiyete rağmen, romantizmi çıplak bir çığlık gibiydi; bir tek nota çınlıyordu şiirinde: En yüksek perdeden söylenen nota.

Otuz yıllık çalışma devri boyunca Nâzım Hikmet'in liriği dünyanın bütün renklerini, bütün seslerini gençliğin bütün heyecanını ve ihtiyarlığın dirayetli hüznünü kapsamakta gecikmemiştir. "Ve ölen ve doğan ve son gülenleri güzel gülecek olan Yirminci Asır"ın yüzlerce olay, millet ve hareketinden ufacık birer çizgi alan Nâzım, bütün insanlığın, özellikle de XX. yüzyılın bir iki epik şairinden biri olacaktır.

Bu çapta, bu kabiliyette bir şair, yüzyılda bir defa doğar. XX. yüzyılda kısmet Türkiye'ninmiş...

1929 senesi Mayıs ayında İstanbul'un ünlü basım ve yayın evlerinden biri olan "Muallim Ahmet Halit", şairin ilk kitabını çıkarmıştı. Bu kitap *Güneşi İçenlerin Türküsü* ile açılıyordu. Onu, on dört şiir

ve Hopa Hapishanesi'nde başladığı *Jokond ile Si-ya-u* poemi takip ediyordu. Hepsi sekiz yüz otuz beş satırdı. Kitabın adı da böyle idi zaten: *835 satır.*

Nâzım, İstanbul'un edebiyat salonlarından ayrıldıktan sonra geçen yıllar zarfında dünya değiştiği gibi, kendisi de değişmişti. Halbuki İstanbul edebiyat salonlarında her şey olduğu gibi kalmışa benziyordu. Sanki seneler gerisin geriye gidiyormuş gibi. Ne on senesi? Başka bir yüzyılda yaşanıyormuş gibi idi her şey. Gerçi yeni, genç edebiyatçılar, Milli Kurtuluş Savaşı'nın ateşinden geçtikten sonra, halkı ve Anadolu'yu vaktiyle onun tanıdığından çok daha iyi tanıyorlardı. Fakat bu bilgi ve tecrübe teselli verici değildi. Kurtuluş Savaşı'nın bütün millete ait hedeflerinin arkasında kısa bir zaman için saklandıktan sonra, cahil ve aç halk yığınlarını aydınlardan, Batılılaşmaya yüz tutan İstanbul'u geri ve yarı feodal kalmış Anadolu'dan ayıran uçurum yine açılmıştı. Hele şimdi bu uçurum daha da korkunç görünüyordu. Sosyal adalete bağlanan ümitler ümit olarak kaldı. Köylülere toprak verilmedi. Türk toplumunu sınıfsız olarak ilan eden iktidar, bütün işçi teşkilatlarını takibata uğratıyordu. Burjuva-derebeyi hakimiyeti kuvvet topluyordu. Milli Kurtuluş Savaşı'nın sonuçlarından hayal kırıklığına uğrayan ve hâlâ eski otoritelerin tesiri altında kalan edebiyatçı gençler ya şoven kulüplere Türk Ocaklarına veya güzellik hayranlarının toplandığı ve vaktiyle Nâzım'ın kaçmaya çalıştığı salonlara çekilmişti. Ümitlerin gerçekleşmeyen birer hayalden ibaret, insanların sarf ettikleri gayretinse nafile olması üzerine fikir yürütüp, baş başa kalmanın zevki ile aşk sırları üzerine şiir karalayan herkes, kolayca "muhalif aydın" şöhretine ulaşabiliyordu. Şiir sanatına arkadan nanik gösterilmesi, sadece Türkiye'ye ait bir adet değildir.

Şiir alanında Nâzım Hikmet'in başardığını Türk nesrinde yapmayı başaran Sabahattin Ali daha sonraları, o zamanın fikir hükümranlarını şöyle tarif ediyordu:

"Söze başladığı zaman, ilkin ne demek istediğini kimse anlaya-

mıyordu. Az önce meraklanmaya başladığı tasavvuf edebiyatını kastettiğini herkes ancak yavaş yavaş fark etmeye başlıyordu. Uygun düşsün-düşmesin ikide bir laflarına yeni ezberlediği Arapça kelimeler ekliyor, Arapça beyitler okuyor, sonra gözlerini kısarak, döktürdüğü bu dirayetin dinleyenlerde nasıl bir tesir bıraktığını anlamak için etrafa bakmıyordu. Sonra kulağa oldukça hoş gelen sesiyle uzun manzumeler okumaya başlıyordu. Türk dilinde korkunç, dehşet verici kelime, mevhum ne varsa, hepsini şiirde bir araya toplardı. Bu manzumeyi döktürmekten maksadı apaçıktı: Dehşet uyandırmak istiyordu. Ateşler içinde kıyametin kopması mı, kan renginde tan yerleri, cehennemin alevleri mi, öldürücü zehirler, hayal dışı derecede korkunç hortlaklar mı, Wilhelm Tell gibi elmaya yaydan ok fırlatan insanlar mı! Hepsi mevcuttu. Ancak elma ruh, ok ise alev manasına geliyordu, anlayanlar için."

835 satır, edebiyatçılar çevresinde bir bomba gibi patladı. Bu şiirler, o zamana kadar sanat ve sanatın toplum hayatında oynadığı rol hakkında mevcut bütün anlayışları kökünden değiştirmekteydi.

Nâzım Kadıköy'de, babasının evine yerleşti. Hemen ilk günlerden, tertip olunan edebiyat akşamlarına, türlü çevrelerde şiir okumaya, sanat tartışmalarına katılmaya başlamıştı. Söyleyecek pek çok şeyleri vardı Nâzım'ın ve bunları, o zamana kadar hiç kimsenin söyleyemediği şekilde söyleyebiliyordu. Nâzım Hikmet böylece, radikal genç aydınlar için savaşa girişti.

Konudan uzaklaşma

1965 senesinde Kemal Tahir'le genç Nâzım Hikmet'in dolaşıp şiirler düşündüğü mahallenin arka sokaklarında gezinmekteydik. İşte, şurada durup, fırından ekmek alıyordu. Şu ufak ara sokaktan iskeleye iniyor, vapurla karşıya geçiyordu.

İkinci katı cumbalı, kiremit damı oluk oluk olmuş eski bir ahşap evin önünde durduk. Bu, zamanla tahtaları kararmış, her iki yana

yayılıp oturmuş, eski tipik bir Türk evi idi. Ufacık avludan yukarı, parmaklıklarını bir asmanın sardığı sarsak bir merdiven çıkıyordu.

Sokaktan geçenler hayretle süzüyor bizi: Beyler, hiç bir özelliği olmayan bu viraneye ne diye böyle dikkatli dikkatli bakıyor acaba? Sonradan da, "Eh, herhalde bunu yıktıracaklar!" deyip, yollarına devam ediyorlar.

1950 senesinde hapishaneden çıktıktan sonra annesi Celile Hanım'ın yanında, Türkiye'nin en büyük şairinin bu evde oturduğunu bilmiyor olmalılar.

Nâzım'ın 1929 senesinde oturduğu baba evinin yerinde, bugün düz dörtgen şeklinde, balkonlu, yayvan damlı, beş katlı bir beton kutu duruyor, üç odalı daireleri kiraya verilmektedir. 1951 senesinde bir yaz günü sabahın erken saatlerinde, memleketine ebediyen veda ettiğini henüz bilmeyen Nâzım'ın karısı ile vedalaştığı daracık, her katta tek penceresi olan üç katlı bina henüz yerinde. Aynı yaz gününün sabahında Nâzım'ın üç aylık oğlu Memo'nun uyuduğu birinci kat penceresinin beyaz perdeleri arkasında şimdi başkaları, bilmediğimiz bir hayat yaşamaktadır.

Yağmur borusunun yanında, kararmış duvarda hemen hemen fark edilemeyen paslanmış bir teneke levha gözüme ilişti. Rusça yazıyı hayretle çözdüm: "Rossiya Sigorta Şirketi, 1908." Birdenbire hayalimde Moskova'da Sretenskiy Bulvarı'nda muazzam bir kerpiç bina ile vaktiyle Moskova'nın en yüksek binası sayılan Gnezdnikovskiy Sokağı'nda Puşkin Meydanı'na yakın, eskiden Nâzım'ın ilk piyesini sahneye koyan "Romen" çingene tiyatrosunun ve bugün Nâzım'ın son kitabını basmış olan yayınevinin bulunduğu on katlı bina canlandı.

Her iki bina da bu yüzyılın başında, yani Nâzım henüz sadece Nâzım Paşa'nın torunu ve bu eski İstanbul evinde de sigorta şirketinin teneke levhası asılı iken, bu şirket tarafından yaptırılmıştı.

Kemal Tahir'e gösterdim levhayı. Fakat Kemal Tahir hiç de hay-

ret etmedi. Levha kendisine eskiden beri bildiği bir şeyden bahsediyordu. Ne olacak, asrın başında İstanbul'u korkunç yangın afetleri sararken, yarı sömürgeleri saydıkları Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Şirketlerine karşı imtiyaz hakkına sahip yabancı sigorta şirketlerinin birbiriyle rekabeti... Kemal Tahir:

— Sahiden, dedi. Dikkate değer bir hat. Fakat bana kalırsa bunun Nâzım'la hiç bir ilgisi yok. Bir yazar kendine realist diyorsa, esasen, bütün teferruat içinde en tipik olanı seçer.

Sustum. Kemal Tahir'in nelerden çekindiğini anlıyordum. Kendisine düşman cephenin yazarları, böyle bir teferruatı belki talihin herşeye kadir oluşu, gaipten gelen bir sesin sembolü gibi gösterebilirdi. Fakat Kemal Tahir (o zamana kadar) Moskova'da bulunmamıştı. Onun için "Rossiya" adındaki sigorta şirketi levhasının daha önceleri katiyen birbirine bağlanamayan, apayrı iki dünyanın şeyleri imiş gibi, bir insan kaderinde birleştirilmesini anlayamazdı.

Kemal Tahir o zamanlar 55 yaşında idi. 1870 senesinden bugünlere kadar Türkiye'nin yüzyıllık tarihini içine alan romanlar serisini bitiriyordu. Dokuz romanı çıkmıştı, beşi baskıya hazırdı, sekizi de henüz işlenmekte idi. Türk nesir yazarlığı için yeni olan, Türk tarihine Marksist gözü ile bakışı yanında; gayet olgun, için için hisli sanatı sayesinde, ilk romanlarının yayınlanması yalnız edebiyat hayatında değil, Türkiye'nin sosyal düşünme tarihinde de bir hadise olmuştur. Bu dev destan, Nâzım'ın *İnsan Manzaraları*'nın nesirle yazılmış bir benzeridir. Destanın tasarısı ve şekli, Nâzım Hikmet'le yapılan tartışma ve konuşmalar sırasında doğmuştu. Kemal Tahir, Nâzım Hikmet'le birlikte 15 sene hapis cezasına mahkum olmuştu ve Nâzım Hikmet'le beraber iki sene kadar aynı hücrede yatmıştı. Önce İstanbul Tevkifevi'nde, sonra Çankırı Hapishanesi'nde. İlk beş romanı ve baskıya hazırlanan 4000 kadar sahife, hapishanede yazılmıştır.

1929 senesinde, *835 satır* baskıdan daha yeni çıktığında, Kemal Tahir 19 yaşlarında idi. Galatasaray Lisesi'ndeki öğrenimini yarım

bırakıp hayatını kazanmak kaygusuna düşmüştü. Bir ambarda muhasebeci olarak çalışıyordu, aynı zamanda İstanbul dergilerinde şiirler yayınlamaktaydı.

Kemal Tahir anlatıyor

"O senelerde Gülhane Parkı'nda, eski saraya yakın olan Alay Köşkü'nde sık sık edebiyat akşamları tertip ediliyordu. Bu akşamlardan birinde, şair arkadaşlarımdan biri ile ben de hazır bulundum. Akşamı tertipleyen heyetin başkanı, Nâzım'ın daha sonraları Bir provokatör üstüne hiciv denemeleri şiirini yazdığı Peyami Safa idi. Hatırlar mısınız?

Sen çıkmadın
Çıkardılar karşıma seni!
Küllı kara elleriyle tutup enseni
gövdeni yerden bir karış kaldırdılar;
sonra birdenbire
bırakıp yere
seni pantolonumun paçasına saldırdılar!

Bir düşün oğlum,
bir düşün ey yetimi Safa,
bir düşün ki son defa
anlayabilesin:
sen bu kavgada
bir nokta bile değil

bir küçük eğri virgül,

bir zavallı vesilesin!

Peyami Safa hakikaten bir virgüle benzerdi: Boynu eğri idi ve başı daima bir yana bükülürdü. Fakat 1929 senesinde Peyami Safa "dıştan kırmızı, içten de tamamiyle kahverengi olan" dergisini henüz çıkarmıyordu ve radikal geçiniyordu.

Peyami dinleyicilere Nâzım Hikmet'i "tanınmış bir Türk şairi" olarak takdim etti. Nâzım şiirlerini okumaya başladı. Şiirler arasında *Güneşi İçenlerin Türküsü* de vardı.

Size söylediğim gibi, biz de o zamanlar şiir yazıyor veyahut yazdığımızı zannediyorduk... Yahya Kemal'in etkisi altında idik, yabancı şairlerden Baudelaire ile Verlaine'i seviyorduk. Nâzım'ın gürleyen sesi aklımızı başımızdan almıştı. O kadar sersemleştik ki, sokağa çıkınca bütün şiiri ezbere hatırlamak istiyorduk. Bunu denerken az kalsın tramvayın tekerlekleri altında çiğneniyorduk. Gülhane Parkı'ndan doğru Ahmet Halit'in yayınevine gittik: Birer *835 satır* satın alacaktık."

Nâzım Hikmet'te yeni sanatın sözcüsünü görenler, sadece gençler değildi. Nâzım Hikmet hakkında, kodaman roman ve hikaye yazarlarından Sadri Ertem şunları söylemiştir:

Yeni bir ses var... Nâzım'ın sesi... Şairlerin dilinde aynı sesi veren ve ahenkleri birbirine benzeyen manzum kadavralar arasında Nâzım'ın sesi bir tunç boru gibi, demire inen bin beygir kuvvetinde bir balyoz gibi gümbürdüyor. Son senelerin şiir ahengine kadavra derken, hiç de edebiyat yapmıyorum. Sadece aruz ve hecenin nefesi kesilmiş, sesi tıkanmış bir ceset halini aldığını anlatmak istiyordum... Nâzım şairdir ve teknikte, zevkte, içte derin bir şairdir... Nâzım yeninin ifadesidir! Onun mısraları ruhun ve sesin hürriyetinden başka kaide tanımaz. Bu tarz, ruhun bir anarşisi değildir. Aruzdan ve heceden geçen bir zevk akışıdır. Onun için Nâzım'ın mısraları nefes alır. Onun harfleri değil, noktaları

bile üzerine basıldığı zaman ses veren elektrik düğmesi gibidir.

Nâzım lisanda başka sanatkarların yapmadığı işleri yaptı. Bu iş belki basit addedilebilir. Fakat hiç de basit değildir. Nâzım lisanda ne teokratların ne de deklase olanların fikirlerini anlatmak için kullandıkları kalıplara el sürmüştür. Nâzım'ın fikirlerini ve heyecanlarını halkeden amiller onun lisanının bünyesini vermiştir. Nâzım lisanda hakiki demokrasiyi "ilan" eden yegane şairdir."

Politik görüşleri bakımından başka bir cepheye mensup kimseler de, Nâzım Hikmet'in eserlerinin önemini takdir ediyorlardı.

Bugünkü Türk nesrinin kurucularından Halit Ziya Uşaklıgil: "Nâzım Türk şiirinin kudretini ispat ederek, bayrağını en yüksek zirvelere dikmiştir" diyordu. Pantürkistlerin ideólogu Ziya Gökalp'ın sözlerine göre, "Nâzım Hikmet Türkçe'yi güzelleştirerek mükemmel bir hale getirmiştir".

Kocamış klasik ve saray şairi, dram yazarı Abdülhak Hamit, ölümünden önce gazetecilere, yeni nesil şairleri arasında en fazla Nâzım Hikmet'i sevdiğini açıklamıştı.

CHP'nin en ön safta gelen gazetecilerinden Nurullah Ataç, Nâzım Hikmet için: "Türkiye'de doğmuş yaşamış şairlerin en büyüğüdür" diyecek kadar coşmuştu.

O devirde Nâzım Hikmet'in şiirlerine duyulan hayranlığı ifade eden fikir ve kanaatler bir araya toplansa, bir kitap olurdu. Nitekim 1950 senesinde şairin serbest bırakılması için mücadeleye girişildiği zaman Yalçın Kaya böyle bir kitap derlemişti.

835 satır yayınlandıktan sonra, şairi Cumhurbaşkanı Sarayı'na davet ettiler.

Nâzım :

— Ben Denizkızı Eftalya değilim! diye cevap verdi.

Eftalya, nüfuzlu kimselerce Boğaziçi yalılarına sık sık davet edilen meşhur bir gazino şantözü idi.

Bu cevap Nâzım Hikmet'in karakterine tamamıyla uygundur. Şiirlerini, amirlerin kulaklarına ziyafet çekmek için yazmıyordu Nâzım. Sanatının bambaşka bir amacı vardı. Nâzım *Resimli Ay* dergisine teknik sekreter ve musahhih olarak girdi. Bu dergiyi yayınlayanlar, Mehmet Zekeriya ve Sabiha-Zekeriya Sertel'di. Hayat görüşleri Amerika'da okudukları sıra, liberaller ve işçi hareketlerinin etkisi altında olgunlaşmıştı. Karı-koca Serteller yaklaşmakta olan totalitarizme karşı koyabilmek için, aydın ve ilerici gençlerin bir araya gelmesinin zaruretine gittikçe daha fazla inanıyorlardı. Dokuz yüz yirmi seneleri sonlarına doğru, Türk edebiyatının en ön saflarında yer alan kuvvetlerin toplanma merkezi olmuştu dergi. Bu dergi, isimleri milli kültürün iftihar kaynağı olmuş bir çok yazarı yetiştirip ön plana çıkarmıştır. *Resimli Ay*'da roman kahramanları daima millet olan, Türk edebiyatının ilk tarihi roman yazarı Sadri Ertem'in yazıları çıkıyordu. Tanınmış kadın romancı Suat Derviş hikayelerini bu dergide çıkarıyordu, işçileri savunduğu için mahkemeye verilen ilk Türk kadın gazetecisi, derginin yazı işleri müdürü ve naşiri Sabiha Sertel de makaleler yazmaktaydı.

Nâzım Hikmet bu dergide kendi adıyla makale ve şiirlerini, "Süleyman" adı ile de polemik notlarını çıkarıyordu.

Nâzım sadece yeni bir şair olmakla kalmamıştır. Şair kendi çevresinden olan ekseri insanlara hiç benzemiyordu, onlardan çok farklı idi...

Hiç bir surette poz yapmayan, kendi kendine en ufak bir hayranlık duymayan bir insan olarak, Nâzım yerinde bulduğu her öğüdü dinler ve kabul ederdi. Nâzım Hikmet için şiir hiç bir zaman, duvara çakılan bir çivi gibi adının ebediyete çakılması için bir vesile olmamıştır. Kariyer yapmanın peşinde de değildi. Şiir yazma sanatını sosyal gayelere adamıştı o. Bunun için, kendi kendine yönelmiş olanı dahil, bütün dikkatini yalnız insanlara ve anayurdu Anadolu'ya çevirmişti.

Geniş anlamda edebiyat ve bu arada özellikle nazım, karakter

itibarıyla şairlere manevi bakımdan bir dereceye kadar zararlı olabiliyor. "Şair kalbini yemeli ve başkalarına da tatmak için ikram etmelidir". "En kanlı" mesleğin özünü böyle tarif ediyor Nâzım.

Lirik şiir her şeyden önce insafsızca samimiyeti şart koşuyor. Şairin her ruh kıpırdaması, hatta en gizli hareketi, sosyal bir hadise oluveriyor. Okurlarla içli dışlı hayat, kendini durmadan soyup soyup teşhir etmek mecburiyeti, iki ayağı üzerinde zemine sağlam basamayan her ruhu zehirler. O zaman samimiyet tam tersine döner; yapmacık bir hareket halini alır, kendi kendine hayranlığa dökülür; kendini tenkit edebilme kabiliyetini yitirir şair.

Günahsız olan bir Allah'tır, bunu biliyoruz. Allah ise daima tektir. O zaman her değişik şeye, sanatta her yeni söze karşı galeyan, tahammül edemezlik ve başkalarının şöhretlerini kıskanma başlıyor. Sanatçı, usta bir sanatçı olmaktan çıkıyor; öte yandan da tanrı mertebesine ulaşamadığı için, ufak ve üstelik kendini beğenmiş, zavallı bir solucancık oluveriyor.

1956 senesi yaz aylarında Peredelkin Caddesi'nde dolaşıyorduk. Moskova'nın sayfiye yeri olan bu semtte Edebiyat Fonu'nun yazlık villalarından birinde oturuyordu Nâzım.

Arkadiy Raykin için bir piyes tasarlıyordu. Raykin'i büyük aktör sayıyor, çok defa Chaplin'e benzetiyordu. O gün de, adeti uyarınca, konuyu türlü variyantları ile anlatmaya başladı.

Piyes ne yazık ki yazılmamıştır, halbuki Nâzım'ın tasarısına göre bir nevi fars olacaktı. Konu gayet ciddi idi: Bir insan bölünemiyor. İnsanla "kendi selameti" için mücadeleye girişmek. Nâzım Hikmet'in kanaatince, Engizisyonu meşhur eden işe girişmeye benzer: Dinden sapmış bir zavallının yakıldığı ateşlerle içindeki cinler kovularak, yakılan insanın ruhu kurtuluyormuş. Kısacası, piyesin teması, insanın iki yüzlü, sofu ve tabir caiz ise adi bir şekilde telakki edilmesi olacaktı. Yani her insanda kötü tarafların yanı sıra bir de temiz, has taraflar var: Yani, sap saman, buğday tanelerinden ayıklansa, yepyeni bir insan meydana gelecekmiş.

Nâzım'ın anlattıklarında, tasarladığı piyesin ilk şekline sığmayan bir çok yeni fikirler vardı. Bir değil, bir kaç piyes yazılsa da olurdu. Bunu kendisine söyledim.

— Keşke tasavvur ettiklerimin onda birini gerçekleştirebilsem! dedi.

Sesi hüzünlü idi. Enfarktüsten yeni kalkmıştı ve yaşayacağı senelerin sayılı olduğunu biliyordu Nâzım.

Hakikaten, Nâzım Hikmet'le teması olanlar bilir: Bütün projelerini gerçekleştirmek için, Nâzım'a büyük bir şair ve dram yazarı kadrosu gerekiyordu.

Her büyük sanatçı meczuptur: Fantazi ve enerjisini uyarmak için ufacık bir vesile, küçücük bir itme yeter. Nâzım Hikmet ise daima dolu idi: Fikir, his, türlü planlarla... Elverir ki zamanı ve gücü kafi gelsin!

Duyulan şeyle kalem altından çıkan şey arasındaki trajik kopuklukla, şekilsiz ve yoğrulması güç bir madde ile yani renk, taş, söz cinsinden malzeme ile boğuşma, o kadar çok vakit ve güç alır ki, kendini beğenmekten doğan hesaplara ve entrikalara zaman kalmaz.

Halbuki büyük sanatçı için her yeni söz, yeni renk, yeni ses, daima bir sevinçtir. Çünkü bütün bunlar dünyanın sanat bakımından kavranmasına yardımcı olur. Böylece eski bir hakikat bu yönden de teyit edilmektedir: Büyük bir sanatçı daima, aynı zamanda bir büyük karakterdir.

İki yüzlü, dedikoducu, prensipsiz, bohemce izzeti nefis meseleleri ve incir çekirdeğini doldurmayan önemsiz itişip kakışmalar, küçük burjuvalara özgü şahsiyetçilik, Nâzım'da yalnız tiksinti değil, müthiş bir nefret uyandırıyordu. Bütün bunlar, kabiliyetlerin mahvına sebep olabilir. Nâzım her kabiliyetli insanı işe çekmek, onu desteklemek istiyordu. Kabiliyetler daima inkılapçıdır, yapılacak işlerse o kadar çok ki, herkesin payına iş düşer.

1930 senesinde acayip isimli bir kitap çıktı İstanbul'da: 1 + 1 =

Bir. Bu kitap, ne matematik üzerine bir deney, ne de enteresan bir aritmetik problemleri derlemesi idi. Sadece kitaptaki işler iki şair, yani Nâzım Hikmet ile Veli Nail arasında bölüşülüyordu. Nâzım'ın fikrine göre bu isim, onun kendini başka şairlerden üstün tutmadığını ve işbirliği amacıyla çeşitli şahsiyetleri bir araya getirebileceğini bilhassa gösterecekti. Fakat kasten yapılan bu hesap hatası ne yazık ki şiirlerde de ortaya çıktı: Nail için bu kitaptan murat, demokratik inançlarını ortaya koymak ve Nâzım'la müşterek bir kaidede görünerek modaya uymak arzusundan başka bir şey değildi. Yani Nâzım'ın ortaya atmış olduğu işbirliği problemi, bu kadar düz ve kolay yoldan çözülemiyordu.

Nâzım Hikmet'in arka arkaya kitapları çıkıyordu: *Varan 3* (1930), *Sesini kaybeden şehir* (1931), *Gece gelen telgraf* (1932). Kitaptan kitaba şairin tonu sertleşiyor ama ateşliliği gitgide kısılıyordu: Artık eskiden olduğu gibi, ateşliliği bütün çıplaklığı ile ortaya dökülmüyordu. Ama şiirin gücünü büsbütün arttırıyordu bu:

Alnı yukarıda
Kırmızı boyunatkısı rüzgarda
yürüyor.
Yürüyor adım adım
Yürüyor ağır ağır
yürüyor:.
Rüzgar deniz gibi köpürüyor
Esiyor deniz rüzgar gibi.
Akıyor iki yandan ışıklar
düşen yıldızlar gibi.
Sesler geliyor derinden
kalbin uzak sahillerinden:

— Nereye gidiyorsun, yavrum benim, nereye?
Dön sevgilim,
dön kardeşim.
dön evimin erkeği,
dön geriye.
Yürüyor o
ıslıkla kızgın bir ölüm marşı çalarak
Yürüyor o,
gövdesi bir gemi gibi yükselerek, alçalarak
yürüyor adım adım,
yürüyor ağır ağır,
yürüyor.

Şair, şiirin kahramanına "Yürüyen adam" adını vermiştir. Kırmızı boyunatkısı, Nâzım'ı bir zamanlar hayrete düşürmüştü: İlk hocası Sadık Ahi kırmızı boyunatkısı takardı. Ama "Yürüyen Adam"da Sadık Ahi'den, boyun atkısından başka hiç bir şey yoktur.

Okur, Nâzım Hikmet'in şiirlerinde, sıradan bir devrim mücahidinin nasıl çalıştığını, nasıl grev yaptığını, sevgilisine nasıl hasret çektiğini; düşmanlarla çarpışırken, arkadaşları arasında sofra başında otururken veya bir çimende, otlar arasında yatıp yıldızlara bakarken ne düşündüğünü ve ne duyduğunu görmektedir:

Başladı işe
Bitirdi işi

Başlarken avaz avaz bağırmadı

Bitirdi ve:

- gelin, seyredin diye

dört yanı çağırmadı...

O milyonların milyonda biridir

O bir sıra neferidir.

Damarlarındaki bilmem hangi soyun kanı değil

O bir yarış hayvanı değil.

Lev Tolstoy'un dediği gibi:

"Kahramanlar yalan, uydurmadır. Sadece insanlar vardır, hepsi bu kadar."

Nâzım Hikmet'in kahramanı ne uzlaşmaya gidiyor, ne de kendi kendini sofizmle kandırmaya çalışıyor: Dünyanın eğriliğini düzeltmek hasıl olan şartları ileri sürerek vicdanları teskin etmek benim işim değildir, diye. Bugünkü dille konuşursak, kahramanı bir konformist değildir. Karar verme anında, inançlarına uyanı ve insan toplumunun çıkarı için en faydalı olanı yapar: 1920-1930 senelerinde devrimci hareketin doğurduğu yeni ahlak ölçülerinin şiir yoluyla keşfi, yalnız bundan ibarettir.

Nâzım'm Anadolu'ya gidişinden bir iki gün önce arkadaşları ile yürüdüğü Babıali Caddesi, İstanbul'un yedi tepesinden birindeki sarp bir yokuştan aşağı iner. O günden beri sadece on sene geçti. Halbuki ne kadar eskidenmiş bütün bunlar gibi geliyor insana.

Babıali - Yüksek Kapı demektir. Çok eskiden dilekçelerle gelen bütün müracaatçılar paşa ve vezirlerin oturdukları saray kapılarında kabul edilirdi, bunun için saray kapıları halkın tasavvurunda bir iktidar sembolü olmuştur. Eskiden birisine köle sadakatini teyiden, "Efendimiz, kapının kölesiyim" denirdi.

"En yüksek kapı", Sultan Hükümetinin başı olan Sadrazam veya

büyük vezirdi. Sadrazamlar sık sık değiştiğinden, "Yüksek Kapı" da her defasında başka bir köşkün kapısı oluveriyordu. Ancak 1654 senesinde, Sadrazam Derviş Paşa'nın ölümünden sonra, köşkü, Sultan Hükümeti'nin daimi mekanı olmuştu. Babıali adı hem bu köşke, hem de sokağa verilmiş bir isim olarak kaldı.

1923 senesinde Osmanlı İmparatorluğu ortadan kalkmıştır. İmparatorlukla birlikte sultanlar, sadrazamlar da ebediyete karıştı. Eski sultanların hükümet binasında şimdi Cumhuriyetçi İstanbul Valiliği var. Ankara şehri başkent ilan edilince, eski başkentteki hükümet sokağına da Ankara Caddesi adı verilecektir.

Her ne kadar bu kelime, artık ne sultan ne vezir düşündürmüyorsa da, Babıali adına alışılmış ve kelime böylece dilde kalmıştır. Babıali Türk basını için itibari bir isim olarak kullanılıyordu, zira Cumhuriyet devrinin ilk senelerinden beri İstanbul'un büyük gazete ve dergilerinin yazı işleri müdürlükleri, yayın ve basımevleri, matbaa ve kitap depoları yan yana, sıkışmış bir vaziyette bu eğri büğrü ve dar sokakta bulunmaktadır. *Resimli Ay Dergisi*'nin yazı işleri müdürlüğü de Babıali'de bir bina işgal ediyordu.

Bir gün akşam üstü. Nâzım işini bitirip evine dönüyordu. Babıali'den Haliç kıyısına oradan da Köprüdeki vapur iskelesine giderek, karşıya işleyen bir vapura binmişti.

Vapurun salonunda milli kulüp, "Türk Ocağı" Başkanı eski Balkan Hamdullah Suphi, yirmi kadar hürmetkarı arasında oturmuş hararetli hararetli bir şeyler anlatıyordu. Nâzım'ı görünce, yanına çağırdı.

Hamdullah Suphi'nin elinde o gün basılan, henüz matbaa mürekkebi kokan bir *Resimli Ay dergisi* vardı. Kendisi de bir Pantürkist olan Hamdullah Suphi için bu dergi bir baş belası idi. En fazla Putları kırıyoruz! adındaki sütuna köpürüyordu. Polemiğin en hararetli anlarında Nâzım tek taraflı olmaya başlıyordu. Diyelim ki bir Türk aydını olan Namık Kemal halk kitlesinden çekiniyor. Ama bunun yanı sıra aynı Namık Kemal, sultan despotluğuna sınır çizilmesine

ve sosyal şuurun uyanmasına yol açan ilk Türk yazarlarından biridir... Nâzım , Hamdullah Suphi gibi burjuva liberallerin, kendi zaaflarını ve dar düşüncelerini, milli Türk ahlakı ve fazileti mertebesine çıkarmalarına karşı gelerek onlara hücum etmekte haklı idi. Klasik bir yazarı put haline getirip onun tunç sırtının arkasına geçiyor orada saklanıyordu bu türlü aydınlar, bu sığınaktan da ileriye doğru atılan her adımı ihanetle itham ediyorlardı. Faşistlerin eski taktiği idi bu.

Hamdullah Suphi, terbiyeli kalmaya çalışarak, söz açtı:

— *Putları kırıyoruz!* adı altında seri halindeki neşriyatınızı esefle takip ediyorum. Milletin manevi dayanaklarını kasten baltalıyorsunuz!

Hamdullah Suphi, Nâzım'ın *Düşmanlara cevap* adındaki son şiirinden bir kaç mısra okudu:

Behey!
Kara boynuz gibi kaşlı
Mukaddes apis başlı
adam
Behey! Kara maça bey!
Behey yüzü kara
ruhunu zenci bir esir gibi çıkardın pazara
bir orospu odası yaptın kafatasını...

— Bunları da herkes tarafından sayılan bir yazar, nüfuzlu bir şahıs hakkında yazmaya cür'et ediyorsunuz! Sonra tel kelepçeyi altın bilezik gibi taşıyan, ilmikleri sabunlu iplere bakan müellifin tehditlere pabuç bırakmadığını söylüyorsunuz. Duyulmuş şey değil! "Tel kelepçe" ile neyi

kastediyorsunuz acaba?

Dinleyenlerden birisi hemen atıldı:

— Tel kelepçe demekle müeyyidesini hor görüyor hafif, zayıf buluyor. Nâzım gülümseyerek cevap verdi:

— Kelepçeler türlü türlüdür, beyim. İçlerinden bir tanesinin teknik adı "tel kelepçe"dir. Hopa'dan İstanbul'a sevkedildiğim zaman, bana öylesi takılmıştı.

— Ya "ilmikleri sabunlu ip" ne oluyor?

...Hopa'daki cahil polisle bu edebiyat sevdalıları arasındaki fark ne? Muhakkak surette, her satırda ille de vatana ihaneti bulacaklar. Hiç değilse polis, hakikat anlaşılınca mahcup olmuştu. Yarım yamalak bir aydınlık, cehaletten de beterdir.

— Savcı bir zaman idamımı istedi, işte sabunlu iplerin ilmiği. Ben başıma gelenleri yazıyorum.

Lafını bitiremedi. Gel de anlat! Aptal ile enayi arasındaki fark, aptalın her şeye inanıp, cahil olması; enayinin ise her şeyi bilip hiç bir şeye inanmamasıdır.

Hamdullah Suphi:

— Beni dinleyin, azizim! diye devam etti. Siz kendinizi yedi beladan arta kalmış kabadayı sanıyorsunuz, meydan okuyorsunuz. Fakat haddinizi bildirenler elbette bulunacaktır!

Nâzım dayanamadı, ayağa fırladı. İyi ki salonda başka tanıdıklar vardı. Nâzım'ı güç bela güverteye çıkardılar.

İlk "haddini bildirme" operasyonu, Nâzım, Cumhurbaşkanı Sarayı'na gitmeyi reddettikten hemen sonra tatbik edildi. 1929 senesi Temmuz ayında *Resimli Ay, Sesini kaybeden şehir* adındaki şiirini çıkarmıştı. Bu şiir İstanbul'da grev yapan tramvaycılara hitap ediyordu. Nâzım grev yapanları kışkırtıp bu ayaklanmayı tertiplemekle suçlandı, ama mahkemede beraat etti.

Bu defa Hamdullah Suphi başka bir yönden harekete geçmeye karar verdi. Vapurdaki tatsız konuşmadan hemen bir gün sonra, büyük bir İstanbul gazetesi olan *İkdam*'da, Nâzım Hikmet'in aleyhine bir kampanya açtı. Bu kampanya, şair ölünceye kadar devam etmiştir. "Milliyetçi" basında bugün de devam ediyor.

Nâzım nelerle ve nelerle suçlanmamıştı ki! Sözüm ona -devlet parasını çalmışmış- Bolu'dan Kars'a gitmek için para alarak güya bu para ile Rusya'ya kaçmış. Bayramlardan başka zaman ağzına içki almayan Nâzım alkolikmiş, esrarkeşmiş. Divan şiirinin torunları Nâzım'ın klasik şiiri berbat ettiğini avaz avaz bağırıyor; milli bağımsızlık tüccarları, şiirlerinin köksüz olduğunu haykırıyor; "vatanseverler" ise bütün fikirlerini, son virgülüne kadar dışarıdan ithal ettiğini iddia ediyordu. Seneler geçtikçe, düşmanlarının iftiralarına ve küfürlerine alıştı Nâzım ve bütün bunları, sadece, kendi kendine ve sevdiği Anadolu'ya ihanet etmediğine dair en kesin deliller şeklinde yorumladı.

Pantürkistler kamuoyunu artık yeteri kadar hazırladıklarına kanaat getirerek fiiliyata geçtiler. Bir gün ikindi namazından sonra, sivil kılığa girmiş polislerle genç milliyetçilerden ibaret hayli büyük bir kalabalık Nuruosmaniye Cami'nden Babıali'ye doğru yürüyüşe başladı. "Vatan hainleri asılmalı!" diye bağırarak *Resimli Ay* yayınevine kadar gelip kapısına dayandı. Nâzım Hikmet sonraları hatırlıyordu: "İlk olarak M. Zekeriya Sertel'i, sonra Sabiha Sertel'i ve beni linç edeceklermiş!"

Nâzım, hücuma hazır kalabalığın önüne dikilmişti:

— Şayet, hakikati korumak için taş ve sopa yetecek zannediyorsanız, sizlerle münakaşa etmek kolay. Ellerinde mürettip maşaları, arkasında duran matbaa işçilerine döndü: "Fakat konuşmak için geldinizse, buyurun, sizi dinliyorum!"

Elebaşıların "Kısa kes, uzatma!" kabilinden kalabalığı kışkırtmak için sarf ettikleri bütün gayrete rağmen kalabalık durakladı. Şairin gençlere hitaben söylediği bir kaç sözün etkisi, matbaa işçile-

rinin cesaretinden geri kalmamıştı.

Kalabalık, boynu bükük, dağılmaya başladı. Bu yarım kalmış yağmaya katılanlardan bazıları sonradan şairin taraftarı bile olmuştur.

Nâzım Hikmet ve matbaa işçileri o gün dergilerini koruyabilmişlerdi. Ama iş bununla kalmadı: Dergi yasak edildi; onları cezalarla, kitapların toplattırılması ile adım adım takibe devam ettiler. M. Zekeriya Sertel dergiyi başkalarına devretmek zorunda kaldı. Yeni sahibi, derginin yönünü tamamıyla değiştirerek, iş arkadaşlarının çoğunun, bir aile ocağı olan bu yayınevini terk etmelerine ve az çok liberal zihniyetteki başka yayınevlerine dağılmalarına sebep olmuştur.

Nâzım Hikmet, *Akşam* ve *Hareket* gazetelerine yazı yazmaya devam etti. Her yeni şiir kitabı için takibata uğruyor, tevkif edilip mahkemeye sevk ediliyordu.

Çok daha sonraları Nâzım şunları yazacaktır:

Türkiye'deki sansür mevzubahis olunca; gazete, dergi ve kitapların, yazılmadan önce herhangi bir sansür komitesine gönderildikleri anlaşılmasın. Böyle bir sansür Türkiye'de ne o günlerde vardı ne de bugün. Sansürün başka türlüsü var: Hapis. Yazar, kitabı basılmadan evvel onu sansüre sunmaya mecbur değildir. Fakat kitap çıktıktan sonra toplattırılabilir, kendisi de rahatça hapse atılabilir. Bu da yetmedi, kitabın yayınlanmasını kabul eden yayınevi ve kitabevinin sahipleri de aranıp bulunur. Bunun için kitabın her şeyden evvel yayınevinin sahibi tarafından kabul edilmesi, onun hoşuna gitmiş olması şarttır, onlar da böyle bir kitap çıkardıkları için hapse düşmemelidir. Veyahut kitapçı, kitabı beğenmezse, hapis ihtimali bile olsa, kitabın kendisine muazzam bir kar sağlayacağından emin bulunursa, basar.

Nâzım'ın şiirleri çok aranıyordu, yayınevleri iyi para kazanıyordu sayesinde. Fakat kendisine ödedikleri para en fazla üç dört hafta yaşamaya yetiyordu. Geçim kaygısı ile, şair günde on saat tashih işleriyle uğraşmak zorunda kalıyor, Rusça ve Fransızca'dan tercüme

işleri alıyor, filmlere dublaj yapıyor, rejisör yardımcısı olarak çalışıyordu.

Nâzım'ın o senelerde yazdığı şiirlerde, İstanbul'da olup bitenlere ve kendi hayatına ait teferruata bol bol rastlanmaktadır. İşte, deli çığlıklar atarak avaz avaz, burnu dibinden gelip geçen yaz... Bahar gelip geçiyor, ve o şair musahhih, her gün iki liraya 2000 satır okumaya mecbur olan adam, hâlâ muşambası kopuk kara bir koltuk gibi oturmaktadır. Bu arada genç züppelerin ve kocamaya yüz tutmuş zamparaların yanakları Beyoğlu berberlerinde pudralanıyor. O ise, yakışıklı, 25 yaşlarında bir delikanlı; yüzünde mürettiphanenin kurşunlu kiri ile, randevusuna koşacağına, yazıhanede oturmak zorundadır. Nihayet sokağa çıktığı zaman cebinde hepsi hepsi 75 kuruşu oluyor. Ve bir demet mor menekşe bile alamaz: Dostların karnı açtır; kıyar menekşe parasına da...

Bir sene hapisanede yatmak, bir iki defa cesur bir açıklamada bulunmak zordur elbet. Ama, yalnız polisin ve düşmanların iftirası değil, insanın ruhunu kasıp kavuran yoksulluk ve hele hele eş dostun insandan yüz çevirip onu inkar etmesi senelerce devam ederken, her şeye rağmen insan kalmak, kendi kendine ihanet etmemek çok, çok daha güçtür. Nâzım Hikmet bütün bunlara da katlandı ve kendini her yönden tam bir insan hissetmek mutluluğundan başka bir karşılık beklemedi hayattan.

Bir gün Moskova'da, Nâzım Hikmet'in evinde genç bir şairden söz ediliyordu. Nâzım onun şiirlerinin *Literaturnaya Gazeta*'da çıkmasını sağlamış, üstelik de şiirleri yorumlayan bir iki söz yazmıştı.

Hazır bulunanlardan birisi, genç şairin hakikaten yardıma muhtaç olduğunu, kendisinin çok kabiliyetli fakat çok bedbaht bir insan olduğunu açıkladı.

Nâzım, sanki bir elektronik kontrol aleti ile bu cümlenin arkasında saklı manayı sezmek istercesine muhatabına ani ve çok dikkatli bir göz attı. Sonra kendi kendine konuşuyormuş gibi:

— Oysa mutlu olmak ne kadar kolay! dedi. Başkaları için bir şeyler yaparken, karşılık beklememek yeter: Ne takdir, ne adalet, ne mükafat, ne de herhangi bir fikir açıklaması... Ne yazık ki bu dini şuur kalıntısı, yani yapılan iyilik, nasılsa günün birinde nazarı itibara alınacaktır düşüncesi- hepimizde derin kök salmış. Bu yüzden insanlar bedbaht oluyorlar: İçlerindeki terazide durmadan kar-zarar bilançosunu yaptıkları için.

Bunu söyledikten sonra yine muhatabına, tartıp değerlendiren, seri bir bakışla baktı.

— Benim tecrübemden istifade etmek ister misiniz? Hiç bir zaman karşılık beklememeye alışmaya bakınız. O zaman her tesadüfi akis sizin için neşe ve saadet kaynağı olacaktır...

Öteki medeni memleketlerde olduğu gibi, bugünkü Türkiye'de de genç insanlar, kız erkek bir arada kendi evlerinde veya resmi yerlerde toplanarak vakit geçirirler, buna hiç kimse hayret etmez. Halbuki eski tertip kahvelerde Türkiye'de bugüne kadar bir tek kadına rastlanmamıştır. Tıpkı İngilizlerin erkek kulüplerinde olduğu gibi, buraya gelmeleri adet değildir. Burada erkekler kendi aralarında konuşurlar, burası onların alemidir.

Burada sabahlara kadar oturanlar, tavla, zar oynayanlar, çay kahve içenler, nargile içenler vardır. Saatlerce oturulur kahvelerde. Kahveci çırağı ancak çağırıldığı zaman, hem de bir iki dakika sonra gelir. Kahveye dinlenmek, vakit geçirmek için gelinir, bunun için müşteriye hemen koşup karşısına dikilmek ayıp sayılır. Hatta böyle bir acele ima olarak da anlaşılabilir: Çay kahve içilmesi mecburidir, kabilinden...

Kanunlar, kadınların da kahveye gidip oturmalarına mani değildir. Fakat böyle bir mahalle kahvesine bir hanımla gelirseniz, müşteriler tedirgin olur ve rahatınızı bozabilirler. Böylece adet yerine gelmiş olur.

Nâzım bu adete çok kızıyordu. Bir kaç kız ve erkek arkadaşı ile

plajlara gider, Boğazda kayık gezintileri tertip ederdi. Çok defa bir arkadaşın evinde toplanırlar, beraber yemek yerlerdi; bazen de Avrupa tipi bir lokantada veya İstanbul'un sayfiye yerlerinde o senelerde yeni açılmaya başlayan aile gazinolarında yerlerdi yemeği. O zamanlar halkın gözünde bu, çok ileri ve küstahça bir serbestlik sayılıyordu. Şaire ve arkadaşlarına nasıl bir gözle bakıldığını tasavvur etmek herhalde kolaydır. Derken memleketin havası gitgide bozuk çalmaya başladı. Nâzım bunu bilhassa kendi üzerinde hissediyordu. Oturduğu evin karşısında, duvarları boyunca, kale duvarı gibi kesilmiş odunların dizili olduğu bir hamam vardı. Odunlar arasından gece gündüz gizli polisler gözetliyordu Nâzım'ı. Her adımı, her yeni ahbaplığı, her konuşması kontrol altında idi. Bu da yetmezmiş gibi; arkadaşları, yani konuştuğu kimseler, şiirlerini sevenler arasında, onu sokakta durdurup, kendisine bir sürü soru soran, sonra da hemen ihbarlar donatan kimseler peydah olmaya başlıyordu. Bunlara, "ev doktoru" diyordu Nâzım.

Bir gün arkadaşları ile geç saatlere kadar Moda Burnu'nda gezmişti. Şiir konusunda tartışıyor, birbirlerine son edebiyat dedikodularını anlatıyorlardı. Nâzım ise günün sıcaklığını hâlâ muhafaza eden otlara uzanıp yıldızlara, sırtında yıldızları çakıl taşı gibi yuvarlayan Marmara'nın dalgalarına dalgın dalgın bakıp susuyordu.

Vâlâ omzuna dokundu. Nâzım kendine geldi ve yavaş bir sesle mırıldandı:

Delikanlım!
iyi bak yıldızlara.
Onları belki bir daha göremezsin.
Belki bir daha
yıldızların ışığında
kollarını ufuklar

gibi açıp geremezsin.

Ancak o zaman herkes bunun bir şiir olduğunu ve Nâzım'ın herkese hitaben konuştuğunu anladı. Nâzım ise yine yavaş sesle o anda düşündüğü mısraları okumaya devam etti:

Delikanlım!
Senin kafanın içi
yıldızlı karanlıklar
kadar
güzel, korkunç, kudretli ve iyidir.
Yıldızlar ve senin kafan
kâinatın en mükemmel şeyidir.
Delikanlım!
Sen ki, ya bir köşebaşında
kan sızarak kaşından
gebereceksin.
ya da bir darağacında can vereceksin.
iyi bak yıldızlara.
Onları göremezsin belki bir daha
Delikanlım!
Belki beni anladın.
belki anlamadın.
Kesiyorum sözümü.

Nâzım sustu. Dünyanın en güzel denizlerinden biri -Marmara-

yine kumsala hışırtı ile çarpmaya devam ediyordu, iri iri yıldızlar pırıldıyordu koyu gök kubbesinde. Ve herkes bütün varlığı ile, aralarından hangisinin değer taşıdığını açıklayacak anın yaklaştığını duymaktaydı.

O gece doğan mısralar daha sonra şiir ve nesir olarak yazılmış *Benerci kendini niçin öldürdü?* adlı romanına girmiştir. Roman 1932 senesinde basılmıştı. Fakat Moda Burnu'nda o gece Nâzım'la beraber oturan arkadaşlarından hiç biri yanında değildi artık. Hayır, ne kurşun altında ne de hapishanelerde öldüler. Sadece Nâzım'dan yüz çevirdiler. İnkar ettiler onu. Yani kendi kendilerini, kendi gençliklerini inkar ettiler.

Henüz on sene önce Anadolu yollarında Nâzım'ı sırtında taşımış olan Vâlâ Nurettin "gençlik günahlarına" alenen tövbe ederek, o zamana kadar inandığı fikirleri cebinde saklayıp, mahkeme röportajları ve bulvar romanları yazmaya başladı. Bir kitabını Nâzım'a ithaf eden Peyami Safa "kırmızıdan kahverengine", yani yaklaşmakta olan zamanın rengine boyandı. Kendisine en yakın olanlar, bu renge, başkalarından daima bir iki dakika önce boyanmayı beceriyorlardı her nasılsa!

Bir ara Moskova'da beraber oturdukları Şevket Süreyya Aydemir, Türk toplumunun söz hürriyetine karşı olan inancını kabul etmiş ve bunun üzerine bir lise müdürlüğüne, daha sonra da Eğitim Bakanlığı'nda bir şube müdürlüğüne atanmakla mükafatlandırılmıştı.

Ankara Hapishanesi'nde Nâzım'la beraber yatan şair A. Kadir, Nâzım'ın herkesten sevgi ile söz ettiğini, düşmanları hakkında bile kötü konuşmadığını hatırlıyor. Üç kişi hariç... Ve en fazla da Vâlâ'nın kendisinden yüz çevirmesine üzülüyordu. "Lenin'in öldüğü günü hele hiç unutmam, diyordu Nâzım A. Kadir'e. O gece okulun avlusunda ikimiz de duvara dayanmış, ağlıyorduk. "Nâzım'cığım, dedi, erkekçe söz, memleketime dönünce ömrümün sonuna kadar beraberim seninle... Sözümden dönersem namussuzum!"

Benerci kendini niçin öldürdü adlı romanda Vâlâ Nurettin, Roy Dranat oluyor. Okurlara şöyle takdim ediyor Nâzım Hikmet onu: "Bir kitap: çok eski günlerde beraber okuyup, satırlarının altını beraber çizdiğimiz bir kavga kitabı. Kapadım dolabı. Onun dolaba bakan gözlerini kapadım. Artık satılacak bir yürek, kiralık bir kafa bile yok! Roy Dranat, hoşça kal, mesele yok. Yorgan gitti. Kavga bitti".

Roman boyunca Roy Dranat iki defa kitabın kahramanı ile karşılaşıyor. Önce Roy Dranat istihza ile konuşuyor:

- Benerci sen
yüksek dağların çayırlarında biten
keskin kokulu
göz alan renkli bir otsun.
Fakat
deve dikeninden
daha faydasız bir ot.
Benerci, sen bir Don Kişotsun.
Kahraman,
ve gülünç
bir Don Kişot.
Benerci bil ki,
neticeler çıkarmak
öyle mümkün değil ki...

Fakat hakikati rahatça söyleyebilecek kadar sarhoş iken Dranat itiraf ediyor: "Benerci, belki siz haklısınız... Belki haklısınız. Fakat ben, 'dünyayı düzeltecek ben mi kaldım?'a kadar düştüm. Mümkün-

dür ki 'beş parmak bir olmaza kadar'da alçalayım. Ama bana öyle geliyor ki, sizin hakkınız var. Allaha ısmarladık. Ben bu tarafa sapıp yoluma gidiyorum. Sen de yoluna git."

Roy Dranat'ın karakteri elbette ki Vâlâ Nurettin'den çok daha geniş ve daha gerçektir. Dranat'ın iki monologunda bir küçük burjuvanın özü, hayasızca açık gözlülüğü bütün çıplaklığı ile dile geliyor. Onun için mesela bir çam koruluğu, sadece şu kadar siter odun ve dolayısıyla refaha kavuşma imkanıdır ve bu imkanı elde etmek için herşey mubahtır. Bir arkadaşın kulağına hakikati fısıldaması için önce sarhoş olması şarttır. Başka bir yerden ödünç alınan ve bez kırpıntıları gibi bohçada saklanan fikirlerden yapılmış bir örtüyle itina ile örtülen prensipsizlik, bu bez kırpıntılarından yapılan aile yorganını Doktor Faust'un pelerini diye satmak arzusu, sahte bir karışıklık arkasına saklanmak arzusu... Bu, Maksim Gorki'nin de bahsettiği karışıklıklar, küçük burjuva toplumunun bugünkü hayat şartları, hayatta karlı ve müreffeh bir yer bulmak için durmadan lüzumsuz yere sürdürülen mücadele boyunca "ruhun" alabildiğine parçalanmasının müessif ve çirkin bir sonucudur. Yüz milyonlarca insan arasında kesin karakterli, yönü belirli, aydın bir fikre tutkun, kısaca büyük insanlara bu kadar az tesadüf etmemizin sebebi de, bu "karışıklık" olsa gerek.

Bu kesin ve büyük karaktere, kitabın kahramanları -Benerci ve arkadaşı Somadeva- sahiptir. Bütün roman, bir küçük burjuvanın zavallı müreffeh hayatı, alışkanlıkları, zevkleri, ahlakı ile; ideallerine sonuca kadar inanan insanların çetin fakat harikulade güzel hayatlarının karşılaştırılması üzerine kurulmuştur.

Aynı zamanda bu kitap, Nâzım Hikmet'in en trajik kitaplarından biridir.

KUTV'un Moskova civarındaki yazlık evlerinden birinde bir yaz, Nâzım iki Hintli ile tanışıyor. Bir İngiliz kolejinden mezun olmuşlar ve Nâzım'la Vâlâ gibi, Rusya'da olup bitenleri merak edip Moskova'ya gelmişler; çünkü ikisi de onlar gibi sömürgecilerden nefret

ediyor, emperyalizmle mücadeleye atılmak istiyor. Moskova'da Nâzım ve arkadaşının okuduğu Üniversiteye giriyorlar. Ortaçağda yaşamış dervişler gibi, bütün dünyayı dolaşarak hakikati arayan arkadaş çiftlerine, o zamanlar Doğu Ülkeleri Emekçileri Üniversitesi'nde sık sık rastlanıyordu.

Dokuz yüz yirmi senelerinin ortasında KUTV'da iki Tibetli öğrenci okuyordu. Bir Buda tarikatının rahip adayları iken, kendi kendilerine, güneşin dünya etrafında dönmeyip, dünyanın güneş etrafında döndüğünü keşfetmişlerdi. Halbuki hocaları onlara aksini öğretiyordu. O senelerde Tibet'te böyle bir keşif, bir nevi fikir ihtilali sayılıyordu. Hakikaten, Kopernik sisteminin bu mükerreren keşfi, bir köylü ayaklanmasının felsefi temeli olmuştu. Ve bu ayaklanma, bu iki genç Tibetli tarafından tertip ve idare edilmişti. Ayaklanma bastırıldıktan sonra, gençler Rus hududunu aşıp Moskova'ya gittiler. Moskova'da büyük fikir kahramanlıklarını anlatırken Kopernik sisteminin dört yüz sene önce keşfedildiğini öğrendikleri zaman, nasıl sarsılıp hayretlere düştüklerini tasavvur etmek kolaydır.

Benerci adındaki Hintli arkadaş da Zahir ile birlikte Moskova'ya gelmişti. Zahir Müslümandı ve hakiki Müslüman gibi günde beş defa namaz kılmaktan geri kalmazdı, Komünist Üniversitesi'nde bile! KUTV'u bitirdikten sonra, Müslümanların merkezi olan Türkiye'yi ziyarete gitti ve Türkiye'de kaldı. Türk tebasına geçti, bir Türk kadını ile evlendi, Türk liselerinde ders verdi. Fakat arkadaşı Benerci başka yaradılışta bir insandı. Sessiz sedasız, son derece nazik, kendi içine kapanık ve alabildiğine derin olan bu insan, bütün boş vaktini Hint felsefesine ait kitapları okumakla geçiriyordu. İhtilalci Marksizmi, Gandizm ile birleştirmeye çalışıyordu, zira onun kanaatine göre, sosyal kötülüklere karşı zor kullanmaktan çok, boyun eğerek mücadele etmek gerekiyormuş.

Nâzım'a da bunu bizzat açıklıyordu. Bütün diğer devrimci öğrenciler gibi Benerci ile Zahir, Tibetli arkadaşlar, Vâlâ ve Nâzım, sayfiye yerlerine yakın bir ormanda bir ateş etrafında yapılan hafta-

lık toplantılar sırasında, hayat görüşlerini, yanılmalarım, tereddütlerini ve tasarılarını birbirine açıkça anlatmaktaydılar. Bu açıklamalar "kendi kendilerini tenkit" oluyordu ve o senelerde, bir ihtilalcinin kendi kendini yetiştirmesi için mutlak şartlardan biri de buydu.

Çok değişik ülkelerden hemfikir arkadaşların ortak gayreti ile yeni bir etik, yeni bir ahlak, yeni bir ideal yaratılıyordu böylece.

Vâlâ Nurettin hatırlıyor: Bir gün Kurban adında bir Hintli arkadaşı ile mutfak nöbetinde, Vâlâ, Kurban'ın yoksul kimsesiz çocuklar için ayrılan sütü içtiğini görmüş, Kurban da mahcup olmuştu: "Ben sütü çok severim, dayanamadım, demiş. İyi bir şey yapmadığımı biliyorum. İyi ki beni gördün. Ben bu yaptığımı şimdi arkadaşlara anlatacağım."

Kendi kendilerini tenkit faslından sonra, sıra karşılıklı tenkitlere geliyordu. Udelniy Korusu'ndaki ateşin çevresinde oturan arkadaşlar, herkese bir karakteristik veriyorlardı: Karakterlerdeki kusurlar nedir, hangi vasıflardan geçmeli, yaptıkları işe layık bir insan haline gelmek için hangi taraflarının geliştirilmesi lazım...

Nâzım Hikmet'in en büyük kusuru, bütün arkadaşların söylediği gibi, dengesizliğidir: Çok kolay hislerine mağlup oluyor, her düşündüğünü ossaat söylüyormuş. Vâlâ ise şahsiyetçi imiş. Topluluğun kararlarına rağmen istediğini yapıyormuş. Genel olarak yanılmadıklarını, zaman göstermiştir.

Rus ihtilal hareketinin geliştirdiği; ferde, kendi idealine en uygun bir şekilde kendine yaklaşmaya yardım edecek, kendisiyle hemfikir arkadaşları önünde kendi kendini samimi bir şekilde anlatma geleneğine bugün çok değişik cephelerden bakılabilir. Zira kalıplar, tarihin günlük mekan ve şartları değiştikçe, bambaşka muhtevalara bürünüyor. Mesela Mao veya Enver Hoca veya başkasının mezhebi, yaşadıkları devirde bir dogma haline gelme meylini gösterdiği zaman, bu tenkit geleneği içten gelme bir zaruret yerine, dıştan bir zorlama şeklini alıyor, bir genel mükellefiyet gibi anlaşılıyor ve ferdin ideali ile kaynaşması yerine tam aksine, ferdin, dogma lehine kendi

kendine yabancı kalmasına sebep oluyor. Bu olay bazen öylesine göze çarpmadan cereyan edebiliyor ki, en ön saftaki diyalektikçi bile kalıp ile muhteva arasındaki, münasebetlerin kat'i diyalektiğini zamanında fark edemiyor. Bunu bilmeden, dokuz yüz otuz senelerinin sonlarına doğru Sovyetler'de bir facia haline gelen davaları anlamak mümkün değildir. Bu mahkemeler sırasında en tanınmış komünistler, hep bu eski kalıplara baka baka hatalarını, yaptıklarını -başlarına ne türlü belaların geleceğini hiç hesaba katmadan- öylesine şaşırtıcı bir samimiyetle alenen tahlil ediyorlardı ki, kanunsuz takibat ve mahkumiyetleri için gerekli psikolojik zemini adeta kendileri yaratmış oluyorlardı. Fakat 1920 senelerinin bu kendi kendini anlatıp tenkit etme geleneğinin önemini bu yüzden inkara kalkışmak, taraflı bir asabiyeci aklı selim sahibi bir insanı isterse hastaneye sokabilir bahanesi ile, psikiyatriyi reddetmek gibi bir şey olacaktır.

O zamanlar Udelniy Korularında yakılan ateşlerin etrafında oturmuş olanların ekserisi, bu ateşlerin parıltısının hatırasını, ihtilalin parıltısı gibi ömürleri boyunca muhafaza etmişlerdir. Kritik bir gözle giriştikleri kendi kendilerini değerlendirme tecrübesi, yaptıkları işleri gençlik idealleri ile karşılaştırmak ve buna göre dünyadaki yerlerini ve rollerini tayin etmek imkanını veriyordu onlara.

Nâzım'ın Moskova'da tanıdığı Benerci'nin, *Benerci kendini niçin öldürdü?* romanının kahramanı ile milliyet ve adından başka hiç bir ilgisi yoktur. Romandaki Benerci Gandist değildir. Kalküta'da grev mücadelesini idare ediyor. Arkadaşı Somadeva'yı hapisten kurtarıyor. Tecrit hücresinde on beş senelik hapisten sonra serbest bırakılınca, hareketin başına geçiyor, fakat kendini ihtiyar ve zayıf hissettiğinden, mücadeleyi frenleyeceğinden korkuyor. Ve bu yüzden kendini öldürmek istiyor. Benerci bu tarafı ile, Nâzım'ın yine Moskova'da tanıdığı başka bir Hintli arkadaşa, Safter'e benzemektedir. Safter daha sonraki senelerde Hindistan Komünist Partisi'nin tanınmış bir siması olmuştur. Fakat aslında romanın kahramanı, daha ziyade Nâzım'ın kendisine benziyor.

"Yıldızlara bakan delikanlı", romanda Benerci'dir. Sevgilisini bekliyor. Sevgilisi gelince, pencere kanatlarına bir yumruk atarak pencereyi açıyor, sevgilisi ile pencere kenarına oturuyor, ayaklarını dışarıya sarkıtarak. Onların solunda, sağında, başlarında ve ayaklarının dibinde ışıklı bir deniz gibi gece, "yıldızlı ılık bir karanlık" vardır. Romanda bütün olaylar ya karanlıkta- polis karakollarının ve hapishanelerin iğrenç, zifiri karanlığında- veya ihtilalcilerin gizlendiği yeraltı sığınaklarının loşluğunda veyahut da, sadakat, ateşlilik, zeka ışığı ile aydınlanan karanlıkta, veyahut da tam aksine, bir yıldırımın çakması gibi insafsız, göz kamaştırıcı güneş ışığında, sürgünün kızgın tav gibi yanan yollarında veya ateşli işçi mitinglerinde geçiyor.

Yarı tonlar, renk perdelerinin kaynaşması; kahramanların hareket ettikleri yerlere, şartlara, Nâzım'ın o senelerde yaşadığı ateşliliğin en coşkun devresine göre değildir.

Karanlık bir gecede polis, ihtilalcilerin gizli bir toplantısını basıyor. Bütün dostlar tevkif ediliyor. Yalnız Benerci serbest bırakılıyor. Arkadaşları Benerci'nin onları ele verdiğinden şüpheleniyorlar. En yakın dostu olan Somadeva bir mitingde ona ilk taşı fırlatıyor. Ve Benerci'nin başı Nâzım Hikmet'in dizlerine düşünceye kadar en büyük, en iyi, en sevgili Kalküta Benerci'yi taşlıyor.

Jokond ile Si-ya-u'daki gibi, Nâzım Hikmet bu romanda da harekete karışıyor, kahramanları ile konuşuyor, yardımına koşuyor, tavsiyelerde bulunuyor. Şair Benerci'yi kurtarmak için Kalküta'ya uçuyor.

Aşkı, aynı zamanda en büyük felaketi oluyor Benerci'nin. Sevgilisinin Britanya polisinin bir ajanı olduğunu öğreniyor. Arkadaşlarını ele veren, onun adını ise tevkifat listesinden çizen o imiş! Ve Benerci bütün dünyadan nefret etmeye başlıyor.

Nâzım Hikmet'in eserleri arasında bu, aşkın bir kuvvet değil de bir zaaf olarak gösterildiği yegane eserdir galiba. Mücadele o kadar çetin, düşmanın şartları o kadar insanlık dışıdır ki, romanın kahramanı insanlarla bütün bağlarını koparıyor, kendi hayatından da

vazgeçiyor: Dayanabilmek için taş gibi sert, kurşun işlemez olmalı insan.

Nâzım Hikmet bu romanı yazmaya başladığı yıl, hayatının en büyük aşkına rastlamıştır. Kız 17 yaşında. Fransa'dan yeni gelmiş. Annesi Fransız; babası ise Nâzım'ın öz dayısı, Celile Hanım'ın ağabeyi. Kızın adı Münevver'di.

Çok sene sonra, Bursa Hapishanesi'nde iken Nâzım Hikmet şunları yazıyor:

Geçmiş günün hasretini çekmem
yalnız bir yaz gecesi bir yana
ve gözümün son mavi pırıltısı bile
gelecek günlerin müjdesini verecek sana

Nâzım kaybedip, kaybettiği şeye acımamasını biliyordu. Fakat bu yıldızlı yaz gecesi, hayatında bir istisna idi.

O geceyi, yumrukla pencereyi açıp sevgilisiyle yıldızlara baktığı 1930 senesi Ağustos gecesini Nâzım Hikmet, en büyük aşkı ve en büyük felaketi olan Münevver'le, Kalamış'ta, Moda Burnu'nda geçirmişti.

Hayır: Benerci'nin sevgilisi gibi bir polis ajanı değildi Münevver. Daha sonraki senelerde, Münevver artık olgun, yetişkin bir kadın iken, şairle hemfikir olmuştur. Fakat 1930 senesinde Nâzım, yaşadığı şartlar altında, aşkının kendisi için bir zaaf olabileceğinden korkuyordu: Ayağını kaydırmak için bu zaafını suistimal edebilirdi düşman... Üstelik Münevver henüz 17 yaşında idi. Kendisininse acı tecrübeleri vardı.

Nâzım Münevvere: "Sen henüz çok gençsin." diyordu. "Ailen, çocukların, evin olmalıdır. Sana bütün bunları veremeyeceğim. Beni

ileride hapishaneler, takibat bekliyor. Ben normal bir aile hayatı için yaratılmamışım."

O Ağustos gecesinde on yedi yaşında bir genç kızı reddederken, kim derdi ki, yirmi sene sonra aynı Münevver, tek evladının annesi olacak?

Münevver Andaç, 1967 senesi yaz aylarında şöyle demişti bana:

— O zaman müthiş bir hakarete uğradığını sanıyordum. Nasıl olurdu? Nasıl olur da reddedilirdi aşkım!. Nâzım'ı unutmak için elimden geleni yaptım. Evlendim... Bir kız çocuğum oldu...

Münevver Hanım bunları söylerken, bir anne saf kızına gülümser gibi, hem keder, hem müsamaha ile, kendi on yedi yaşına gülümsüyordu.

Konudan uzaklaşma

1930 senesinde Nâzım evlendi. Mantık bakımından bu harekette işin içinden çıkılmaz bir tezat vardı: Aile hayatı için yaratılmamış olduğunu ileri sürerek aşkını reddediyor ve hemen akabinde başka bir kadınla yuva kuruyor, bu nasıl olur?

Fakat kuru mantık kanunları duyguların mantığını takip edemiyor. Aşk, sevilen bir kadına nazik davranılmasına, ona saygı gösterilmesine, menfaatlerinin korunmasına bağlıdır. On yedi yaşında bir insanın kişiliği henüz şekillenmemiştir. Bu kadar genç bir insan kendi kendini bile henüz tanımıyor sayılır. O yaşta aşk zannettiği şey belki sadece geçici bir gençlik hevesidir? Bir Nâzım Hikmet'in karısını ileride bekleyenlere katlanmasını on yedi yaşında bir genç kızdan istemeye hakkı var mıydı Nâzım'ın?

Piraye başka şey. Piraye olgun bir kadın, fevkalade azim sahibi, alabildiğine hakim kendine. İlk kocasından ayrıldıktan sonra, kendisinin ve çocuklarının hayatlarını "ihtilalci" şaire bağlamak istemişse, bunu Nâzım'ın nasıl bir insan olduğunu bilerek yapmıştı. Üstelik

de Piraye nüfuzlu ve kalabalık bir aile olan Altunizadeler'dendi. Bu aile İstanbul'da bir mahalleye ismini vermiştir. Nâzım'm başına bir şey gelse, Piraye'nin hiç değilse bir dayanağı olacaktı.

Nâzım Hikmet'in Piraye ile olan evliliği en uzun olanıdır. Nâzım, iyi bir koca, üvey oğluna ve üvey kızına iyi bir baba olmak için elinden geleni yapmıştı. Şayet bu evliliğin yirmi senesinden on üç küsurunu hapiste geçirmişse, onun ne kabahati var?

Orhan Kemal anlatıyor

Piraye Yenge yıldan yıla iki, pek pek üç sefer gelir, bir kaç kuruşu varsa üç beş gün otelde kalırdı. Böyle günlerde Nâzım Hikmet'i görmeli!

Yengenin ziyarete geleceği günlerin erken saatlerinden itibaren Nâzım'da dehşetli bir faaliyet başlardı: Geceden elbisesini ütüler, vişne çürüğü iskarpinlerini karyolasının altından çıkarıp boyatır, sabahleyin erkenden berbere iner, saçlarını kestirir, sakalını kazıtır, ben daha yatakta iken bütün bu işleri bitirmiş olarak, iki dirhem bir çekirdek geçerdi karşıma:

— Nasılım, canım, ben nasılım? Şık değil miyim ben?

— Oooo... Siz bir Mister Eden oldunuz!

— Elbette, canım, elbette... Ben Mister Eden oldum!

Ve sarı bıyıklarını yiye yiye gülerdi.

Piraye Yenge trenden iner inmez, ayağının tozu ile telefon eder yahut otele filan inmeden hapishaneye gelirdi. Tabii hapishane formaliteleri yerine getirildikten sonra, Nâzım'la ikisi ya başgardiyanın ya da hapishane müdürünün odasında karşılıklı otururlardı. Nâzım'ın karısına saygısı sonsuzdu. Onu alelade bir kocanın karısını sevmesinden çok başka bir tarzda sever, bilhassa sayardı. Yazdığı mektupları bazen bana da okurdu. Bu şiir dolu nesirlerdeki sade,

samimi -ama ne kadar samimi, ne kadar sade!- eda dinleyene ferahlık verir, hayatı sevdirir, insana en bedbin zamanlarında bile ruh değişikliği, yepyeni bir tazelik verebilirdi. Piraye Yenge'nin dili de Nâzım'ınkini hatırlatır tarzda idi: Sade, iradeli, "Büyük Şair" karısı olduğunu, kocası dolayısıyla tarihi değeri bulunduğunu bilen, fakat kendi insanlığından da ayrıca gurur duyan bir kimsenin üslubu!

Nâzım bu mektupları itina ile saklardı. Bu mektuplarda anlatılan günlük alelade hadiselerin *Memleketimden İnsan Manzaraları*'na doküman vazifesi gördüğünü hatırlıyorum.

Eşinin genellikle ağırbaşlı, ölçülü tavır ve konuşmasına karşılık. Nâzım -nasıl söyleyeyim?- hoppa havai görünüşlü idi. Bilhassa konuşması, bir bülbülün dil döküşünü hatırlatır. Karşılıklı oturdukları zaman Yenge ağırbaşlı, mütehakkim, ciddidir. Nâzım ise, kırıla döküle, eli ile kolu ile hareketler yaparak uzun uzun konuşur, konuşurken de gözlerini karısının gözlerinden ayırmazdı. Yenge dimdik, sadece dinlerdi. Tahmin ediyorum, aralarında şöyle bir muhavere geçebilirdi mesela:

— Nâzım, bak, üstünü başını kirletmişsin!

— Affet, karıcığım, bir daha yapmam!

— Bir kerecik olsun Nâzımcığım dese veya mektubunda yazsa, dünyalar benim olacak. Demez, hınzır!

Yani eşi sanki bir bayan öğretmen, Nâzım da tozla toprakla oynayıp terlemiş, terli iken su içmiş, üstü başı toz içinde kalmış haşarı bir ilkokul öğrencisi...

Karısını dinlerken muhakkak ki dünyanın en mutlu insanıdır ve karısının anlattıkları da muhakkak dünyanın en taze, en orijinal, en enteresan şeyleri...

...Nâzım Moskova'da yaşadığı zaman, bizlerin nedense Türklerin bir kaç karısı olduğunu zannetmemize çok üzülüyordu, halbuki sultanlar zamanındaki Türkiye'de bile aydınlar monogamdı genellikle. Nâzım hayatını hatırlarken şöyle demişti bir gün:

— Ne yapalım? İlk karım kendi kendimi inkar etmemi istedi. Lyolya Yurçenko öldü. Bu benim kabahatim değil. Bir suçum varsa, o da Piraye'dir. Zaman zaman ona karşı ciddi davranmıyordum. Hatta ayrılmak bile istedik, derken hapse attılar beni, zavallıcık dünyanın en olmayacak durumuna düştü. Münasebetimize devam etmemiz çok zordu, diğer taraftan kocasını hapiste terk edemezdi...

Nâzım Hikmet uzlaşma tanımayan samimiyette bir insandı. Hayatta da böyle idi, şiirde de. Düşündüğü gibi konuşuyordu. Hissettiği gibi hareket ediyordu. Aşkta da böyle idi. Bu huyu etrafındakiler için, her şeyden evvel de kendisi için zordu. Fakat başka türlü, Nâzım Hikmet olamazdı.

Bursa Hapishanesi'nden karısına yazıyordu:

Kimbilir belki bu kadar sevmezdik birbirimizi
uzaktan seyretmeseydik ruhunu birbirimizin.
Kimbilir felek ayırmasaydı bizi birbirimizden
belki bu kadar yalan olamazdık birbirimize...

Benerci kendini niçin öldürdü? adındaki roman baştan sonuna kadar burjuva görüşüne ve onun dünya anlayışına karşı şiddetli bir polemikle doludur. İnsanlık dışı, vicdanı öldüren iş güç hesaplamasından başını kaldırıp nefes alırken, burjuva sanat eserlerine bakarak heyecanlanmak ihtiyacını duyuyor. Heyecan duymadan yapamaz çünkü. Aşk uğruna ölen veremli kız hikayesine ağlarken, günahlarının bir dereceye kadar affedildiğini zannediyor: "Ben aslında bakınız, ne iyi bir insanım!" Kendi haline duygulanıp gözyaşlarını sildikten sonra, başka insanların ıstırabı ve gözyaşı pahasına kendi kariyerine ve şahsına dünya nimetlerini sağlayacak olan aritmetik problemlerini çözmeye devam ediyor.

Bir burjuvanın santimantal olabilmesi, hayasızlık madalyasının

sadece ters tarafıdır.

"Bize güzel şeyler yapınız!" Her devirden ve her milletten küçük burjuvanın sanatçıdan talebi budur. Küçük burjuvaya hakiki güzellik lazım değildir. Aradığı şey, sadece "güzel görünme"dir. Hakiki güzelliğin iyilikten ayrılmasına imkan yoktur. "Güzel görünme" ise, çirkinliğin örtbas edilmesi için, güzelliğe ödenen haraçtır.

Nâzım Hikmet burjuva edebiyatında güzel görünme hevesine karşı tutumunu izah etmek için, çok defa bilerek sahte hamleler yapıyor. Kalküta'da güneş kalkışını tarif ederken:

Kalküta şehrinin ufkunda güneş
yükseliyordu
Atları ışıktan, miğferleri ateş
bir ordu
Bozgun karanlığı katmış önüne
geliyordu.

Güneş yükseliyordu...
Kalküta... ... ..."
Bunu beceremedik.
Romantik kaçtı pek
Şöyle diyelim:
"Baygın kokulu,
koskocaman
masmavi bir çiçek
Şeklinde sema
düştü fecrin altına kollarına...

Fakat burada hemen hemen bu üslubu bir tarafa atıyor:

"Bu da olmadı, olacağı yok. Benden evvel gelenlerin hepsi almışlar birer birer tüluu şemsi, gurubu şemsi tasvir patentasmı. Tüluu şemsin gurubu şemsin okumuşlar canına. Bu hususta yapılacak iş, söylenecek söz kalmamış bana."

Ve bunun için şair şöyle söylüyor:

Buna rağmen
tekrar edeyim ki ben
Kalküta' nın damları üstünde güneş
güneş gibi
yükseliyordu..

Hakikat bir küçük burjuva için bıkkınlık verecek derecede monoton bir şeydir, ilgi çekici değildir; bunun için bu zavallı, hakikatten kaçmak için zaman zaman içkiye sarıldığı gibi, kendi küçük burjuva sanatında da afyonlu bir unutma, öz hayatında hiç bir zaman bulamayacağı maceraların ateşliliğini arar.

Benerci'nin aşk hikayesine başlarken Nâzım Hikmet, kitabı alacak olanların talebine uyacakmış gibi bir tavır takınıyor. Hintli bir delikanlı olan Benerci'nin bir İngiliz Miss ile tanışmasını, Amerikan polisiye-ekzotik filmlerinin gösterdiği şekilde anlatıyor: Buda heykeli, rahiplerin kurban etmek istedikleri beyaz bir kadın, bir kaç el ateş, genç bir Hintlinin güzel kurbanlık kadını kurtarması ve yüz on kilometre hızla giden son model bir araba ile kaçırması...

Şair kendi hikayesini kesiyor:

"... diyerek haltedeceksiniz, romanımı daha başlamadan berbat edeceksiniz. Gelin etmeyin, çocuklar... Ne çıkar, inanın bir sefer olsun Nâzım'a Amerikan filimlerinden fazla..."

İlk tesadüf tramvayda oldu. İkincisi lokantada. Üçüncüsü sokakta.

Romanı okurken, küçük burjuvazi afetinin şairi nasıl dört yandan sardığını görüyoruz. Şair şiddetle karşı koyuyor: Her günkü hayatta, sanatta, edebiyatta, politika da bu afetle mücadele ediyor. Fakat bu afet her yerde, çürümüş hava gibi: Arkadaşları, hemfikirleri bu havayı teneffüs ediyor, zehirleniyorlar bu hava ile. O zaman da bedbinlik büyük bir acılıkla hissedilmeye başlıyor: "Gelin etmeyin, çocuklar. Ne çıkar, inanın bir sefer olsun Nâzım'a Amerikan filmlerinden fazla".

Nâzım, "romanının emperyalizme karşı koymak için yazılmış olduğunu ve hayatlarını emperyalizmin temellerini sarsmaya adamış olan kimseleri anlattığını" söylerdi. Eleştirme alanında normatif-dogmatik görüşün hakim olduğu ve eleştirmenlerin gözünde sanat eserlerinin önceden bilinen sosyolojik gerçeklerin sadece bir illüstrasyonu olduğu senelerde, (eleştiricilerimizin en sevdikleri tabirler o zaman "gösteriyor" ve "aksettiriyor" idi) Nâzım Hikmet'in bu kitabı hakkında şunlar yazılıyordu: Romanın konusu -Hint milletinin ihtilalci hareketi- yazarın hakiki niyetini ortaya koyuyor: Bu da, Hindistan misali üzerinde kapitalist bir şekilde gelişmiş sömürgelerde ihtilalci hareketi aksettirmek, bağımsızlığına sahip olmayan memleketlerdeki milli burjuvazinin uzlaştırıcı mevkiini göstermek ve sosyalistlere düşen vazifeyi tayin etmektedir.

Sanat eserlerine karşı bu gibi basitleştirilmiş, genelleştirilmiş bakışlara Nâzım Hikmet istihza ile cevap veriyor: "Yüksek nazariyeler bakımından, bu gibi istikamet tayin etmesi belki doğrudur. Ancak hakikati bilmek istiyorsanız, bu kitabın yazılmasına bambaşka bir şey vesile olmuştu. O günlerde, İstanbul tiyatrosunun sahneye koyduğu bir piyesim burjuva seyirciler tarafından yuhalanmıştı. Gaze-

teler de bastılar yaygarayı. Faşistler her tiyatro afişi üzerine kendi pankartlarını yapıştırıyordu: 'Kızıl ajanı Nâzım Hikmet kollarını dirseğe kadar ecdadımızın kanına bulayarak milli gururumuzla alay ediyor.' Bu yetmedi, dogmatikler de beni revizyonist ve dönek ilan ettiler. Bunlardan bazıları sonradan milli emniyette vazife almışlar. Ben işte o sıralarda *Benerci kendini niçin öldürdü?* romanını yazdım."

Nâzım Hikmet'in hatırladığı piyes, *Bir ölünün evi* idi. Nâzım bu piyesinde tiyatronun verdiği bütün imkanları kullanarak, hep aynı düşmana yani küçük burjuvaya saldırıyor. Şair piyesinde bütün Avrupa ve Asya ülkelerindeki küçük burjuvaların mukaddesatına çatıyordu: Ölümün ulvi sırrı, cenaze kaldırılmasının patetik anı, miras bölüşmesi, hem iğrenç hem de komik bir şekilde teşhir ediliyordu. Eski Müslüman geleneğine göre tabutun başucuna müteveffanın fesi konulacaktı. Halbuki "kültür inkılabının" bir reformu -o senelerde bu reformu bütün burjuva gazeteleri ele alıp yaygarayı basıyordu- fes takılmasını kat'i surette yasak ediyordu. Mirasçılar ölü faizcinin tabutuna bir sürü "medeni" Avrupa şapkalarını bir bir koyarak provasını yapıyor ve nihayet mutabakata varıyorlar: Müteveffanın başına en çok yakışan şapka, melondur. "Karagöz" tiyatrosunda melon şapkanın, aptal ve haris Frenk'in daimi alameti olduğunu hatırlarsak; şairin, günlük hayata ait teferruatlardan sosyal mana çıkarma hünerini bir kere daha takdir etmemiz gerekecektir: Burjuvaların alemi bir ölü evidir ve bu aleme fes yerine melon şapkanın takılması, bir ölüye yakı yapılması kadar faydalıdır.

Ertuğrul Muhsin'in sahneye koyduğu bu piyes, kahramanlarda bizzat kendilerini tanıyan burjuvaları kudurttu. Faşistler de şairi milli geleneklerle, dolayısıyla da inkılap reformları ile alay etmekle suçlamakta gecikmediler...

"Burjuva" teriminin sık sık ve yersiz kullanılması sonucu, bu söz son yirmi otuz sene boyunca aşına aşına sosyal manasını kaybetmiş ve bizzat burjuvaların düşmanları itham etmek için kullanmayı pek

sevdikleri bir küfür haline gelmiştir. Bu noktada da küçük burjuvanın şaşılacak yüzsüzlüğü, her şeyi yiyip yutması, su gibi her kalıbın şeklini alma kabiliyeti meydana çıkıyor.

O halde bu küçük burjuva, özellikle de Nâzım Hikmet'in 1930 seneleri başında savaş açtığı küçük burjuva nasıl bir mahluktur? Bu, halktan çıkma bir kimsedir, fakat dünyada en fazla korktuğu şey, tekrar halka karışmaktır. Hatta denebilir ki bu sınıf, kendi yüzünü kaybetmiş, ayak takımı olmaya yüz tutmuş bir halk sınıfıdır. Bu ayak takımı patriarkal geçmişi hakir görüyor, geçmişteki insanların güzellik, ahlak kavramını hiçe sayıyor ve ne pahasına olursa olsun "adam olma" kaygısına düşüp, refaha ve rehavete kavuşmak istiyor.

Yüzyıllarca durgun kalmış halk enginlerini harekete getiren, memleketin burjuvalaşmasına yarayacak geniş alanlar açan milli ihtilalin zaferini izleyen yıllar boyunca küçük burjuva tahtakurusu gibi her çatlaktan, her yarıktan dışarı tırmanmaya başlamıştır. Bu durumda, genç işçi hareketine de sokulmaması gayrı tabii olacaktı. Başkalarının ağzından bir iki iptidai Marksist hakikati kapan ve bunlara bir dogmaya inanırcasma inanan küçük burjuvazi, ihtilalden ani, seri neticeler bekledi ve bunlardan her şeyden önce kendisi istifade etmek istedi, ihtilalci yükseliş yalnız Türkiye'de değil, başka yerlerde de duraklama gösterip, öte yandan eski alemin beklenmedik sabır ve metaneti ortaya çıkınca, küçük burjuva daha başka, yeni şartlar icap ettirecek yeni savaşma şekillerine başvurmaktansa, bedbinliğe düşüyor. Bir defa bedbinliğe düşünce, inancını kaybediyor ve bir avuç komplocu ile dünyayı tersine çevirmeye niyetleniyor.

Tasarı halindeki arzuları, olmuş bitmiş bir olay gibi satmaya yönelen ve hakikati hazır kalıplara uydurmaya çalışan dogmatizm, mezhepçilik böylece işçi hareketinde, küçük burjuva ideolojisi şeklinde kendini göstermeye başlar. Şunu da unutmayalım ki Türkiye'de ihtilalci teşkilatlar daha başlangıçta yeraltı barınaklarına kadar kovalandı. Yeraltı barınakları ise uzun zaman havalandırılmazlarsa, er geç her türlü mikrop orada birikmeye başlar. Bu sebeptendir ki,

faşizmin gelişme yıllarında Türkiye'deki devrimci harekete bir çok ultra-sol mezhepçi ve hatta sadece polis ajanı karışmıştır.

Nâzım Hikmet, üstün kabiliyetli her sanatçı gibi, yeni zamanların yaklaşmakta olduğunu bir çok kimselerden önce hissetti: Geri düşünceli, gelişmemiş, cahil halk kitleleri, kendilerine çok pahalıya mal olacak sınıf şuuruna erişinceye kadar bir çok senelerin geçmesi icap ediyordu. Nâzım da bu önsezisini bütün samimiyetiyle arkadaşlarına anlatmaya çalışıyordu.

Fakat şairi dinlemektense, ona dönek ve revizyonist damgasını vurmak, dogmatiklere çok daha kolay geldi.

Uzaklaşan kalabalığın peşinden şu suretle feryada başladım:

Benerci benim oğlum...
Ben onun yüzünü
görebilmek için
kaç kere gecemi gündüzümü
onbirlik tütüne satarak
dumandan bir adam gibi dikilip durmuşum.
Benerci benim oğlum.
Ben onu
uykusuz geçelerin
ellerine doğurmuşum...
Benerci sizi satmadı.
Benerci günlerdir yemek yemiyor.
Gecelerdir yatmadı.
O yatmıyor, ben yatabilir miyim?
Benerci benim oğlum.

Onu ben

kellemden, elimden, iskeletimden

sizin için doğurdum...

Dostlar!

İçinizden bir çıban gibi şüphenizi yolunuz.

Benerci sizin oğlunuz

benim oğlum...

Fakat kalabalık benim sesimi bile işitmeden ilerledi, kayboldu."

Nâzım Hikmet:

— Parti kimsenin babasının çiftliği değildir, diyordu. Parti'ye kendim girdim. Beni kapıdan kovarlarsa, bacadan girerim...

Bir kaç sene için Nâzım Hikmet yapayalnız kalıyor, düşman tarafından sarılmış bir kurt gibi. Parti arkadaşları ile bağlarının kopması onu çok sarsıyor; haklı olduğu halde, hem sanatının hem de bütün hayatını vakfettiği işte kendi şahsiyetinin ve sanatının önemini bir daha değerlendirebilmek için, o ana kadar yürümüş olduğu bütün hayat yolunu yeni baştan gözden geçiriyor.

Benerci kendini niçin öldürdü? adlı eserin her sahifesi bu trajik düşüncelerle doludur.

Nâzım Hikmet bu eseri yazdığı zaman otuz yaşında, yani Dante'nin sözüyle "hayat yolunun ortasında" idi. Bu yaşta iken şair gençliğinin bilançosunu yapıyor, hatalarını, heveslerini, yanılmalarını karşılaştırıyor.

Kitabın her olayı, her satırı bir tek hedefe yönelmiştir: Nefret ettiği, suratına tükürdüğü tehlikeli düşmana. Fakat romanın bu dümdüz, hatta hedefe ulaşma arzusuna, bu arzunun sınırlı oluşu da dahildir. Nâzım Hikmet güneşe dahi bakarak, her şeyden önce, bir burjuva güneşi acaba nasıl görüyor diye düşünmektedir.

Demek ki bir güreşçi nasıl daima rakibine bağlı ise o da henüz düşmana bağlıdır.

Karşı tarafın ne düşünüp dünyayı nasıl gördüğünü hiç hesaba katmadan, dünyayı bir daha kendi gözü ile görebilmek için, insan düşmanı hiç değilse kendi şuurunda yenmelidir.

Nâzım Hikmet'in mücadelesi aynı zamanda kendi kendine ve basitleşen sanat anlayışına karşı bir savaştır.

Beş sene sonra bir İstanbul Edebiyat Dergisi'nin yazı işleri heyeti ile yaptığı konuşmada Nâzım Hikmet şunları söyledi:

"Ben nazımda, geçmişten bugüne ve bugünden geleceğe doğru olan hareketle her ayrıntıyı aksettiren bir realizmi elde etmek istiyorum. Henüz bu mertebeye ulaşamadım. Bir çok eserimde realizm henüz tek taraflıdır. Bunun için de 'çığırtkan bir propaganda' izlerini taşır onlar. Fakat hatamı anladım. Ve bundan sonraki eserlerimde artık böyle hatalara düşmeyeceğim. Benim dünya görüşüm değişmedi, değişen sadece bu dünya anlayışımın sanatta ifade bulmasına dair telakkimdir."

Dokuz yüz otuz seneleri başına kadar Nâzım Hikmet'e, bir sanatçının parti ile olan ilgisi gayet basit ve gün kadar açık görünüyordu. Başlamış olan tarihin dönüm noktası, bu münasebetin diyalektiğini ortaya koyuyordu. Nâzım Hikmet bunu 1957 senesinde şöyle ifade ediyor: "Bence sosyalizm, hem kendi milletim, hem de yeryüzünde yaşayan bütün milletler için mutlu olmanın yegane imkanıdır. Sosyalizmin zaferinde devrimci partilerin yönetici rolünü kabul ettiğim için, sanatımı devrimci partinin ve böylece de milletimin emrine hazır bulunduruyorum. Ancak 'hazır bulundurmak' ve 'emir' tabirleri ile neyi kastettiğimi ifade etmek isterim. Her şeyden evvel millet ve şair olan ben söz konusu iken, burada hiç bir ayrılma yoktur. Ben millete, her şeyden önce de emekçi sınıfına ait olan bir şairim. Mamafih, milletimi ev sahibi, beni ise ondan emirler alan bir hizmetçi görmek yanlıştır. Ben sadece milletimden ayrılmaz bir cüz'üm, dolayısıyla ona hizmet ederken, kendi kendime hizmet etmiş oluyo-

rum. Parti ile olan münasebetlerime gelince, partiyi bir subay; beni yani şairi de ondan emirler alan bir emir eri olarak düşünmek de yanlıştır. Ben partiye bilerek ve kendi arzumla girdim, hiç kimse beni zorlamış değildir. Bu bir! İkincisi de, ben, milletler arasında partimin gayesini ve istediğini ifade eden dövizleri yayıyorum. Parti'nin talep ettiği şeyler ileriye doğru yaptığımız hamlenin muhtelif merhalelerinde doğmaktadır. Fakat ben bununla beraber sanatımla, partiyi millete tanıtıyorum. Arzum, partinin edebiyattan ders alması ve edebiyatı iyiden iyiye anlamasıdır. Partiye pasif bir bağlılık, sadece partiye mensup olmak hiç bir fayda temin etmez. Partinin, milletin ve sanatçının iş birliği yapmaları gerekiyor."

Bütün bunlar, olması lazım şeylere dair fazla yüksekten atıp tutma değildir. Türkiye'nin en büyük devrimci şairinin ıstırapla elde ettiği tecrübesinin özüdür bütün bunlar.

Benerci, sevgilisinin ona ihanet ettiğini öğrendikten sonra, hayatta kalmıştır. Arkadaşları onu inkar edip, ihanetle damgaladıkları zaman da kendini öldürmedi. Haklı olduğunu biliyordu.

Fakat istemeyerek de olsa, ihtilale zararlı olduğu düşüncesi, sadece düşüncesi, kendini öldürmesine kafi geliyor. Bu kararı on beş senelik bir mahkumiyetten sonra hapisaneden çıkıp hareketin başına geçtiği zaman alıyor.

"Ferdin tarihteki rolü malum. Akışın istikametini değiştiremez. Yalnız tempoyu hızlaştırabilir, yavaşlaştırabilir. İşte o kadar. Tarihte fert denilen nesne keyfiyetin değil, kemiyetin üstüne tesir edicidir. Bütün bunlar senin için benim için, bizim için bilinen şeyler. Bunu şimdi benim şahsıma tatbik edelim. Hadisat öyle getirdi ki, ben hareketin muayyen bir inkişaf merhalesi ile muayyen bir rol oynayan bir fert haline geldim. Dünden itibaren katarın başında gidiyorum. Halbuki fizyolojim berbat. Kafam elastikiyetini kaybetti. Dönemeçleri zamanında dönemeyeceğim. Ellerim lüzumundan fazla titriyor. Akıntıda dümen tutamayacak bir hale geldiler. Akışın temposunu hızlaştırmak nerede? Onu yavaşlatmam muhtemeldir, istemeden,

irademin dışında yanlış adım atacağım. Biliyorum. Hareket belki beni altı ay, bir sene sonra bir safra gibi fırlatacaktır. Fakat o beni fırlatıp atana kadar ben ona fren olacağım. Halbuki ben kemiyette bile bir sene değil, bir gün bile irademin dışında bilerekten ona ihanet edemem. Anlıyor musun? Diyeceksin ki, yanılmayan yalnız tembellerdir, budalalardır. İş yapan, yürüyen adam yanılır. Mesele yanlışın idrakindedir. Fakat ya bu yanılma nesnesi katarın başındaki adam için bir kaide haline gelirse ve o adam katarın başmda gidemeyeceğini bildiği halde, yerinde durmak için bir saniye olsun ısrar ederse, bu bir ihanet değil midir? Ben bir saniye olsun ihanet edemem. Bu benim uzviyetimde yok."

Benerci, Nâzım Hikmet'e aldığı kararı böyle anlatıyor. Biz çok defalar sanatın, dünyayı görüş ve anlayışın bir şekli olduğunu söylüyoruz. Fakat herhalde bu, her şeyden evvel sanatın kendi kendini tanımasıdır. Milletin, sınıfın, sanatçının kendilerini tanımalarıdır. *Benerci kendini niçin öldürdü?* romanı, memleketin trajik bir dönemeç anında işçi sınıfının ve Türk aydınlarının ön saftaki inkılapçı grubunun kendi kendini tanımaları hadisesi idi. Aynı zamanda da Nâzım Hikmet admda bir şairin kendi kendini tanıması fiili idi. Düşüncelerini ve hislerini bir arada eriterek onları sanat eserlerine dökmek imkanı olmasaydı Nâzım'ın, belki de bu senelere dayanamazdı.

Nâzım Hikmet'in kendi kişiliğini amansız bir şekilde eleştirme kabiliyetini tavlayıp sertleştiren Udelniy Ormanları'ndaki ateşlerin alevleri (roman okunduğu zaman bu alevler çok yakıcıdır) sonraları onun kurtarıcısı olmuştur.

Benerci'yi dinlerken, şair onun aldığı karara için için isyan ediyor. Bu kararın ona fazla rasyonalist ve bu yüzden dar görüşlü, hatta hatalı görünmesi boşuna değildir. Fakat protestosunun ifadesi için uygun kelimeler bulamadığından (Benerci'nin mantığı henüz kendi mantığına çok yakındı), ruhi bir perişanlık içinde kendi kahramanından kaçıyor şair. Psikolojik olarak şairin bu kaçışı, intihar fikrinden kaçışıdır. Fakat romanın sonunda, şair merdivenleri hızlı hızlı indiği

zaman, duyulan silah sesi, kendi hayatını ikiye bölen bir nokta oluyor.

O ana kadar Nâzım, aynı zamanda, hem profesyonel bir ihtilalci, hem politik organizatör, hem de şair olabileceğini düşünmüştür. Fakat yeni tarihi şartlar içinde bunun böyle olmadığını kavramaya başlıyor. Arkadaşları onu boşu boşuna dengesizlikle suçlamıyorlardı: Nâzım lüzumundan fazla içgüdüsüyle hareket ediyordu, fazla açıktı, hislerinin ilk coşkunluğuna hemen mağlup oluyordu. Bunlar yeraltında gizlenmeye mecbur bir ihtilalci için yetersiz ise, bir şair için pekala yeterli sayılır. Şiir yazma sanatında Nâzım'ın yerini hiç kimse tutamaz.

Her sosyal hareketin tarihinde bazen öyle anlar olur ki, hedefe ulaşmak uğruna sarfedilen gayretler boşa gittikten sonra, hareket ilk kaynağına döner. Tatbikat ideolojiden ayrılır gibidir ve artık başka şekiller alacak olan hareket için yeni bir kalkınma imkanını ancak bu durumun idraki hazırlayabilir.

Memleketinin kurtuluş hareketi tarihinde Nâzım henüz hiç bir şaire nasip olmamış bir kahramanlıkta bulunmuştur. Otuz sene için şiirleri gizlenmek zorunda kalan ruhların geniş dünyasına ardına kadar açık tek pencere olmuştur. Hayat yolunun ortasında yazılmış olan *Benerci kendini niçin öldürdü?* romanı böylece geçmişten ziyade, geleceğe bakıyordu.

Daha sonraları Roy Dranat'ın monologundan, Don Kişot'un beklenmedik bir tasviri: "Ölümsüz gençliğin şövalyesi, ellisinde uydu yüreğinde çarpan aklına... fethine çıktı güzelin, doğrunun ve haklının. Ve kendi kendine ihanet etmektense ateşte yakılmayı göze alan Giordano Bruno gibi enayilerin akıllarını kutlayan *Enayi* piyesi doğdu, ellerine ulaştırıyor... Nasıl?... Taş hücre mahpusunun, bu işi nasıl yaptığını anlatacak değilim. Romanda da olsa, Britanya polisine hizmet etmek istemem..."

Bunların boş laf olmadığını Nâzım Hikmet kendi hayatındaki misalle ispat etti. Bugün Nâzım'ın XX. asır tarihi olan *İnsan Man-*

zaraları'nın Bursa Hapishanesinin taş hücresinde nasıl yazıldığı bilindikten sonra, *Benerci kendini niçin öldürdü?* eserinin bu sahnelerini okurken insan, yazarın kendi mukadderatını çok önceden nasıl sezdiğine hayret ediyor.

Benerci'nin yazdığı sahifeleri kendi arkadaşları göğüslerinde sakladıkları gibi, Nâzım Hikmet'in arkadaşları da paha biçilmez sahifeleri bağırlarına basarak kısım kısım dışarıya kaçırıyorlardı. Bu işi nasıl yaptıklarını anlatacak değilim; çünkü kitapta da olsa, polise hizmet etmek istemem.

Nâzım Hikmet'in, dünyanın sayısız diline tercüme edilmiş ve ilk fikir ve müsveddelerini Benerci kendini niçin öldürdü? romanında bulduğumuz, *Memleketimden İnsan Manzaraları* destanı, insanlığın XX. asır mücadelesinin doğurduğu en harikulade dokümanlardan biri olmuştur.

7. Bölüm

Bu bölümde Bursa Cezaevi mahpusu aşk kahramanlığında bulunuyor.

Dışarıdan gelenler, cennet gibi güzel bir bölgenin ortasında kurulmuş Yeşil Bursa'da görecek bir çok şey bulur. Bursa'ya "yeşil" sıfatı, yalnız vadideki dut bahçeleri ve yaz kış yapraklarını dökmeyen zeytinliklerden dolayı verilmiş değildir. Bursa genç Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti idi. Osmanlı Türkleri ise hiç bir zaman Batı ülkelerinde bazı kimselerin bugüne dek kilisenin uğursuz ağzına bakarak zannettikleri gibi, yağmacı, yırtıcı fatihler değildi; fatih oldukları kadar yapıcı, usta, sanatkar insanlardı. Bursa'nın cami ve türbelerinin duvarlarını kaplayan çinilerin yeşili, sarı yazkış yeşil duran bahçeler gibi, emsalsizdir. Bu çinilerin sırrı bugüne kadar çözülememiştir. Hem yalnız çinilerin mi? Oya gibi işlenmiş taşlar, ince, sülün boylu minareler, muhteşem saraylar, büyük Türk mimarı Sinan tarafından yapılmış Yeni Kaplıca'nın ruhu temizleyen hamamları... Bütün bunlar,y aratabilen bir milletin yapıcı kudretinin delilidir.

XX. asırda bütün bu delillere bir şey daha eklenmiştir: Çepçevre

kalın bir duvarla kuşatılmış, fazla yüksek olmayan bir yapı. Bu bina her ne kadar göze hoş görünmüyorsa da, Türk edebiyat sanatına ve dünya lirizm tarihine geçmiştir. Öğrencisi ressam İbrahim Balaban bu binayı en ünlü tablolarından birinde, *Mapusane Kapısı*'nda canlandırmıştı. Nâzım Hikmet tabloyu şöyle anlatıyor:

Altı kadın vardı demir kapının önünde,
beşi toprağa oturmuş, ayakta biri;
dokuz çocuk vardı demir kapının önünde,
besbelli henüz öğrenmemişler gülmeyi;
Altı kadın vardı demir kapının önünde,
ayakları sabırlı, ellerinde keder
dokuz çocuk vardı demir kapının önünde
cin gibi bakıyor kundaktakiler.
Altı kadın vardı demir kapının önünde
sımsıkı gizlemişler saçlarını.
Bir jandarma vardı demir kapının önünde,
biri kavuşturmuş avuçlarını
bir jandarma vardı demir kapının önünde
ne dost ne düşman, nöbet uzun hava sıcak
bir beygir vardı demir kapının önünde
nerdeyse ağlayacak
bir köpek vardı demir kapının önünde
burnu kara tüyü sarı
kamış sepetlerde yeşil biber vardı
torbalarda kömür heybelerde soğan sarımsak.

Altı kadın vardı demir kapının önünde
ve demir kapının ardında beşyüz erkek vardı
efendim
beşyüz erkekten biri bendim ama
altı kadından biri sen değildin.

Benerci kendini niçin öldürdü? adındaki romanı çıktıktan sonra, Nâzım Hikmet ilk defa bu duvarların arkasında bir küsur sene geçirmiştir. Kitapları Bursa dokumacılarında bulunmuş, şair de bir ayaklanma tertip ediyor ve rütbeli nüfuzlu bazı şahıslara hakaret ediyor bahanesiyle mahkemeye verilmişti. Tahkikat ve duruşmalar uzun sürmüştü. Savcı idam talep ediyordu. Bu arada kuvvet toplamış olan faşist teşkilatlar da şairin ölümünü istiyorlardı. Fakat hükümet erkanı müteredditti. Sallanıp duruyordu "Adalet Tanrıçası'nın" elindeki terazi. Memleket içinde ve bütün dünyada cereyan eden hadiselerin her yeni dönemeci mahkeme kararına tesir edebilirdi.

11 Kasım 1933 tarihinde Nâzım Hikmet ilk defa Bursa Hapishanesi'nden karısına şiir şeklinde bir mektup yazdı:

Ölüm
bir ipte sallanan bir ölü.
Bu ölüme bir türlü
razı olmuyor gönlüm.
Fakat
emin ol ki sevgili;
zavallı bir çingenenin
kıllı, siyah bir örümceğe benzeyen eli
geçirecekse eğer

ipi boğazıma.
mavi gözlerinde korkuyu görmek için
boşuna bakacaklar
Nazım'a!

Ben
alacakaranlığında son sabahımın
dostlarımı ve seni göreceğim
ve yanlız
yarı kalmış bir şarkının acısını
toprağa götüreceğim...

Şair mektubunda, her mahkumun yakınlarına söylediği şeyleri söylüyor. Onları teselli ediyor: Daima iyi şeyler düşünmeli, o zaman her şey iyi olacaktır. Fanila don almasını rica ediyor, çünkü Moskova'da Petrovsk sahasında futbol oynarken incittiği bacağının ağrısı yine tutmuştur:

Karım benim!
İyi yürekli altın renkli gözleri baldan tatlı arım benim.
Ne diye yazdım sana
istendiğini idamımın,
Daha dava ilk adımında
ve bir şalgam gibi koparmıyorlar
kellesini adamın.
Haydi bunlara boş ver,
bunlar uzak bir ihtimal.

Paran varsa eğer
bana fanila bir don al,
tuttu bacağımın siyatik ağrısı.
Ve unutma ki
daima iyi şeyler düşünmeli
bir mahpusun karısı.

Nâzım beş sene hapis cezasına mahkum edildi. Fakat genel afla bir yıl sonra çıktı hapishaneden.

O zamanlar şiir şeklinde yazdığı bu mektuba, seneler sonra edebiyatçıların, "liriğinde yeni janrın başlangıcı" diyeceklerini herhalde hiç düşünmemişti.

1945 senesinde Nâzım Hikmet karısına Bursa Hapishanesi'nden şunları yazıyordu:

Sonra bak ben ne yapıyorum: Gündüzleri tercümeye çalışıyorum. Manzaraları işliyorum, düzeltiyorum. Bu böyle geceye kadar sürüyor. Saat 21 oldu mu artık yalnız seni düşünüyorum. Bu öteki zamanlarda seni düşünmediğim manasına gelmesin. Fakat saat 21'den sonra senden başka hiç bir şey düşünmüyorum ve 21 ile 22 arasında bir saat sana şiir yazıyorum. Bunların adını: ***Piraye için yazılan saat 21 - 22 şiirleri*** *koydum. İşe Eylül ayının sonlarına doğru başlamıştım. İki gece o kadar sana daldım ki, şiir bile yazamadım. Bu iki gece müstesna, ötekileri sana ayrıca yollayacağım. Böylelikle her ay o ayın günü kadar şiirin olacak. Ve ay başları postaya vereceğim. Bu küçücük şeyler sana layık değil ama emin ol ki, en duyarak yazdığım, en pürüzsüz olmalarına çalıştığım yavrucuklar. Onları öyle ayrı bir kitap yapacağız günün birinde.*

20 sene daha geçti. Bu kitap hakikaten çıktı. Fakat Nâzım Hikmet artık hayatta değildi. Kitabı çıkaran şairin üvey oğlu, Piraye'nin oğlu Mehmet Fuat, bu kitaba şairin istediği adı vermiştir: *Saat 21*

- *22 şiirleri...*

Marx'ın dediği gibi, erkek kadın münasebeti aynı zamanda insanın tabiatla olan münasebetidir ve insan tabiatının ne dereceye kadar hakikaten insani olduğuna veya insanlığın tabiatla nasıl kaynaştığını gösterir:

Çömeldim bakıyorum toprağa
otlara bakıyorum
böceklere bakıyorum
mavi mavi çiçek açmış dallara bakıyorum.
Sen bahar toprağı gibisin
Sevgilim, sana bakıyorum.
Sırt üstü uzandım bakıyorum gökyüzüne
ağacın dallarını görüyorum
uçan leylekleri görüyorum
Sen bahar mevsiminde gökyüzü gibisin sevgilim.
Seni görüyorum.
Gece kırda ateş yaktım ateşe dokunuyorum
Suya dokunuyorum
Kumaşa dokunuyorum.
Gümüşe dokunuyorum
Sen yıldızların altında yakılan ateş gibisin sevgilim.
sana dokunuyorum.
İnsanların içindeyim seviyorum insanları
Hareketi seviyorum
düşünceyi seviyorum
kavgamı seviyorum.

Sen kavgamın içinde bir insansın sevgilim,
seni seviyorum.

Ortaçağlarda, insanlığın fani hayatı, bir mahzenin karanlık kubbesi altındaymış gibi akıp geçiyordu: Tabiat, şuur, geleceğe bağlanan ümitler, etten ayrılarak, semalara ve Tanrı'ya hizmet etmek üzere birbirine yabancı kalıyordu. Bu abus çehreli mahzenin kubbeleri altında yayılan karanlıkta, antik devirlerden beri ilk defa insanı tekrar tabiata iade eden bir ahenk ışığı doğmaya başladığı zaman, Dante, Petrarca, Shakespeare gibi cesur şairler ferdi aşk üzerine şiirler terennüm etmeye başlamışlardı. Onlar, resmen "günah küpü" ilan edilen kadına hayranlıklarını ifade ettiler ve aşkı bir ahlak kahramanlığı kaidesi üzerine oturttular. Bu devre, Rönesans devri dendi.

Burjuvazi ilişkileri geliştikçe, insanı tekrar kendi kendine düşman yapıyor. İnsandaki tabii, somut kuvvetler ve özellikler, tabiat kuvvetleri gibi ona düşman oluyor, özünü kaybediyor ve artık sadece bir mal değerinden başka mana taşımıyor.

XX. yüzyıl tarihi, gelişme helezonunun yeni bir kıvrımında, yeni bir ahenk imkanını keşfetmiştir. Asrın en iyi şairleri erkek-kadın münasebetlerinin yeni karakterini hafızalara işliyor:

Bir elmanın yarısı biz
yarısı bu koca dünya.
Bir elmanın yarısı biz
yarısı insanlarımız.
Bir elmanın yarısı sen
yarısı ben
ikimiz...

Petrarca için Laura'sı sadece aşkın cismidir. Laura'nın insan karakterini belirlemek, bölünmemiş bir şahsiyet olarak tasavvur etmek mümkün değil. Belki de hiç bir şahsiyeti yoktu Laura'nın, o devirde kadınların fikri gelişme seviyesi çok düşüktü. Bu aşkın böyle tek taraflı ve gerçekleşmemiş kalışı acaba bundan mıdır? Hüküm verebildiğimiz kadarı ile ne Petrarca'nın Laura'sı, ne de Dante'nin Beatrice'si, kendilerini ölümsüzlüğe yükseltmiş erkeklerin hislerini paylaşmayı düşünmüyorlardı. Gerçi bir bakıma onların sanat eserlerine dökülmesini aşklarının hakiki hayatta hiç bir zaman gerçekleşemeyen bir duygu oluşuna borçluyuz; öte yandan ise aşkın tek taraflı oluşu, özellikle Nâzım Hikmet'in şiirlerinde, iç dünyası bütün zenginliği ile ifade edilen Yeni Rönesans'ın lirizmi ile karşılaştırılınca, çok daha kesin olarak duyulmaktadır.

Sevgilisi, ilkinden de daha mükemmel olan, kendisinin ikinci hipostazı, aslıdır: Hem mükemmel bir kadın, iyi bir savaş arkadaşı, hem de kendisine eşit bir şahsiyet. Şahsiyetin seviyesi hakkında, şairin onunla paylaştığı fikir ve hislerine bakarak hüküm verebiliyoruz: En karışık felsefe yapısından en ani hemen hemen sezilmez ruh hallerine kadar bütün bu hisleri yaşayan, çırpınan bir vücut halinde bazen insanın kendi kendine dahi itiraf edemeyeceği bir açıklıkla şiirlerde yer alıyor.

... Bana kendimden başkasıyla konuşmak yasak.
Ben de kendi kendimle konuşuyorum.
Fakat çok can sıkıcı bulduğumdan sohbetimi
şarkı söylüyorum karıcığım.
Hem, ne dersin,
o berbat, ayarsız sesim
öyle bir dokunuyor ki içime
yüreğim parçalanıyor

Ve tıpkı o eski
acıklı hikayelerdeki
yalnayak, karlı yollara düşmüş, yetim bir çocuk
gibi bu yürek,
mavi gözleri ıslak
kırmızı, küçücük burnunu çekerek
senin bağrına sokulmak istiyor.
... Sonsuzluğun ortasında kımıldamadan duran
bir sakat ve sıska atıyla,
yani, kederden çıldırtmak için içerdeki adamı
dışarıda bütün ustalığı, bütün takım taklavatıyla
ağaçsız boşluğa kıpkızıl inmekte bir bozkır akşamı.
Bugün de apansız gece olacaktır.
Bir ışık dolaşacak yanında sakat, sıska atın.
ve şimdi karşımda haşin bir erkek ölüsü gibi yatan
bu ümitsiz tabiatın
ağaçsız boşluğuna bir anda yıldızlar dolacaktır.

Günler göz açıp kapayıncaya kadar geçiyor; aylar, yıllar akıp gidiyor. Yaz, kış mevsimleri birbirini kovalıyor, tabiat manzaraları değişiyor. Nâzım Hikmet ise hep Bursa Hapishanesi'nde, sarı duvarların arkasında, kurşun gibi ağır, hüzünle, kasvetle yüklü bir gemi misali demirlemiş yatmaktadır. Fırtınayı getiren bir buluttaki elektrik yükünün toplanması gibi, Nâzım'ın aşkı birike birike, tabiatı, özgürlüğü ve hayatın ta kendisini içine ala ala bir dev çapına ulaşmıştır artık: Sevmek, onun için insan olmak demektir.

Bu geç vakit
bu sonbahar gecesinde
kelimelerinle doluyum;
zaman gibi, madde gibi ebedi,
göz gibi çıplak,
el gibi ağır.
ve yıldızlar gibi pırıl pırıl
kelimeler.
Kelimelerin geldiler bana,
yüreğinden, kafandan etindendiler.
Kelimelerin getirdiler seni,
onlar: ana,
onlar: kadın
ve yoldaş olan...
Mahzundular, acıydılar, sevinçli, umutlu,
kahramandılar.
kelimelerin insandılar:..

Exupery, "sevmek, birbirinin gözüne bakmak değil, aynı yöne doğru bakmaktır" diyordu. Nâzım Hikmet için sevmek, yaratmak demektir.

Öküzlerimizin boynuzlarında aydınlanırken ortalık
toprağı sürüyorum sabırlı bir kibirle
çıplak ayaklarımda toprak nemli ve ılık
Pazılarımda pırıltılar.
demir dövüyorum öğleye kadar,

kırmızıya boyanıyor karanlık.
Yapraklarında yeşilin en güzeli.
zeytin devşiriyorum ikindi sıcağında
üstüm, başım, yüzüm, gözüm ışık.
Her akşam mutlaka misafirim var.
kapım bütün türkülere alabildiğine açık.
geceleyin suya dizboyu girip
çekiyorum denizden ağları
yıldızlarla balıklar karmakarışık.
Benden sorulur oldu
dünyanın hali artık
İnsan ve toprak,
karanlık ve aydınlık.
Anladın ya, işim başımdan aşkın,
beni lafa tutma gülüm, ben sana aşık olmakla
meşgulüm.

Lirik bir eserin tercümesi, en büyük bir itina ile yapılması şartı ile, orijinaline olsa olsa bir halının tersinin yüzüne benzediği kadar benzer. Nâzım Hikmet'in Bursa Hapishanesi'nden yazdığı lirik mektupların ince ve aynı zamanda tabii ustalığını başka bir dile aktarmak hemen hemen imkansızdır. Kâh satırın derinliğinde saklı, sesi kısılmış çok uzak ve müphem bir hayal gibi hatıralar şeklinde olan, kâh gürleyen, öfke ile kükreyen kafiyeler, bazen aydınlığa kavuşan, açık, tam ve tok bir sesle söylenen cesur, haşmetli satır dönümleri, hem nefesi kesilen, hem de görevinin yerine getirilmiş olduğunu bilmek hazzı ile sükunet bulan ses perdeleri; bir bıçak gibi kesen, fısıltılı sessizler veya kendi kendine mırıldanan bir şarkı gibi hafif, ahenk-

li dalgalanan seslilerin birikmesi, Nâzım'ın şiirlerindeki manadan ayrılamaz. Bütün bunlar yaşayan, canlı bir yaratığın ta kendisidir. Bunlarda şekil, ne bir meyveyi saran dış kabuk, ne içine dökülmüş herhangi bir muhtevayı taşıyan kaptır. Burada şekil artık doğrudan doğruya kendisi bir muhtevayı taşıyor ve bu şekil bozulduğu anda, yahut da parçalandığı zaman, muhteva resmi, cansız, bıçakla parçalara kesilmiş bir vücut haline geliyor. Bu, şekil ve muhtevanın yeni bir sentezidir: Serbest ve aynı zamanda sınırlı bir ciddiyet taşıyan, bütün olan, parçalanamayan insanın Yeni Rönesans'a uygun sentezi.

İnsanlık hiç şüphesiz ki Nâzım Hikmet'in bu ufak şaheserlerine ve onların ithaf edilmiş olduğu Piraye'ye bir ölümsüzlük payı tanıyacaktır.

Ne yazık ki dünyada her şeyin bedeli olduğu gibi, ölümsüzlüğün de bedeli vardır: Ölümsüzlük daima hayatla ödenmektedir.

Nâzım Hikmet'in Bursa Hapisanesi'nde yaptığı on senelik aşk kahramanlığı, bir felaketi tersine çevirdi ve "en dehşetli ıstırap - ayrılış ıstırabı" bir çok neslin kendisini tanıyabilmesi ve insanlar arasındaki münasebetlerin en mükemmel şekli olan aşk mucizesini anlayıp, kendi kendilerine gururla insan diyebilmelerini mümkün kılan şiirleri doğurdu.

Sanat elbette ki hayatı aksettirir. Ancak sanatın hakikatle olan münasebeti, bir cisimle aynadaki aksi arasında olan münasebetten çok daha karışıktır. Sanat için değil, hakiki insan hayatı ve aşk için (aşkın da, dünyada her şey gibi başlangıcı, gelişmesi ve sonu vardır) on sene muazzam bir devre sayılır. Nâzım ile Piraye adında canlı, hakiki, hapishane duvarları ile birbirinden ayrılmış olan iki insanın aşkı, başka bir tecessüm imkanını bulamadığından, son damlasına kadar şiirlerde gelişiyor, boşalıyor ve ölüyor.

Nâzım Hikmet, mahpusluğunun on birinci senesinde *Ferhad ile Şirin, Mehmene Banu ve Demirdağ pınarının suyu* adındaki mensur şiirini yazmayı düşünüyordu. Bu mensur şiir daha ziyade *Aşk efsanesi* adı ile tanınmaktadır. Nâzım Ferhad ile Şirin adındaki eski

efsaneye başka bir mana vererek, aşk diyalektiği, aşkın sanatla ilgisi hakkındaki, uğruna ıstırap çeke çeke hayatını tükettiği düşüncelerini, şiir kahramanlarının karakterlerinde cisimleştiriyordu.

Ferhad Şirin'e sahip olmak ve şehre su verebilmek için bir gürzle on sene Demirdağı deliyor: Nâzım da hapishane duvarlarını şiirleri ile delerek insanlara özgürlüğü adaleti, güzelliği temin ederek, aşkına kavuşmaya çalışıyordu. Piyesin sonu şöyle olacaktı: Ferhad'a, Şirin'e kavuşmak için dağı delme şartını koşan Mehmene Banu Sultan ölüyor. Artık aşıkların birleşmesine engel kalmamıştır. Fakat Ferhad işini bitirmeden bırakmak istemiyor. Ve sonunda, ihtiyar Ferhad şehrin çeşmelerinden gür bir su akmaya başladığı zaman Şirin'in kolları arasında ölecektir.

Bu ilk taslağını Nâzım sonradan değiştirmiştir. Bu hususta karısına şunları yazmıştı:

Şirin'den bahsedelim. Dedim ya, esas fikir itibariyle orada bitmesi lazım, hem zaten henüz çeşmelerden su akmadı, ve insanlar ümitle, hayranlıkla, Ferhad'ın gürzünün sesini dinlemekle meşguller. Tuhaf değil mi, ben bu Ferhad'la Şirin'i adeta korka korka yazdım, yazarken de beğenmedim, ancak bittikten ve baştan aşağı okuduktan ve senden her perde için gelen teşvik ve beğenme seslerinden sonra iyi bir şey yaptığımı anladım. Hakikaten fena olmadı galiba? Bak, hâlâ içimde bir galiba var. Çünkü ne kadar duydum bu mevzuu, bilemezsin. Hani Ferhad bir yerde Şirin'e: 'Biz ancak hasretimizin binde birini koyabiliriz laleye' diyor ya. İşte öyle olacak, ben de ancak bu piyese kendi içimdekinin binde birini koyabileceğim diye üzüldüm. Yine hepsini koyamadım, fakat anlıyorum ki, hiç olmazsa yüzde birini koymuşum.

Ferhad düşünüyor: "Seyreyle Ferhad, insan yüzü nakıştan da güzel olurmuş."

Sanat ne hayatın yerini tutabilir, ne de hayata eşit olabilir. Fakat insanlara hayatı tanımayı öğretir. Sanat Ferhad'a hayatın dilini, tabiatın dilini anlamayı öğretiyor. Ferhad kışı bekleyen kurtlarla, insan vücuduna hayran olan yılanlarla, rüzgarda üşüyen kavak yavruları

ile, Çobanyıldızı ile, Demirdağ'la konuşuyor. Aslında bu konuşma kendi kendisiyledir; cevap veren tabiat sesleri de insan yaratığının en gizli derinliklerinden gelen kendi iç sesleridir.

Emekle tecrübe edinmiş, akıllanmış olan insan tabiatın efendisi olmakla kalmaz, kendi tabiatını da yeni baştan değiştirerek tabiatın oğlu durumuna girer. Toprak ise onun ne hizmetçisi, ne de işçisidir: Toprak, sadece anadır. Nâzım Hikmet, piyesinde, kendi çocukluğundan hafızasında kalan masal yaratıklarını tekrar hayata çağırıyor: Ağlayan ayva, gülen nar... Çobanyıldızı soruyor:

"Şirin'in yüzünü hatırlıyor musun?"

Ferhad ona cevap veriyor:

"Unutmak değil, başka bir şey... Unutmakla, yahut unutmamakla ilgisi yok. Gözünün, kaşının, ağzının, burnunun biçimi nasıldı, bilmiyorum... O kadar zorluyorum kendimi, mümkünü yok, bilmiyorum... Şirin'in yüzü beyaz bir aydınlıktır kafamın içinde. Senin ışığın gibi bir şey, uzak, beyaz... Hayır, yalnız bu kadar değil, yani anlıyor musun, yani hayal, hatta hayalet gibi de değil. Ilık bir şey, sıcak bir şey, canlı bir şey, dayanılamayacak kadar canlı, kıvıl kıvıl, sonra yakın, kendi derimden daha yakın bana. Sonra her yerde, sende, çınarda, gürzümün üstünde, rüzgarın sesinde, buraya beni görmeye gelen insanların yüzlerinde, her yerde..."

Ferhad'ın aşkı bütün dünyayı içine almıştır.

Babası Ferhad'a: "Şehirliler seni nasıl da seviyorlar, onlara sorsan, hatta bazen bana da sorsan, sen sanki Demirdağ'ı Şirin için değil de, biz suya kavuşalım diye..."

Ferhad: "İki iş birbirine karıştı baba, hatta artık hangisi ağır basıyor, ağır basmak meselesi de değil, yani demek istediğim..."

Mehmene Banu Sultan yeni şart koşuyor: Ferhad ancak işinden vazgeçerse Şirin'e kavuşabilecektir. Fakat Ferhad için bu şart, kendi kendine ve doğduğu Arzen şehrine ihanet etmek gibidir. Şirin büyük bir acı ile: "Sen Arzen'i benden fazla seviyorsun" diyor. Ferhad da

ona cevap veriyor: "Sen Arzenli değil misin? Kayayı bin adım deldim... Yani su bin adım ilerledi. Şimdi bir kalın kaya yığını daha çıktı karşıma, onu da deldim miydi, su ovaya, ordan şehre akıverecek... Şehir halkı artık bir daha o akşamki gibi... O akşamki gibi ölülerine, susuzluktan sinekler gibi düşen ölülerine ağlamayacak." Ferhad çeşmelerden artık irin değil, tertemiz, canlı, ışıl ışıl suyun akacağını söylüyor. Şirin de sevgilisini anlıyor: "Bu hikayede herkes bir marifet gösterdi, ben de beklemesini bileceğim... Bekleyeceğim... Beklemesini bileceğim seni, Ferhad... Oğlu gurbete çıkmış anneler gibi... Sabırla, şikayetsiz."

Kadınlar Ferhad'a bakmaları için çocuklarını getiriyorlar. Anneler oğullarının Ferhad gibi bir yiğit olmasını istiyorlar. Fakat Ferhad ne yiğit, ne peygamber, ne bir dahi, ne bir melek, ne de devdir. Hasret ve ümitle: "Oğlun benden iyi olmalıdır!" diyor.

Finalde insanların sesleri Ferhad'ı mücadeleye davet eden halk korosu şeklindedir: "Vur Ferhad, vur! Kara Kayaya vur! Demirdağ'ın suyu, çabuk ak, testilerimizi doldur! Vur, Ferhad, vur!"

1965 senesinin kışı idi. İbrahim Balaban'la Bursa Hapishanesi'nin önünde duruyorduk. Şehri hafif bir sis perdesi sarıyordu. Ağaçlardan ağır ağır, gözyaşları gibi damlalar düşüyordu. Balaban batıya doğru baktı.

— Köyüm işte orada, görüyor musunuz? Bulutların dağ tepelerine değdikleri yerdedir.

Tepelerden çok uzaklara bakılabiliyordu. Kiremit damlar arasında kalpaklı nöbetçiler gibi yükselen minareler, çam korulukları, zeytinlikler, bahçeler görülebiliyordu.

Susuyorduk. Hapishanenin demir kapıları arkasında kimsecikler görünmüyordu. Sarı taş duvarların arasında çıt çıkmıyordu.

Balaban konuşmaya devam etti:

— Bilir misiniz, bir kaç sene Baba ile benim hücrem hemen hemen karşı karşıya, bir iki adım ötede idi. Bir gün tablolarıma ba-

karken: "İbrahim, dedi, bir gün bu hücren bir müze olacak!" Bana Baha'nın bu sözü o zaman bir deli saçması gibi geldi. Ben de ona: "Senin hücren ise, Baba, günün birinde Türk şiirinin müzesi olacaktır" dedim. Ne dersiniz, olacak mı?"

Henüz yeryüzünde hiç bir sokak onun ismini taşımıyor, hiç bir evde onu hatırlatan bir levha yoktur. Fakat Bursa'da İbrahim Balaban'ın oğulları büyüyor: Nâzım ve Hikmet. Ve yeryüzünün bir çok dilinde bu duvarlar arkasında yazılmış şiirler yaşamaktadır.

1934 senesinde Nâzım Hikmet ilk defa bu kapıdan çıkarken, altı sene sonra tekrar aynı kapıdan içeri gireceğini hiç düşünmüyordu. Onu dışarıda Piraye bekliyordu, mücadele, hayat, yeni şiirler... Hükümetin ona hapishanede bağışladığı her serbest gününden Nâzım kendi görgü ve bilgisini artırmak için istifade ediyordu. Bursa Hapishanesi'nde geçirmiş olduğu bu bir sene içinde, yeni baştan "bin bir gece masallarını" okumuştu. Türk ortaçağı tarihini incelemiş, sanat tarihine çalışmıştı. Baskıya hazırladığı notlar ve hapishanede sonuna kadar iyice düşünmüş olduğu taslakları sayesinde, Nâzım Hikmet hapishaneden çıkar çıkmaz yeni kitaplar yayınlayacaktır.

Nâzım Hikmet İstanbul'a geldiğinde, Avrupa'nın bir çok memleketi kahverengi faşist gömleğini artık çoktan sırtına geçirmiş bulunuyordu. İtalya'nın ince zevk sahibi büyük toprak sahiplerinden sonra, nizam intizam sever Alman iş adamları da, kendi değersizliklerini anlayıp her şeyi yiyip yutmak ve başka insanlara hakim olmak hırsıyla gözü dönmüş, alelade, sıradan küçük burjuvazinin eline koca devlet polis teşkilatını teslim etmiştir.

1935 senesinde Mussolini faşizmin ilk askeri kampanyasını açarak Habeşistan milletine karşı sömürgecilik harbini ilan etmişti.

1935 senesinde Nâzım Hikmet *Taranta-Babu'ya Mektuplar* adlı poemini çıkardı.

Nâzım Hikmet her zaman yaptığı gibi bu poemde de, söz hakkını kahramanlarına veriyor. İtalya'ya resim sanatını öğrenmeye gelmiş

olan bir Habeş delikanlısının, karısı Taranta-Babu'ya, bir de "kendi ülkesinde kendi dilini istediği gibi kullanamadığı için, Asya ve Afrika dillerine merak saran bir İtalyan antifaşistine" yazdığı mektuplar, poemin şiir şeklinde yazılmış olan kısmıdır.

Nâzım ve kahramanları için faşizm, insana şahsiyetini sonuna dek kaybettirme eğilimi, şahsiyeti sadece bir fonksiyon, bir tüfeğin namlusu haline getirme teşebbüsüdür. Mussolini'nin yazdığına göre, "Faşizm barış içinde olan hayata hor bakar. Faşizm için her şey devlet içindedir. Devletin dışında manevi veya insani hiç bir şey yoktur. Her şey değersizdir".

Bunun için faşizm, özü bakımından insanlık dışı, aşka, sanata, hayatın ta kendisine düşman olan bir kuvvettir:

Bir öyle şaşılası
dünya ki burası,
bollukla ölüyor,
kıtlıkla yaşıyor.
Varoşlarda hasta, aç kurtlar gibi
insanlar dolaşıyor
anbarlar kilitli
anbarlar buğdayla dolu...
Tezgâhlar
ipekli kumaşla dokuyabilir
topraktan güneşe kadar giden yolu.
İnsanlar yalnayak
insanlar çıplak...
Bir öyle şaşılası

dünya ki burası,
balıklar kahve içerken
çocuklar süt bulamıyor.
İnsanları sözle besliyorlar,
domuzları patatesle...

Habeş delikanlısı, Duçe'nin İtalya'sında İtalya'nın büyük düşünürlerini, ressamlarını, şairlerini arıyor:

Floransa'dan rüzgar esmiyor!.
Ne Dante Aligieri'den şarkılar.
Ne Beatrice'nin nakışlı yüzü var.
ne Leonardo da Vinçi'nin öpülesi eli!..
Mikel Ancelo
müzelerde pırangalı bir kürek mahkumudur.
Ve sapsarı boynundan
bir katedral duvarına asmışlar Rafaeli!.

Faşizm için insanın kendisi de, ruhunun en yüksek hislerinin ifadesi de, sadece bir delik tıkamaya yarayan bir nesnedir.

Şairin daha önce yazdığı eserlerinin hiç birinde bu derece ateşli, her şeyi kucaklayıp içine alan bir hayat sevgisi yoktur. Hapishaneden çıkınca, şair yaşamanın, var olmanın sevincini kuvvetle duyuyor: Renkleri, kokuları, meyvelerin yumuşak etini, insan ellerinin kudretini... Şair uçsuz bucaksız, sonsuz ve özgür bir dünyada insanların kardeşliğini terennüm ediyor, öylesine güzel bir dünyada ki "her gece hepimiz yan yana uzanıp yaldızlı kumlara, yıldızlı suların

türküsünü dinleyebiliriz":

Görmek
işitmek
duymak
düşünmek
ve konuşmak
koşmak alabildiğine
başı boş
koş-
mak...
Hehehey Taranta-Babu,
hehey
yaşamak ne güzel şey
anasını sattığımın
yaşamak ne güzel şey...

"Yaşamak ne güzel şey!" cümlesi ilk olarak bu poemde söylenmiştir. Bu kelimeler Nâzım'ın en son otobiyografik kitabının ismi olacaktır.

Habeş delikanlının sevgilisinin mavi Nil gibi serin, yaralı bir kaplan gözü gibi derin sesini "göresi" geliyor, fakat bu lirik satırları gazetelerden alınmış bir telgraf haberi kesiyor:

"İtalyan kuvvetlerinin Habeşistan'da harekete geçmeleri için yağmur mevsiminin bitmesi ve baharın gelmesi bekleniliyor".

Bu resmi telgraftan, sömürgecilik savaşının hayasızca anlamı da ortaya çıkmaktadır:

Ne tuhaf şey Taranta-Babu!
Bizi kendi topraklarımızda öldürmek için kendi toprakları-
mızın
baharını bekliyorlar.
Ne tuhaf şey Taranta-Babu!
Kapımızdan içeri ölüm
kolonyal şapkasına
bir bahar çiçeği takıp girecek...

Poemde, hayata söylenen ilahi, trajik bir nota ile bitiyor:

Geliyorlar Taranta-Babu
seni öldürmeğe geliyorlar.
Seni öldürmeğe geliyorlar Taranta-Babu
seni
ve keçilerini.
Geliyorlar, Taranta-Babu.
Ordu ordu
tabur tabur
bölük bölük
geliyorlar içinden bir yangın alevinin.

Bu, mihaniki, ruhsuz, otomatik bir hale getirilmiş arkaik ölüm tırpanını, uçaklardan açılan yaylım ateşinin tıraşlamasına dönüştürmüş olan ölümün ritmidir.

Afrika'nın ilkel fakat bütünlüğü ile tam insan olan sakininin,

insan soyunun cevherine Avrupa'nın medeni yamyamlarından çok daha yakın olduğu anlaşılıyor.

Poem, Henri Barbusse'ün hatırasına ithaf edilmiştir. Bu Fransız yazarının eserlerine ilham veren savaş nefreti, o günlerde çeşitli ülkelerin sanatçılarına da ilham vermiştir. Garcia Lorca, Nicola Vaptsarov, Julius Fucik, Mate Zalka, Pablo Neruda, Jaroslav Galan, İlya Ehrenburg, Mihail Koltsov v.d. Bütün bu sanatçıların çok defa birbirlerinden haberleri bile yoktu. Ama bütün bu yazarlar dokuz yüz otuz senelerinin antifaşist nesillerinin his ve düşüncelerini başkalarından çok daha iyi ifade edebilmişlerdir: Fransız Milli Cephesi, İspanya İnterbrigad'ları, Viyana'nın Schutzbund'u... Bütün bunlar, tarihin kısacık bir anı için dahi olsa, insanın özünü kaybedip hayvanlaşmasına karşı yeryüzünün bütün insanlarının birleşip mücadele etmeleri fikrini canlandırmaktaydı. *Taranta Babu'ya Mektuplar* da Nâzım'ı çağımızın en büyük hümanist yazarları sırasına çıkarmıştır.

Bu yazarlardan hayatta kalanları ile Nâzım, insanlığın o zamana kadar yaşamış olduğu en korkunç, en ağır harpten on beş sene sonra karşılaşacaklar ve Nâzım Hikmet'e, Fuçik ve Robson'la beraber Dünya Barış Konseyi'nin en yüksek ödülü verilecektir.

Neruda, Ehrenburg, Aragon, Levy, Broneski, Joliot Curie, Amado, Nâzım'ın dostlarıdır artık. Ve Paul Eluard şunları diyecektir: "Tuhaf şey. Nâzım Hikmet'in şiirlerini okuduğum zaman, bana, ben de aynı şeyi düşündüm ve yazmak istedim gibi geliyor".

Ana dilini dilediği gibi kullanabilmek için, meydanların birinde Mussolini'yi başaşağı asmış olan İtalyan milleti, *Taranta Babu'ya Mektuplar* adlı poemi kendi dilinde okuyacaktır. Nâzım Hikmet'in kendi memleketinde yasak edilen kitapları, İtalya'da, dünyanın en itinalı ve mufassal baskısıyla yayınlanacaktır. Kitapların resimlerini Renato Guttuso ve şairin eski arkadaşı Abidin Dino, tercümesini ise İtalya'nın en ünlü şairleri yapacaklardır.

Defalarca Roma'yı ziyaret etmiş olan Nâzım'ın sesini hem ince, üstün zevke sahip İtalyan aydınları hem de uluslararası emekçi ha-

reketinin en yaratıcılarından olan İtalyan işçileri dinleyecektir. Fakat o güne kadar yaşayabilmek, ölüp bir daha dünyaya gelmeye benzemekteydi.

Taranta Babu'ya Mektuplar çıktıktan sonra, şair saklanmak zorunda kalıyor. Yanlış anlaşılmasın: Nâzım Hikmet herhangi bir yeraltı barınağına sığınmış değildir. Ailesi (Piraye ve iki üvey çocuğu) ile beraber Cihangir'de oturuyordu. Fakat polis ve sansür, Pantürkistler ve sefalet onu durmadan takip ettiklerinden, Nâzım dilini dilediği gibi kullanamıyordu. Hayatını kazanabilmek için, *Benerci* kitabında alay ettiği cinsinden macera romanları, Broadway tarzı operetler, sinema senaryoları ve tefrikalar yazmak zorunda idi.

Hiç bir yerde, hiç bir surette kendi kendine ihanette bulunmadığı halde, edebiyat taklitlerini kendi adı ile imzalamasının imkansız olduğunu düşünüyordu. Böylece Orhan Selim dünyaya geldi:

Benim sıska
benim cılız
benim zavallı çocuğum Orhan Selim!
Sen
benim
ne gözüm
ne kolum
ne kafamsın
sen benim
bir kurşun balyası gibi sıska sırtına bindiğim
ve alnının teriyle geçindiğim
ilk
ve son adamsın!

Kendi gölgesine karşı haksız davranıyordu Nâzım Hikmet. Düşmanlar ona kendisinden çok daha fazla önem veriyorlardı:

Gözleri, kulakları, elleri, ayaklarıyla,
han, hamam, apartıman ve konaklarıyla,
16 sayfaları, baskı makine-tanklarıyla,
çatal, bıçak, tabak ve bardaklarıyla,
yamak ve yardaklarıyla
hücuma kalktılar!..

Nâzım Hikmet'in gölgesi, alın teriyle geçindiği ilk ve son adam, "üstüne üstlük türkü söylemeye kalkan sersem çocuk Orhan Selim'le şairini çamura daldırmaya çalışmayan bir tek gerici gazete veya dergi yoktu.

Fakat var kuvvetiyle darbe indirmek fırsatı eline geçtiği zaman Nâzım, sıska, cılız çocuğunun arkasından çıkıyordu. 1935 senesinde şairin eline iki defa böyle bir fırsat geçmişti. Nâzım Hikmet *Portreler* adında bir kitap çıkararak, bu kitapta faşizm taraftarı edebiyatçıları hicvetmiş, öte yandan da *Unutulan Adam* piyesini çıkarmıştı. Piyeste şair, kendi deyişiyle, M. Gorki'nin aydın geçinmek isteyen küçük burjuvaların foyasını meydana çıkarma usulünden faydalanmıştı.

Ertesi sene, yani 1936'da Nâzım Hikmet'in Türkiye'de basılmış en son kitabı çıktı. Bu da, *Simavne Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Destanı* idi.

Bursa Hapishanesi'nde Nâzım Hikmet, Türk Ortaçağı üzerine yazılmış kitaplar arasında Darülfünun İlahiyat Fakültesi tarihi kelam müderrisi Mehemmed Şerefeddin Efendi'nin Şeyh Bedreddin Sima-

vi'nin önderliği altında köylülerin ayaklanmasına ait bir risalesini okudu. Şair bu ayaklanma olayını daha önceden de biliyordu. 1929 senesinde şunları yazmıştı:

Bize hâlâ
konduğumuz mirası hatırlatır
Simavnalı Bedreddin'in boynuna geçen urgan

Bursa Hapishanesi'nde, Nâzım ve arkadaşları ile birlikte, idama mahkum olmuş eşkıyalar yatıyordu. Nâzım Hikmet şöyle anlatıyordu:

Müderris'in risalesini okuduğu müddetçe Nâzım'ın kulaklarında, durmadan bu mahkumların zincir şakırtısı çınlıyordu. O zaman bu çetecileri idamdan kurtaramamış ama hiç değilse Türk tarihinde isyan etmiş köylülerin selefi olan Bedreddin'i tumturaklı Arap sülüsünden, kamış kalemlerinden, dividinden ve rıhından, iftiradan ve sahtekarlıktan kurtarmaya mecbur olduğunu hissetmişti.

Bedreddin'in isyanı hakiki bir köylü harbi halini almış ve muazzam alanlara yayılmıştı: Anadolu'dan bugünkü Bulgaristan ve Romanya'ya kadar. Olay zamanı XV. asrın başlangıcı idi; bu da Türk tarihinin en trajik devrelerinden biri sayılır. Timur'un orduları Osmanlı birliklerini yenmiş, Yıldırım Bayezid'i esir almıştı. Derken tahtı ele geçirmek için dahili harpler başladı. Memleket yabancılara esir düşebilirdi.

Şeyh, yani din bilgini Bedreddin, Simavne kadısının oğlu ve zamanın aydını idi, fikirleri ateizme ve materyalizme çok yakındı. Eserlerinden Teshil ile Hiştibihişt din adamları tarafından sonradan yok edilmiştir. Zamanımıza yalnız tek tük iktibaslar gelebilmiştir. Bizans'ın en son müverrihlerinden biri olan Dükas bu hususta şöyle yazıyor: "Türk köylüsü (Bedreddin) meydana çıktı. Stilariyum, Sa-

kız Adası karşısında kaimdir. Mezkur köyle Türklere vaiz ve nesayihte bulunuyor ve kadınlar müstesna olmak üzere erzak, melbusat, arazi gibi şeylerin kaffesinin umumun mali müştereki addedilmesini tavsiye ediyor. Bedreddin'in iddiası şu idi: 'Mutekitlerimle aleme malikiyet için zuhur ve huruç edeceğim. Ve kuvveti ilim ve sırrı tevhidin ile ehli tak'idin kavanini millet ve mezhepleri iptal edeceğim."

Velhasıl, bugünkü dille konuşacak olursak, bu hareket, ütopik köylü sosyalizmi fikirlerinin gerçekleşmesi yolunda ilk teşebbüstü.

Bir faizciyi öldürüp dağlara kaçan ve eşkıyalık yaptıktan sonra Bursa'da idam edilen köy delikanlılarının mukadderatının tarihte sabit bir tecrübeyle karşılaşması Nâzım Hikmet'in *Simavne Kadısı Şeyh Bedreddin Destanı*'nın doğmasına vesile oldu.

Şair ile birlikte, okur da, destanın gelişmesini izliyor. Nâzım yattığı hücrede Şerefeddin'i okuyor: "Kafamda Bedreddin ve Börklüce Mustafa. Kendimi biraz daha zorlayabilsem, başım böyle gözlerimi bulandıracak kadar ağrımasa, çok uzak yılların kılıç şakırtıları, at kişnemeleri, kırbaç sesleri, kadın ve çocuk çığlıkları içinde iki ışıklı ümit sözü gibi Bedreddin'le Mustafa'nın yüzlerini görebileceğim."

Bir mucize olmak üzeredir. Hücrede Bedreddin dervişlerinden birinin sesi duyuluyor, onunla birlikte şair hapishaneyi terk ediyor. Bunun üzerine asırların derinliklerine kadar giden fantastik bir yolculuk başlıyor ve bu yolculuğun her tablosu, her teferruatı hakikate uyuyor.

"Ve işte, diyor şair, size anlatmak istediğim macera bu yolculuktur. Bu yolculukta gördüğüm, ses, renk, hareket, şekil manzaralarını parça parça ve çoğunu -eski bir itiyat yüzünden- bir çeşit uzunlu kısalı satırlar ve ara sıra kafiyelerle tespit etmeye çalışacağım. Renkler, tablolar, sesler bütün bunlar sadece güzel laflar söylemiş olmak için yazılmamıştır. Destanı okurken ister istemez Türk Ortaçağ minyatürlerini, Hollanda üstatlarının natürmortlarını hatırlıyoruz."

"Bedreddin'in asıldığı ağacın altına geldiler. Soldaki pabuçla-

rını çıkardı: ağaca tırmandı. Aşağıda kalanlar kollarını açıp beklediler. Ağaca çıkan adam Bedreddin'in uzun ak sakalının altından ince boynuna bir yılan çevikliğiyle sarılmış olan ıslak, sabunlu ipin düğümünü kesmeye başladı. Bıçağm ucu birdenbire ipten kaydı ve ölünün uzamış boynuna saplandı. Kan çıkmadı. İpi kesmekte olan delikanlı sapsarı oldu. Sonra eğildi, yarayı öptü, doğruldu. Bıçağı attı ve yarısından çoğu kesilen düğümü elleriyle açarak uyuyan oğlunu anasının kollarına bırakan bir baba gibi Bedreddin'in ölüsünü aşağıda bekleyenlerin kollarına teslim etti."

Çok daha sonra, Moskova'da kendisiyle destanın tercümesine çalışırken Nâzım, isyan etmiş köylülerin başlarının cenazesini kaçırma sahnesini yazdığı zaman, gözünün önüne büyük Avrupalı ressamların "Çarmıhtan indirme" konulu tablolarının geldiğini itiraf etti. O da bu konunun, şiirde hal çaresini arıyormuş o zaman.

Destanın merkezi olan kısım, yani sultan orduları ile asi köylüler arasında, mukadderatı tayin edecek çarpışma sahneleri polifonik şiirlere örnek sayılabilir. Açılışta, şair asilerin gözü ile tabiatı görüyor, gergin bir bekleyiş melodisi yükseliyor:

Orda en yumuşak, en sert
en tutumlu en cömert,
en
seven,
en büyük, en güzel kadın:
TOPRAK
nerdeyse doğuracak
doğuracaktı.

Bekleyiş gitgide gerginleşiyor, neredeyse bir fırtınanın kopması

bekleniyor. Her şeyi kasıp kavuran, korkunç sıcaklık motifi sıklaşıyor, sıklaşıyor, fırtına koptu kopacak:

Sıcaktı.
Sıcak. *Sapı kanlı, demiri kör bir bıçaktı*
sıcak.
Sıcaktı.
Bulutlar doluydular,
bulutlar boşanacak
boşanacaktı.
O kımıldanmadan baktı
kayalardan
iki gözü iki kartal gibi indi ovaya
Sıcaktı
Bulutlar doluydular.
Neredeyse tatlı bir söz gibi ilk damla
düşecekti yere.

Derken çok açık olarak bir ölüm melodisi duyuluyor, ölüm "kuşun kanatlarında yaklaşıyor". Önce yılan terbiyecisinin ıslığına benzeyen bir melodi, ibarede aynı sesi tekrar eden, gıcırtılı bir gürleme halinde yayılıyor:

Baktı Karaburun dağlarından O
baktı bu toprağın sonundaki ufka
çatarak kaşlarını:

Kırlarda çocuk başlarını
Kanlı gelincikler gibi koparıp
çırıl çıplak çığlıkları sürükleyip peşinde
beş tuğlu bir yangın geliyordu karşıdan ufku sarıp.

Ve nihayet fırtına kopuyor:

Birden
-bire
kayalardan dökülür
gökten yağar
yerden biter gibi
bu toprağın verdiği en son eser gibi
Bedreddin yiğitleri şehzade ordusunun karşısına
çıktılar.

Bir an için savaşın kargaşasını elyazmasının kısa bir cümlesi kesiyor: "Mübalağa cenk olundu." İki nokta arasında, tecrit edilmiş gibi duran bu cümle, kuvvetlerin birbirine denk geldikleri anı canlandırıyor. Bu anda hangi tarafın yeneceği henüz belli değildir. Sonra da kahramanca melodi insanın ta ruhuna kadar işleyen, içini ürperten bir noktaya kadar yükseliyor, yükseliyor ve yavaş yavaş iniyor, kuvvetini kaybetmiş gibi kopuyor. Destanda matem marşı ritimleri beliriyor:

Yenildiler.
Yenenler, yenilenlerin
dikişsiz, ak gömleğinde sildiler
kılıçlarının kanını.

Ve hep beraber söylenen bir türkü gibi
hep beraber kardeş elleriyle işlenen toprak
Edirne sarayında damızlanmış atların
eşildi nallarıyla.

Bu matem melodisine Nâzım Hikmet'in sesi karışıyor. Şair, kahramanlarının yenilmesinin tarihsel, sosyal, ekonomik şartların zaruri neticesi olduğunu biliyor. Biliyor, fakat yüreği bu dilden anlamıyor pek. Ve teker teker bir an içinde "omuzlarında dilim dilim kırbaç izleri, yüzleri kan içinde, geçer çıplak ayaklarıyla yüreğime basarak geçer Aydın ellerinden Karaburun mağlupları".

Bedreddin'in isyanı bastırılmıştır. Hainler kendilerini ele veriyorlar ve Bedreddin idam ediliyor. Türkiye'nin üstüne yine karanlık bir tarih devresi çöküyor.

Derken hücre yavaş yavaş aydınlanıyor. Parmaklığın ötesinde ona Bedreddin'in dervişlerinden birinin gölgesi gibi görünen şey, meğerse hücresinde yatan hapishane arkadaşı tornacı Şefik'in gömleği imiş, Şefik onu yıkamış ve kuruması için oraya asmıştı akşamdan.

Destan, Ahmet'in hikayesi ile bitiyor. Bir köylü olan Ahmet, şairin o gece Bedreddin'le yaptığı yolculuğu öğrenince Bulgaristan'da hâlâ şeyhin müritlerinin bulunduğunu ve Deliorman'da duyduğu efsaneyi anlatıyor:

— İsa Peygamberin ölüsü etiyle, kemiğiyle, sakalıyla dirilecekmiş diyorlar. Bu yalandır. Bedreddin'in ölüsü kemiksiz, sakalsız, bıyıksız, gözün bakışı, dilin sözü, göğsün soluğu gibi dirilecek. Bunu bilirim işte. Biz Bedreddin kuluyuz, ahrete, kıyamete inanmayız ki, dağılan, fena bulan bedenin yine bir araya toplanıp dirileceğine inanalım. Bedreddin yine gelecek diyorsak, sözü, bakışı, soluğu bizim aramızdan çıkıp gelecektir, diyoruz.

Destana çalışırken Nâzım acele ediyordu, içini dökmek için bu destanın en son fırsat olacağını biliyormuş gibi... Taslağın her teferruatını sonuna kadar destana geçirememiştir. Fakat buna rağmen, *Bedreddin destanı* şairin mükemmelleşme yolunda katettiği en yüksek zirvelerden biri olmuştur. *Benerci kendini niçin öldürdü?* romanında, okuru tükenmemiş kuvvetlerin coşması hayrete düşürüyorsa, Şeyh Bedreddin Destanı her okuyanı, düşüncelerin büyük bir olgunlukla sonuna kadar düşünülmüş, her satırın ince bir nakışla işlenmiş olması ile cezbediyor.

Bu destanda şair hem klasik aruza, hem halk türkülerine has olan hecelere, hem serbest vezne, hem kafiyeli-kafiyesiz vezne ne derece hakim olduğunu gösteriyor.

Ana baba için her çocuğu aynı derecede kıymetlidir. Fakat Nâzım Hikmet'in en son gününe kadar en çok sevdiği eseri, bu eserdi. 1951 senesinde Türkiye'den kaçtığı zaman, dünyanın her ülkesinden insanlar, yüzlerce, binlerce telgrafla kurtuluşunu kutluyorlardı. Fakat bütün tebrikler arasında Nâzım'ın sonradan itiraf ettiği gibi, onu en çok duygulandıranı, Moskova'dan gelen ve "*Bedreddin Destanı*'nın okurları" imzasını taşıyan telgraf olmuştur.

Şeyh Bedreddin Destanı düşmanlarına bile, Nâzım Hikmet'in kişiliğinde memleketin milli şairini bulduğunu ispat etmiştir. Belki de bunun için, *Bedreddin Destanı*, şair hayatta iken memleketinden çıkan en son kitabı olmuştu!

4. Kitap
Ölüm ve Diriliş

Ayrılık yaklaşıyor her gün biraz daha
Güzelim dünya elveda
Ve merhaba
Kainat...

8. Bölüm

Bu bölümde Bursa Cezaevi mahkumu Askeri Mahkeme'de yargılanıyor ve kurşuna dizilmek üzere bir geminin güvertesine çıkarılıyor.

Gece. Avludaki kavak ağaçları yapraklarını dökmüş. Rüzgar dindi. Fakat ağaç dallarının gölgeleri, parmaklık gölgesine karışarak henüz beyaz tavanda oynaşmaya devam ediyor ve bıkkınlık derecesine kadar bakılmış, incelenmiş olan beyaz tavan badanasındaki iki sarı leke acayip şekiller alıyor: Kurt gölgesine benziyor, Mefisto'nun profili haline geliyor, sonra mehtapta kıvrılıp uyuyan bir tavşana benzemeye başlıyor.

Toprağın altındaki gizli değişmelerin zincirleme olayları gelişip sona ermiş; nerede ise güz mevsimi başlayacak. Uludağ'a kar yağdı. Yaylalarda ayılar, kış uykusuna hazırlanırken herhalde yumuşak, çürük kestane yaprakları içine iyice sarınarak gizleniyorlar. Hapishane de uyuyor. O ise hâlâ tavana bakıyor. Çiviye başucunda asılı saat ikiyi göstermekte.

Bitmemiş mektup bekliyor daktilo makinesinde:

Acayip bir yalnızlık içindeyim. Mutlak ve tam bir yalnızlık değil. Mutlak ve tam yalnızlık elbette ki çok daha korkunç bir şey olacak.

Mutlak ve tam esirlik gibi bir şey. Yahut, mutlak ve tam körlük ayarında bir nesne. Ben yarım bir yalnızlık içindeyim. Bir tarafım, böceklerinden yıldızlarına kadar kainatın kalabalığını ve dünyanın dört bucağında kaynaşan insanları burnunun dibinde hissediyor, onlarla beraberim. Onların içinde... Bir tarafım ise yapayalnız. Öylesine yalnız ki, bunu, bu hissi ömrümde ilk defa duyuyorum. Kederden boğuluyorum bazen. Bir tarafım boğuluyor. Bir tarafım gama boğuluyor. Bunu, bu yalnızlık duygusunu, bu kahrolası kederi yenmem lazım. Bunun için de tek bir çare var: Bundan böyle şahsi hayatının olmayacağını -zaten şimdiye kadar kendim için ne kadar az yaşadım, şikayet etmiyorum, ters anlama!- Evet, kendime ait bir hayatım olamayacağını, şimdiye kadarki ölçüde olsun olamayacağını kabul etmek. Bunu gerçekleştirmek...

Bitiremedi. Ranzaya uzandı ve en az iki saatten beri parmaklıklar ve ağaç dalları gölgelerinin, Karagöz oyununda gibi acayip ve kasvetli bir oyun oynarcasına oynaştıkları tavana bakıyor. Yalnız tabiatta değil, insan içinde de görünmez, kapalı bir iş olup bitiyor, kapalı kalan bir takım değişmeler zinciri gelişiyor ve zahiren hiçbir şey olmamış gibi yaşayan bir anda, durup dururken bir şeyler oluyor... Şimdi neredeyse on ikinci hapishane senesinin kışı basacak. Dünya on iki defa güneşin etrafında döndü, dünya için bu sadece bir anda, on iki kalp vuruşu gibi. Fakat, polis arabasına bindirilip trenle Ankara'ya gönderildiği o kış gecesi ana rahmine düşen çocuklar artık okula gidiyorlar. O günlerde titrek ayaklarında durmayı öğrenen küçük taylar artık birer lagar beygir oldular. Katil Osman ceza müddetini doldurmuş, vergi ödemediğinden bir daha hapse düşmüş tekrar çıkmış, şimdi de evlenip baba olduğunu yazıyor. Üvey oğlu Mehmet Fuat liseyi bitirmiş, yazar olmuş. Bir senedir karısı Piraye buraya gelmiyor. Korkunç harp bitmiş, faşizm dağılmış. Milyonlarca ölü, filiz verecek çekirdekler gibi toprağa gömüldü. Dünya demirlerini almış sefere çıkıyor. Yeni ümitler belirdi. Yeni savaşlar başladı: Çin'de, Yunanistan'da. Nâzım ise, buzlukta olmuş bir meyve gibi, hâlâ bu duvarlar arasındadır. İşte, bugün bir şeyler oldu. Bugün o, artık demirlemiş kasvet ve hüzün yüklü bir gemi değildir, denizin

dibinde bir taş sanki... Bir kabusta gibi, denizin yüzeyini ve sessiz, erişilmez uzaklarda seyreden gemilerin diplerini görüyor.

Evet, Piraye'yi görmeyeli bir sene olmuş. Mahkeme kararı okunduktan sonra, ona artık serbest olduğunu yazmıştı. Kendisi gibi, bir hiç yüzünden mahkum edildiği gibi, Piraye de on beş sene sürecek bir yalnızlığa mahkum edilemezdi, buna hakkı yoktu. Piraye de ona cevap vermişti: "Neler düşünmüşsün! Sen nereye gidersen, ben de geleceğim. Orada dikiş diker, hayatımı kazanırım. Sana bakarım. Şimdiye kadar sen bana baktın, biraz da ben sana bakarım." Fakat herşey başka türlü oldu. Şimdi, bu anda çıkıp gelse, artık sevinmeyecek. "Biz yine yıllarca görüşemeyeceğiz. Alnımdaki kırışıklar gözlerimin altına inecek, sonra dudaklarıma daha aşağılara. Ben ihtiyarlayacağım. Ve sana kavuşacağım zaman bana merhametle bakacaksın!..."

Ayrılma teklifini reddettiği zaman ne kadar mutluydu! Bahardı. O da Harp Okulu öğrencileri ile -ne mükemmel çocuklar!- Ankara Askeri Hapishanesi'nde yatıyordu. Piraye'nin mektubunu okumadı, yuttu. Kendini daha fazla tutamazdı. Mektubu çocuklara okudu. Piraye ile nasıl iftihar ediyordu! Hakkı da vardı: Piraye ona en korkunç, en zor günlerinde sabır ve metanet telkin ediyordu. O zaman Nâzım şöyle düşünüyordu: "On beş sene değilse de, yedi sene dayanacağım..." Çocuklar muazzam bir ziyafet hazırladılar, bu mutlu günü kutlamak için koyu, nefis bir de kahve pişirdiler...

Yedi sene değil, on iki seneye dayanabilmişti Nâzım. Fakat bugün işte, Piraye'ye hak vermemeliymiş, boşanma meselesinde ısrar etmeliymiş diye düşünüyor. O günkü sevinci büyük bir hodbinlik gibi geliyor bugün ona.

Fakat kabahat ne onda, ne karısında; sadece zamanda idi. Hangi insan şuurla değil de, bütün varlığı ile, şu gizli değişmelerin zinciri kapandığı zaman ne olacağını, yani on iki sene sonra başına nelerin geleceğini tasavvur edebilir?

Bugün bu zincir hakikaten kapanmış. Ve o güne kadar henüz böy-

le bir kesinlikle hissetmediği yalnızlığı, belki de hastalığı -karaciğer ağrılarına bir de kalp sancıları eklenmişti- ona ne uykuya dalmak, ne de şu harfleri çıkmayan yazı makinesinin başına oturmak imkanını veriyor. Tavandaki gölge oyunlarını seyrederken, gözlerinin önünde on iki senelik eski hatıralar öyle hırpalayıcı bir kesinlikle canlanıyor ki; sanki bir sinema operatörü bu sahneleri gizli bir kamera ile filme almış da bu hissiz, merhametsiz dokümanter filmi şimdi sabaha kadar gösteriyor Nâzım'a...

Ankara'daki ilk sorgusunda ona ilk sorulan sualler: "Size nasıl bir subay gelmişti? Onu nereden tanıyorsunuz? Ne konuştunuz?" Subay mı? Evet, öyle imiş...

Sonbaharda, galiba Eylül ayında Piraye ile Beyoğlu'nda bir sinemaya gitmişlerdi. Subay üniforması taşıyan bir genç yaklaşmıştı seanstan sonra yanlarına. Şiir sevdiğini söylemişti. Fakat bu gibi şiir meraklılarını çok görmüştü Nâzım. Terbiyeli bir şekilde genci başından savmış ve evine döner dönmez müthiş bir öfke içinde emniyet müdürlüğüne telefon etmişti:

— Şu takibatınızı ne zaman keseceksiniz? Ben hayatımı kazanmak için çalışıyorum, ekmek parasını güç bela kazanıyorum, siz ise durmadan adamlarınızı gönderiyorsunuz, hem de askeri üniforma giymiş kimseleri?

— Affedersiniz, üniformalı mı dediniz? Böyle bir şey duymadık. Merak etmeyiniz, işin iç yüzünü anlayacağız. İsmi ne imiş? Kimmiş bu böyle?

— Sormadım! Nâzım ahizeyi çatalma attı.

Aradan iki ay geçmişti. Bir akşam Piraye ile bir yerden evlerine dönmüşlerdi, bir de ne görsünler: Aynı delikanlı! Kaynanası almış içeri. Bir pusula bırakacakmış diye. Delikanlının iki sorusu varmış: Engels'in *Ludwig Feuerbach* ve *Alman Klasik Felsefesinin Sonu* adlı kitabında filanca yer nasıl anlaşılır ve Türkiye'nin durumu ne olacak?

— Size bir şey söyleyim mi, oğlum, peşimizde dolaşma, felaketten başka bir şey elde edemezsin. Okumak isterseniz, dilediğinizi okuyunuz, önce Atatürk'ün prensiplerini öğrenin, demokrasinin ne olduğunu anlayın, bunu başkalarına anlatın. Haydi, güle güle...

Delikanlının *Ludwig Feuerbach*'ı okuması her ne kadar tuhafsa da -polis henüz kitap okumayı aklından bile geçirmiyordu- şüphe etmek gene de en doğru tavırdır.

Delikanlı gittikten sonra, Nâzım kaynanasına öfkelenmişti. Fakat Piraye araya girdi:

— Baksana, Nâzım! Çocuğa oturacak bir yer bile göstermedin! Ayıp, ne de olsa bir misafir sayılır.

— Allah aşkına bu nezaketinizi bir yana bırakınız! Bu gibi tipleri evin eşiğinden içeri sokmayınız! Sonra her türlü bela başımıza gelebilir!

Nâzım'ın dediği oldu...

Bir tek sorguya çekilme. Arkasından yetmiş altı gün Ankara Askeri Hapishanesi'nde bekleme. Dört duvar, tavanın altında bir pencere, tahta ranza, sandalye, teneke... Zaten başka bir şey sığmazdı ki. Değişecek çamaşır yok -nasıl getirdilerse- o kılıkta yat bakalım, bekle. Yetmiş altı sabah, gün, akşam. Yetmiş altı gece. Bir tek insan yüzü görme gardiyandan başka. Bir tek insan sesi işitme (gardiyanlar bile susuyorlar, dilsizmiş gibi.). Konuşmaları yasak onunla. Yalnızlıktan nefret ettiğini biliyorlar mı ne!

Delirmemek... Hiç değilse, suçu neymiş, bildirseler! Nasıl olur da insan durup dururken yetmiş altı gün boyunca tutuklu kalır? Nâzım'm on iki senaryo için bir kontratı var, Mart ayında teslim edilecek. Hareket gazetesindeki romanı da yarıda kaldı. Topunu şeytan götürsün! Ya Piraye ile çocukları neyle geçinecekler? Er geç meydana çıkacak suçsuz olduğu. Piraye'nin mektupları olmasaydı, aklını kaçıracaktı. O da kim bilir, mektuplarını saklamış mı, yakmış mı?

Piraye Hanım Nâzım Hikmet'in mektuplarını muhafaza etmiştir.

28 Ocak 1938, Cuma

Canım karıcığım,

Sıhhatim iyi. Seni dehşetli göresim geldi. Herhalde suçsuzluğum er geç meydana çıkacak ve sizlere kavuşacağım. Biricik endişem sensin. Üzülme. Kabilse bana para gönder. Sağlığınızı haber ver. Hasretin ateş gibi bağrımdadır. Adresim: Merkez Komutanlığı Cezaevi. Mevkuf Nâzım Hikmet. Ankara.

19 Şubat 1938, Cumartesi, Ankara

...Resimleriniz kalbimin üstünde. İkide bir çıkarıp bakıyorum. Ne olur, karıcığım, bana daha uzun mektup yaz. Senden ne kadar çok şey istiyorum, değil mi? Ne yapayım, senden başka kimsem yok. Bu seferki felaket beni çok sarstı. Ve bu sarsıntının ilk verimi sana delice aşık olduğumu bütün çıplaklığı ile anlamam oldu. Eğer bu badireden kurtulabilirsem seni ve çocukları alıp herkesten uzak, İstanbul'un ıssız bir tarafına çekileceğim ve geri kalan ömrümü yalnız sana ve edebiyata hasredeceğim. Daima senin yanında olmak, senin sesini duyarak okuyup yazmak ve günün birinde senin yanı başında ölmek. İşte uzun ve sessiz gecelerimde hep bu hayatın hayalini görüyorum.

1 Mart 1938, Ankara

...İşte sana muhayyel suç hakkında bütün bildiklerimi yazdım. Bu nasıl, ne biçim suçtur, anlayamıyorum. Fakat iş anlaşılır herhalde ve men-i mahkeme kararı almasam bile, mahkemede herhalde beraat ederim.

...Bir kere şu felaketten kurtulayım, seni dünyanın en bahtiyar kadını yapmak için elimden geleni büyük bir saadetle yapacağım. Seni mesut etmek, seni hep güler yüzlü görmek öyle bir sonsuz sevinç olacak ki benim için. Seni şimdiye kadar çok üzdüm. Sen müşahhas bir saadet kaynağı olarak benim yanı başımdayken ben zaman zaman bunu göremeyecek kadar kör oldum. Bütün hırçınlıklarım, haksızlıklarım, kavgalarım için senden af diliyorum. Ve böyle bir günde beni affedeceğine, beni yeni doğmuş bir çocuk gibi tertemiz ve günahsız kabul edeceğine eminim.

5.3.1938

Nâzım'cığım!

Üzülme. Sen orada sıkıldıkça biz burada daha çok azap çekiyoruz.

...Beni şimdiye kadar hiç üzmedin, böyle kötü şeyler düşünme. Güler yüzlü olur muyum bilmem ama, senin yanında her zaman dünyanın en bahtiyar kadını idim, öyle de kalacağım. Kocasından, on sene sonra, atıldığı hapisten hâlâ aşk mektupları alan kadının bahtiyar olmaması için ancak deli olması lazım. Sen en güzel senelerini bana verdin, en güzel aşk şiirlerini bana yazdın, en kuvvetli yazılarını benim yanımda yazdın, bütün eserlerinde benden bir parça var. Yüzündeki birkaç çizgi de benim yüzümden olmadı mı, Nâzım?

...On lira ile ayakkabıları gönderiyorum.

8 Mart 1938, Salı

Karıcığım, bugün ellinci ayrılık günü. Dışarıda kış yeniden başladı. Gökyüzü kurşun gibi ağır. Ben içeride tek başıma oturduğum odada senin mektubunu okudum, bir daha, bir daha okudum ve şimdi sana şunları yazarken gözüm yine senin mektubunda. Ömrümde bu kadar hazin, böyle kederli fakat bu kadar dinlendirici, kuvvetli ve ferah yazı okumadım. Dehşetli mahzunum ve inanılmayacak kadar içim ferah. Ferahlıkla kederin bir insan yüreğinde böyle birleşebileceklerine ihtimal vermezdim. Bu elli gün, bu bütün insanlardan, insan sesinden ve insan yüzünden uzak, tek başıma geçen elli gün beni yeni bir dünyaya soktu. Kendi kendimi dinledim, yalnız kendi yüzümü, yalnız kendi sesimi gördüm ve duydum. Kendimde yalnız sen varsın. Yüzüm yalnız senin yüzüne benziyor. Ve ben sensiz, boş bir kalıbım. Velhasıl dehşetli mahzun ve dehşetli ferahım karıcığım.

14 Mart 1938, Ankara

Karıcığım, Cuma günü iddianameyi aldım. Bugün Pazartesi. Yarın 15 Mart Salı günü mahkemeye çıkıyorum. İddianameyi okudum ve şaş-

tım. Bir insanın böyle deliller (?!) ile mahkemeye sevk edilebileceğini ummazdım. Fakat ne yalan söyleyeyim, kör kör parmağım gözüne kadar aşikar bir suçsuzluk şeraitinde, bu kadar delilsiz bir davada adaletin herhalde tecelli edeceğine, beraat eyleyeceğime emin bulunmakla beraber; neden 56 gün yattığıma ve mahkeme bitinceye kadar da yatacağıma ve neden men-i mahkeme kararı almayıp mahkemeye sevk edildiğime akıl erdiremediğim için ara sıra kötü kötü düşünüyorum.

Ne yapalım? Haydi hayırlısı diyelim, karıcığım sevgilim, bir tanem. Küçüklü büyüklü herkese hasret ve selam...

Kendisine iddianame verildikten bir gün sonra ilk defa hapishane avlusuna açık havaya çıkarttılar. Güneşten, dipsiz, masmavi bahar gökyüzünden, ümitten adeta sarhoş olmuştu.

Bugün pazar.
Bugün beni ilk defa güneşe çıkardılar.
Ve ben ömrümde ilk defa gökyüzünün bu kadar
benden uzak
bu kadar mavi bu kadar geniş olduğuna şaşarak
kımıldamadan durdum.
Sonra saygıyla toprağa oturdum,
dayadım sırtımı duvara.
Bu anda ne düşmek dalgalara,
bu anda ne kavga, ne hürriyet, ne karım.
Toprak, güneş ve ben...
Bahtiyarım...

Bu arada da Ankara'nın öbür ucunda, Ankara Harp Okulu'nun

komutanlık binasında kapatılmış, kimsenin tanımadığı çocuklar, ranzalarında otururken, son defa hafızalarını yokluyorlardı. Yirmi bir kişiydiler. Onsekiz-yirmi yaşmda Harp Okulu öğrencileri. Onlara askeri bir ayaklanma suçu isnat ediliyordu. Bunun bir anlaşmazlık sonucu olduğundan emindiler. Belki disipline aykırı hareket etmişlerdi, olabilir, fakat kanunları hiçbir zaman çiğnememişlerdi: Türkiye için her an hayatlarını vermeye hazır olan bu çocukların, Cumhuriyet kanunlarına karşı büyük saygısı vardı. Acaba ananeyi mi bozmuşlar!!? nkara Harp Okulu'nda sadece iktidar partisinin *Ulus* Gazetesi okunuyordu, bu bile bir serbestlik sayılıyordu; onlar ise Goethe, Gonçarov, Turgenyev'i, Gorki'yi okumak, felsefe ve tarih kitaplarını incelemek, Türk şairleri Yahya Kemal, Mehmet kif, Sabahattin Ali'nin şiirlerini ezberlemek cüretinde bulunmuşlar. Fakat bu bir devlet suçu mudur? İçlerinden dört tanesi. *Taranta Babu'ya Mektupları* ve *Şeyh Bedreddin Destanı*'nı okuduktan sonra, bunları yazan şairin, Türkiye'nin en büyük şairi olduğuna inanmış: Bu mu ayaklanma?

Çocuklardan biri, Ömer Deniz, İstanbul'a izinli gittiğinde İpek Sineması'nın fuayesinde Nâzım Hikmet'i görmüş, sonradan arkadaşlarına şairi bizzat tanıdım diye caka satmak için, yanına gidip konuşmak istemiş. İki sene sonra bir bayram günü Ömer izin almadan İstanbul'a kaçmış, orada sevgilisi ile buluşmak istemiş. rkadaşlarını hayrete düşürüp kıskandırmak için Nâzım'm evine uğramış. Nâzım onu az kalsın dövüp kapı dışarı edecekmiş. Şimdi de Nâzım Hikmet'in onlara "direktif" verdiğini iddia ediyorlar!

Hatta dosyalarına aralarından en yaşlısının bir telgrafını da eklediler (Bu öğrenci yirmi altının içinde idi, adı da Sadi Alkılıç.). " nama nasıl bağlıysam Hikmet'e de öyle bağlıyım" diye bir telgraf çekmişti. Zavallı Sadi ister istemez, karısının isminin Hikmet olduğunu itirafa mecbur kalmıştı. Kanuna karşı gelmiş (Öğrenciler evlenemez.). Şimdi iki çocuğu var, herhalde okuldan kovacaklar kendisini. Buna hazır.

Yapılan tahkikat, söylediklerinin doğruluğunu ispat etmişti. Ama fayda vermedi.

Sadi Alkılıç sonradan hakikaten sosyalist olmuştur. Bunda bu davanın mühim bir rolü vardı. 1963 senesinde bir gazete makalesi için Sadi altı sene hapis cezası yiyecekti. Sağcı gazeteler eski hikayeyi depreştirecektir:

"Vay... Daha 1938 yılında Hikmet'i sevdiğine yemin eden bir telgraf göndermişti İstanbul'a." Sadi de onlara: "Sosyalist fikirlerim için hapishaneye atılmamla iftihar ediyorum" diyecek.

Fakat şimdi, 1938 senesinde ne Sadi, ne de arkadaşları, sosyalizmin ne olduğunu bilmiyor. Onlara açık sözlü olup yalan söylememeyi, vatanını hayattan çok sevmeyi öğreten kumandan ağabeylerine inanıyorlar: Bütün bu anlaşmazlıkların kısa zamanda çözüleceğinden emindiler.

Sabahın erken saatlerinde, güneş doğmadan, boş bir araziye çıkarıyorlar hepsini teker teker. Bir manga asker önüne diziyorlar. Askerler tüfeklerini omuzlarına dayayıp, neredeyse ateş edeceklermiş gibi nişan alıyor... Sonra da tekrar, sorgu hakimi Şerif Budak tarafından sorguya çekiliyorlar. Mahkemede Şerif Budak savcıdır. Subay apoletleri taşıyan bu adam; arkadaşlarına iftira etmeleri, sahte bir ihbarı imza etmelerine karşılık, çocuklara af vaadinde bulunuyor.

Saf, temiz, hile nedir bilmeyen çocuklar, teslim olmayacaktır.

Yalnız caka satma hevesi yüzünden başlarına bu felaketi getiren Ömer Deniz bir an için ne yapacağını şaşırıyor. Bir de Balık dedikleri bir çocuk, arkadaşlarının aralarında konuştuklarını ihbar etmeye razı oluyor.

Fakat Balık'ın suçu yüzüne vuruluyor. Ve bu olay büsbütün azim veriyor çocuklara. O yaştaki erkek çocukları tehlikeli bir millettir.

Bir alçaklığa karşılık, özgürlük vaat etmek, bir çocuğun elinden insanlık gururunu alıp arkadaşlarını ispiyonlamaya zorlamak... Bütün bunlar niye? Sadece hakikati öğrenmek istedikleri, kitap okuduk-

ları, hayatı anlamak istedikleri için. Böyle ise, versinler diledikleri cezayı; isterlerse kurşuna dizsinler! Sonuna kadar dayanacaklardır. İnsan olarak ölmek istiyorlar. Emri verenler, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Mareşal Fevzi Çakmak'tı: Bu suretle Alman Erkanı Harbiyesi'nin itimadını kazanmak istiyorlardı. Bunu Nâzım Hikmet de bilmiyordu o zamanlar.

...Duruşmalar sırasındaki bir arada, okulun en cesur en yakışıklı subayı olan, mahkeme üyesi binbaşı Fuat Bey öğrencilerden birine yaklaştı. Çok kederliydi, fakat saklamaya çalışıyordu:

— İşin içinde bir şey yok, biliyorum, çocuklar, dedi. Ama siz hazır olun, ne yapalım, yukarıdan geliyor emir, size ceza verilecek.

— Sağ olun, Binbaşım!

Duruşmalar okul binasında yapılıyordu. Önde bir sıra sandalye vardı, bunların arkasında ders sıraları dizilmişti sanıklar için. Harp Okulu öğrencilerinden başka siviller de vardı sanıklar arasında: Devlet Demiryolları'nda çalışan bir memur, bir gazete bayi, bir sağlık memuru, bir lise öğrencisi ve bir askeri fabrika işçisi... Sanıkların önlerinde ve arkalarında duran subayların tabanca kılıfları açıktı. Süngülü askerler diziliydi kapıda. Duruşmalar gizli olacaktı.

Bütün sanıklar yerlerine yerleştikten sonra Nâzım'ı içeri aldılar. Sıralarda bir kıpırdama, bir gürültü oldu. Ömer Deniz'den başka aralarından hiç biri Nâzım Hikmet'i o ana kadar görmemişti. Ancak fotoğraflardan tanıyorlardı onu. Ve çok merak ediyor, iyice görmek istiyorlardı.

Kısa bir an için durdu (uzun boylu, yakışıklı, otuz altı yaşlarında.). Sırtında yıllanmış palto, elinde geniş kenarlı fötr şapkası vardı.

Sonra sık adımlarla onlara yaklaştı, hepsini ayrı ayrı selamladı başıyla, gözlerini, ışıl ışıl gülümseyerek hepsinin üzerinde gezdirdi ve en öndeki iskemleye oturdu.

Sırtını sandalyenin arkasına dayadı. Yumuşak kestane bıyıklarını parmakları arasında ezmeye başladı.

Sonra avukatlar geldiler, sanıkların sağında yerlerini aldılar. Arkadan mahkeme heyeti. Beş kişiler. Aralarından sadece bir kişi hakiki hukukçu. Ötekiler, heyet başkanı dahil olmak üzere okul subayları. Savcı, ilk tahkikatı yapan Şerif Budak.

Hakimler yerlerine oturur oturmaz, pencereden, avluda çalınan paydos borusu duyuldu. Yüzlerce öğrenci avluya çıktı. Sonra uğultudan duvarlar sarsıldı:

"Yuuuh!... Yuuuh! Yuuuh!"

Sanıklar ayağa fırladılar. Nâzım herkesten daha çabuk kendine geldi:

— Bu ne böyle? Mani olun lütfen! Tuhaf şey!

Öğrenciler "vatan hainlerine" karşı duydukları nefreti böylece açığa vurmak istemiş meğer!

Savcı durumdan çok memnun görünüyor. Heyet başkanının izni ile vazistasları indirtti. Gürültü kesildi...

İddianameye göre Ankara Harp Okulu öğrencilerinden sanık Ömer Deniz, Abdülkadir Meriçboyu, Orhan Alkaya ve Necati Çelik, gizli bir grup kurmuşlar. Okul dışında toplantılar yaparak, gruplarına demiryolu memuru Mustafa Erkin'i, onun vasıtası ile de öteki sanıkları dahil etmişler. Tanıdıkları bir gazete bayi vasıtası ile bazı yazıları tedarik edip yaymaya başlamışlar. Okulda kurulan bu teşkilat büyüyerek memlekette buna benzer teşkilatlarla irtibat kurmaya çalışıyormuş. Toplantılarda konuşmaların konusu, milli işçi-köylü idaresinin kurulması imiş. Ömer Deniz vasıtasıyla bu grup, ünlü komünist Nâzım Hikmet'le irtibat kurmuş ve ondan Ordu'da komünizmin yayılması için yapılacak şeyler hakkında direktifler alıyormuş, fakat şükür, bu grup dağıtılabilmiş. Dağıtılmasaymış, grup mensupları Ordu'ya subay olarak katıldıkları zaman bütün Türk Ordusu'nda bir şebeke kuracak ve günün birinde idareyi ellerine geçirmek için muhakkak surette bir ayaklanma tertip edeceklermiş. İddianamesinin en göze çarpan tarafı, bütün cümlelerin "...mış" ile sona erme-

siydi.

İddianame okunduktan sonra sanıkların sorgusuna geçildi. Nâzım Hikmet salonda hazır bulunan sanıklardan, Ömer Deniz hariç, hiç kimseyi tanımadığını anlattı. Ona da hiçbir direktif vermiş değildi, yoksa bizzat kendisi Emniyet Müdürlüğüne telefon etmezdi.

Ömer'in ilk sorgusundaki ifadesi okunuyor: "Nâzım da bana dedi ki... Türkiye'ye en büyük tehlike faşizmden gelir... Başınızı şimdiden ateşe atmayınız. Yazık olur. Siz ileride ordunun kuvvetli elemanı... Orduya girince, köylü neferlere evvela cumhuriyeti ve sonra komünizmi telkin ediniz..."

Nâzım birdenbire ayağa fırlıyor:

— Ben böyle bir şey söylemedim! Hakim:

— Otur, otur! diyor.

Heyet başkanı Ömer Deniz'e dönüyor:

— Söyle bakayım, bu ifade senin mi?

Şimdi bütün gözler bu orta boylu, siyah saçlı, keskin yüz hatlı gence bakıyor. Kalkıyor genç, başını öne eğiyor ve sessizlikte kelimelere teker teker ifade vererek:

— Nâzım Hikmet bana asla böyle şeyler söylemedi! diyor.

— İnkar ediyorsun demek?

— Evet...

— Ne diye böyle söyledin peki sorguda?

— Bana baskı yapıldı, ondan...

Nâzım hakimlerin yüzlerini tamamıyla unutmuştu. Halbuki kaç gün arka arkaya saatlerce bu yüzlere bakmıştı. Her nedense yalnız çok uzun çok ince bir burun kalmıştı aklında. Hakimlerin tek derdi, azametli görünmek, korku telkin etmekti. Fakat korku telkin edecek tarafları yoktu. Başkan'ın yanında oturan kimsenin uzun, ince burnu durmadan Nâzım tarafına çevrili idi. Bu yazar müsveddesinin lafla-

rını dinlemek zorunda kaldığına çok içerlemiş görünüyordu burnun sahibi. Öfke ve azap içinde, elindeki tespihi çekiyordu durmadan.

Nâzım duruşmayı takip ederken, ikide bir elini bıyığına getirip, bıyığını okşuyordu; hiç düşünmeden, mihaniki bir hareketle yapıyordu bunu. Uzun burnun sahibi nihayet patladı:

— Bu herif mahkemenin karşısında boyuna bıyıklarıyla oynuyor, ne biçim adam bu? Yiğitliğini mi gösteriyor bize? Bu mahkeme üyelerine bir hakarettir, enıredin oynamasın, binbaşım!

Hakim:

— Oynama bıyıklarınla! dedi.

Nâzım tam karşılık verecekken, avukatının hep nazik davranması, mahkemeyi kızdırmaması ricasını hatırladı.

— Peki efendim, özür dilerim...

...Mahkeme kararı açıklanmadan önce, sanıklara son söz söyleme hakkı verilmişti. Nâzım söyleyeceğini söyledi. Sonra sustu.

Hakim, Nâzım'a:

— Hepsi bu kadar mı? diye sordu.

— Bir küçük nokta kaldı, efendim, dedi Nâzım. Bir küçük nokta. Onu da kısaca arz edeyim. Bir iki oturum önce, beyefendi - Nâzım'a yiyecekmiş gibi bakan uzun burun sahibine doğru bakarak- benim bıyıklarıma takıldılar. Hakları var, ama ben elimde olmayarak oynuyorum bıyıklarımla, huy haline geldi hücremde bu bana. Mahkemeye hakaret kastim yok katiyen. Ama bakıyorum, daha duruşmanın ilk gününden beri, beyefendi (tekrar uzun burunu göstererek) evet, ilk gününden beri beyefendi hep tespih çekiyorlar. Bir mahkemede bıyıkla oynamak hakaret sayılırsa, elbet tespih çekmek de hakaret sayılır.

Burunlu üye afalladı, tespihini bir elinden öteki eline aldı, tekrar öbür eline geçirdi ve yüzü kıpkırmızı, aceleyle yan cebine soktu.

Nâzım kahkaha ile güldü. Sonra hemen sustu. Ne tuhaf bir gülüştü bu böyle, kendisinin değilmiş gibi... Sanki başka birisi gülüyor, o ise ranzaya uzanmış, kederli ve bir ölü gibi hareketsiz tavana bakıyormuş. Saate baktı. Gecenin üçü. Dışarıyı dinledi.

Duvarın arkasındaki fener sallanarak hafif hafif gıcırdıyor. Şehirde, uzak bir yerde bir horoz öttü. Galiba bitişik koğuşlarda kimse uyanmamış, yoksa millet yine korkacaktı. Bazen böyle halleri oluyor, rüyasında bağırıyor, bir türlü uyanamıyordu. Bu hal ilk defa Ankara Hapishanesi'nde gelmişti başına. Karar okunduktan sonra...

Nâzım Hikmet'ten başka dört Harp Okulu öğrencisi de çeşitli hapis cezasına çarpıldılar. Ötekileri delil yetersizliğinden veya suçu görülmediğinden serbest bıraktılar ama gizli bir emirle seciyesiz ilan edip, okuldan çıkardılar ve askerlik müddetini doldurmak üzere çavuş olarak orduya sevkettiler. Askerliklerinden sonra da gizli takip, idari sürgün, işsizlik ve sefalet bekliyordu kendilerini. Fakat bu dört öğrenci o zaman bunları henüz bilmiyor ve temyiz kararını beklerken, hiç değilse arkadaşlarının serbest bırakılmasına seviniyorlardı.

Gece yarısı bir bağırtıyla uyandılar. Uyku mahmurluğu ile olup biteni anlayamadılar ilk anda, ranzalarında doğruldular. Yine aynı bağırtı:

— Uyandırın beni, uyandırın!...

Ses boğuk ve çok derinden geliyordu.

— Nâzım'ın sesi!

Koğuşlar geceleri kapatılmıyordu. Çocuklar ok gibi odalarından fırladılar. Nâzım'ın hücresine koştular. Elektrik düğmesini çevirdiler.

Nâzım sırtüstü yatıyordu. Gözleri apaçıktı. Yorganı yere kaymıştı. Hepsi korku içinde bakıştılar.

— Ha? Ne oldu? Ne oldu?

— Ağabey, buradayız, hepimiz! Nen var?

(O zaman ona Bursa'daki gibi Baba değil, Ağabey diyorlardı).

Nâzım ağır ağır uyanıp kendine geliyordu. Beli ağrıyormuş; ağrı göğsüne, omzuna vuruyordu. Üstüne üç genç yüz eğilmişti.

— Bilmiyorum, çocuklar! Of, rahatsızım galiba... Bir sigara verin bana!

Çocuklar onu hafif doğrultup oturttular. Sırtını yastıklarla takviye ettiler. Su içirdiler. Sigarasını yaktılar.

— Şimdi hemen içme. Ağabey.

Çocukların gözlerinde sevgi ve endişe vardı. O da çocuklara güçlükle gülümsedi.

— Geçer, geçer... Bir şey değil! Hapishaneler beni böyle yaptı. Kanlı bir zanaatım var; şair olmak, kendi kalbini yemek demektir; hem kendin yiyeceksin, hem başkalarına yedireceksin.

Fakat bu ani rahatsızlığının, doktorların dediği gibi, angina pektoris olduğunu biliyordu.

O gece Ankara Hapishanesi'nde çocuklar gün ışıyıncaya kadar başından ayrılmadı. Harp okullarında bu derece mükemmel gençlerin olabileceğini hiç bilmiyordu o zamana kadar. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu çocuklar da gençlerin en iyileriydi.

Çocuklar okuldan hapishaneye nakledilir edilmez bu korkunç komünist asileri bizzat merkez komutanı görmeye gelmişti. Sertliği ile ün kazanmıştı komutan. Çocuk yüzlerini görünce şaşırdı:

— Allah, Allah dedi. Allah, Allah! Bunlar ne be! Çocuk bunlar. Hayretler içinde hapishane müdürüne baktı.

— Hay Allah! Nerede bunların hocaları?

— Öbür tarafta, efendim. Oraya aldık onu.

Hapishaneyi bir duvar ikiye bölüyordu. Bir kısmında subaylar öteki kısımda erler yatıyordu. Nâzım'ı ilk günler subaylar kısmında tuttular, öğrencilere de er bölümünde yer ayırdılar. Nâzım'la en ufak

bir temas teşebbüsünde çok ağır ceza verileceğini ihtar etmeyi de unutmamışlardı. Merkez komutanı emretti:

— Çağırın onu bana!

Öğrenciler hazır ol vaziyetinde, gözlerini generalden ayırmıyorlardı. Yüz hatları yumuşadı. O da merakla çocuklara bakıyordu.

Nâzım geldi, hemen başa geçti, askerce topuklarını çarparak:

— Buyurun efendim! Beni emretmişsiniz, dedi.

O zaman herkes, şairin ne de olsa Deniz Harp Okulu'ndan olduğunu hatırladı.

— Yahu, dedi merkez komutanı Nâzım'a. Kafana neler esti böyle? Bizim memleket nerede, komünizm nerede!. Bizde söker mi komünizm hiç? Bu çocukların hali ne olacak peki şimdi? Hem bak, dayın sana pufla gibi yatak göndermiş, oh, keka! Onlar da yerde, taş üstünde ot yataklarda yatıyorlar. Hani müsavat dediğin bu mudur? Bu müsavat ha?

— Haklısınız efendim, fakat biz sefalette değil, refahta müsavat istiyoruz. Gayemiz, müsavat, ot yataklardan kurtarmaktır!

Nâzım bunu der demez, merkez, komutanı bir kahkaha attı. Ağır iri ellerini göbeğine vura vura güldü.

— Oh, oh, oh! Aferin sana be! İşte bu hoşuma gitti. Akıllı adamsın. Yaşa be! Aklınla yaşa!

Sonra aniden gülmeyi kesti:

— Bu çocukların hayatları mahvoldu. Bunlar sivil hayatta ne yapacak şimdi? Sen bunlara hocalık et burada bari, bir şeyler öğret. Hayata atılınca bir şeyler becersin bu yavrucaklar...

General, hapishane müdürüne dönerek ekledi:

— Bu çocukları da subay tarafına alın. Orada onlara bir oda ayırın. Bunlar hep bir arada çalışsınlar orada.

Sonra da içini çeke çeke, başını sallaya sallaya uzaklaştı.

Dersler Fransızca'dan başladı.

Nâzım hemen ilk başta çocuklara:

— Grameri boş verelim! dedi. Ben Türkçe grameri de pek iyi bilmem zaten. Fakat müsaadenizle pek fena Türkçe yazmıyorum.

Ulus Meydanı'na yakın Hachette Kitapevi'nden Alphonse Daudet ile Maupassant'ın romanlarını sipariş ettiler. Nâzım'ın idaresinde fasıl fasıl tercüme etmeye başladılar.

Fransızca'dan sonra sıra ekonomi politik derslerine geliyordu.

Nâzım ranzada iyice yerleşip kuruluyordu, bir paket sigara da koyuyordu önüne. Sonra derslerine sermaye, mal, fiyat, zamla başlıyordu.

Akşamları kahve içiyor, şiir yazıyor, türküler söylüyorlardı. Bu profesör Nâzım Hikmet'in ilk üniversitesi. Sonra da on iki mahpusluk senesi boyunca nice, nice üniversitesi olacak!

Bir gün Nâzım öğrencilere tercüme etmeleri için bir şiir vermişti. Baudelaire'in *Balkon*'unu ezbere dikte etmişti onlara. Bolu'daki gece çalışmaları işine yaramıştı böylece. Abdülkadir'in tercümesi hepsinden iyi oluyordu. Bu gencin hayli kabiliyeti vardı. Onunla ayrıca meşgul olmaya başlamıştı Nâzım. Dışarıya çıkınca gazetede yayımlamayı düşündüğü romanını ona yazdırıyordu. Böylece bir tesadüf eseri olarak -fakat, eski bir Türk askerinin altın kalbi tesadüf müdür sadece?- bu öğrenci, Nâzım ustanın çıraklarının uzun listesinin başına geçti.

Nâzım'ın gözü önüne Harp Okulu öğrencisi üniformasını giymiş, zayıf bir vücut, hafif ayrık kulaklı bir baş geldi. Tabiat, yüz hatları üzerinde fazla durmamış yüz hatları dümdüz olan bir çocuktu o. Fakat görünüşte fazla ince olmayan bu çocuk nasıl da konuştu mahkemede?

— Ne var benim okuduğum kitaplarda? Siz ne okumamı istiyorsunuz? Ben gerçekleri öğrenmek istiyorum, gerçek hayatı! Halk

çocuğuyum ben! Babasız büyüdüm. Çocukluğum perişanlık içinde geçti. Tatillerde sepetçilik yaptım, kahveci çıraklığı yaptım, mahalle aralarında kurabiye sattım, karpuz sergilerinde çalıştım. Gelecek yılın kitap defter parasını çıkarayım diye. Mahallemizdeki zengin çocuklarının yaşayışlarını görüyordum. Biz kuru fasulyeyi çok zaman zor bulurduk. Ben askeri okula fukaralık yüzünden girdim. Fukara olmasaydık belki de doktor, mühendis okuluna girerdim. Ne okumamı istiyorsunuz benim? Halit Fahri'leri, Orhan Seyfi'leri, Yahya Kemal'leri mi? Elbette ki Gorki'yi okuyacağım. Nâzım Hikmet'i okuyacağım. Ama bunları okuyorum diye isyan filan mı düşünüyorum sanıyorsunuz? Askeri isyan nerede, ben nerede...? Bizim aklımızın ucundan geçmiş değil böyle şeyler. Bedava yedirdiğiniz yemekleri kursağımızdan çıkarmak istiyorsunuz, bakıyorum. Nedir bu dünyada zenginlik, fakirlik diye düşündük mü, hemen komünist deniyor. Ben zenginleri sevmiyorum. Komünistlik mi bu sizce? Soruyorum, komünistlik mi? Mahallemizde "yorgancılar" denen birileri vardı. Çok zengindiler. Komşumuzdular. Bir akşam bir tabak yemek gönderdiler bize. Koyduk yemeği sofraya. İlk lokma boğazımızda kaldı. Yemek ekşimişti.

Namussuzlar bizi hayvan mı sanıyorlardı fukarayız diye? İşte ben o günden beri hiç iyi gözle bakmıyorum zenginlere. Zenginleri sevmemek, fakirlere acımak, Nâzım'ı okumak ve sevmek, komünistlik mi? Eğer komünistlikse bu komünistim ben, işte! Ne yaparsanız yapın!

Hayır, bu çocukta yanılmamıştır. Seneler geçti ve işte Abdülkadir kendisi de üstad olmuş, güzel şiirler yazıyor, hatta bir kitap bile çıkarmayı başardı. Raşit de hayli zamandır kitap çıkarıyor. Altı ay, bir sene sonra Balaban dışarıya çıkacak ve bir bomba gibi patlayacaktır: Türk resim sanatında buna benzer bir ressam çıkmadı henüz... Zararı yok. Kendi şiirlerinden bir tek satır dünya yüzünü görmesin. O ölebilir, öğrencileri söylemek istediklerini onun yerine söyleyecektir. Zaten onu hayata başka hiçbir şey bağlamıyor. Ne aşk, ne çocuklar... Kendi çocuğu olmamış, üvey çocukları büyümüş. Sevdiklerine za-

ten felaketten başka bir şey getirmiyordu. En fazla annesi çekiyordu kahrını. Yakınlarda elli yaşını dolduracak; halbuki o annesine yardım edeceğine, annesi ona yardım ediyor hâlâ.

Gözleri gitgide körleşiyor, bir tek oğlu var dünyada, o da annesine destek olamıyor. Ya Piraye? Ne karısıdır, ne de duldur. On iki sene az-buz bir zaman değil. Tam on iki sene! Bir kadın için bu müddet erkeğe göre çok daha fazladır! Haklıdır, artık burada yapacak işi yok...

Annesi bu yakınlarda ona mektup yazmış, teyzesinin kızı Münevver'in Bursa'ya gelmesi için müsaade almaya uğraşıyormuş; onun hasta olduğunu duymuş da... Münevver... Nemli bir deniz rüzgarı çarptı yüzüne. Teyzesinin kızı... Kalamış'ta, ayaklarını karanlık gecenin içine daldırarak oturdukları ve iri, kocaman yıldızlara baktıkları, Boğaziçi'nden çıkan gemileri ve İstanbul'un ışıklı karınca yuvasını seyrettikleri zaman, on yedi yaşında idi Münevver... İnce profilini ve yarı açık sıcak dudaklarını hatırladı.

Bugünkü donuk zamanın içinde, korkunç, mezar gibi yalnızlığında bu duygu bir yankı gibi, bir an çırpındı. Ne iyi etmişim de o zaman onu reddetmeye kuvvet bulmuşum! Henüz hayatta iken, o. Münevver yirmi dört yaşında dul kalacaktı...

Doğru cevap vermişti evet: Gelmesini istemiyor, gelmeyi aklına bile getirmesin. Fakat Münevver şimdi otuz beş yaşında... Acaba?

Hayır, onu ihtiyar bir insan halinde görmesin: Bu canlı cenazeyi ne yapacak? Yeryüzünde hiç değilse bir tek insanın, hakkında iyi hatıraları kalsın. Yalnız o geceyi hatırlasın. Şimdi, artık her an ölebileceği şu sırada, hiçbir şey bağlamamalı hayata onu. On iki sene boşu boşuna geçmişti. Abdülkadir, Raşit, İbrahim, öğrencileri, aşk, şiirler... Bütün bunlar vardı hayatında. Artık ölebilirdi.

Konudan uzaklaşma

1958 senesinde kışın Moskova'daki apartmanında Nâzım Hikmet arkadaşlarına Türkçe şiirler okuyor. Gözlüğünün üstünden dinleyenlere bakıyor arada sırada: Şiirler nasıl bir etki yapıyor acaba üzerlerinde?

Sonra kitabı kapattı.

— Harikulade güzel, değil mi? Büyük Celaleddin Rumi ilk defa Türkçe konuştu, hem de nasıl konuştu! Tercümesini yapan öğrencimdir, biliyor muydunuz?

Kitabın kapağına baktım: "A. Kadir". Eski Ankara Harp Okulu öğrencisi Abdülkadir Meriçboyu bu isim altında edebiyat yoluna çıkmıştır. Nâzım'ın kendisine tercüme için verdiği Baudelaire'in Balkon şiirinden sonra geçen seneler zarfında A. Kadir, Türk kültürünü Homer'in *İlyada*'sı Ömer Hayyam'ın *Rubaileri*, Paul Eluard'ın şiirleri ile zenginleştirmiştir. 1966 senesinde de Ankara Harp Okulu olayındaki sır perdesini yırtan bir kitap çıkardı. Ünlü sosyalist gazeteci Çetin Altan İstanbul'da çıkan *Akşam* adındaki gazetede bu kitap hakkında sürekli yazılar yayınlayarak, olayı günün meselesi haline getirmiştir.

A. Kadir anlatıyor

Hiç kimse suçluluğu kabul etmemişti. Hiç kimse hiç kimsenin üzerine suç atmamıştı. Arkadaşlar, bu güç günlerde kader birliği etmeye hazır olduklarını ispat etmişlerdi.

Nâzım da son sözüne:

— Ben bir Marksist'im, diye başlamıştı. Bir Marksist şairim. Yabancı antolojilere girmiş iki Türk şairinden biriyim. Marksizm'in iki kolu vardır: Biri sosyalizm, biri komünizm.

O zaman savcı yine yerinden fırladı, söz istedi ve:

— Burada komünizm propagandası yapıyor. Susturulmasını rica

ederim, diye haykırdı.

Hakim de Nâzım'a:

— Bunları geç! dedi.

— Ben sosyalist değilim, ben komünistim, dedi Nâzım. Bu bende bir ideal, bir fikirdir. Komünizm propagandası yapmam ben kimseye. Evliyim ben, iki de çocuğum var benim, küçük iki çocuğum. Bunların nafakasını çıkarmak için gece yarılarına kadar filmcilik işleriyle uğraşırım, dublajlarda çalışırım. Kimseyi askeri isyana teşvik etmedim. Hem bir memlekete komünizm böyle girmez. Bir iki askeri okul öğrencisini kandırmakla gelmez komünizm. Bir de emniyetten gelen rapordan bahsediliyor. Ben, bizim için raporlar düzen birini tanırım emniyetten, bana bir gün dedi ki: "Yirmi beş lira verirsen bana Nâzım, seni önümüzdeki 1 Mayıs'ta içeri almam."

Arkasına döndü, hepimize göz gezdirdi. Ter içinde kalmıştı. Terli yüzünü tekrar mahkemeye dönüp, eliyle bizleri göstererek:

— Yazık bu çocuklara, dedi, çok yazık! Yakmayın bunları, hiçbir suçu yok bunların. Ben de suçsuzum. Aleyhimde bir komplodur bu benim.

Dudakları titriyordu. Onunla birlikte bizim de dudaklarımız titriyordu. Ağlamaklı olmuştuk. O bize ne kadar acıyorsa, biz de ona o kadar acıyorduk. İçimiz yanıyordu. Kendimizi bayağı unutmuştuk. Onun kurtulmasını istiyorduk daha çok. Ne de olsa biz, askeri okul öğrencisi olduğumuz için, biraz kabahatliydik. Ama onun hiçbir suçu yoktu. Üstelik evinde genç bir karısı, iki küçük çocuğu vardı. Olamazdı bu kadar haksızlık. Fakat ne söylense, hep nafile idi.

25 Mart 1938

Karıcığım! Bu sana burdan yazdığım belki son mektuptur, belki de daha uzun zamanlar sana hasret kalacak mektuplarımın birincisidir. Salı günü sabah saat dokuzda mahkeme kararını okuyacak.

Dün 24 Mart Perşembe günü müdafaalarımızı yaptık. Kanunen,

aklen, vicdanen Salı günü okunacak kararla beraatımın ilan edilmesi lazım. Salı günü çıkarsam derhal geleceğim. Esasen Celal öğleden sonra yani Salı günü saat 15'de filan 16-04 Ankara'ya telefon ederse avukatlardan neticeyi öğrenir ve sana derhal söyler.

29 Mart 1938

Karıcığım, üzülme. Ne yapalım. Dünyada bu kadar haksız karar olamaz. Derhal temyiz ettim. Temyiz herhalde adalet gösterir. Avukat sana telefon edecekti. Duymuşsundur; 15 seneye mahkum edildim. Kara haberi anneme sen ver. Üzülmesin, iki üç aya kadar temyizden netice çıkar. Yegane tesellim senden alacağım mektuplardır. İkinci mektubumu daha uzun yazarım. Bana büyükçe bir resmini gönder.

1 Nisan 1938

Karıcığım, eğer metin olmak, herhangi bir meseleyi hallederse tasavvur edemeyeceğin kadar metinim. Darbenin tesiri ani oldu. Göz kapayıp açıncaya kadar geçti ve şimdi uzun bir hastalıktan yeni kalkmış gibi bir halim var. Vücudum kırgın fakat rahat ve neş'eliyim. Şarkı söylüyorum, şiir yazıyorum ve uyanılmayacak bir rüyanın içinde hayal meyal senin yüzünü görüyorum. Yüzünün hatları silik fakat saçların bir kucak alev gibi pırıl pırıl yanıyor. Meğerse seni nasıl, ne kadar seviyormuşum ve nasıl herşeyim senmişsin. Bana bu anda öyle geliyor ki, seni sahiden bir kere daha gördükten, ellerine bir kere daha dokunabildikten sonra, rahat rahat, içimde, gözlerimde, ellerimde, senin sesin ve sıcaklığın hiçbir şeye esef etmeden bu bir hayli yorgun kalıbı dinledirebilirim.

Gerek ben gerekse avukatlar müdafaayı mükemmel yaptık. Zaten ortada mesele yok. Fakat bu olmayan meselede benim en küçük bir dahlim olmadığını görmemek için bana on beş sene yükleyenler kadar en hafif tabiri ile kör olmak lazım. On beş seneyi herhangi bir suç işlemiş bir suçluya değil, bu işte hiçbir suçu olmayan fakat ismi Nâzım Hikmet olan adama verdiler. Anlaşılan hakim mevkiinde oturan baylar sadece Nâzım Hikmet'i diri diri mezara gömme keyfini sürmek istediler.

Askeri temyizin kanuna fevkalade riayet eden, kanun dışına çıkmayan bir müessese olduğunu söylüyorlar. Bakalım iki üç aya kadar bu iddianın doğruluğunu anlıyacağız. Ben ne ümitliyim ne ümitsiz. Hakkımı ve suçsuzluğumu bir vatandaşa verilen bütün haklardan istifade ederek, her kanuni vasıtaya başvurarak müdafaaya çalışacağım Benim elimden, gelen bu kadar.

Netice hakkında hiçbir fikrim yok. Çünkü mantıki ve kanuni tahminler bu ilk hükümde o kadar mevkut ki istikbalde ne olacağını kestirmek mümkün değil.

Bir tek endişem var... sen. İcap ederse, nasıl olsa ben herhangi bir taş odada kalıbı dinlendireceğim. Sen ne olacaksın? Sen, karıcığım? Seni ne kadar mes'ut etmek isterdim. Nasıl en büyük bedbahtlığı benim yüzümden çektin. Senin istikbalini, gençliğini nasıl mahvettim. Niye bir an evvel ölmedim. Ölüm acısı -malum ya-çabuk unutulurdu. Sitem etmiyorum, ters anlama, kuzum karıcığım. Senin ne olacağını düşündükçe ölmek istiyorum sadece.

Ne olur bir kere daha göreyim seni. Kabilse gel buraya... Gel bir kere... Gel...

A. Kadir hikayesine şöyle devam ediyor:

Temyiz mahkemesinin kararını beklerken, biz Nâzım Hikmet'le Ankara Hapishanesi'nde üç buçuk aydan fazla beraber vakit geçirdik. İş bölümü yaptık. Öğle sofrasını, akşam sofrasını, gece çayını, ortalığı düzeltme ve para hesabı işini biz dört kişi bölüştük aramızda. Sabah kahvaltısını Nâzım hazırlayacaktı, çayı o demleyecekti. Her birimizin üç dört aylık okul maaşlarımız, evlerimizden gelen harçlıklarımız ceplerimizde birikmişti. Nâzım'ın hemen hemen hiç parası yoktu.

Bir gün Nâzım'a yirmi lira gelmişti halasından, ilk olarak. Oldukça sevinçliydi.

— Söz aramızda, meteliğim kalmamıştı. Doğrusu Hızır gibi ye-

tişti bu para.

Nâzım bu yirmi lirayı küçük kahverengi para çantasına özene özene yerleştirmişti. Bir masraf olacağı zaman hemen davranıyordu bu çantaya. Ne olur ne olmaz, diye düşünüyorduk aramızda arkadaşlar, belki temyiz tasdik eder diyorduk. O çoluk çocuk sahibidir... Hiç para harcatmamaya başlamıştık kendisine. "Bana hiç para sarf ettirmiyorsunuz, çocuklar, dediydi bir gün, ama borcumdur bu size, ilerde ödeyeceğim, dünya küçüktür."

Çok sonraları 1944 yılında, yani altı yıl sonra, ben sürgünlerde iken, o zaman yazdığım bazı şiirler eline geçmiş Nâzım'ın. Nâzım o zaman Bursa Hapishanesi'nde. O sıralarda açlık canıma tak etmiş benim. Tabii yazdığım şiirler hep açlık şiirleri. "Aman, demiş Nâzım, şu çocuğun adresini bildirin bana, açlıktan ölecek galiba oralarda." Yalan değil, sahiden ölecektim açlıktan. Kimseler bana iş vermiyordu. Nâzım, parayla birlikte mektup da göndermişti. "Dokumacılık yapıyorum, durumum şimdi iyi, diye yazıyordu. Ankara Askeri Cezaevi'ndeki borcumu ödemeye başlıyorum sana."

Haklıymış Nâzım, küçükmüş şu dünya ama, neye yarar, ben ona borçlarımı ödeyemedikten sonra...

Nâzım'ın akrabaları üç ay çalmadık kapı bırakmadılar. Annesi ve karısı Meclise hitaben bir mektup yazmışlardı. Bu mektubu Nâzım Hikmet'in büyük amcası, Milli Kurtuluş Savaşı kahramanlarından ünlü general mebus Ali Fuat Cebesoy'a göstermişler. O da Meclis'e hitaben yazılan bu mektubun muhtevasını ekseri mebuslara okumuştu. Atatürk'ün bir yaverine vererek: "Bu mektubu muhakkak Atatürk'ün kendisine veriniz!" diye ricada bulunmuştu.

Ancak Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı karaciğer kanserine tutulmuş yatıyordu, altı ay sonra da hayata gözlerini kapadı. Buna rağmen yaver kendisine bu mektubu okudu. Atatürk ona: "Halimi görüyorsun, demiş. Şimdi böyle işlerle uğraşamam."

Piraye büyük güçlüklerle Mareşal Fevzi Çakmak'ın kızına bu

mektubu verebilmiş. O da mektubu babasına okutmuş. Mareşal buna fazlasıyla hiddetlenerek: "Benden ne istersen, iste. Fakat bunu isteme. Suçludur!" diye bağırmış.

Nâzım bütün bunları bilmiyordu. Akrabaları, böyle şahsi dost tanıdık münasebetlerinden istifade edilmesini hiç istemeyeceğinden emindiler. Kendini suçsuz biliyor ve bundan dolayı da kendisi için hiçbir imtiyaz istemiyordu Nâzım. Sadece hakkını ve adaletin yerine gelmesini istiyordu.

Askeri Temyiz Mahkemesi üyeleri kararı tasdik etmek istemiyorlar; karar, karardan ziyade bir hakkından gelmeye benziyordu. Hakimler adlarını kirletmek istemiyordu. Temyiz mahkemesi üyelerinin çoğu kararın aleyhinde. Ali Fuat Paşa bunu öğrenince, durumu sevinç içinde Nâzım'a bildiriyor.

Fakat ne yazık ki sevinmekte acele ettiler. Mahkemenin son toplantısından evvel her üyeye ayrı ayrı, kararın memleket menfaatine olduğu ve bu yüzden hiçbir tereddüt kabul edemeyeceği anlatılmıştı. Bu açıklamalar sonucunda üyeler de vicdanlarını susturmak zorunda kaldılar: Ne de olsa onlar askerdi, emir emir sayılır. Memleketin üstün menfaatlerinin, hak ve adaletten ayrılamayacağım düşünenler azınlıkta kaldılar.

28 Mayıs 1938 tarihinde Temyiz, mahkeme kararını tasdik etti. Ve Nâzım Hikmet önce Ankara sivil hapishanesine, oradan da İstanbul'a gönderildi.

28 Mayıs 1938

Karıcığım, nihayet iş bitti. Temyiz tasdik etti. On beş seneye mahkum oldum. Aldırma. Ben gayet kuvvetliyim. Mesele herhangi bir mahkumiyet değil. Nâzım Hikmet'in imhasıdır. Yaşayacak kaç günüm varsa onu şerefle dolduracağım. Sen hep yanımdasın. Seni hudutsuz seviyorum. Beni hayata bağlayan kuvvetlerden biri de, en büyüklerinden, en ışıklılarından biri sensin.

Rus şairi Yevtuşenko: "En iyi erkekler, kadınlardır" demişti. Türkiye'de iki kadından başka, yani Celile Hanım ve Piraye'den başka hiç kimse, memleketin milli şairine yapılan haksızlığı protestoya cesaret edememişti. Hiç bir gazete, Ankara Harp Okulu'nda kurulan askeri mahkeme ve temyiz mahkemesinde olup bitenler hakkında bir satır olsun yazmış değildir.

Atatürk'ün ölümünden sonra Türk Hükümeti'nin görüş açısı değişmişti. İlk günlerde faşizme karşı sempatisini maskelemek zorunda idi. Fakat dört sene sonra, faşizmin zaferi yakın göründüğü günlerde, Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, Alman elçisi Von Papen'e "kendisinin bütün kalbi ile Rusya'nın yıkılmasını istediğini" ve "Rus probleminin halledilmesi için, Rusya'da yaşayan Rusların yarısının öldürülmesi gerektiğini" söylüyordu. Gizli bir anlaşmaya varılmıştı; Stalingrad düşer düşmez. Türkiye de faşist mihver devletleri safında harbe katılacaktı.

Fakat Stalingrad düşmedi:

Faşizmin mukadder yıkılışı, o zamanki Türk devlet adamlarını başka hamiler aramaya sevk etmiştir. Harbin bitmesine bir iki hafta kala Türkiye Almanya'ya harp ilan ediyordu.

Birleşik Amerika Devletleri'nin tavsiyesi üzerine Türkiye'de tek partili sistem kaldırılmış, faşizm yıkıldıktan sonra özgürlük isteyen halk yığınlarının öfkesini tehlikesiz bir mecraya sevk etmek için Demokrat Parti kurulmuştur. Tıpkı Amerika'daki gibi: Bir tarafta Cumhuriyetçiler, diğer tarafta Demokratlar.

BAD Türk hükümetine askeri ve ekonomik yardımda bulunmayı kabul etti. Böylece "Truman Doktrini" ve "Soğuk Harp" devresi başladı.

Her ne kadar Demokrat Parti'nin muhalefeti ilk adımda tasarlanmış ve zayıf bir muhalefet görünmüş ise de, bu parti geniş yığınların nefretini kazanmış tek taraflı parti idaresine karşı yönelmişti. İlk senelerde bu partiye, memlekette kökten değişiklik isteyen insanlar da

dahil oldu. Muhalefetin ısrarlı talepleri arasında en önemlilerinden biri bütün siyasi mahkumlar için genel aftı.

Tam o sıralarda, 1950 senesinin ilkbaharındaki seçimler arifesinde, on bir senelik bir unutmadan sonra, hafızalarda tekrar Nâzım Hikmet'in adı canlanmıştı. Bütün bu seneler boyunca susan "eşi dostu" ve "hayranları" henüz basında değilse de, konuşmaları sırasında Nâzım'ı hatırlamaya başladılar.

Basında Bursa Hapishanesi mahkumunun adını ilk defa anan, Ahmet Emin Yalman oldu. A. Emin Yalman ileri düşünceli bir insan değildi; gazetesi "Vatan" anti komünizmi ve Amerika'ya bağlılığıyla öğünüp duruyordu.

Yalman, şairi hapishanede ziyaret ettikten sonra bir makale yazdı: Hakikaten büyük bir şair olan Nâzım Hikmet haksız yere mahkum olmuş ve serbest bırakılmalıymış; çünkü bu mahpusluk seneleri zarfında fikirlerinden vazgeçmiş, tamamen değişmiş ve antipatriyotik bir komünistken bir milliyetçi olmuş, aynı zamanda çok hastaymış ve çok bedbahtmış.

Çok kurnazca ve Amerikan demokrasisinin en iyi örneklerine göre tasarlanmış bir hamle idi bu. Nâzım Hikmet'in alenen bir cevap veremeyeceğini bildiğinden, Yalman, şairle hemfikir olanları şaşırtmak istiyordu.

Nâzım ona cevap verdi: "Biz kitlelerin kahramanlığını yaratmış olan tarihi bir devrede yaşıyoruz. İnsanlar memleket ve fikirler uğruna ölmeyi, bir bardak su içmek kadar kolay kabul ediyorlar. Bunun için anamın ağlıya ağlıya tükettiği göz nuru filan fişmekanın hiçbir ehemmiyeti yoktur. Ben ne manen çökmüşüm, ne merhamet isterim, ne herhangi bir pişmanlık duydum. Sadece Türk vatandaşı olarak gerek şahsıma, gerekse memleketimin anayasasına yapılan haksızlığa, adaletsizliğe son verilmesini istiyorum, hepsi bu kadar."

Yalman bu mektubu yayınlamamıştır.

Nâzım karısına bu hususta şunları yazıyordu:

Hakkımda gazetelerde çıkan makaleleri okurken hiçbir şeye aldırmıyorum. Her namuslu insan gibi ben de milletimi, memleketimi sevdiğimi biliyorum ve iftiracılar yalan kusuyorlarsa, bu da bana vız geliyor, iftira onların mesleğidir zaten. Yirmi sene, elli sene sonra Türk Milleti bu iftiracıların adlarını tamamen unutacaktır, fakat Türk Milleti var oldukça, yeryüzünde konuştuğum Türkçe konuşuldukça ben bu dilde ve bu millet hakkında yazdığım en namuslu şiirleri yazan bir insan gibi yaşamaya devam edeceğim.

Fakat yine de, bazı kimselerin Yalman'a inanabileceklerini düşünmek hayli zordu. Fikirleri uğruna on iki sene hapishanede yattıktan sonra yine iftiraya uğramak! Şairin kendi sözü ile, "bu günler, mahpusluğunun en zor günleri" oldu.

Aynı günlerde Moskova Radyosu'ndan bütün dünyaya şairin eski arkadaşı İ. Bilen'in sözleri yayıldı. Yirmi küsur yıl birbirlerini görmemişlerdi: Hapishaneler, başka memlekete gitme mecburiyeti, gizli polis, yeraltı barınakları girmişti araya. Fakat Bilen'in bir tek bildiği vardı: Nâzım bir saniye için bile, kendi kendine ihanet edemez. Dostunun bu beş dakikalık konuşması hakkında, Nâzım sonra şiirlerinde "hayatımı kurtaran beş dakika" diyecektir.

Vatan kelimesi bir kelime oyunu olmuştu. Bir kaç gün sonra bütün gazeteci çocuklar İstanbul sokaklarında bağırmaya başladılar: "Yalman Vatan'ı on kuruşa satıyor!"

Fakat darbe hedefe ulaştı. Şairler hastalıktan değil, üzüntüden ölüyorlar. Hapishane ve ağır işte zaten yıpranmış kalbi, Nâzım'ı hastahane karyolasına serdi.

Toplumdaki yankılar Yalman'ın hesaplayıp beklediği gibi çıkmamıştır. Bu makaleden sonra avukat Mehmet Sebuk ilk defa Nâzım Hikmet'in dosyasını tetkik etmek üzere alabilmiştir. Kendisi çok dürüst ve tamamıyla tarafsız bir hukukçu idi. İşin iç yüzünü inceleyip öğrendikten sonra, bir makale serisi yayınlayarak aşağıdaki hususları ispat edecektir:

1. Nâzım Hikmet'in mahkumiyeti için ileri sürülen kanun madde-

si, ona isnat edilen suçla ilgili değildir. Hadise tarihinde komünistlik propagandası yapmak ve bu iş için cemiyet kurmak, aşırı cezayı icap ettiren bir suç değildi. Bu gibi fiiller o vakitlerde ceza tehdidi altına alınmamıştı. Kaldı ki bir fiil, hem askeri isyana tahrik, hem de komünistlik propagandası mahiyetinde telakki edilemez. Bunun için şair Askeri Ceza Kanununun 94. maddesine göre yani birden fazla askeri şahsı hep birlikte tahrik etmesinden dolayı mahkum edilmiştir. Bu maddeye göre "birden ziyade askeri şahısları hep birlikte amire veya üste karşı itaatsızlığa sevk edenin isyan muharriki" addedilmesi icap ederdi. Asgari cezası 5 seneden 15 seneye kadardı. Savcının delil olarak yegane ileri sürebildiği şey, Nâzım'ın bir tek Harp Okulu talebesi Ömer Deniz'le konuşması idi.

2. Nâzım'a isnat olunan suçun hiçbir delili yoktur. Ömer Deniz'in duruşma sırasında geri aldığı ifadesi, doğru olduğunu bir an için kabul etsek de, hiçbir şahit tarafından doğrulanmamıştır, bunun için delil sayılmaz.

3. Hiçbir hakim, kanuni ve makbul sebep göstermeksizin herhangi bir had arasında keyfi bir surette ceza tayin edemez. Bundan maada gösterilecek arttırıcı sebebin de, davanın esası ve mevzuu ilealakası bulunmak gerektir. Mahkeme böyle bir arttırıcı sebebi icat etmek zahmetine bile katlanmamıştır.

O ana kadar şairin bazı arkadaşları, Nâzım'ın ne de olsa, herhangi bir surette kanuna aykırı bir hareketten dolayı mahkum edildiğini düşünüyorlardı. Bursa Hapishanesi'ndeki cahil köylüler, Baba gibi bir insanın suçsuz mahkum edilebileceğine ihtimal verdiremiyordu. Nâzım onları istediği kadar utandırmış olsun, onlar için için meçhul bir kimse tarafından uydurulmuş bir efsaneye inanıyorlardı, yani Nâzım sözüm ona Yavuz Zırhlısını Ruslara kaçıracakmış. O ana kadar devlet sırrı sayılan hakikati artık bütün memleket öğrenmiş oldu.

Dünyada er geç açığa çıkmayacak hiçbir gizli şey olamaz. Bu basit dirayeti arada sırada-hangi mevkide olursa olsunlar- cürüm işleyenlere hatırlatmak iyi olur. Fakat suçlular, yeryüzündeki bütün suçlular gibi, bir suçu örtbas etmeye çalışırken, başka bir suç işliyorlar...

1938 senesi Temmuzunda bir gece İstanbul Hapishanesi'ne bir deniz subayı, iki çavuş ve üç deniz eri geliyor. Şairin hücresine giriyor, tek bir kelime söylemeden, ellerine kelepçe geçiriyor, hapishaneden çıkararak Galata Köprüsü'ne getiriyor. Nâzım'ı burada bir motora sokuyorlar ve Marmara açıklarına götürüyorlar. Bir kaç saat sonra motor Erkin Denizaltısı'na yanaşıyor, "Erkin" o esnada Marmara'nın Anadolu yakasında Erdek Limanı'nda açık denizde beklemektedir.

Nâzım Hikmet kendisine yapılan haksızlıklardan hiçbir zaman bahsetmezdi. Çok gururlu bir insandı.

Son derece mütevazı, insanlarla ilişkilerinde gayet alçak gönüllü idi. Kim olursa olsun -dünya çapında bir şöhret veya kimsenin tanımadığı bir köylü, bir yazar veya bir taksi şoförü- daima eşit muamele görürdü Nâzım'dan. Uzun boylu güçlü kuvvetli, yakışıklı, etrafa nerede ise fiziki bir şekilde hissedilen ruhi enerji saçan bir insandı. İcap etmiş olsa, başka dünyalarda yaşayan kimselere dünyamızın insanını en müspet şekilde temsil etmek için Nâzım'dan daha iyi bir elçi bulunamazdı. Onunla ilişki kurmak bahtiyarlığına eren, enerji sahasına yaklaşabilen herkes, ondan harikulade bir kuvvet ve enerji alarak ayrılıyordu: Tasavvur olunan her şey mümkün görünmeye başlıyordu ve onun mensup olduğu cinse mensup olmakla iftihar etmeye başlıyordu insan. Bu cinsin, bu ırkın adı ise *İnsanlık*'tı.

Aynı zamanda koyu bir Türk'tü. Kadınlara karşı olan nezaketinden, an'anevi misafirperverliğinden, misafirlere karşı ince, zarif davranışından, tevazuundan anlaşılıyordu bir Türk olduğu.

Ne otoritesinden, ne şöhretinden övünç duyar, ne de başkalarına örnek olmaya çalışırdı; onda olan her şeyin başkalarından daha iyi olduğu duygusuna hiç mi hiç kapılmazdı. Eserlerinin üzerine de titremezdi. Onları daima tek nüsha olarak yazar, bazen kaybederdi, kendisinden sonra gelecek nesiller için arşiv toplamazdı. Şairin tevazuu yaralanmış bir izzeti nefisten ileri gelmiyordu -buna çok doğru olarak, gururdan da beter deniliyor- hayır, o hakikaten ulu bir

insanın olabileceği şekilde mütevazı idi.

Tevazuda, bir milletin ahlaki kuvveti ve ruh temizliği anlaşılıyor; kibir ve kendini beğenmişlik ise, bir milletin geri zekasının ve basitliğinin emaresidir.

Nâzım Hikmet kendi değerini biliyordu, her hakiki sanatçı bilir bunu. Bundan dolayı gurur duyardı. Fakat bir talihsiz misafir Nâzım'ın bu alçak gönüllülüğünü, demokratizmini bir ilkel saflığı zannetti mi, vay haline, Nâzım'da öylesine safkan bir İstanbul aristokratı uyanıyordu ki, basit bir hareketle omzuna vurmak isteyen el havada donuyordu. Alçak gönüllülüğü hakiki bir aristokratın demokratizmi idi, bunu teşhir etmeye lüzum yoktu; böyle olmak yetiyordu zaten.

Çok, çok mağrurdu. Hiç bir zaman hiç kimse ile başına gelenleri konuşmazdı. Sen kendi kendine değil, başkaları seninle dilediklerini yaparlarsa ve yaptıkları şey iğrenç, sen ise müdafaasız isen, kendini çok küçük düşürülmüş hissediyorsun. Bu gurur da Türk Milleti'nin en bariz hatlarından biridir. Hiç şoven olmayan bir Türk bile hiçbir zaman Türklerin nasıl mağlup edildiklerini anlatmaz, ancak nasıl yendiğini anlatır. Belki de bunun için bizler, hep Türk milliyetçilerinin gaddarlığını biliyoruz, Türkiye'deki kurtuluş savaşları esnasında Yunanlıların yaptıkları hakkında çok az bilgimiz var. Ya Bulgaristan'daki monarko-faşistlerin Türk azınlığına yaptıkları zulüm! Bunu nedense unutuyorlar; halbuki Latin Amerika'nın sömürgecilik devresinde İspanyolların, Hindistan'da İngilizlerin, Cezayir'de Fransızların, Habeşistan'da İtalyanların, Odcsa'da Rusların, bütün Avrupa'da Almanların, Afrika'da Avrupalıların, zencilere karşı Amerikalıların, Kore'de Japonların, Tibet'te Çinlilerin yaptığı sayısız katliam en az Türklerin yaptıkları kadar korkunçtu. Şovenizm -ister Türk, ister Ermeni, ister Yahudi, ister Rus olsun- daima vahşettir.

Nâzım Hikmet ömrü boyunca şovenizme karşı gelmiş, bilhassa Türkiye'deki şovenizmle mücadele etmiştir. Buna karşılık kendisine yapılan vahşetten hiçbir zaman söz etmiş değildir.

Ancak ölümünden önce yazdığı son kitabında, o da gayet kısa olarak Erkin Denizaltısı üstünde yapılanları anlatmıştır. Limanda olup bitenler onun değil, kahraman, İsmail'in başından geçiyor.

Erkin Gemisi'nde erlerin aptesanesine attılar İsmail'i. Aptesane lumbozlarını kapamışlar sidik ve pislikler yüzüyor. Bir koku, bir de sıcak. İsmail bir süre ayakta durdu. Islık çaldı. Gözü kapının kapalı lumbozuna ilişti. Bir subay başı gördü. O baş çekildi başka bir subay başı. "Ne yapacağım" diye bakıyor hergele... Oturdu sidiğin içine: Bir sigara yaktı. Bir de türkü tutturdu. Ama kafasında hep aynı soru: Niye getirdiler beni buraya?

Bunu bilhassa düşünmüşler. Madem ki sen şairsin, ince bir ruha sahipsin, sidik içinde otur. Nâzım'ı küçük düşürmek istemişler, kendileri küçük düşmüşlerdi.

Akşam üstü şairi çavuşlar ve silahlı erler refakatinde daracık merdivenlerden aşağı indirmişler. Nâzım yüz bir basamak saymış. Bir demir kapı açılmış, Nâzım'ı arkadan karanlığa itmişler ve kapatmışlar kapıyı. Etrafını yoklaya yoklaya nerede olduğunu anlamak istedi Nâzım. Eline halat, makaralar, alet edevat geçiyordu. Herhalde gemi takelajının konulduğu ambardı burası. Korkunç bir sıcak vardı (en az 50 derece.). Şair ceketini, gömleğini, pantalonunu çıkarmak zorunda kaldı. Donu ile kaldı. Yine de ter şakır şakır dökülüyordu. Bir halat parçasına oturuverdi. Sigara içmeye başladı.

Elektrik feneri halat ve makara yığınlarının, varillerin üstünde sintine ambarının demirlerinde dolaştı. İsmail feneri kapının önündeki ak üniformalı subayın tuttuğunu gördü. Subayın arkasında karmakarışık borularla örtülü kurşuni demir dar koridorda ampullerin sarı ışığında süngülü iki deniz eri duruyor. Gece mi, gündüz mü belli değil. Ampuller buraya indirildiği zaman da yanıyordu. Giyindi.

— Yürü.

İsmail önde, subayla erler arkada daracık demir merdivenleri çıkmaya başladılar. Çalışan makinelerin gürültüsü içinde gemi sarsılı-

yor. İsmail ''Yola çıkmışız" diye düşündü.

— Sola sap.

Sağından, solundan, altından, üstünden inceli kalınlı borular ve karmakarışık elektrik telleri geçen kafes kafes demir dar bir sahanlıkta idiler. İsmail soldaki merdivene sapıp çıkmaya başladı. "Sorguya götürülüyoruz. Ama niçin? Ne soracaklar? Ne işim var benim bu adamlarla?" Güverteye geceye, serinliğe çıktılar.

— Yürü doğru. Arkana bakma.

İsmail'in önünde yıldızlı geceden başka kimse yok. Güverte ıssız. Makinelerin gümbürtüsü denizin hışırtısını dövüyor. Karanlıkta köpükleri fark edilen uçsuz bucaksız kıyısız bir deniz. Erkin Gemisi ağır ağır ilerliyor. İsmail'in aklına "Benim burada olduğumu kimse bilmiyor" diye geldi. "İyi ama, Mehterhane'den teslim alırlarken kağıt falan imzalamışlardır. İyi ama, nereye gidiyoruz? Korkuyor muyum? Daha değil..."

— Yürü arkana bakmadan.

Yürüyecek yer pek kalmamıştır. İki adım sonra küpeştenin kıyısı.

— Dur.

Durdu. Arkasında açılıp kapanan tüfek mekanizmalarının şakırtısını duydu. Birdenbire aklına Mustafa Suphiler geldi. "Demek arkadan kurşunlanıp denize atılacak. Peki ama, niçin? Beni temizlemeye karar verdilerse, daha kolayı var. İyi ama niye? Niye ille de beni temizlemeye karar verdiler?" Bütün bunlar böyle düzgün değil, karmakarışık geçti aklından. "Dönüp atılmalı bunların üstüne". Bunu da böyle düşünmedi. Ama bu düşünce geçti aklından. Döndü. Üstüne çevrilmiş süngülü iki tüfek namlusu ile subayın ak üniformasını gördü. O anda da bir başka subay peydah oluverdi, birincisinin yanında. Kulağına bir şeyler söyledi. Birinci subay İsmail'e:

— Dön. Yürü, dedi.

Deminki merdivenleri indiler. İsmail sintine ambarının karanlığı-

na girdi. Soyundu. Uzandı halatların üstüne.

Karıcığım, başıma gelen bu felaketlere ne diyeceğimi şaşırdım. Yegane tesellim günün birinde suçsuzluğumun meydana çıkacağıdır. Daha fazla ne yazayım? Keder ve hasret içindeyim.

Rica ederim bu mektubumu aldığın gün derhal cevap yaz. Şimdi biricik sevincim senden gelecek mektubu okumaktır.

Adresim: Nâzım Hikmet. Erkin Gemisi. Polis Bürosu vasıtasıyla. Silivri.

Nâzım'ı daha iki gece üst üste güverteye çıkarıp ateş emrine hazır tüfeklere karşı gemi bordasında beklettikten sonra subaylar salonunda oturan askeri savcının yanına getirmişler. Yüzü tanıdık bir yüz: Ankara Mahkemesi'nden tanıdığı savcı Şerif Budak. Konuşmasından anlaşıldığına göre, Nâzım Hikmet'in kitapları deniz astsubaylarının komodinlerinde bulunmuşmuş. Halbuki Nâzım'ın kitapları bütün kitapçılarda satılıyordu o zaman. Savcıya söyleyeceği hiçbir şey yoktu. Esasen savcı da onun ifadesine muhtaç değildi.

Sonra Şerif Bey çok beyaz dişlerini kurşun kalemi ile karıştırarak:

— İsmail, dedi. İkimiz de kendi sahamızda kaşerlenmiş herifleriz. Ferhat'la hücre kurup kurmadığını, farkındasın, kaçtır soruyorum. Kurmadığına da çoktan kanaat getirmiştim. İş bunda değil. Almanlarla beraber harbe gideceğiz. İngilizlerden Musul'u, Ruslardan Batum'u, Fransızlardan Halep'i alacağız. Anladın mı? Temizlik lazım. İşe sizden başlayıp İngilizcilerde bitireceğiz. Bir de bakarsın İsmet Paşa ile buluşursun.

— Şerif Bey, ne demeye ilk geldiğim günler beni gece yarıları güvertede dolaştırdılar? Arkamdan vurup denize atacaklarmış gibi yaptılar?

— Donanma Kurmay Başkanı bir yerde okumuş, bir Alman kitabında. Psikolojik baskı. Sen de yutmadın. Ben gelip işi öğrenince vazgeçin, dedim. Bizde lüzum yok o baskıya.

Kemal Tahir hatırlıyor

Biz o zaman otuz kadar mevkuftuk, aramızda iki kadın da vardı. Bizi Erkin Gemisi'ne ayrı ayrı yerlere kapattıkları için, daha başka kimlerin bu işle ilgili olarak tevkif edileceğini bilmiyorduk. Nâzım'ın da bu gemide olabileceğine ihtimal bile verdirmiyordum. Bir gün muhafızlar arasında koridordan geçerken, bir kamaranın açık kapısından Nâzım'ın paltosunu ve şapkasını gördüm. Onun da buraya getirilip ifadeye çağırıldığını anladım. Bir bahane bularak yine koridordan geçmek için izin aldım, muhafızımla konuşuyormuşum gibi yaparak, Nâzım'a haber vermek için, tevkif edilenlerin adlarını sıralamağa başladım. Ben kendisini ancak tahkikat bittikten yirmi otuz gün sonra görebildim.

16 Ağustos 1938 Salı

Karıcığım, Haydarpaşa önlerine geldik. Gözlerimin karşısında seninle beraber dolaştığımız yerler. Yüreğim kederli, yüreğim sevinçli...

29 Ağustos 1938 tarihinde bir bayram gününe rağmen, Deniz Harp Mahkemesi, Erkin Denizaltı Üssü'nde, subaylar salonunda duruşmasına devam ederek, öğleden sonra kararını okudu:

"Filoda askeri isyanı teşvikten dolayı 18 kişi, bunlar arasında iki kadın 5, 10, 15 sene hapis cezasına çarpıldı." Bütün kusurları, faşizme karşı olmaları idi.

Nâzım Hikmet 20 seneye mahkum oldu. Temyiz mahkemesi her iki müddeti yani 15 ve 20 seneyi itina ile birleştirerek cezanın adilane ve tarafsız verildiğini ispat etmek için 28 sene 4 ay ve 14 günde karar kıldı. Vatanperverliği ile en fazla övünenlerin, Türkiye'nin bü-

yük milli şairine armağanları buydu...

11 Temmuz 1939 İstanbul Tevkifanesi

Karıcığım,

Tellerin arkasından senin gözyaşlarını ilk defa gördüm. Onun için sana metin ol demeye dilim varmıyor. Hayatımızın metanet icabettiren anlarında bu tavsiyeyi daima sen bana yapmışsındır. Ne tuhaf, bu sefer de göz yaşlarınla beni demir gibi yapan gene sen oldun.

Felaketimiz artık son haddindedir sanıyorum. Ve ölüm haberinden başka hiçbir hadise beni artık sarsamaz. Son haddine gelen felaketlerin kendi zıtlarına dönerek bahtiyarlığa inkılap etmeleri lazım. Bahtiyar olacağız, karıcığım. Demirlerin arkasında dahi seni bahtiyar edebilmek için kendimde Zaloğlu Rüstem kuvveti buluyorum.

Seni seviyorum, karıcığım. Sevmenin en büyük kudret olduğuna inanarak sana aşığım, bir tanem...

Mahpusluğun on ikinci senesi bitmek üzere idi. 1949 senesinde bütün memleket hakikati öğrenmişti. İlhamının bütün kudreti ile, muazzam bir güç sarf ederek Nâzım Hikmet bütün bu hapishane yıllarının felaketini insanlık için bir saadet haline getiriyordu. Piraye adını, kendininkini ölümsüz yaptı ve sesi, Türk Milleti'nin sesi olarak bütün dünyayı dolaştı.

Fakat tezatların birliği kanunu olduğu gibi, feragattan feragat kanunu da vardır. Seneler aşkını alıp götürdükleri kadar yiğit kuvvetini de alıp götürdüler.

Nâzım hiçbir zaman o tarihlerdeki kadar henüz yaklaşmamıştı ölüme.

9. Bölüm

Bursa Cezaevi mahkumu hapishaneden çıkıyor

Bu defa üç ay kadar yatağından kalkamadı. Ve ona hayatı yine annesi bağışladı.

Celile Hanım 1949 Ekimi'nde geldi. Canlandırıcı haberler getirdi: Çin'de devrimciler kazanmıştı savaşı.

Lyolya Yurçenko ile elele, Emi Si-ya-u ve yüzlerce başka Çinli arkadaşıyla Moskova'da, Kızıl Meydan'da yürüdüğü gün canlandı gözlerinin önünde. İşte, Emi Si-ya-u ile yine buluştular! Kimbilir, şimdi Şanghay sokakları dolup taşıyor sevinçle! Milyonlarca insan çocuk gibi hoplayıp zıplıyor. Emi Si-ya-u'ya ne mutlu; o günlere kadar yaşayabilmiş... Belki ben de yaşarım? Ne demek belki... Yaşamaya mecburum! Bütün düşmanlara. Yalınan ve bütün kumpanyasına inat yaşamak! Kimbilir, belki Emi Si-ya-u'nun yüzünü görmek nasip olacak?

Hapisliğimin on ikinci yılındayım

üç aydan beri de
canlı cenaze halindeyim.
Cenaze olan ben
serilmiş yatıyorum.
Canlı olan ben
ona ibretle bakıyorum,
başka bir şey de gelmiyordu elinden.
Cenaze yiyordu kendi kendini
yapayalnızdı bütün cenazeler gibi de...
ihtiyar bir kadın gelip durdu kapıda:
annem,
Ana oğul cenazeyi kaldırdık,
ben ayaklarından tuttum, o başucundan,
ağır ağır indirdik
attık Yantsi nehrine
Kuzeyden akıyordu ışıl ışıl ordular.

Emi Si-ya-u ile 1951 senesinde Viyana Dünya Barış Kongresi'nde karşılaşacak. Her şey de hapishanede hayal ettiği gibi olacak. Hatta Emi Si-ya-u ihtiyarlamayacak bile, sanki on senelik devirler ona dokunmadan akıp gitmişler... En bahtiyar olduğu zamanlardaki akıllı keder dolu bakışı ve çok hassas, derli topluluğu... Hepsi eskisi gibi kalmış.

1952 senesinde Nâzım Çin'e gidecek. Emi Si-ya-u ile birlikte Pekin'de gençliğini hatırlayacak, tanıyacak. Tyan-An-Min Meydanı'ndaki hatipler kürsüsünde durarak ihtilalin üçüncü yıldönümünü kutlayacak.

Pırıl pırıl insan aktı Tyan-Min meydanından
En çorak topraklar bu nehirle bereketlenir.
Bayramı seyretti Sun Yat Sen'in yatından
kışlık sarayın ilk şehidi bolşevik İvan.

Daha on beş sene geçecektir. Onlar yine Emi Si-ya-u ile beraber olacaklar. "Kültür İnkılabı" adı altında devam ettirdikleri iktidar kavgası sırasında, Maocular, Çin ve dünya kültürünün hazineleriyle birlikte, Gorki, Shakespeare, Tolstoy, Rollan'ın kitaplarının yanı sıra Nâzım Hikmet'in Çin İhtilali, İnsanlığın Birliği, Jokond'un ölümsüzlüğü hakkındaki şiirlerini ve Emi Si-ya-u'nun kitaplarını da yakacaklardır. Hedeflerine ulaşmak için insanı insan halinden çıkarmak zorunda olanların hakiki sanata karşı duydukları nefret, bu gibileri daima ele veriyor... "Kalbin boynuna asılmış kahrolası bir çıngırak gibi".

Ay ışığı.
Gece
Bileklerinde kelepçe
Jokond bekliyor.
Es rüzgar es...
Bir ses:
— Haydi çakmağı çakın.
Yakın Jokond'u, yakın...
İlerleyen bir karaltı
bir parıltı...
Çakmağı çaktılar

Jokond'u yaktılar.
Kıpkırmızı bir alevle boyandı Jokond.
Güldü içinden gelen bir tebessümle
gülerek yandı Jokond...

Celile Hanım'ın oğluna ulaştırmak için acele ettiği ikinci iyi haber de, Zoya isimli poeminin Fransa'da basıldığı haberi idi.

Bütün hapishane sakinleri tarafından alaya alınarak, Raşit'le beraber ümitsizlik içinde, kendi eliyle yaptığı haritada Hitlercilerin Moskova'ya yaklaşmasını takip ettikleri kış, Petrişçevo Köyü'nde Almanların eline düşen bu Rus kızın encamını Nâzım, savaşın Berlin varoşlarında devam ettiği günlerde öğrenmişti.

1945 senesi Şubat ayında annesi ziyaretine gelmişti. Her zaman yaptığı gibi, onu ışığa yakın götürerek: "Seni iyice göremiyorum. Bakayım sana, oğlum!" dedi. Sonra bir şey hatırlayarak çantasını karıştırdı ve ona bir Fransız gazetesinden kestiği kupürü uzatarak ekledi: "Bunu öğrenmelisin!" Nâzım haberi okuyup, ince beyaz gerdanına ip geçirilen genç kızın fotoğrafına uzun uzun bakarken, annesi de ona bakıyordu: "Annesinin hali ne olmuştur bu kızın!" Hemen o gece oturup yazmaya başladı.

ZOE idi adı
ismim TANYA dedi onlara
(Tanya
Bursa cezaevinde karşımda resmin
Bursa Cezaevinde.
Belki duymamışsındır bile
Bursa'nın adını

Bursam yeşil ve yumuşak bir memlekettir
Bursa cezaevinde karşımda resmin. Sene 1941 değil artık
sene 1945
Moskova kapılarında değil artık
Berlin kapılarında döğüşüyorlar seninkiler
Hani ya
Senin memleketini sevdiğin kadar
Ben de seviyorum memleketimi
seni astılar memleketini sevdiğin için
ama ben yaşıyorum
ama sen öldün.
Sen çoktan dünyada yoksun
zaten ne kadar az kaldın orada..
On sekiz, senecik.
Doyamadın güneşin sıcaklığına bile
Tanya
sen asılan partizan
ben hapiste şair.
Resmin üstüne eğiliyor başım:
kaşların incecik
gözlerin badem gibi
ama renklerini fotoğraftan anlamam mümkün değil.
Fakat yazıldığına göre
koyu kestane imişler.
Bu renkte gözler çok çıkar benim memleketimde de.

Tanya
saçların ne kadar kısa kesilmiş
oğlum Memedinkinden farkı yok.
Alnın ne kadar geniş
ayışığı gibi.
Rahatlık ve rüya veriyor insana.
Yüzün ince uzun
kulakların büyücek biraz. Henüz çocuk boynu boynun:
henüz hiçbir erkek kolu sarılmamış, anlıyor insan.
Püsküllü bir şey sarkıyor yakandan:
süsünü sevsinler, mini mini kadın
Arkadaşları çağırdım, bakıyorlar resmine:
— Tanya
senin yaşında bir kızım var.
— Tanya
kızkardeşim senin yaşında
— Tanya
senin yaşında sevdiğim kız.
Bizim memleket sıcaktır
bizde kızlar tez kadınlaşır.
— Tanya
senin yaşında kızlarla okulda, fabrikada tarlada
arkadaşız.
— Tanya
sen öldün.

Ne kadar namuslu insanlar öldürüldü ve öldürülmekte.
Ama ben,
söylemesi ayıpmış gibi geliyor bana, ama ben
yedi yıldır kavgada hayatımı tehlikeye koyamıyorum
hapiste de olsa, bal gibi yaşıyorum...)

Celile Hanım poemi ezbere öğrendi. İstanbul'a döndüğü zaman eşe dosta dikte etti (artık yazı yazamıyordu çünkü)...

"Annesi neler hissetmiş olmalı?"... Nâzım Hikmet İstanbul hastahanelerinden birinde, Cerrahpaşa'da, her gün yine ölüme yaklaşırken, annesi, oğlunun üstünde durup balıkçı teknelerine, mavnalara, yolcu gemileri ile römorklara, bunların Haliç'ten çıkışına, Boğaziçi'nden gelişine bakıp kalabalığın gürültüsünü, tramvay zillerini dinlemeyi sevdiği Galata Köprüsü'ne çıkacaktır. Bu köprüde, bedbinlik ve ümit dolu, henüz genç kalmış tannan sesi duyulacak, gürültüyü bastırıp yolcuları durduracak ve parmaklığın yanında sıra sıra balık tutanlara oltalarını bıraktıracaktır. Şairin serbest bırakılmasını isteyen beyanları gelip geçenlere uzatarak yalvarmaktadır Celile Hanım:

— Nâzım Hikmet'i unutmayınız! Oğlumu kurtarınız!

O acıklı günlerde dünyayı saran havada, Zoya Kosmodemyanskaya'nın annesinin sesi duyulacaktır. Bu ses, insanı insan yapan sevgiden, çocuklarının da kendi memleketini sevmiş oldukları kadar kendi memleketini seven, on iki senedir hapiste yatan şairden bahsedecektir. Celile Hanım'a hitaben ümit dolu sözler söyleyecek: "Oğlunuz yaşayacak" diyecektir Zoya'nın annesi.

Çok şiddetle arzu edilen her şey ne yazık ki her zaman hakikat olamıyor. Hatta bunu binlerce insan bütün kalbi ile istese bile... Bu Rus anasının sözleri hakikat olacaktır.

29 Temmuz 1951 günü Moskova'nın sıcak yaz semalarında ufa-

cık bir nokta belirecek, Bükreş'ten gelen bir uçak. Uçaktan merdivene, serbest bırakılması için bütün dünyanın araya girdiği bir insan çıkacak ve her taraftan çiçek yağacak üzerine. O ise bu çiçek deryasının içinde tek kelime söylemeden etrafını saran sevinçli, gülen yüzlere bakacak ve gözleri dolacaktır... Olsun, aralarında bir tek tanıdık yüz bulunmasın varsın, ne çıkar! Hemen bütün eski Moskova ahbaplarını harp alıp götürmüş, kimi 1937 "temizliği"nde mahvolmuş, kimini hapishane duvarları dışında hayat ve zaman yok etmiş - o bütün bu insanları hapishanede radyodan Şostakoviç'in senfonisini dinlerken düşünmüştü hep.

Daha bir çok kereler Vnukovski Havaalanı'na inecektir Nâzım; fakat o gün, hiçbir zaman hafızasından silinmeyecektir. Uçaktan iner inmez, yanıma uzun boylu ak saçlı bir kadın yaklaşacak ve ona: "Harikulade güzel şiiriniz için size pek, pek çok teşekkür ederim," diyecektir. "Kızım Zoya'yı unutmadığınız için size teşekkür ediyorum!"

O anda Celile Hanım'ın sesini duyacaktır bir defa daha: "Nâzım, bunu öğrenmelisin sen!" Ve bu Rus kadınının eski bir parşömen gibi buruşmuş eline eğilecek. Öpüp, kendi milletinin adetine göre, saygı ve sevgi işareti olarak, alnına götürecektir. Celile Hanım'ın elini saygı ile alnına götürdüğü gibi.

Nâzım her zaman, yalnız yapmaya mecbur olduğu şeyleri yaptığını zannettiği için, hiçbir zaman hiçbir karşılık beklemiyordu. Kendisine bakan yüzlerde bir sevgi ifadesi okuduğunda, belki de bunun için mahçup oluyordu.

Halbuki kendisini dünyanın her ülkesinde binlerce binlerce insan seviyordu. Ne bir ordu kumandanını, ne bir önderi, ne bir akıl ve ruh hocasını, ne kahramanı, ne özgürlük savaşçısını, ne başkanı, hatta hatta ne de şairi... Onu, Nâzım Hikmet'i, olduğu gibi onu.

İnsan nesli kadar eski olan kardeşlik ümidi, gelecekte bütün insanlığın birleşeceğine dair ön duygu tecessüm ediyordu onda...

Vnukov Havaalanı'nda mutluydu, evet. Fakat bu saadette talih payı da az değildi: Yaşamış ya o ana kadar. Halbuki ne kadar insan öldü, işkencelerle öldürüldü, yok oldu!

Mikrofonu uzattılar. Konuşmak zorundadır. Ama duyduklarını, bütün boyutlarıyla dile getirebilecek mi?.

"Resimde hüznümüzün ancak binde birini ifade edebiliriz." Sözlerde de öyle.

İşte söyledikleri: "Çok heyecanlıyım. Konuşmak çok zor. Sizlerle bir havayı teneffüs etmek, gözlerinizi görmek bahtiyarlıktır. Özgürlük sevgisini, yeryüzünde güzel olan her şeye hayranlığımı, Hayat ve Barışın büyük şehri Moskova'ya borçluğum. Bana göstermiş olduğunuz bu yürekten kabulü ben milletime atfediyorum ve onun namına hepinize teşekkür ediyorum."

Moskova'ya doğru ilerliyor işte. Leninskiy Tepeleri'nin ilk binası: Üniversite... Cenazesinin kaldırıldığı gün, on iki yaşındaki oğlu Mehmet bütün gün bir tek kelime konuşmadığı halde, bu binayı görünce: "Ben burada okuyacağım Babam da burada okumuş" diyecek... Fakat henüz ölümü uzak. Geniş asfalt bulvarları, otomobil seli, kadınların renk renk elbiseleri ile gürültülü, neşeli bir yaz günü Moskova'sı ve bunlar arasında, geçmiş günlerin adacıkları gibi tek tük tanıdık binalar. Yanında şairler: Nikolai Tihonov, Konstantin Simonov. Türkçe'ye zor gelen isimlerini henüz ezberleyememiş. Pek yakında dost olacaklar. Kısaca Kolya, Kostiya demek ne kadar kolay! Gözü kamaşıyor, sanki karanlıktan ilk defa güneşe çıkarılmış. Etrafında herşey pırıl pırıl, açık renkli, ışıl ışıl görünüyor. Gölgeler daha sonra peydah olacak. O zaman da, kollarını sıvayıp Sovyet arkadaşları ile iş başına geçecek, gölgeleri yok etmek için, onların yeri parklarda, ağaçlar altında... Moskova'ya gelişinin ilk günlerinde onu yüzlerce, yüzlerce insan ziyaret edecektir: Üniversite öğrencileri, şairler, izci çocuklar, işçiler. Ve ölünceye kadar, Sovyet insanları ile durmadan hasbıhallerde bulunacak. Onlara kendi milletinin hayatını, üzüntülerini, iftihar ettiği şeyleri, felaketlerini anlatacak;

Türkiye'de bizim memleketimizin insanlarını ve kahramanlıklarını anlattığı gibi vaktiyle...

Vadide kar yoktu. Ara sıra Uludağ'ın hafif dumanlı ağarmış başına bir göz atarak avluyu ağır adımlarla ölçüyor; önce köşeden köşeye, sonra uzun duvarın dibi boyunca, sonra yine köşeden köşeye dolaşıyor. Hapishanede bir uğultu var: Ziyaret günü. Fakat o uğultuya kulak vermiyor, bugün hiç kimseyi beklemiyor çünkü. Seslerin uğultusu arasına boğuk bir ses daha katılmıştı. Ruhunun bir parçası hücrede kalabilir... Bir parçası... Yine bir dönüş ve yine köşeden köşeye, avluyu geçerek dolaşma. Ruhun bir parçası, bir kuyunun dibindeki taş gibi yalnız başınadır, fakat yalnız bir parçası... Yine bir dönüş, duvarın dibi boyunca yürüme... Ruhun öteki kısmı dünyanın vaveylasına karışmalı..

Duvarın dibinde bir delikanlı çömelerek oturuyor ve durmadan toprağa bakıyor. Bu delikanlıyı hatırladı - üç aydır köyden hiçbir haber gelmiyordu çocuğa. Dağ yollarını kar mı basmış, başka bir şey mi olmuş... Ya yanık yanık türküler söylenir veya tavana bakarak haber beklenir -Haber beklemek tehlikelidir. Tatlıdır fakat.

Bu dipten gelen boğuk sesi tanıyordu: Yeni şiirlerin doğuşunun müjdecisi. Hayli zamandır hiçbir şey yazmıyordu. Henüz topallıya topallıya ilerleyen, yerine oturmamış vezinler ritmin uğultusu arasında koşup koşup geçiyor bunlar şairi, kurumaya yüz tutmuş bir dalda yeşeren yaprak gibi sevindiriyor.

— Nâzım Hikmet! Görüşçüler!

Meydancının sesi kulağının dibindeydi sanki.

Bu da kim ola? Hiç kimseyi beklemiyordu. Henüz tam inanmayarak -belki yanlış duymuştu- görüşmelerin yapıldığı koridora doğru gitti. Meydancı yolunu kesti ve müdürün odasını gösterip sırıttı:

— Baba, bayıl bakalım bahşişi! Hanımefendi geldi. Hem de çok güzel biri! Tahsin Bey'in odasında Münevver oturuyordu.

— Merhaba, Nâzım! Hastaymışsın, geçmiş olsun!

— Hoş geldin!

Gelmesin dediği halde çıkıp geldi... Saçları gür, kabarık, kestane renginde. Kaşları ince, kalemle çizilmiş gibi. Gözleri ela. Ne diye geldi?... Gençliğinden de güzel -olgun bol sulu taze bir meyve gibi- hayır, meyve değil, mükemmel bir insan...

Tahsin Bey ikisine bir göz atarak dışarı çıktı. Çankırı Hapishane Müdürü'ne benzemiyordu Tahsin Bey; öteki, Nâzım'ı Piraye ile bile yalnız bırakmazdı.

— Neden geldiğimi mi öğrenmek istiyorsun? Dinle! Hasta olduğunu, seni kaybedebileceğimi, bu defa da ebediyen kaybedeceğimi öğrendiğim vakit, seni ne kadar çok sevdiğimi anladım. Biliyorum, biliyorum her şeyi, fakat bu defa kendi hayatımı dilediğim gibi idare edebilirim. Teyzemden öğrendiğime göre sen serbestsin. Piraye artık gelmiyormuş sana. Ben geleceğim! Yok, yok, şöyle gidip gelmek değil, Bursa'da oturacağım ben. Ben de ayrıldım. Senin her dediğini yapacağım, seven bir kadının yapabileceği her şeyi yapacağım. İstemez, konuşma, hiçbir şey söyleme.

İsteseydi de konuşamazdı Nâzım. İçinde durgun bekleyen karanlık sular birden dirilmiş, kan gibi boğazından oluk oluk akıyordu. Nefesi kesildi. Ne diye reddetti o zaman ve ne kadar budalayınış! Her erkek için ideal kadın daima, kendi annesidir. Münevver de annesinin gençliğine benziyordu! Ve benzemiyordu aynı zamanda! Yirmi sene önce Kalamış Koyu'nda olup bitenler yine canlandı, dün olmuş gibiydi her şey. Ancak şimdi anlıyordu bunu, ancak şimdi anlıyordu Münevver'i ne kadar çok sevebileceğini. Ona git demek elinde değildi artık...

Fakat onları ileride nelerin beklediğini bilse, ne pahasına olursa olsun, gerisin geri yollardı onu. Bir kadının geleceğini üzerine alıp, bütün sorumluluğunu da yüklenmek icap ettiği anlarda, erkekler korkak oluyor.

Münevver ona sorumluluk yüklememişti. Nâzım'ın yerine karar

vermişti. Münevver ve Nâzım mutluydu. Hapishaneden çıktığı zaman Celile Hanım'ın eski ahşap evine yerleşecekler. Ayrı bir eve taşınacaklar sonra. Gerçi oturacakları yer, bir bodrum katıdır, rutubetlidir, fakat ne de olsa müstakil bir dairedir ve ikisinin de çocukluğunun geçtiği semttedir. Üstelik, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında. Orada yaşamayı yenibaştan öğrenecektir Nâzım - jandarmasız sokağa çıkmayı, sevdiği kadınla kol kola yürümeyi; ve baba olacaktır. Takma bir isimle de olsa (zaten buna alışmaya lüzum yoktu) yeniden senaryolar yazacak, tercümeler yapacak, o da ona her hususta yardım edecektir. Müstakbel oğulları Münevver'in vücudunu değiştirdiği zaman, Nâzım bütün ev işlerini üstüne alacak, çarşıya gidecek, öteberi getirecek, tahta silecek, hatta yemek bile pişirecektir (Bunu hapishanede öğrenmişti.). Ev işlerini yaparken kafasını dinliyor insan! Hele hele çocuk arabası beğenmek, minnacık eşya almak zıbın, ufacık battaniye nasıl bir sevinçmiş!. Evet sevinçti bütün bunlar, biriken borçlara ve adım adım peşlerinde dolaşan espiyonlara rağmen...

Gecenin saat biri,
lambayı söndürmedik.
Yanımda karım yatar:
Karım beş aylık gebeliğinde,
elim etine değende,
elimi karnına koyanda
bebek kıpır kıpır kıpırdar.
Dalda yaprak,
suda balık
rahimde insan yavrusu,
yavrum.

Yavrumun pembe yünden zıbını,
anası ördü:
Bedeni benim karışımla bir karış
kolları şukadarcık.
Yavrum,
Kız olursa tepeden tırnağa anasına benzesin istiyorum
oğlan olursa, boyu posu bana.
Kız olursa ela ela baksın,
oğlan olursa maviş maviş.
Yavrum.
Kız olsun, oğlan olsun.
kaç yaşında olursa olsun,
yavrum düşmesin istiyorum hapislere
güzelden, haklıdan, barıştan yana diye.
Fakat malum
Kızım yahut oğlum,
gecikirse suların ışıması
dövüşeceksin
ve hatta...
Yani haylice müşkül bir zanaatmış bizde bugün
babalık zanaatı da.
Gecenin saat biri.
Lambayı söndürmedik.
Belki yarım saat sonra, belki sabaha karşı
gene basılabilir evim.

beni alıp götürürler
kitaplarımızla beraber.
Yanımda birinci şubeninkiler
dönüp bakarım:
durur kapıda karım
eşiğin üzerinde,
uçar entarisi sabah rüzgarında,
yüklü ağır karnında
bebek kıpır kıpır kıpırdar.

Ona Memet ismini verecekler. Üç kilo ağırlığında, nur topu gibi, mavi kundağında yatacak çocukları. Dünyanın öbür ucunda da on altı bin Memet Amerikalılarla el ele Kore çocuklarını öldürüyor. Memet daha üç ayını doldurmadan, babası Selimiye Kışlası'na çağrılacak, ona "sağlam" diyecekler -hasta kalbine rağmen- ve ihtiyat askerlik hizmetini ikmal etmek üzere, eşyasını alıp gelmesini emredecekler. Ne Deniz Harp Okulu'nda okumuş olması, ne on iki yıl hapishanede kalışı sayılacak. Bu çağırılışın bir tek manası var.

Pırıl pırıl bir haziran sabahı, evin eşiğinde Münevver'e veda edecek -Memet olmasaydı, o da gelecekti- ve bu ayrılıştan sonra on sene geçecek onların birbirini tekrar görecekleri ana kadar.

...Bütün bunları bilse, on iki aylık müşterek hayattan sonra onları on sene sürecek bir ayrılışın beklediğini bilse, ondan, hayatının en büyük aşkı, oğlunun anasından ayrılmak zorunda kalacağını bilse, muhakkak reddederdi Münevver'i o gün. Fakat şimdi ayakta durup ona uzun uzun bakıyordu, sadece bakıyordu, doyamıyordu bakmaya ve söyleyecek bir tek kelime bulamıyordu.

Münevver hemen tekrar dönmek üzere İstanbul'a gitti. O zaman kelimeler doğdu kendiliğinden:

Hoş geldin, kadınım benim, hoş geldin
Yorulmuşundur.
Nasıl etsem de yıkasam ayacıklarını,
ne gül suyum, ne gümüş leğenim var.
Susamışındır,
buzlu şerbetim yok ki, ikram edeyim.
Acıkmışındır;
sana beyaz keten örtülü sofralar kuramam
memleket gibi yoksuldur odam.
Hoş geldin, kadınım benim, hoş geldin!
Ayağını bastın odama
kırk yıllık beton çayır çimen şimdi.
Güldün,
güller açıldı penceremin demirlerinde.
Ağladın,
avuçlarıma döküldü inciler;
gönlüm gibi zengin
hürriyet gibi aydınlık oldu odam,
Hoş geldin, kadınım benim, hoş geldin.

Bu kelimeleri Münevver'e söylediği vakit onları dinleyen mahkumlar ağlıyordu, gardiyanlar ağlıyordu.

Dünyanın en büyük kudreti olarak aşka inandığı zaman yanılmamıştı. Münevver karısı oldu. Yılın yarısını Bursa'da geçiriyordu; çamaşır yıkıyordu, ona yiyecek taşıyordu hapise, diğer yarısını da

İstanbul'da ilk evliliğinden olan kızı Renan'la geçiriyordu. Münevver'in sevgisi onda tekrar dirilen, fakat henüz zayıf ve titrek kalan ruh alevini, harıl harıl yanan bir ateş haline getirdi.

Sonra Moskova'da şunları söyleyecektir Nâzım: "Bir insanda olup biten bu gizli hadiseler hakkında hiçbir şey bilmiyoruz, ne ruhi gelişmenin diyalektiği, ne bu gelişmenin merhale ve müddetleri hakkında bir bilgimiz var. Bir insanda bir ruh nasıl ölüyor ve yeni ruh nasıl doğuyor? Benim için bu müddet on sene idi, başkaları için acaba nasıldır? En korkunç devre, bir ruhun ölüp, yeni ruhun da henüz doğmadığı zamandır. Lirizm bir şey yapmaya muktedirse, bu kanunları da tetkik etsin". O zaman dokuz yüz altmış senelerinin başlarında, Moskova'da, Prag, Havana ve Tanganiyka'da iken bir şiir yazacak ve bu şiirde hem geçmiş günlerle şimdiki zaman, hem de gelecek birleşmiş olacak, sanki zamanın nispi karakteri dile gelecektir. İnsanın içinde zaman hiçbir yere gitmiyor, akmıyor; birikiyor sadece; insan yaşadıkça içinde hem geçmiş, yani edindiği tecrübeler ve hafızası; hem şimdiki zaman, yani düşünceler ve duygular; hem de gelecek, yani planlar, hayaller ve tasarılar, bir arada yaşamaktadır.

Bütün bunlara Nâzım Hikmet müspet bir cevap verebileceği zaman - hiç değilse kendi kendine şiirin, nesirden ne şekil, ne de konu itibariyle ayrılmıyorsa, ne olduğu sualine karşılık olarak diyecek ki: "Şiir sanatı, bir metotdur. Birbirleriyle karşılaştırılması mümkün olmayan şeylerin karşılaştırılmasıdır."

Yeni münasebetler ve yeni esaslar keşfedilmiş olmaktadır böylece:

Bir ağaç var içimde fidesini
getirmişim güneşten.
Salınır yaprakları ateş balıklar gibi
Yemişler kuşlar gibi ötüşür.

Yolcular füzelerden
Çoktan indi içimdeki yıldıza.
Düşümde işittiğim dille konuşuyorlar,
komuta, böbürlenme, yalvarıp yakarma yok.

İçimde ak bir yol var.
Karıncalar buğday taneleriyle
bayram çığlıklarıyle kamyonlar gelir geçer
ama yasak, geçemez cenaze arabası.

İçimde mis kokulu
kızıl bir gül gibi duruyor zaman.
Ama bugün cumaymış, yarın cımıartesiymiş,
çoğum gitmiş de azım kalmış, umrumda değil.

Böylece Nâzım Hikmet'in lirizmi sonuna kadar devrimci özünü meydana koyacak, bu da, herşeyden önce kendini nesilden bir yaratık, yani İnsanlığın İnsanı olarak hissetmeye başlayan ferdin, ruh hayatının yeni bir devre geçirdiğinin ifadesi olacaktır. Bu duygu, milyonlarca ferdin bir tek İnsanlık olarak idrak edilmesine ve bu idrak anının çabuklaştırılması iradesine bağlıdır. Nâzım Hikmet'in lirizmi, hayatı, savaşı ve hatta kendi ölümünü de daima kapsamaktadır:

Yaşamak
bir ağaç gibi tek ve hür
ve bir orman gibi kardeşçesine..

Bu hasret bizim!

1946 senesinden itibaren, türlü yollarla Bursa Cezaevi'nden çıkarılan şiirleri basında tek tük görünmeye başlıyor. Fakat ilk olarak doğdukları dilde ve tabii Türkiye'de değil: İlk şiirler Fransa'da çıkıyor (Savaştan sonra Fransa'da bir çok Türk öğrencisi vardı). Sonra Fransızca'dan tercüme edilerek başka memleketlerde de - Latin Amerika'da, BAD'de, Sovyetler Birliği'nde. Ancak çok az şiir ilerici Türk dergilerinden Yığın ve Gün'de, başka isimlerle ve hayli kısaltılmış olarak çıkıyordu.

Nâzım Hikmet'in şiirleri bütün dünyada uzun yankılar doğurdu. 1949 senesinde -bu sene milletlerarası barışseverler hareketi doğmaya başlamıştı- Paris'te Nâzım Hikmet'i Kurtarma Komitesi kuruldu. Bu komite Nâzım'ın serbest bırakılmasını isteyen beyannameler yayınladı ve dünya kamuoyunun yardımını istedi. Paul Eluard, Joliot Curie, Haldor Laxness, Jorge Amado, Pablo Neruda, Jean-Paul Sartre, Pablo Picasso, Joris İvens, Berthold Brecht'in yanı sıra sayısız yazar, ressam, müzisyen, bilgin... XX. asrın dünya kültürünü temsil eden en güzide insanlar katıldı bu çağrıya: UNESCO, Milletlerarası Demokratik Gençler Federasyonu, Milletlerarası Demokrat Hukukçular Birliği... Bir çok memleketin Dünya Barış Komiteleri, Polonya'dan Japonya'ya, İsveç'ten Şili'ye kadar birçok Yazarlar Birliği, Türk hükümet organlarına protesto mektupları yağdırıyordu.

Türkiye içinde üniversitelerde, liselerde, kolejlerde, türlü şehirlerde aydınlar ve işçiler arasında komiteler kurulup harekete geçti. Yüzlerce adrese şairin portresini gösteren kartlar gönderiliyordu. Portrenin altında bir beyiti ve "Nâzım Hikmet'i kurtarınız!" çağrısı yazılı idi.

Türk Barış Komitesi organı olan Barış dergisi şunları yazıyordu:

"Memleketimiz tarihinde ilk defa. politik görüşlerine bakmadan binlerce insan birleşmiştir - üniversite profesöründen öğrencisine, gazete yazı işleri müdüründen raportörüne kadar, sanat ve edebiyatın ünlü simaları, dimağ ve beden işçileri bir araya gelerek hepsi aynı karara vardı ve aynı talepte bulunuyor: Nâzım Hikmet serbest bırakılmalıdır! Nâzım Hikmet için anılan mücadele bugün barış ve özgürlük için açılan dünya savaşının bir kısmı oluyor."

Nâzım Hikmet'in serbest bırakılması demek, binlerce siyasi mahkumun da serbest bırakılması demekti; bunlar da Nâzım Hikmet gibi, onar, hatta on sekizer sene ceza yemişti. Nâzım Hikmet'in serbest bırakılmasını temin etmek, memleketin politik iklimini değiştirmek demek oluyordu.

Bütün bunlar olup biterken, Nâzım Hikmet hâlâ Bursa Hapishanesi'nde yatmaya devam ediyordu. Şunları yazıyordu dostlarına:

"Hapiste insan, insan kıymetini biliyor. İnsan denilen mahluk yeryüzünün en ilgi verici şeyi. Bunun bir kitap cümlesi, bir lakırdı değil de, bir gerçek olduğunu insan ancak, insansız kalınca yahut çok az insanla bir muhitte uzun yıllar zoru zoruna yaşatılınca anlıyor.

Hiç ölmeyecekmişim gibi dünyayı düşünüyorum. Yani daha bir hayli zaman hapisanede kalabileceğimi kabul ederek işlerimi, buradaki yaşama şartlarımı ve imkanlarımı ona göre ayarlıyorum.

Dünyanın en iyi insanlarından olan Türk halkının ve dünyanın en güzel dillerinden biri ve belki de en başta gelenlerinden olan Türk dilinin diyarı küfürde tanınmasına vesile olabilmek ömrümün en büyük sevinci ve şerefi olur. Bir köylü toprağını ve öküzünü, bir marangoz tahtasını ve rendesini nasıl severse, ben de Türk dilini öyle severim.

Ama her gün biraz daha aşık oluyorum. Karımdan, sanattan, in-

sanlardan, idealimden tut da kanaryama kadar herşeye dolu dizgin aşık oluyorum. Ve çok şükür aşığım. Bu aşk mistik manada filan değil. Platonik aşk değil. Her birinin ayrı ayrı pratik tezahürleri ile faal bir aşk...

Bana öyle geliyor ki bir tek insana, yüz milyonlarla insana, bir tek ağaca, bütün ormana, bir tek düşünceye, fikre, bir çok düşünceye, fikre aşık olmadan yaşamak yaşamak değildir."

— Hele bakın, İbrahim Balaban değil mi bu? Hangi rüzgar attı seni buraya?

Usta ile çırak kucaklaştılar ve uzun bir süre sarmaş dolaş kaldılar. Nâzım, İbrahim'in onu görmeye geldiğini zannetti. İbrahim birkaç seneden beri Marmara'da İmralı Adası'nda idi. Orada bütün mahkumlar çalışır, çalışanların ise ceza müddeti kısalır. Balaban tam bu günlerde müddetini doldurmalı idi.

— Yoo, beni sürgüne gönderdiler.

— Niye? Ne oldu yine? Anlatsana!

Ustanın toprak rengi yüzünün hiddetten kıpkırmızı kesildiğini görünce, İbrahim tereddüt etti.

— Ya seni Baba burada on iki senedir ne diye tutuyorlar? Beni de onun için sürdüler... Boş ver, tabloların yanımda.

Bir kaç gün sonra yeni, hemen hemen bitmiş olan tablonun önünde duruyorlardı: Cinayet. Balaban çalışıyordu. Nâzım arkasından işine bakıyordu. Öğrencisinden dolayı iftihar ediyordu, onun kabiliyeti, çalışkanlığı ile övünüyordu, avluda gezinen mahkumların tablo hakkında konuştuklarına kıskançlıkla kulak veriyordu. İbrahim üstad olmaya yüz tutmuştu. Fakat genç bir ressam kendi kendini eleştirebilmelidir, bu çok önemli... Yine dilediğini yapsın, ama başkalarının fikir ve kanaatini dinledikten sonra...

Sonra gülümsedi. Geçenlerde iki yeni mahkum, İbrahim'in kaç-

mak veya Ruslara teslim etmek için hapishanenin planını yaptığına karar vermişti: İbrahim de, hürmetkarınız gibi, bir Rus ajanı oluyordu şimdi.

Nâzım kudurdu ve hiç yapmadığı bir şeyi yaptı: Bu cahil delikanlılara küfredip bağırdı. Kızması, tabloyu bir plan zannettikleri için değildi -bunu onlara anlatmak zor bir şey değil. Fakat İbrahim'in onların hayatlarına, kendilerine ait tablolar yaptığına gülmelerine öfkelenmişti. Kimmiş onlar ki resimleri yapılsın? Osman Paşa mı, Barbaros Hayrettin mi? Önemli Beyefendiler mi? Gel de patlama. Enayiler, kendi kendilerini insan yerine koymuyorlar, ebleh suratlı paşaların bütün madalyaları ile resimlerini yapmak iş de, kendi hayatları önemsiz bir şey diye düşünüyorlar.

Nâzım bu delikanlılara bağırıp çağırdıktan sonra, hapishanedekiler İbrahim'in işine saygı göstermeye başladılar.

Balaban ekseriyetle çalışırken dilinin ucunu çıkarıyordu. Fakat bugün çeneleri sımsıkı kapalı, açılmıyor hiç. Anlaşılan, iş hakikaten tablonun ta kendisinde imiş.

Bir arabada sırt üstü ölmek üzere olan bir köylü yatıyor. İhtiyar kadın göğsündeki yarayı eliyle kapatmaya çalışıyor; parmaklarının arasından kan sızmakta. Daha genç bir kadın, ümitsizlik içinde arabanın tekerleğini iki kolu ile tutuyor. Ev halkı büyük, küçük arabanın etrafında. Ağlaşıyorlar.

Nâzım'ın arkasından bir ses duyuldu:

— Vay anam vay, yaptığımız işe bak! Nâzım başım çevirdi, arkasında katil Zekeriya ve kardeşi duruyor.

Zekeriya'nın yüzü bembeyaz olmuş. Gözünü tablodan ayırmadan mırıldandı:

— Demek onu vurduğumuz zaman böyle olmuş ha... Onu da böyle arabaya yatırmışlar. Bu aynayı daha evvel gösterseydiler...

— Bu ayna değil, resim...

— Bu resmi daha evvel gösterseydiler, vurmazdım... Vallahi billahi vurmazdım..

Zekeriya boynu bükük uzaklaştı.

Nâzım, Balaban'ı dürtükledi hafifçe. Balaban her zamanki gibi, çalıştığı zaman hiçbir şey duymuyordu.

— Artık ustan değilim, İbrahim! Sen şimdi kendin usta oldun!

Kış bitmek üzere idi. Bir iki gün sonra mart başlayacak; Nâzım'ın hapishanede geçirdiği on üçüncü senesi. Dışarıda genel af hareketi gitgide büyüyor, sesi artık hapishane duvarlarını aşmakta.

Münevver İstanbul'dan bir gazete getirdi. Adı Nâzım Hikmet. Başlığın altında: "Bize insanları sevmeyi öğrettin, biz de senin özgürlüğün için savaşıyoruz" yazılı.

Gazeteyi elinde camdanmış, düşüp kırılabilirmiş gibi tutuyordu. Herhangi bir şairin hayatında bir gazeteye adının verildiğini hiç işitmemişti. Gözleri yaşla doldu. Fakat gözyaşlarından utanmıyordu; ne iyi ki, çok şükür daha ağlayabiliyor. Sadece burada bir odun kütüğü gibi durmaktan utanıyordu. Dışarıda ise bu gazeteyi çıkaran çocuklar, yüreklerinin şevki yüzünden başlarını tehlikeye sokuyor. O ise bir kütük gibi, yosun tutmuş bir kütük gibi hâlâ burada yatıyor ve bir şey bekliyor. Neyi?

Meydana çıktı. Güneş gözleri kamaştırıyordu. Fakat mahkumlar her zamanki gibi duvar dibinde güneşlenmiyor. Grup grup avluda toplanmışlar, biber gibi acı, donmuş telgraf telleri gibi gergin. Yalnız Balaban yeni bir tabloyu bitirmeye uğraşmakta. Peki, ne oldu acaba?

— Umumi af! Duydun mu, umumi af! İsmet Paşa seçimlerden evvel bizi dışarı bırakacak!

Nâzım uzun tecrübe sahibi bir mahkumdu ve af lakırdısına hemen kaptırmazdı kendini. On iki yıl boyunca ne kadar çok söylendi bu, boşa çıktı, balon gibi şişip söndü hep!

Hiç bir şey olmamış gibi Balaban'ın resmine doğru gitti, arkasında durdu. Tuvalde çoktan bahar gelmişti.

Baharların baharı. Ancak senelerce yalınayak çimenlerde dolaşmayan, yeni sürülmüş toprağın kokusunu koklamayan, başının üstünde masmavi göz kubbesini görmeyen bir insan böyle bir bahar resmi yapabilir... Resimde hem hasret, hem ümit vardı. O da bu tabloya kendinden bir şey eklemek ihtiyacını duydu.

Hücresine gitti. Koridora çıktı. Mırıldanmaya başladı. O şimdi lirizm denen afetin elinde bir alet, bir çömlekçi çemberi idi. Şekilsiz kelime toprağı birkaç saat durmadan çevrildiğinde ince ve bitmiş bir şekil alacak.

Balaban tablosunu bitirdiği zaman, Nâzım portatif bir iskemleye oturdu, piposunu doldurdu ve tuvalde, alev alev, renk renk yanan bahara bakarak meydanda toplanmış mahkumlara okumaya başladı:

İşte seyreyle gözüm, hünerini Balaban'ın.
İşte şafak vakti mayıs ayındayız.
İşte aydınlık:
akıllı, cesur; taze, diri, insafsız.
İşte bulut:
kaymak gibi lüle lüle.
İşte dağlar
hem de mavi hem de serin.
İşte sabah seyranı tilkilerin
uzun kuyruklarında ışık,
sivri burunlarında telaşları...
İşte seyreyle gözüm:
işte karnı aç

tüyleri diken diken
ağzı kırmızı
İşte dağ başında kurdun biri
Kendinde hiç duymadın mı sen
aç kurdun öfkesini sabah vakitleri.
İşte seyreyle gözüm, kelebekler, arılar.
İşte kıvıl kıvıl devranı balıkların.
İşte bir leylek
Mısır'dan yeni gelmiş.
İşte bir geyik
daha güzel bir dünyanın hayvanı.
İşte seyreyle gözüm:
inin önünde ayı
Uyku sersemi henüz
Sen aklından hiç geçirmedin mi
toprağı koklayarak
ayılar gibi dalgın yaşamayı,
bala, armuda, yosunlu loşluğa yakın
insan sesinden, ateşten uzak?
İşte seyreyle gözüm, sincaplar, tavşanlar,
işte kertenkele, işte tosbağa.
İşte üzüm gözlü eşeğimiz
İşte seyreyle gözüm, bir ağaç pırıl pırıl.
güzellikte insana en çok benzeyen...
İşte çayır çimen

girin içine çıplak ayaklarım
İşte kokla burnum, nane, kekik.
İşte uzan ağzım, labadalar, ebegümeçleri...
Ellerim, ellerim, dokunun, okşayın, avuçlayın
İşte anamın sütü, karımın eti, gülüşü çocuğumun
İşte sürülen toprak...
İşte seyreyle gözüm, işte insan:
dağın taşın, kurdun kuşun efendisi.
İşte çarıkları,
İşte poturunda yamalar,
İşte kara sapan,
İşte sağrılarında kederli, korkunç oyuklarıyle
öküzleri...

Umumi affa dair rivayetler doğru çıktı. İktidardaki parti, seçimlere girmeden önce yatırım yapmak istemişti.

Münevver İstanbul'a döndü. Ümidin gerçekleşmesi için bütün imkanları kullanmak gerekiyor.

Nâzım, Vâlâ Nurettin'e bir mektup yazdı. Artık kızmıyordu Vâlâ'ya. Hapishanelerde geçirdiği yıllar onu olgunlaştırmış, daha tahammüllü yapmıştı. Vâlâ düşman değildi. Tersine, son senelerde elinden geleni yapıyordu yardım etmek için Nâzım'a. Tahammül edememişse, teslim olmuşsa ne yapalım, herkes gücü yettiği kadar çalışabilir. Herkesten fikirleri uğruna yakılan ateşlere seve seve atılmasını beklemek, en az insanlık dışıdır. Hayır, Vâlâ bir Giordano Bruno değil ki kızsın! Fakat edinilen tecrübeler ve dirayet, bazen ne kadar büyük kedere mal oluyor!

Bugün Cumartesi. 1950 mübarek yılının Mart'ının aynı derecede mübarek on sekizinci Cumartesi günü. Anlaşılan önümüzdeki pazartesi; bilemedin salı, bilemedin çarşamba günü dananın kuyruğu inceldiği yerden kopacak. Sakalımız ak mı, kara mı önümüze düşecek. Ben ne fazla bedbinim, sakalın rengi hakkında, ne de fazla nikbin. Mamafi çıkacağımı düşünüp ona göre hareket edelim. Dinleyin beni. Her gece saat onda -gazetelerde radyo programlarında yazılı olsun, olmasın- her Allah'ın gecesi tam saat onda Ankara radyosu Meclis saati diye bir yayın yapıyor. Bu yayında o gün Meclis'te yapılan görüşmeler, kabul edilen kanunlar okunuyor. Siz bu mektubu alır almaz geceleri tam saat onda Ankara radyosunu açıp bu Meclis saati yayınlarını lütfen takip buyurun. Kanunun kabul edildiğini, bu suretle kabul edildikten dört saat sonra öğrenmiş olursunuz. Kanunun kabul edildiğini öğrenince de en kestirme vasıta ile yani buraya en tez getirebilecek vasıta ile artık gününe göre bir de vapur tarifelerine göre o günü Yalova'dan mı olur; Mudanya'dan mı olur; buradan hareket edin ve doğruca hapisaneye şeref verin. Siz gelene kadar da bizim formaliteler ikmal olunur. Yahut bir gün geç kalır. O zaman Bursa'da bir gece kalırsınız ve ertesi sabah hep birlikte İstanbul'uma doğru yola çıkarız. Yok eğer formaliteler kanunun kabulünün ertesi günü ikmal edilirse, o gece yola çıkarız. İşte böyle efendim.

Gazetelerin verdikleri habere göre, af tasarısı Meclis'in Adalet Komisyonu'nda görüşülmüş ve tasdik edilmek üzere Meclis'e verilmesi artık gün meselesi imiş. Günler geçiyordu. Meclis tartışmalarının sona ermesine artık çok az kalmıştı; hapishanede, genellikle de memleketin bütün hapishanelerinde atmosfer son derece elektrikli idi.

En zoru gece. Saat dokuzda koğuşların kapıları kapatılıyor. Sabaha kadar beklemek gerekiyor haber almak için... Bu ümit işkencesi üç hafta devam etti.

En son gece de geldi çattı. Hapisanede hiç kimse gözünü kapamamıştı sabaha kadar. Koğuşların kapısı tekrar açılınca, kara haberi

aldılar: Meclis, umumi af kararını almadan seçim tatiline girmişti!

Yine ranzada yatmış tavana bakıyor. On iki sene beklemişti. Hep beklemiş, yalnız beklemişti. Şimdi bir şey yapmak lazımdı. Artık bekleyemezdi daha fazla. Binlerce insanın serbest bırakılması için harekete geçmeliydi. Fakat ne yapabilirdi ki? Ne gelirdi elinden? Hayattan başka hiçbir şeyi yok... O halde koz olarak ortaya hayatını koymalı. Doğru. Ya özgürlük, ya ölüm!

Ranzadan hoplayarak koridora açılan kapıyı açtı ve revir aşçısı Yakup'a bağırdı:

— Bana İbrahim'i çağır!

İbrahim geldiği zaman, Nâzım tekrar ranzaya uzanmış yatıyordu.

— Yeryüzünde ne kadar varsa insan... Dünya güzeldir... Ne olacak? Bir kişi azalacak hepsi bu kadar...

— Ne oluyor sana Baba? Hasta mısın?

— Hayır, ölüyorum, evladım. İbrahim şaşırdı:

— Ne oldu sana, hayrola? Nen var? Daha dün gezinip duruyordun? Daha bu sabah...

Nâzım oturdu.

— Dinle beni İbrahim. Bu çok ciddidir. Ağlamayı bırak, oğlum. Otur ve beni dinle. Yüzlerce insan beni kurtarmaya çalışıyor, ben ise burada kuzu kuzu duruyorum. Yeter artık! Ya kurtuluş, ya ölüm! Mektup yazacağım... Adalet Bakanı'na yazacağım... Suçsuz olduğumu cümle alemin bildiği bu sırada haksız yere mahkum olduğum anlaşıldığından beri beş ay geçti. Bu mezarda diri diri daha fazla duramayacağım. Beş güne kadar serbest bırakılmadığım takdirde, yaşamama son vereceğim...

Dönüp yastığının altından bir kutu çıkarıp gösterdi:

— İşte bir kutu uyku hapı.

İbrahim ne diyeceğini şaşırmıştı. Ne yapacağını bilmeden, düşü-

nüp ümitsizliğe düşerek, perişanlık içinde, yine de ümide kapılarak koğuşta dolaşıyordu. Nâzım daktilosunun başına oturdu. Öylesine öfkeli idi ki, sanki makineli tüfek başına oturmuş da düşmana ateş ediyordu.

— İşte, hazır. Mektup da. Bildiri de. Mektubu ben yollayacağım. Bildiriyi de sen yollayacaksın sana vereceğim adrese. Sakın ben ölmeden yollama. Bakacaksın, iyice öldüğümü öğrendikten sonra yollayacaksın. Belki ilaçların tesiri az gelir veya kusacağım. Ben ölmeden bildiriyi neşrettirirsen rezil olurum, anladın mı?

— Tamam, nasıl istersen, Baba.

— Bildiri lazım, çünkü onlar bu mektubumu saklayacaklar. Daha iyi olur. Mektubumda kendi yüzümden öleceğim anlaşılıyor. Halbuki bildiride her şey yazılıdır: Ben beş gün sonra bizlerle, memleketimiz, insanlarımızla alay edildiği için, bunu protesto ederek öleceğim. Ölürsem, bedava gitmiş olmam. Hiç değilse on iki sene evvel bana yaptıklarından sorumlu olsunlar. Ölümüm hiç değilse bir işe yarayacak.

Nâzım sesini alçaltarak:

— Şimdi de bu bildiriyi nereye saklayalım meselesine gelelim...

Fakat ne düşünseler, bir türlü uygun bir çare bulamıyorlardı. Kanaviçeyi iki kat yapıp bildiriyi arasına yerleştirdiler. Balaban üstüne bir tablo çizdi. Fakat olmadı. Kağıdın bulunduğu yer kabarık duruyordu... Mutlaka bulacaklar. O zaman Nazım'ın aklına parlak bir fikir geldi. Yeryüzünde öyle bir yer var ki, saklanmış olan şeyi dünyada hiç kimse bulamaz. İbrahim, öğrencisi İbrahim bildiriyi ezbere öğrenecek. Ya imza? İbrahim ressamdır. İmzasını öylesine taklit eder ki, kimsenin ruhu bile duymaz. Tamam!

Karşı karşıya oturdular. Ve ikisi, Nâzım Hikmet'in insanlara söylemek istediği son kelimeleri bir yemin, bir dua gibi cümle cümle tekrarladılar.

İbrahim Balaban hatırlıyor:

— Bu kelimeler ömrümün sonuna kadar aklımdadır.

"İnsanlar, duyduk duymadık demeyin insanlar! İyiyi ve güzeli, çalışkan insanları ve baskı altında tutulan aydınları savunmak için. Türkçe konuşabilmek için silahımı sıkıyorum!

İnsanlar, beni kınamayın! Silahsızların silahını ben de kullandım diye. Ne yapayım, ölümü silah gibi kullanmaktan, kendimi fişek yerine koymaktan başka!

Biliyorum, kavganın en kolayı bu. Ama karşı koymanın son çaresi!"

İbrahim bu kelimeleri saatlerce tekrar etti. Artık su gibi ezberleyip her kelimeyi bildiğine kanaat getirdikten sonra aldı bildiriyi başına koydu:

— İşte sakladık! Benden başka kimse bulamaz!..

Nâzım piposunu yaktı. Köşeden köşeye dolaşmaya başladı. Hepsi doğru idi. Yalnız İbrahim bir şey unutup karıştırmasın sakın?

— Ezberlediğini unutmazsın, değil mi İbrahim?

— Namaz surelerini unutuyor muyum?! Nâzım gülümsedi. Tuhaf millet bu köylüler.

— Çok namaz kıldın mıydı?

— Ben de köyde her çocuk gibi, sekiz yaşımda başladım namaz kılıp, oruç tutmaya...

Nâzım da aslında hiçbir zaman oruç tutmadığını hatırladı. Aç kalmış oluyordu. Fakat bu başka, kendi arzusu ile yemekten vazgeçmek başka. Dedesi oruç tutmaları için onları zorlamıyordu. Sonra kendisi de dini bıraktı. Dediklerine bakılırsa, oruçta bir nevi tatmin duygusu var. Ben de, sözüm ona açlığın ne demek olduğunu biliyorum. Tok bir insan acın derdinden anlamaz. Ben gerçi tokum fakat hiç değilse küçük kardeşlerimin derdinden anlarım. Yani, başka bir deyimle, tersine bir sosyalizm: Aç bir insanın karnını doyurmaktansa, onunla aç kalmak gibi bir şey. Fakat oruç aslında bütün milletlerde vardır.

Belki de insan kendi kendine bazı tahditler koşmazsa, ahlaken sağlam olamaz. Köylülerimizde oruç bir nevi açlık bayramıdır.

Sonra birden hızlı hızlı dolaşmaya başladı, uzak bir yolculuğa gidiyormuş gibi. Bir iki adımdan sonra duvara çarptı. "Of be, üstüme üstüme gelmeye başladı". Hakikaten... Bunu seçsek? Bu da mücadele sayılır? Belki de sadece ölmemek için boş bir ümit? Hayır, olduktan sonra birden olsun bari... Ağır ağır gelen bir ölüm, fazla ağır. Her gün insan kendi kendinden bir parça yiyip tüketiyor.

Her gün daha fazla büzülürsün. Bir deri bir kemik kalır. Deri ile kaplı bir kafatasından, mavi gözlerle sana bu işkenceyi reva görenlere bakmak. Ve eninde sonunda yine ölmek.

Elini alnında gezdirdi. Eli terden ıslandı. Yine piposunu yaktı. Gözlerini yardım ararcasına koğuşunda dolaştırdı, birisi ile fikirlerini paylaşmak istercesine. Fakat İbrahim'den başka koğuşta kimse yoktu. O da ranzaya oturmuş, kollarını sarkıtmış, durmadan yere bakıyor, sanki ölümüne sessiz sessiz ağlıyordu.

Ölüm. Ölüme çoktan hazırdı. Çok uzakta olduğu zaman ölüm, hazır olduğunu zannediyordu. Gençken insan, kendi hayatından daha ucuz bir şey bulunmaz. Şimdi ise, hayat bu kadar değerli olduğu zaman -aslında o kadar az yaşamıştı ki!- kendi kendine ölümü seçmek zorunda kalıyordu. Tabletleri yutmak daha kolay, daha basittir elbette. Uyuyup, bir daha uyanmamak.

Bu düşünceyi kovarcasına başını salladı, işte, en yumuşak elbisesini giymiş, ebedi istirahat hakkındaki tatlı şarkısı ile kandırmaya başlamış. Hele dur, kocakarı, hele dur, beni ele geçirirsen, ancak benimle savaşarak yaparsın bu işi!

— Doğru, İbrahim. Mermi yavaş yavaş tesir etmelidir. İbrahim kendine geldi, endişe ile ona baktı.

— Demek istiyorum ki açlık grevi daha zor, fakat intihara benzemez, İbrahim sevindi:

— Elbette, Baba, elbette! Yine de bir ümit kalıyor... Şair İbra-

him'i kucakladı:

— Vay Köroğlan'ım vay! Beni serbest bırakacaklarına pek az umudum var.

— Ama kurtuluşunu herkes istiyor. Öyleyse sen onlara buradan destek olmalısın!

— Pekala! Tamam. Düşmanları çatlatmak için her fazla günü yaşamalıyız. Mektubu bir daha yazalım: Beş gün sonra beni serbest bırakmazlarsa, açlık grevine yatacağız...

Sırtından ağır bir yük kalkmış gibi neşelendi. İş tamam. En zor meseleyi halletti, hem de görünürde doğru halletti. İşte böyle!

Sonuna kadar gidip ölmeye karar verdi. Fakat ölümün birkaç gün değil, daha on üç sene ona her yerde inatla refakat edeceğini bilmiyordu. Bir sene sonra, artık mahkemeye, tahkikata filan lüzum görmeden, hakkından gelmek için onu askere çağıracaklar. Ve o yine, beklemektense ölümü karşılamaya gitmeyi tercih edecek. Evlerinin eşiğinde Münevver'e veda edecek ve sıcacık ince eli elinden ayrıldığı zaman, şimdiki gibi bir rahatlama değil, kalbini parça parça eden bir keder duyacaktır. "Şimdi o ne olacak?"

Kalbi bu kederle dolup taşarak, Haydarpaşa Vapur İskelesi'ne inecek, sonra başka iskeleden arkasından gelen olmadığına iyice kanaat getirdikten sonra Karadeniz istikametine giden bir Boğaziçi vapuruna binecek.

Denizi seviyor mu? Bu soruya cevap bile veremezdi o. Bu, havayı sever misin? diye sormak gibi bir şey oluyor. Denizi görüp, yanında, kenarında yaşamak, her İstanbullu için havayı teneffüs etmek gibi tabiidir. Deniz her yerdedir: Sokaklar denize doğru iner. Haliç'le şehrin içine kadar girer deniz, evlerin camlarında, insanların yüzlerindedir denizin akisleri. Bazen, dilediği yere gitmekte serbest olduğu zamanlarda, Moskova'da veya Ankara'da, acayip bir hasret *kasıp kavururdu Nâzım'ı:*

Denize dönmek istiyorum!
Mavi aynasında suların
boy verip görünmek istiyorum!
Denize dönmek istiyorum!
Gemiler gider aydın ufuklara, gemiler gider!
Gergin beyaz yelkenleri doldurmaz keder.
Elbet ömrüm gemilerde bir gün olsun nöbete yeter.
Ve mademki bir gün ölüm mukadder:
ben sularda batan bir ışık gibi
sularda sönmek istiyorum!
denize dönmek istiyorum!
denize dönmek istiyorum!

O burada, Boğaziçi'nde doğdu büyüdü, Marmara'da Deniz Harp Okulu öğrencisi idi. Karadeniz onu Anadolu'ya alıp götürdü, sonra Moskova yoluna koydu, 1924 senesinde memleketine döndürdü. Basit bir şeydi bu o zamanlar: Bir Sovyet gemisinden denizcilerle birlikte indi, Rusça konuşuyordu zaten, evine uğradı, annesini gördü, elbisesini değiştirdi. İlk gizlenmesi böyle oldu. Kalamış Koyu'nda ömrünün en güzel gecesini Münevver'le geçirdi. Şimdi ise yine denize sığınacak, yalnız deniz ona ya kurtuluşu, ya ölümü bağışlıyor.

Boğaziçi Vapuru'ndan en son iskelede, Anadolukavağı'nda inecek. Etrafa bakacak. Sabahın bu erken saatlerinde iskele boştur.

İyi bir arkadaşı onu motorda bekliyor. Ayağını küpeşteden içeri atıp ufak el çantasını motorun dibini örten tahtaya kor komaz, motor çalışmaya başlayacak ve akıntıya karşı bu yerde çok geniş olan Boğaz'ın ortalarına çıkaracaktır.

Fenerleri, deniz hudut karakolunu hadisesiz geçebilecekler: Ufak

bir balıkçı motoru kimsenin dikkatini çekmeyecektir. Aldatıcı bir rota tutacaklar; Boğaz'dan doğuya doğru yol alacaklar. Ve ancak sahil, ufuklarda incecik bir çizgi halinde kalınca, tam tornistan kuzeye yönelecekler.

Öğleye kadar her şey mükemmeldi. Dibi ile dalgalara vura vura balıkçı motoru hızla yol alıyordu ve az zaman sonra sahil büsbütün kayboldu ufuklarda, öğleden sonra rüzgar poyrazladı, serinleşti. Dalgalarda beyaz köpükler kaynamaya başladı. En önemlisi, bordayı fena dövmeye koyulmuştu dalgalar. Durmadan, var güçleriyle suyu motordan atmak zorunda kaldılar. Böylece daha üç saat geçti. Güneş gözle görünür bir şekilde batıda denize inmeye başlıyor. Deniz, Karadeniz ise gitgide daha şiddetli çalkanıyor, deniz suyu ellerini acıtıyor, gözlerini yiyordu; baştan aşağı sırılsıklamdılar... Rüzgar dinmezse, gidecekleri yere iki günde ulaşamazlar. Bu bir şey değil. Ya bir de poyraz fırtınaya dönerse?

Derken yüksek, sırtı beyaz köpüklü bir dalga bordadan içeri üstlerine yıkıldı. O anda olup biteni iyice anlayamadı: Rüzgar mı arttı, dalgalar mı yükseldi? Daha kötü bir şey oldu: Motor durdu. Dümensiz kalan kayık dalgalarda oynuyordu. Hemen küreklere saldırdı. Hiç değilse kayığın burnunu dalga istikametine çevirmek lazımdı, arkadaşı motoru tamir edene kadar. O anda da bütün bunları daha evvel gördüğünü düşündü, şiirlerinde anlattığı bir çok şeyi daha önce gördüğü gibi. Arhavili İsmail, Karadeniz'de ufak bir balıkçı motoru ile Mustafa Kemal Orduları'na silah getirmeye çalıştığı zaman boğulmuştu. *Kuvayi Milliye Destanı*'nın kahramanlarından olan İsmail.

İsmail de o zaman küreklerin kırıldığını anlamış, fakat ölümden değil, sadece savaş dışı kalacağından korkmuştu. Bu korkuyu Nâzım da motorun durmadığını, bozulduğunu anlayınca bütün varlığı ile duydu. Bu ne aptalca bir ölüm, kurtuluşa bir adım kalmışken, motorun bir bujisi yüzünden ölmek! Mamafih ölüm her zaman aptaldır, insan ölüme hazırlandığı zaman da öyle.

Sonuna kadar mücadele edecekler. Dalgalar üstlerine yıkılacak, akıntı hızla geriye atacak onları, Türkiye sahillerine doğru.

Ve akşamüstü, artık hiçbir kurtuluş ümidi kalmadığını düşündükleri anda, bir ümit belirecektir: Boğaz'dan gelen bir gemi... Arkadaşı bir fişek atacak. Nâzım başından şapkasını çıkarıp, altında dans eden kayıkta ayakta durmaya çalışarak Fransızca bağıracak: "Durun! Ben, Türk şairi Nâzım Hikmet'im!" Gemi hızla yaklaşarak neredeyse onlara değecek mesafeye yaklaşacak. Vardiyada duran denizci onlara bakıp omuz silkecek: Hiç bir şey anlamadım, diye... Bu ne gemisidir böyle?

— Kaptanı, kaptanı çağırınız! Nâzım artık Rusça bağıracak. Kaptanı çağırınız! Ben Türk şairi Nâzım Hikmet'im!

Ya gemi?... Gemi gelip geçecek... İşte, işte, geminin sadece kıç tarafı görülüyor. Uzaklaşıyor. Arkasında Romanya bandırası var.

Bir halat boyu kadar uzaklaşınca, geminin kıç tarafı yavaş yavaş dönmeye başlayacak. Gemi devir yaparak, kendi bünyesi ile onları önce rüzgardan koruyacak. Yüksek bordadan halat merdiven atılacak. Bu merdivenden, dişleri arasında içinde bir iki kat çamaşır ve el yazıları bulunan çantasını tutarak Nâzım, arkasında arkadaşı, güverteye çıkacak ve ertesi sabah bambaşka bir dünyaya kavuşacaktır...

Fakat bu, ölümü silah olarak seçtiği zamandan tam bir sene sonra olacak.

Şimdilik Nâzım, ölümle ilk çarpışmasına hazırlanıyor.

5 Nisan 1950, Bursa

Ayın sekizinde yatacak olduğum açlık grevine ümitle başlıyorum. Yeisle, kederle değil. Bu uğurda ölürsem de, son nefesime kadar ümitle yaşıyacağım. Polisiye romanlarını dört gözle bekliyorum. Senden ve Müzehher'den bazı ricalarım var: Annemi ve Samiye'yi size telefon ettikleri zaman teselli edin. Münevver yapyalnızdır, kızı destekleyin. Ona kuvvet verin. Hele bugünlerde ara sıra evinize çağırıp oyalayın.

Ve siz de herşeye rağmen ümitli olun. Hele sen Vâlâcığım, sinirlenme, kahrolma. Düşün ki ben gayet ümitliyim. Hak aramanın keyifli sevinci içindeyim. Ve bu hakkın, ben ölsem bile nasıl olsa günün birinde tecelli edeceğini düşünmek, buna inanmak, bundan emin olmak gibi bir bahtiyarlığım var. Unutma, intihar etmiyorum. Hiç kimseye şantaj yapmıyorum. On üç yıldır sürüp giden adli bir hatanın düzeltilmesi için hayatımı ortaya koymaktan başka imkanım kalmadığından, bu son çareye başvuruyorum. Haydi kardeşlerim, ikinizi de hasretle kucaklarım. Her şeye rağmen yakın zamanda kavuşacağımızdan emin olduğumu, çünkü memleketimin vicdanına güvendiğimi bir kere daha tekrar ederim...

Bugünlerde, hayır bu senelerde... Bunların Münevver'e nelere mal olacağını bilseydi, onu düşünerek herhalde ölmek isteyecekti, vaktiyle Ankara Hapishanesi'nde Piraye'yi düşünürken ölmek istediği gibi.

Moskova'da olduğunu bütün dünya öğrendikten sonra, Münevver Ankara'ya giderek pasaport almak isteyecektir. Seçimi "Demokratlar" kazanmış olacak. Münevver'i yeni Başkan Yardımcısı Samet Ağaoğlu kabul edecektir Ona oturacak bir yer bile göstermeden, masasından fırlayarak bağır bağır bağırmaya başlayacak:

— Senin gibilerinin kafalarını ezeceğiz! Hiç bir pasaport alamazsın! Nâzım'ı vatandaşlıktan çıkaracağız! Dileneceksin sen! Hiç bir yere de gidemezsin!

Münevver de ona:

— Utanın, diyecek. Hangi Türk erkeği bir hanımla böyle konuşmuştur? Gerçi dedelerimi sultanlar kalelere kapatmıştı, fakat karıları ile savaşmadı. Unutmayın, Nâzım'ı hiç kimse vatanından mahrum edemez. Adınız çoktan unutulacağı zaman, Nâzım yaşamaya devam edecektir. Hele politika öyle bir şey ki, kimbilir, belki siz de hapislerde çürüyeceksiniz!

Sülalesine layık bir kadındır Münevver. Cinsine çekmiş, cesur,

gururlu Münevver!

On sene, gece gündüz iki polisle bir polis Jeep arabası Münevver'i takip edecek, nereye gitse, ne yapsa peşinden ayrılmayacaktır. İster oğluna süt almaya gitsin, ister parka, ister misafirliğe. Geceleri soğuk havalarda polisler kapısında nöbet beklerken tirtir titreyecek. Hiç bir iş bulamayacak Münevver. (Kocasının kanun dışı ilan edildiği bir kadına iş verecek babayiğidi gösterin?) Fakat Münevver'in bir çok meçhul ahbabı olacak. Mehmet büyüyecek, okula devam edecek, sınıfları geçecek. Polisler de hep bu üç vardiya halinde annesini takip etmeye devam edecektir. Çocuk onlara alışacak, onlarla oynayacak, onlara "polis amcalarımız" diyecek. Fakat sekiz yaşına girince, niçin babasız büyüdüğünü anlayacak, bir gün okuldan gelecek ve onlara bağıracak: "Bana babamı verin! Babamı verin bana!" O günden sonra da onlara dönüp bakmayacaktır. Mehmet mağrur, cesur bir oğlan olacak, büyüyecek. Bütün çocuklar babalarının gözleri önünde her gün biraz daha büyür. Nâzım'ın Mehmet'i ise seneden seneye ona gönderdiği fotoğraflarda büyüyecektir. Ve göğsünde beslediği ölümün yanı sıra, Nâzım dünyayı dolaşırken, oğluna, annesine olan, memleketine olan hasretini de beraber dolaştıracak. Ve yine on sene sevgilerinin yegane ifadesi, mektuplar olacaktır.

"Sevgili kocacığım, bu sana yazdığım yüz on beşinci mektubumdur!"

"Nâzım, sevgilim, bu dokuz yüz altmış dördüncü mektubum sana."

"Sevgilim, bin beş yüz otuz birinci mektubumu yazıyorum."

"Nâzımcığım, sevgilim, bu iki bin yüz yirmi beşinci mektubum... benim bütün dertlerimi, üzüntülerimi unut, yalnız beni unutma!"

On sene. Başkaları nasıl ağaçların, balıkların, yıldızların her çeşidini öğrenirse, Nâzım da ayrılığın her çeşidini öğrenecektir. Ve bu son, biricik oğlunun annesinden ayrılığı ölümden beter olacaktır...

Nâzım'ın açlık grevine yatacağı haberi öylesine korkunç bir

öfke yaratmıştı ki, polisler Bursa Hapishanesi'ni iki kordonla sardı. Memleketinin vicdanına boşu boşuna inanmıyordu Nâzım. Gardiyanlar, onu zorla kurtaracaklarından korkuyordu. Binlerce telgraf yağıyordu Ankara'ya. Hükümet, şairin akrabalarına baskı yapmaya çalıştı; akrabalarının onu bu karardan vazgeçireceğini umuyorlardı. Fakat umutları boşa çıktı.

Polis kordonlarını yararak, gazeteciler doluyordu hücresine:

Şu bizim gazeteci milleti, ne diyeyim, hadi şöyle diyeyim, bir acayip millet. Ne olmuş? Ben büyük bir yeis içindeymişim de, manen çökmüşüm de, -Bak *bunu benim avukat da* söylemiş. Eh, ne de olsa gazetecilik ona da bulaşmış sayılır- ne halt edeceğimi bilemez bir hale düşmüşüm de, yok yataklarını denk etmişim de, yok karım hapishane kapısında iki gözü iki çeşme çıkacağım diye beni bekliyormuş da, filan da fişmekan da... İşte bu yüzden bu işe karar vermişim. Yahu, insaf edin be! Burada sizi teselli etmedim mi? 'Zaten bunun böyle olacağını biliyordum. Hiç de hayal kırıklığına uğramadım' demedim mi? Yahu ben paçavra mıyım be? Dert anlatmak kabil değil mi kimseye? Bu işi yapacaksam, bu işi yapıyorsam, yeis neticesi, yılgınlık, çöküntü neticesi değil, hakkımın, adaletin, hakikatin ortaya çıkması için. Yapılacak başka şey kalmadığı için. Kanun yolları açılsın, gerekli makamları harekete getirmeye yardımcı olsun diye hayatımı ortaya koyuyorum, ölümü göze alıp bir nebzecik de benim bu işe yardımım olsun diye yapıyorum. Çok şükür, aklım başımda, ne yaptığımı bilen bir adamım. Fakat dedim ya, bu derdimizi anlaşılan benim avukata bile anlatamamışız. Adaletin, hakkın, hakikatin tecellisi için bir Türk vatandaşının icabında hayatını ortaya atacağı, atabileceği, bu uğurda ölebileceği neden kabul edilmiyor? Anlayamadın gitti. Yahu, bu Türk milleti hak ve hakikat uğrunda ölmesini bilen nice nice insan yetiştirmiş ve yetiştirecek!

Nâzım'ın onunla ilgili yetkililere verdiği mühlet bitmek üzere idi. Koridora çıkıp Aşçı Yakup'u buldu.

— Sen buranın aşçısıymışsın diyorlar?

— Aşçıyım sayenizde, Beyefendi Cenapları. Yakup onun suyundan gidiyordu.

— Peki öyleyse. Bugün hünerini göster bakalım. Yarın açlık grevine yatacağım. En güzel yemeklerini yapacaksın bana. Sana neler, hangi erzaktan ısmarlayayım. Neler yapabiliyormuşsun sen böyle?

Yakup saygı ile eğilerek lokantadaki profesyonel garson gibi, bir solukta, noktasız, yemekleri saymaya başladı:

— Çorbalardan mercimek, yayla, şehriye, pirinç; yemeklerden taze fasulye, bakla, bamya, imambayıldı, hünkarbeğendi, musakka, bezelye, kuru fasulye, nohut; kızartmalardan kabak, patlıcan, kuzu, tavuk; etlerden ızgara, şiş, salçalı köfte, pirzola, ciğer, koçyumurtası; salatalardan kıvırcık, domates, yumurta, roka, rus; tatlılardan kadın göbeği, şambaba, güllaç, muhallebi, sütlaç...

Nâzım onu susturdu:

— Dur yahu, bütün bunları kim yiyecek?

— Sen Baba. Açlık grevine giriyorsun, hepsinden birer parça yemelisin ki yirmi gün dayanacağına yüz gün dayanmalısın.

Nâzım Yakup'u yanaklarından öptü. Yemeklerin adları ona çocukluğunu hatırlattı. Bütün bu yemekleri seviyordu, kabil olsa hepsinden tatmak isterdi. Fakat, ekseri mahkumların adını bile duymadıkları yemekleri böyle gözleri önünde yemek olur mu hiç? Ama bu hayatının son yemeği olacaktı.

8 Nisan günü sabah saat 3 sularında İbrahim'le karşı karşıya geçtiler ve yemeye başladılar. Niye böyle acayip bir zaman seçtiler? Belki gündüzleyin seyircisi çok olacaktı diye, belki de hayal meyal hafızasında kalan Ramazan hatırasından dolayı? Yakup hünerinde kendi kendini de geçmişti. İbrahim, hocasının iştahını artırmak için yiyip her şeyi methediyordu. Fakat Nâzım lokmaları zor yutuyordu. Bu ziyafetten utanmışa benziyordu. Güneş doğduğunda içi rahatlayarak, tabağını itti nihayet.

Açlık grevi başladı.

Birinci gün kolay geçti. Midesini aldatmak için su içip, sigara

tüttürüyordu. Günde üç defa.

İkinci gün açlıkla beraber savcı peydah oldu. Herhalde bir gün evvel hükümetin gerekli makamlarına gönderilen telgraflarla gazete neşriyatı yankılar yapmış ki, savcı ısrarla açlık grevine nihayet vermesini istiyordu.

Üçüncü gün daha zordu. Açlık kemiklerini kemirmeye başladı. Avukatı geldi. Her ne kadar tuhaf görünecek ise de, o da açlık grevinden vazgeçmesini istiyordu.

Dördüncü gün Münevver geldi. Nâzım yatağında yatıyordu, yüzü zayıflamış, uzamıştı. Ona öyle tatlı tatlı bakıyordu ki, Münevver hemen konuşamadı.

Bir sürü haber getirmiş. Hem de iyi haberler. Ankara'da üç şair -kardeş çocuğu Oktay Rıfat, Orhan Veli ve Melih Cevdet- Nâzım'ı desteklemek için üç günlük greve yatmışlardı. Gençler gösteriler yapıyorlardı. BAD'de Paul Robeson, Amerikan halkına hitaben bir bildiri yayınlamıştı..

1949 senesinde, ırkçılar Amerika'nın milli şarkıcısını linç etmek istediklerini öğrenince Nâzım bir şiir yazmıştı:

Bize türkülerimizi söyletmiyorlar, Robson
inci dişli zenci kardeşim
kartal kanatlı kanaryam
Türkülerimizi söyletmiyorlar bize.
Korkuyorlar Robson
Şafaktan korkuyorlar.
Yağmurda çırçıplak yıkanır gibi ağlamaktan,
sımsıkı bir ayvayı dişler gibi gülmekten korkuyorlar.
Sevmekten korkuyorlar, bizim Ferhad gibi sevmekten

(Sizin de bir Ferhadınız vardır, elbet Robson, adı ne?)
Tohumdan ve topraktan korkuyorlar,
akan sudan ve hatırlamaktan korkuyorlar.
Ne iskonto, ne komisyon, ne vade isteyen bir dost eli
sıcak bir kuş gibi gelip konmamış ki avuçlarının içine.
Ümitten korkuyorlar Robson, ümitten korkuyorlar
ümitten.
Korkuyorlar, kartal kanatlı kanaryam
Türkülerimizden korkuyorlar.

Şimdi de Robson'un dost eli omzuna konuyor. "Biz Amerika'da elimizden geleni yapmalıyız ve Türk hükümetine Nâzım Hikmet'i serbest bıraktırmalıyız. Amerikan milletinin bütün ileri kuvvetleri, büyük şairi kurtarmak için birleşmelidir. Amerikan milletinin kültürünü hakikaten seven yazarlarımız, ressamlarımız, aydınlarımız protesto sesini yükseltmelidir. Bu sesi susturmak isteyenlerin duyacakları gibi, Nâzım da sesimizi duyacaktır. Hemen harekete geçersek, büyük milli şairi, Türkiye emekçileri, Amerika ve bütün dünya için kurtarabiliriz."

BAD aydınlarının daveti üzerine New York'taki Türk Elçiliği binası önünde, gece gündüz, "Nâzım Hikmet'i kurtarınız!" yazılı tabelalar taşıyan gençler birikiyordu.

Robeson'la görüşemeyecekler. Robeson'a memleket dışına çıkmak için pasaport vermeyecekler. Sonra da Nâzım enfarktüsten yatacak, sonra Robeson hastalanacak. Fakat Dünya Barış Konseyi, Milletlerarası Barış Nişanı'm alacak ilk adayların listesini yayınladığı zaman, adları yan yana gelecektir.

Dünyayı ülke ülke dolaşarak, Nâzım Hikmet bir postacı gibi "İnsanın, dünyanın, yurdun haberini, ağacın, kuşun, kurdun haberini,

seher vakitlerinde yahut gece ortasında, taşır insanlara yüreğinin çantasında." İnsanların birliğinden haberleri taşır. Fakat aslında bu bölünmez varlığın herkesçe anlaşılması için, bu varlığın her millete her devirde giymeyi adet edindiği şekli ayrı ayrı bulup tespit etmek lazımdır.

Nâzım Hikmet daima benliğini muhafaza edecektir, fakat her milletle kendi şiir dilinde konuşarak. Dünyada herhalde ilk olarak bir şair, bu kadar serbest ve kolay, Asya ve Avrupa, Afrika ve Amerika'da tanıdığı bütün edebiyatlarm geleneğine hitap etmekte ve böylece bütün dünya ile konuşabilmektedir.

1955 senesinde Nâzım Hikmet Japon milletinin atom silahlarından dolayı uğradığı felaket hakkında dört şiir yazacaktır. Bu şiirler Japonya'nın en büyük gazetelerinde yayınlanacaktır. Bu şiirler ifade edilmez bir tarzda Japon halk türkülerine benzeyecek -uta türküleri- berrak ve akıllı kederi ile hakikaten türkü olarak söylenecektir. Helsinki'de yapılacak Dünya Barış Kongresi'nde, dünyanın bütün kıtalarından gelen delegasyonlar, Amerika'nın zenci şarkıcısı Pol Robeson'un söylediği ve bir Türk şairin yazdığı Japon türkülerini dinleyecektir:

Balık tuttuk yiyen ölür.
Etimize değen ölür
Bu gemi bir kara tabut,
lumbarından giren ölür.

Balık tuttuk, yiyen ölür,
birden değil, ağır ağır
etleri çürür dağılır.
Balık tuttuk, yiyen ölür.

Elimize değen ölür
Tuzla güneşle yıkanan
bu vefalı, bu çalışkan
elimize değen ölür.
Birden değil ağır ağır,
etleri çürür, dağılır
elimize değen ölür...

Badem gözlüm, beni unut
Bu gemi bir kara tabut,
lumbarından giren ölür.
Üstümüzden geçti bulut

Badem gözlüm beni unut
Boynuma sarılma, gülüm,
benden sana geçer ölüm.
badem gözlüm beni unut.
Bu gemi bir kara tabut
Badem gözlüm beni unut
Çürük yumurtadan çürük,
benden yapacağın çocuk.

Bu gemi bir kara tabut
bu deniz, bir ölü deniz.

İnsanlar ey, nerdesiniz?
nerdesiniz?

Jean-Paul Sartre, Louis Aragon ve Pablo Picasso'nun Fransız aydınları adına Paris'teki Türk Elçisi'ne, Nâzım Hikmet'in serbest bırakılmasını talep eden bir bildiri verdiklerini anlattı Münevver.

Onların adlarını kitaplardan ve desenlerden tanıyordu, hayranı idi onların. Fakat henüz hiç Paris'e gitmemişti.

Paris'e gidecek. Hem birkaç defa. Aragon'la işçilere şiir okuyacak, Sartre ile uzun uzun münakaşalar yapacak, Picasso'nun en son eserlerini atölyesinde görecektir. Bütün bu insanları, çalışan Paris'in antidemokratik kanunları protesto eden bir mitinginde de görecektir: "Gördüm şükür, gördüm şükür bugünü de gördüm şükür gördüm şükür bugünü de Paris'te. Aktı Paris, asil Paris.." diyecektir.

Bu şiirlerde belli belirsiz, fakat bir Fransız kulağı için gayet iyi duyulan, Hugo'nun Pathos'unun ve Eluard'ın politik lirizminin yankısı duyulacaktır:

Fransa'dan bana ne" demiyorsanız
ve yarın
Hürriyetin ölüsünü omuzunuzda taşıyarak
bir daha da geri dönmemek üzere
tankların peşinde gitmek istemiyorsanız
bırakmayın,
dokunmasınlar sosyalistlere!

Münevver onun eskiden hiç duymadığı bir çok isim daha saydı. Latin Amerika şairleri Pablo Neruda ve Nikolas Gilyen, Fransız ay-

dınlarına katılıyor. O da, ne kadar ayıp, onların henüz bir tek satırını okumamış.

Neruda; Robeson, Fuçik ve Nâzım'a Milletlerarası Barış Nişanı'nın veriliş töreninde söz söylemek istemiş ve kendisi için değil, Nâzım için demiştir ki: "Şiirleri gür akan geniş bir nehir kadar güçlüdür, nehrin çelik selleri savaşlara doğru uçarak akıyor. Hapishanede geçirdiği seneler işe yaradı, Nâzım'ın lirik sözleri dev ölçüsüne gelmiştir. Sesi yeryüzünün sesi olmuş. Barış için açılan savaşın bu kilit anında, şiirlerimin onun şiirleri yanında olması ile iftihar ediyorum."

1951 senesinde Berlin Gençlik Festivali'nde Neruda ile tanışacaklar. Nâzım da Pablo'nun şiirlerini kendisinden dinleyecektir.

Berlin'in bir avlusunda, güneşten yanan bir asfalt üzerinde Latin Amerika ile İspanya delegeleri toplanacaktır; öğrenciler, işçiler ve köylüler. Onların şairlerini nasıl dinlediklerini görünce, dünyaya her şeyi unutarak, bazen yumruklarını sıkarak, bazen gülümseyerek, hayret ederek, bazen koca sombreroların altında ateş gibi yanan kara gözlerinden gözyaşını silerek o da Neruda ile iftihar edecektir, Neruda'nın kendisi ile iftihar ettiği gibi. İkisi de zor bir üslupla yazıyordu; fakat en saf, şiir sanatında hiçbir yön bilmeyen insanlar kolaylıkla anlıyordu onları. Okyanusun ayrı sahillerinde oturdukları halde, Pablo, Nâzım'ın çok yakın arkadaşı olacaktır. Her ikisi milletlerinin sevinç ve kederlerini diğer milletlerin sevinç ve kederlerinden ayırmıyorlardı. Her ikisi de aynı kudretle hem devrin büyük mitlerinden, hem de bir insan kalbinin aşk ıstırabından bahsediyordu. Her ikisi de dünyayı mutlak maddiliği içinde duyardı; bütün hacmi ile, bütün kokuları ile... Küba Şairi Nikolas Gilyen'le Nâzım, Asya ve Avrupa otellerinde kalacaklar. Memleketlerinden kovulmuş iki şair uzun seneler boyunca doğdukları şehirlerin hasretini büyük yudumlarla içecek, her yerde durmadan kendi milletlerinden bahsedecekler. Fakat Gilyen daha talihli olacak ve hür Havana'ya gidebilecek. Nâzım da ihtilalci Havana'ya misafir olarak değil, özgürlük savaşının mü-

cahidi olarak gelecektir. İkisi de sevinçten başları dönerek, Malekon Rıhtımı'nda Vedado caddelerinde gezecek, sosyalizmin en genç ülkesinde dolaşacak ve kadınları meyve, çocuk bahçelerini özgürlük şeklinde görecekler; ça-ça-çayı paçangayla anneleri Cumhurreisi Sarayı, Fidel'i şarkılarla, büyük Enternasyonal Marşı ile karıştıracaklar. Her gün avuçlarının içindeki hatlar daha fazla yumuşayacak ve Havana sokaklarından geçerken ''milisyano" ile birlikte şarkı söyleyecekler: Somos sosyalistos! Palante! Palante!

Gilyen doğduğu şehre varmıştır. Fakat Nâzım varamayacak...

Memleketim, memleketim, memleketim,
ne kasketim kaldı senin ora işi
ne yollarını taşımış ayakkabım
son mintanım da sırtımda paralandı çoktan
şile bezindendi
Sen şimdi yalnız saçımın akında
infarktında yüreğimin
alnımın çizgilerindesin memleketim,
memleketim,
memleketim...

Açlık grevinin beşinci günü Celile Hanım ziyaretine geldi. Nurunu hemen hemen büsbütün kaybetmiş olan gözleriyle, oğlunun solmuş, incelmiş yüzüne baktı uzun uzun. Ne açlık grevinden, ne de hapishane dışında olup bitenlerden konuştu. Gözlerini yüzünden ayırmadan ve oğlunun alnına koyduğu elini alnında bırakarak, evini derleyip topladığını, oğlunu nasıl beklediğini anlattı. "Münevver'le hiç değilse ilk zaman yanımda oturacaksınız elbette değil mi?"

Kadınları ile nasıl da iftihar ediyordu Nâzım! Analar insanı insan, kadınlar da erkeklerini erkek yaparlar. Nesi var, nesi yoksa kadınlara borçludur.

Nâzım artık güçlükle konuşabiliyordu. Onu yormamak için Celile Hanım gitmeye davrandı. Üstünde şiir yazılı bir kağıt uzattı Nâzım annesine:

Bir açlık grevinin beşinci gününde
Kardeşlerim!
Size söylemek istediklerimi
doğru dürüst söyliyemiyorsam eğer
kusura bakmayın
Sarhoşum, başım dönüyor biraz.
Rakıdan değil.
Açlıktan hafiften
Kardeşlerim!
Avrupalım, Asyalım, Amerikalım,
ben bu Mayıs ayında
ne hapisteyim ne açlık grevinde
yatıyorum çimenin üstünde geceleyin
gözleriniz yıldızlar gibi baş ucumda
ve elleriniz bir tek el gibi avucumda.
Anamın eli gibi.
Yarimin eli gibi,
hayatın eli gibi.
Kardeşlerim!

Sizler zaten hiçbir zaman
terk etmediniz beni
Terk etmediniz ne beni, ne memleketimi ne de
milletimi.
Beni ve bizimkileri seviyorsunuz, biliyorum
Sizi ve sizinkileri sevdiğim gibi.
Ve bundan ötürü
size teşekkür ediyorum kardeşlerim,
teşekkür ediyorum.
Kardeşlerim,
ölmeye niyetim yok.
Öldürülürsem
biliyorum
yine de yaşamakta devam edeceğim
yanı başınızda.
Aragon'un mısraında olacağım
- gelecek güzel günleri anlatan her mısraında
ve beyaz güvercininde Picasso'nun
ve Robeson'un türkülerinde.
Ve hepsinden daha güzel
hepsinden daha üstün
Bir yoldaşın muzaffer gülüşünde olacağım
Marsilya limanında, grev günü.
Kardeşlerim,
Gerçekten bahsetmemi istiyorsanız eğer,

öyle mes'ut, öyle mes'utum ben,

alabildiğine.

Celile Hanım'ı uğurladıktan sonra, İbrahim meydana döndüğü zaman, etrafını mahkumlar sardı.

— Şair Baba beş gündür yemek yemiyor, doğru mu? Hiç böyle oruç olur mu, nerede görülmüş?

— Açlık grevine girdi.

— Ne dedin, ne dedin? Grev mi? Neden peki?

— Hepimizin hakkını savunmak için.

— Açlık grevinin ne faydası var ki? Ben kendimi bileli açım, faydası ne?

— Canım, senin açlığın onunkine benzemez. Açlık grevi... Bu bir savaştır. İstediğini elde ederse, hepimiz kurtulacağız.

— Kurtulur muyuz? Yani şu kodesten çıkacak mıyız?

— İstediğini yaptırırsa, elbette. Hepimiz evlerimize döneceğiz.

— Yaşasın Baba! Allah ona uzun ömürler versin. Demek hepimiz kavuşacağız evimize barkımıza.

— Ya dediklerini yapmazlarsa ne olacak? Ölecek mi?

— Evet. Yapınazlarsa ölür.

— Boş ver, ben çıkmaktan vazgeçtim. Allah kahretsin!

— Bıraksın şu orucu, söyle ona. Ölmesin.

— Yaa, senin bir yıl cezan kaldı. Benim gibi on yıl cezan olsa senin...

— Adam öldürmekten on beş yıl ceza yedim. Çıkarken de mi benim yüzümden Baba ölsün? Hayır, sökmez böyle şeyler. Söyle Baba'ya, vazgeçsin orucundan. Baba ölmesin!

— Baba ölmesin! Hepimiz gidelim, yalvaralım! Baba ölmesin!

Beşinci gün akşam üstü, yetkili makamlar Bursa Hapishanesi'nde bir ayaklanmadan korkarak, Nâzım Hikmet'i İstanbul'a götürüp Cerrahpaşa Hastahanesi'ne yatırdılar...

Sararmış bir gazetedeki fotoğrafa -14 Nisan 1950 günü çekilmiş- bakıyorum. Nâzım, iliklenmemiş paltosu sırtında, şapkasız -İstanbul'da hava artık ısınmaya başlamıştı- hastahane avlusundan geçiyor. Zayıflamış yüzünde belli belirsiz bir tebessüm. Yukarıya doğru bir yere -bir pencereden el mi sallıyorlar- bakıyor, yoksa solgun bahar gök kubbesine mi bakıyor? Bir şeye gülümsüyor ama neye? Tanıdık bir yüze, düşüncelerine, yoksa doğup büyüdüğü şehrin havasına mı?

İki yandan, bir adım geride, gardiyanlar yürüyor. Aşınmış metelikler gibi yıpranmış yüzlerinde o anın önemi ve kendi mevkileri ile böbürlenme var.

Zira bunlar alelade gardiyan değildir. Fotoğraf makinesine en yakın olup, objektife bakanı, İstanbul cinayet aleminde tanınmış bir komiserdir. Lakabı Parmaksız. Vatanseverler aleyhine açılan bir davada, suçlarının şahidi olarak duruşmaya iştirak ederken, gizli siyasi polis şefi olduğunu ve bu teşkilatta 1915 senesinden beri çalıştığını yemin altında beyan etmiş. Önce "Sultan Polisi Filörü" olarak işe başlamış, fazla liberal düşünenleri gözetlemiş. İşgal senelerinde İstanbul şehri işgal kuvvetleri tarafından kumandanlık mıntıkalarına bölününce Galata-Karaköy Amerikan mıntıkasında bulunan karakolda hizmet görmüş, milli mücadeleye yardım eden Kemalistleri yakalayıp sorguya çektiriyormuş. Emniyet şubesi o senelerde de, 1950 senelerinde olduğu gibi, Sansaryan Hanı'ndadır. Bütün fark, işgal kuvvetleri zamanındaki gibi işkencelerin bodrum katında değil, hanın üst katında yapılması ve artık Kemalistlere değil, komünistlere işkence yapılmasından ibaret.

Tanınmış bir Türk komünisti S. Üstüngel hatırlıyor: Bir gün komünizmle mücadele şubesi şefi İngiliz -Bu lakap ona işgal zamanın-

da İngiliz gizli polis teşkilatında çalışmış olması yüzünden verilmişti- dokuma işçisi Ziynet'le yüzleştirmişti onu.

— Herifi tanıyor musun?

— Tanımıyorum.

İngiliz kudurmuş. Yanında duran Parmaksız'a dönmüş:

— Orospunun bir kundak bebeği var. Göster bakalım hünerini!

Polisler kadının üstüne atılarak, elbiselerini çıkarmışlar. Parmaksız uzun şişlerle memelerini delmeye başlamış. Fakat işçi kadının dudaklarından sadece şu iki kelime dökülüyormuş hep: "Onu tanımıyorum!"

Bu nisan gününde Türkiye'nin milli şairini Cerrahpaşa Hastahanesi'ne getirme görevi, işte böyle bir komisere verilmişti.

Derler ki bir insan hakkında fikir edinmek için yalnız dostlarına değil, düşmanlarına da bakmalı. Nâzım Hikmet'i kendine düşman bilen yalnız Parmaksız değildi. Fakat bu gibi insanlar, bütün değersiz insanlar gibi, kendi önemlerini kendi gözlerinde büyütmekteydiler.

Nâzım Hikmet serbest bırakılınca, her zaman yaptığı gibi, yalnız gelecekte yaşıyordu. Hapishaneyi ancak çok ender zamanlarda hatırlıyordu. Şiirlerini dinlerken ağlayan gardiyanları hatırladığı zaman onları hakir görmekten ziyade, herhalde acıyordu onlara. Parmaksız gibi insanlara karşı ise ancak bir tiksinme duyabildi, öfke bile değil. Bu gibileri onun için insan değil, vasıta idi. Balta veya parmaklık hakir görülmez ki! Bütün bu yıllar boyunca insanlarla değil, kara bir afetin gücü ile mücadele etmiş ve hapisten değil, çok uzun ve çok işkenceli bir yolculuktan dönmüştü sanki. Bir uzun yolun yolcusu, kendisine işkence ve ıstırap vermiş sivri taşlara, dikenli bitkilere veya vahşi hayvanlara kızabilir mi hiç?

Nâzım Hikmet açlık grevine devam ediyordu. Sürekli doktor muayenesi altında; günden güne kuvvetsiz düşüyor. Ve dışarıda protes-

to sesleri de günden güne yükselmekte.

Ankara, Kayseri, İzmir, Adana'da evlerin, okul ve fabrikaların duvarlarına afişler yapıştırılıyor: "Nâzım Hikmet'i kurtaralım!" "Nâzım Hikmet'e özgürlük!" Seçim kampanyasında nutuk söyleyen bütün parti adayları bu taleple karşı karşıyadır.

Polis tedbir almaya çalışıyordu. Resmi iktidar organı *Ulus*'tan bir haber: "Nâzım Hikmet'i kurtarınız" ibareli afişleri yayanlar mahkemeye veriliyor.

On iki kişi nezarete alındı, aralarından yedisi kız. Fakat bütün dünyanın protestosu karşısında, polis ne yapabilirdi ki! Halk mitinglerinde Fransız liman işçileri, hükümetlerinden, şairin kurtarılması için Türk Hükümeti nezdinde teşebbüse geçmesi talebinde bulunuyorlardı. Amerikan yazarları Mykel Hold, Ben Field, Howard Fast, William Peterson ve başkaları o zamanki BAD Müsteşarı Atcheson'a, Türk şairin kurtulması için Amerika'nın nüfuzunu kullanmasını isteyen bir telgraf çektiler. Makronisos Adası'ndaki korkunç temerküz kampından İstanbul'a kadar, kampta mahpus yatan Yunan şairi Ludemis'in sesi geldi. Ludemis ve bütün arkadaşları, Yunanistan'ın bütün vatanseverleri namına Nâzım Hikmet'in serbest bırakılmasını istiyorlardı.

Bulgar yazarları da bir demeç verdiler: "Dünyanın ileri aydın toplumunun ve Türk Milletinin iftihar kaynağı milli şair Nâzım Hikmet'e karşı Türk hükümet organlarının zalim davranışı bizleri son derece üzmekte ve sarsmaktadır."

Türkiye Başbakanı, İçişleri Bakanı, dış memleketlerdeki Türk Büyükelçilikleri ve Konsolosluklarına yığınlarca protesto telgrafı geliyordu. Bütün bu telgraflar, dilekçeler bir araya toplansa muazzam bir eser haline getirilebilirdi.

Bulgaristan yazarları... Bir sene sonra, 1951'de, Nâzım, Berlin Festivali'nden dönerken Bulgaristan'a gidecek. Türkçe'den başka bir dilde şiir yazmayan ve kendi memleketinde milleti ile dilediği

gibi konuşamayan şair bu imkanı Bulgaristan'da bulacaktır.

Bulgaristan şehri Ruse'ye bayramlık elbiselerini giyip onun sesini dinlemeye gelen köylülere bakarak, Cerrahpaşa Hastahanesi'nde ölüme hazırlandığı günleri hatırlayacak Nâzım. Aynı insanlar aynı meydana çıkarak kurtuluşunu istemişlerdi. O da bütün varlığı ile onlara yardım etmek arzusunu duyuyor, yalanı hakikatten ayırmalarında onlara yardımcı olmak istiyor, o kara günlerde nasıl bu köylüler kendisine yardımcı oldularsa!

Fakat Nâzım balkonlardan ve hatip kürsülerinden insanlarla konuşmaya alışmamıştır. Bunun için kalabalığın içine girecek ve karşıdaki parka götürecek kendisini dinlemek isteyenleri, çimenlere oturtacak ve teker teker herkesle konuşuyormuş gibi, binlerce insanla konuşmaya başlayacak.

Köylüler her yerde ağır düşünür ve inatçıdır. Türk köylüsü iki misli inatçıdır. Böyleleri burada da var. Ve Nâzım inat edenleri teker teker çağıracak, yanına oturtacak ve her biri ile ayrı ayrı konuşacak, herkesle birden konuşur gibi.

Ruse'de, *Moskova Senfonisi* kahramanlarından biri Bethoven Hasan'la karşılaşacaktır. Nâzım onunla beraber Bursa Hapishanesi'nde Şostakoviç'in senfonisini dinlemişti... Hasan "Bethoven" lakabını, senfonik müziğe karşı olan aşırı sevgisine borçludur. Hasan nota bilmiyordu, hiçbir çalgı çalmıyordu. On altı yaşında, bir müretttibin yanında çırak olarak çalışırken, gangster filmleri seyrede ede bir mağazayı soymuş - Olimpiyat'a gitmek için- ve hapse düşmüştü.

Yüreğim bir semfoni cennetidir
Orkestram - ağzım"
derdi.
Kaç kere koğuşta köylü mahkumlara konser verdi
ve alay etmediler.

Çünkü hiç kimseye kötülüğü yoktu.
ve kuvvetli idi yumruğu.
"Hocam, bir semfoni yapacağım:
Sizin anlattıklarınız
Ali'nin karşılığı
ve benim düşündüklerim
ismi: Onlar Yenilmeyecek.
Bakın, şöyle başlayacak:
ve başladı mırıldanmaya Bethoven Hasan.
Sonra birdenbire durdu.
Kara gözlerinde haksız yere dayak yemiş bir çocuğun
kederi ve affetmeyen hıncı vardı.
Halil sordu:
— "Niye kestin. Hasan?"
"Hocam, hakkım yok benim, böyle bir semfoni yapmaya
ben bir hırsızım
bir gangster."
Halil, tutup çekti kara saçlarını Hasan'ın:
"Hayır Hasan.
Sen bir mürettip ve namuslu bir bestekarsın.
Devam et güzel ve büyük işine oğlum.

Nâzım yanılmamış. Hapishaneden çıkınca Bethoven Hasan hiçbir yerde iş bulamadı, ama tekrar hırsız olmadı. Bulgaristan hududunu yaya geçmiş gizlice. Ruse'de bir fabrikaya girmiş: Çalışıyor şimdi ve konservatuara devam ediyor...

Nâzım Bulgaristan'da *Bedreddin Destanı*'ndan bir kahramanı ile de karşılaşacak. Beş yüz sene önceki isyancıların at üzerinde dörtnala koştukları Deliorman yollarından geçmek isteyecek Nâzım. Bu yollarda da, Bedreddin'in: "Hep beraber sulardan çekmek ağı, demiri oya gibi işleyip hep beraber, hep beraber sürebilmek toprağı, ballı incirleri hep beraber yiyebilmek, yarin yanağından gayrı her şeyde, her yerde hep beraber diyebilmek..." hayalini gerçekleştirmek için onlara yardım etmek isteyecek. Otomobilini durduracak, yola çıkacak, Deliorman köylerine gidecek. Ve bu köylülerle beraber Belovets Köyü'nün isli kahvesine girecek. Halk adetine uyarak ihtiyarların ellerini öpecek, onlara Bedreddin'i hatırlatacak. Ev ev dolaşacak. Gece yarısına doğru köyde bir kooperatif meydana gelecek. Bir çok köyde tekrarlanacak bu. Dobruca'da, Guslar Köyü'ndeki kooperatife onun adını verecekler. Rodop'ta bir dağ köyü olan çiftlik köyüne, "Nâzım Hikmet" adı verilecek. Bütün dünyada çıkmaya başlayan kitaplarından gelen ilk para ile, bu köylülere bir Sovyet kamyonu satın alıp hediye edecek Nâzım.

Gezintisi bir halk bayramı haline gelmişti. Onu her yerde türkülerle, çalgılarla karşılıyorlar, o da köylülerle türkü söylüyordu. Şerefine pehlivanlar güreşiyor, köylü kızlar onu oyun sırasında yapacakları halkanın içine alıyor, o da onlarla birlikte oynuyordu. Köy anaları yeni doğan bebeklerini ona doğru uzatıyordu, onun adını taşıyacaktı bebekler: Efsane şehri Arzen'de de analar bebeklerini Ferhad'a uzatıyorlardı.

O günlerde Türk gazetelerinde: "Kızıl Şair Nâzım Hikmet'i öfkeli Türk köylüleri Bulgaristan'da öldürdüler" diye bir havadis çıktı. Çok arzu ettikleri şeyi hakikat yapmakta biraz acele etmişlerdi.

Sofya'da, parkta, bir at kestanesi ağacının gölgesinde otururken, sözlerinin bu son senelerde kazandığı kudrete kendisi de şaşacak, o bu kudreti ilk defa ve çok canlı olarak burada, Bulgaristan'da duymuştu.

Sofya'da doğmuş olan Münevver, bu eski at kestanesi ağacı al-

tında oturmasını rica edecektir Nâzım'dan. Bir fotoğraf muhafaza edilebilmiş: "Çar Boris" Parkı'nda at kestanesi ağacının altında oturmuş bir dadı kucağında bir yaşında bir çocuk tutuyor. "Bir Park Boris varmış o zaman. Git, orada otur. Git orada en yaşlı kestanenin altında otur bir gün. Herşeyi unut, ayrıldığımızı bile, sade beni düşün..."

Sofya'ya bir bahar günü girdim, şekerim.

Ihlamur kokuyor doğduğun şehir.

Dünyayı sensiz dolaşıyorum,

böyle imiş kaderim,

elden ne gelir...

Bilmediğin gibi ağırladı beni hemşehrilerin.

Doğduğun şehir kardeş evim bugün

Ama kendi evin kardeş evinde bile unutulmuyor.

Şu gurbetlik zor zanaat zor...

.....

Ağaçlar duruyor, eski sıralar ölmüş,

Park Boris, "Hürriyet Parkı" olmuş Sade seni düşünüyorum kestanenin altında,

sade seni. yani Memedi,

sade seninle Memedi, yani memleketi...

Açlık grevinin on ikinci günü Münevver bir haber getirdi: Demokrat Parti'nin ekseri mebusları, seçildikleri taktirde, umumi af için oy vereceklerini taahhüt ediyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı uyanan nefrete bakılırsa, bir "mucize" olmadığı takdirde, seçimi Demokratların kazanması gerek.

Münevver o gün yalnız değildi. Onunla beraber Fatma Yalçı da

gelmişti, eski mükemmel arkadaş, en iyi kadınlardan biri... Nâzım'la birlikte 1938 senesinde Erkin Gemisi'nde kurulan Deniz Harp Mahkemesi'nde hapis cezasına çarptırılan, karardan sonra da Nâzım ve Kemal Tahir'le Çankırı Hapishanesi'ne gönderilen arkadaşları...

Fatma Yalçın hatırlıyor

Nâzım boylu boyunca karyolada yatıyordu. Bizi görünce doğrulmak istedi. Münevver sırtını yastıklarla destekledi. O her zaman, beni görünce kucaklıyordu. Fakat bu defa ilk olarak kucaklaşamadık. Nâzım çok kuvvetsiz düşmüştü, onu yormamak lazımdı. Yüzü sapsarı idi. Zayıflamış, incelmiş. Yalnız kıvır kıvır kızıl saçları ve hayat dolu masmavi gözleri eskisi gibi idi. Çankırı'dan sonra onunla görüşemedik. O günden beri on sene geçmişti. Daha mı evvel zayıfladı, açlık grevi sırasında mı, bilmiyordum. Her zamanki gür kahkaha yerine, zayıf bir tebessüm.

— Nasılsın, Nâzım?

— Doktorların dedikleri gibi, ağzım aseton kokuyormuş. Demek ki ayrılış günü yakın.

Ben susuyorum. Münevver susuyor. Kalbim kanıyor. Cesaretini arttıracak bir kelime bulamıyorum. Kelimeler yerine bakışlarla onu takviye etmeye çalışıyorum. Münevver'e hayranım. Dayısının kızı, karısı olmak ve gözü önünde öldüğünü görmek kolay değil. Hiç bir surette ıstırabını ona hissettirmemek, sözle, işle onu durmadan desteklemek ne demektir! Kolay iş değil...

Hastahanenin duvarları dışında ileri fikirli aydınlar, gençler, umumi af için mücadeleye devam ediyor. Sokaklarda *Nâzım Hikmet* gazetesi satılıyor. Galata Köprüsü'nde anası Celile Hanım yalvarıyor gelene geçene: "Nazım Hikmet'i unutmayınız! Oğlum ölüyor! Onu kurtarınız!". Ve kalabalığa gazete uzatıyordu.

Ben ona bütün bunları anlatmak istiyorum. Fakat heyecan boğa-

zımı sıkıyor. Bir şey var boğazımda. Onu heyecana düşüreceğim, kuvvetini zayıflatacağım diye korkuyorum. Bakmıyorum. Başka bir şey düşünmeye çalışıyorum. Ve sesime hakim olabileceğimi hissettiğim anda ona:

— Annen muazzam bir şekilde mücadele ediyor, Nâzım! diyorum.

O da sevinç içinde canlanıyor. Annesinin onu kurtarmak için mücadele ettiğinden değil, annesi ile iftihar ettiği için seviniyor.

Celile Hanım'ın ne yaptığını anlatmıyorum. Onu heyecana düşürmek istemiyorum.

— Sen nasılsın? *Soruyor Nâzım.*

— Biliyorsun, on senemi doldurdum, çıktım hapisten. İki senedir dışarıdayım...

Fazla konuşmuyoruz. Kuvvetlerini korumak lazım. "Umumi af muhakkak çıkacak, Nâzım!" diyemiyorum. Bana vereceği cevabı biliyorum:

"Ben açlık grevine, umumi af olacak diye mi yattım? Ölüme hazır isem, arkadaşlarımızı kurtarmak içindir!" Hiç kimsenin kahramanlığını küçültmeye hakkı yoktur.

"Münevver'e hayranım". On senelik ayrılışları zarfında Nâzım Hikmet'in aldığı üç bin mektubundan, bir şiir doğmuştur: *İstanbul'dan Mektup*. Bu mektubu okuyunuz, o zaman bu mükemmel kadını tanıyan herkesin ona hayran olmaktan neden kendini alamadığını anlarsınız. Münevver'in Türkiye'den kaçışı başlı başına bir hikayedir ve bir kahramanlık destanının konusu olabilir: Polisi atlatarak, yalnız üstündeki elbisesi ile iki çocuğunu alarak, Nâzım'a hayran bir İtalyan'ın yatında kaçmış Münevver, yat, Lesbos Adası'nın sahillerinde batmış. Münevver beş parasız, iki çocuğu ile Atina'nın lüks bir otelinde oturmak zorunda kalmış, milyoner kadın rolünde...

Münevver'in yapayalnız polis nezareti altında oturup oğlunu büyüttüğü, Nâzım'ın ise bütün dünyayı bir göçebe gibi dolaştığı senelerde Şair'in Münevver'e yazdığı şiir şeklindeki mektuplarından bir gün bir kitap yapılacak ve bu kitap Nâzım'ın hapishanede yazdığı aşk şiirleri kitabı kadar harikulade olacaktır. Vatan sevgisi, hasreti, dünyanın keşfine sevinme, bir yandan da bu keşfin geç yapılmasına üzüntü, ölümü bekleme ve hayata hayranlık, hepsi bir aradadır bu şiirlerde, zamanımızın metaneti ve ayıbı büyük bir kudretle dile gelmektedir:

Henüz vakit varken, gülüm,
Paris yanıp yıkılmadan,
henüz vakit varken gülüm,
yüreğim dalındayken henüz,
ben bir gece, şu Mayıs gecelerinden biri
Volter rıhtımında dayayıp seni duvara
öpmeliyiiu ağzından
sonra dönüp yüzümüzü Notrdama
çiçeğini seyretmeliyiz onun,
birden bana sarılmalısın, gülüm,
korkudan, hayretten, sevinçten,
ve de sessiz sessiz ağlamalısın,
yıldızlar da çiselemeli
incecikten bir yağmurla karışarak.
Henüz vakit varken gülüm,
Paris yanıp yıkılmadan,
henüz vakit varken gülüm,

yüreğim dalındayken henüz
şu Mayıs gecesi rıhtımdan geçmeliyiz
söğütlerin altından, gülüm,
ıslak salkım söğütlerin,
Paris'in en güzel bir çift sözünü söylemeliyim sana,
en güzel, en yalansız,
sonra da ıslıkla bir şeyler çalarak
gebermeliyim bahtiyarlıktan
ve insanlara inanmalıyız
Yukarıda taştan evler
girintisiz, çıkıntısız,
birbirine bitişik
ve duvarları ay ışığından
ve dimdik pençeleri ayakta uyukluyor
ve karşı yakada Luvr
aydınlanmış ışıldaklarla
aydınlanmış bizim için
billur sarayınız
Henüz vakit varken gülüm,
Paris yanıp yıkılmadan,
henüz vakit varken gülüm,
yüreğim dalındayken henüz,
şu Mayıs gecesi rıhtımda, depolarda,
kırmızı varillere oturmalıyız.
Karşıda karanlığa giren kanal.

Bir şat geçiyor,
Selamlıyalım, gülüm,
geçen sarı kamaralı şatı selamlıyalım.
Belçikaya mı yolu, Hollandaya mı?
Kamaranın karşısında ak önlüklü bir kadın
tatlı tatlı gülümsüyor.
Henüz vakit varken, gülüm.
Paris yanıp yıkılmadan,
henüz vakit varken gülüm...
Parisliler, Parisliler,
Paris yanıp yıkılmasın...

On sene boyunca aşkını sevgilisi ile ancak kağıtta, ancak şiirlerinde paylaşabildi. Fakat artık otuz beş yaşında değil. Elli yaşındadır... Hayatın fazlası geride kalmış, azı önünde. Geride ise hayat değil, hapishane var... Hapishane: Hayatı bekleyişi. Şimdi de devam ediyor bekleyiş. Neyi bekliyor o?

Karlı kayın ormanında
yürüyorum geceleyin
Efkarlıyım, efkarlıyım,
elini ver nerede elin?
.....
Memleket mi, yıldızlar mı,
gençliğim mi daha uzak?
Kayınların arasında

bir pencere, sarı, sıcak.

.....

Yedi tepeli şehrimde
bıraktım konca gülümü.
Ne ölümden korkmak ayıp
ne de düşünmek ölümü.

İstanbul'da Cerrahpaşa Hastahanesi'nde ölmeyecektir o. Fakat doktorların bu hastahanede tespit ettiği ölüm nefesi de bir daha ondan ayrılmayacaktır artık. 1952 senesinde parçalanmış kalbi ile dört ay sırt üstü yatıp ölümü bekleyecek. Ve Kalinin sokağındaki bir Moskova hastahanesinde *Memed'e son mektubum* doğacaktır:

Bir yandan cellatlar girdi araya,
bir yandan, oyun etti bana
bu mendebur yürek,
Nasip olmayacak Memedim, yavrum.
seni bir daha görmek
biliyorum.

Buğday başağı gibi delikanlı olacaksın,
ben de öyleydim gençliğimde.
kumral, ince, uzun;
Gözlerin ananınkiler gibi kocaman,
bazan da bir parça bir tuhaf mahzun;
alnın alabildiğine aydınlık:

herhalde sesin de olacak
- berbattı benimkisi -
türküler döktüreceksin yanık mı yanık...
Konuşmasını bileceksin
- ben de becerirdim o işi
sinirlenmediğim zamanlar
bal damlayacak dilinden

Vay Memet, kızların çekeceği var
senin elinden.
Müşküldür
babasız büyütmek erkek evladı.
Ananı üzme oğlum,
ben güldürmedim yüzünü,
sen güldür.

Anan,
ipek gibi kuvvetli, ipek gibi yumuşak;
anan,
nineliğinde bile güzel olacak
onu ilk gördüğüm günkü gibi
Boğaziçinde,
on yedisinde,
ayışığı, gün ışığı, can eriği,
dünya güzeli.

Anan,
ayrıldık bir sabah,
buluşmak üzere,
buluşamadık.
Anan,
anaların en iyisi en akıllısı,
yüz yıl yaşar inşallah...
Ölmekten oğlum korkmuyorum,
ama ne de olsa
iş arasında bazan
irkilip ansızın
yahut yalnızlığında uyku öncesinin
günleri saymak biraz zor.
Dünyaya doymak olmuyor, Memet,
doymak olmuyor...
Dünyada kiracı gibi değil,
yazlığına gelmiş gibi de değil
yaşa dünyada babanın eviymiş gibi...
Tohuma, toprağa, denize inan,
insana hepsinden önce.
Kuruyan dalın
sönen yıldızın,
sakat hayvanın
duy kederini,
hepsinden önce de insanın.

Sevindirsin seni cümlesi nimetlerin
sevindirsin seni karanlık ve aydınlık,
sevindirsin seni dört mevsim,
ama hepsinden önce insan sevindirsin seni.
Memet, memleketler içinde bir şirin memlekettir
Türkiye,
bizim memleket,
insanı da,
su katılmamışı,
çalışkandır, ağırbaşlı, yiğittir,
ama dehşetli fakir.

Doktorlar ona yazı yazmayı yasak ettiler. Fakat bütün yasaklara rağmen hafızasmda şiirler kendiliğinden yontulacak, yaşayacaktır. Ona tütün ve şarabı yasak eden *Doktorla konuşma*'sını Moskova'daki *Literaturnaya* Gazeta dergisi yayınladı. Doktor ona, kalbini dinlendirmesini, ne sevinç, ne de öfkeyle rahatsız etmemesini sıkı sıkıya tembihlemiş, "aksi halde kalbin bir el bombası gibi patlayabilir" demişti.

...iliminize hürmeten
ve güzel hatırınız için...
peki, terkedeyim tütünü
mahpusane yoldaşımı.
Peki, doktor, kafayı çekmeyeyim,
ne şarap, ne votka, ne rakı.
hatta yılbaşı gecesi.

bayramlarda hatta.
hatta Kostyanın doğum gününde.
Zaten en kolayı bu, evet, kırk yıl içmesem aklıma gelmez meret..
Peki saat on dedi mi
yatırayım yatağa hasta kalbimi
çocuklarla, kuşlarla beraber
.....
Fakat
sevinç,
öfke,
keder,
tütünden de, diyorsunuz,
uykusuzluktan da beter,
iyi ama doktorcuğum, mesela,
nasıl sevinmem dolu dizgin, dört nala,
gördükçe ben
bizimkilerin Fransa seçimlerinde
en çok oy aldığını?
Benim akıllı doktorum, insaf edin,
nasıl öfkelenmem düşündükçe memleketimi.
Mesela yahut.
belki görmeyeceğimi bir daha
anasıyla Memedimi.
Kederlenmemek elde mi, güzel gözlü doktorum,
elde mi?

Şefkatli emeğinizi boşa çıkaracağım diye
kızmayın bana
Ben deniz kıyısında vekarlı, sakin
vurdumduymaz bir kaya
gibi yaşamaya
söz veremeyeceğim...
Çatlıyacaksa, varsın çatlasın yüreğim
öfkeden,
kederden,
sevinçten.

Gazeteye onun adına bir sürü mektup gelecek. Askerlerden, öğrencilerden, işçilerden. "Kalbinizi korumak zorundasınız, başka türlü yapılamıyorsa, altı ay hayattan tecrit ediniz kalbinizi. Duyuyor musunuz, Nâzım Hikmet! Kalbinizi korumalısınız, insanlara kalbiniz lazım, memleketiniz sevgili Türkiye için kalbiniz değerlidir. Hastalıkla yaptığınız savaşı da kazanmalısınız!"

Okurların sevgisi, Nâzım'ın azmini Moskova Hastahanesi'nde de, Cerrahpaşa Hastahanesi'nde olduğu gibi, destekleyecektir. Fakat bu mektubu genç bir insan yazmıştı. Yirmi yaşında en olmayacak şey, olur gibi görünüyor. Elli yaşında olmayacak şey, yirmi yaşında oluveriyor. Yirmi yaşında iken insan, hayat yolunun çoğu daha gelecektedir.

Bu defa da azmi ile zapt edilen ölüm, göğsünde çöreklenerek sinsi sinsi saklanacak, başını kaldırıp havayı dinleyecek ikide bir, zamanı geldi mi diye?

Kocalmağa alışıyorum dünyanın en zor zanaatına,

kapıları çalmağa son kere,
durup durmadan ayrılığa,
Saatlar, akarsınız, akarsınız, akarsınız akarsınız...
Anlamağa çalışıyorum inanmayı yitirmenin pahasına
Bir söz söyliyecektim sana söyliyemedim.
Dünyamda sabahleyin aç karnına içilen sigaramın tadı,
ölüm kendinden önce bana yalnızlığını yolladı.
Kıskanıyorum öylelerini kocaldıklarının farkında hiç
değiller,
öylesine başlarından aşkın işleri.

Havana'da, Moskova'da, Paris ve Prag'da, trende ve uçakta, arkadaşları ile konuşurken, şiir okurken daima bir saniye için sözünü kesecek veya hareketsiz kalarak elini kalbine basacak: "Hayır, şimdi değil!" Ve konuşmaya, yürümeye veya düşünmeye devam edecek. Her gün, her gece, her sabah ölümle birlikte, ölümün yanında yaşıyacaktır.

Bu yıl güz başlarında güneyde,
denize, kuma, güneşe bulanıyorum,
ağaca bulanıyorum,
bala bulanır gibi elmalara,
geceleri gökyüzü kokuyor ekin gibi,
geceleri iniyor tozlu, sıcak yola gökyüzü
yıldızlara bulanıyorum.
Denize, kuma, güneşe, elmaya, yıldızlara
alışıyorum, gülüm,

iyice alışıyorum.
Denize, kuma, güneşe, elmaya, yıldızlara
karışıp gitmenin zamanı geldi.

Ve bir gün anlayacak ki, daha fazla beklemek manasızdır, çünkü yaşayacak zaman sayılı. Bütün hayatı beklemekle geçti.

Beklemeyi bırakacak. Artık Münevver'i beklemeyecek. Onu göremez bir daha nasılsa. Ölümü beklemeyecek artık, niye beklesin, nasılsa yanındadır.

Yine sigara içmeye, bayramlarda şarap içmeye başlayacak, gece yarısından sonra yatacak, doktorların dediğini değil, istediğini yapacak. "Üstümden ölüm fikrini kaldırdım" diyecek.

Ve Nâzım yine sevecek. Sevdiği kadın ondan çok daha genç olacak, onun için Nazım'da bir çok şeyi anlayamayacaktır; fakat yanında olacak Nazım'ın, etli canlı yanında olacak. Mektuplarda ifade edilemeyen şeyi, yok olmaya terk edemez. Daha fazla bekleyemez sevgiyi.

Seviyorum seni ekmeği tuza banıp yer gibi
geceleyin ateşler içinde uyanarak
ağzımı dayayıp musluğa su içer gibi
ağır posta paketini, neyin nesi belirsiz
telaşlı, sevinçli, kuşkulu açar gibi
seviyorum seni denizi uçakla ilk defa geçer gibi,
İstanbul'da yumuşacık kararırken ortalık
içimde kımıldanan bir şeyler gibi,
seviyorum seni

"Yaşıyoruz çok şükür" der gibi.

Ve artık hiçbir zaman ne Memed'i, ne de Münevver'i göremeyeceğini düşündüğü ve onları artık beklemediği bir anda Münevver Varşova'ya gelecek.

Bir otelde buluşacaklar. Münevver'e her şeyi anlatacak Nâzım.

Hayatında, başka türlü hareket edebilecek kadınlar da vardır. Belki onu tekrar caydırmak için, evine döndürmek için -oğulları aşkına- her şeyi yapabilecek kadınlar... Hiç değilse bir sitem, acı bir söz kaçırırlardı ağızlarından...

Münevver sadece:

— Ne yapalım, mesut ol Nâzım! dedi.

Mesut olmaya çalışacak Nâzım, mesut olacak. Havana sokaklarında dolaşırken, Helsinki'de Dünya Barış Konseyi'ni, Paris'te mitingleri seyrederken. Fakat bir gece trende, Moskova-Berlin arasında bir yolculukta, ömür boyunca bu trende yaşadığını duyacak ve kendini dönüşü olmayan bir yolculuğa çıkmış gibi hissederek kederden boğulacaktır.

Tuna Nehri'ni bir salla geçerken, Atlantik'in Afrika sahillerinde, Başkan Nasır'ın kabulünde, Arabistan köylerinde, fellahlar arasında kendi kendine en son şiirinin satırları doğacaktır:

Bizim avludan mı kalkacak cenazem?
Nasıl indireceksiniz beni üçüncü kattan?
Asansöre sığmaz tabut,
merdivenlerse daracık...

Kahire'den Moskova'ya dönerken Türkiye üstünden geçecektir.

Fakat havadan olsun, onu göremeyecektir: Bulutlar kaplamış Türkiye'nin üstünü. Onunla beraber uçakta olan Rus şairlerinin gözlerinde, kendi keder ve acısının akislerini görünce: "Vaktim gelince, beni bir gezegenle örtünüz, dostlar!" diyecek.

Son gençliğin sarhoşluğu ile acele edecek Nâzım. Daha yaşanmamışı sonuna kadar yaşamakta, görülmemiş şeyleri görmekte, sonuna kadar sevilmemiş şeyleri sonuna kadar sevmekte acele edecektir.

Ve şunları yazacak:

Masam, kağıtlarım, yazı makinam,
üstüm başım kan içinde,
kan içinde kaldırımları geçtiğim şehirlerin
duvarlarda ellerimin izleri kan içinde,
yarmışım göğsümü
yüreğimi yiyoruz bir dişiyle beraber.
Mektup yaz, telgraf çek, telefon et,
geliyorum, geliyorum, geliyorum de,
ölüm, uslandır beni.

Talin'de, karanlık Gotik kulelerle Töton Şövalyelerinin armaları arasında, fabrika bacalarıyla çevrili yılbaşı ağacında, kırmızı sırça yılbaşı ağacı toplarında, "saçların saman sarısını ve kirpiklerin mavisini" görecek. Fakat yalnız kalınca, bu cam topu içindeki renkleri kendisinin koyduğunu, bütün yılbaşı ağaçlarına, bütün ağaçlara, bütün balkonlara, pencerelere, hasretlere bu kırmızı sırça topunu kendisinin astığını hatırlayacak. Ve camın ateşleri yerine başının üstünde tekrar Boğaziçi'nin iri yıldızları parlayacak. Tekrarın mucizesini anlayacaktır Nâzım. Ve aynı zamanda da, tekrarın tekrarsızlığını.

3 Haziran 1963 günü sabah erkenden Moskova'daki apartmanında uyanacak. Her zaman yaptığı gibi, kapıya gazete almaya gidecek.

Gazeteleri çıkaracaktı posta kutusundan...

Ve işte, ölüm onu burada yakalayacaktı.
Açıyoruz kapıları
kapıyoruz kapıları,
geçiyoruz kapılardan,
ve biricik yolculuğun sonunda
ne şehir,
ne liman
tiren yoldan çıkıyor,
batıyor gemi,
düşüyor uçak.
Harita çizilmiş buzun üstüne.
Elimde olsaydı bu yolculuğa
başlayıp başlamamak
başlardım yine
başlardım yine..

Şiir yazmayan pek az şairden biriydi Nâzım; çünkü şiir onun kendi hayatı idi. Hayatını baştan aşağı, cenazesine kadar anlattı, Nâzım.

Nâzım'ın hayatına o kadar çok başka hayat, olay, o kadar muazzam zaman ve yer sığmıştır ki, bizden sonraki nesiller onun hayatına bakarak bütün devrimiz hakkında fikir edinebilecek; çağımızın en önemli fikir ve sosyal hareketlerini anlayacak; büyük adamlarımızın yanı sıra en alelade insanımızı da tanıyacak; bütün insan sınıflarını, milletleri ve kıtaları görecek; insan neslinin birlik şuurunun kan ve ter içinde doğduğu devri canlandırabilecektir.

Bu insan birliğine vakfetmişti Nâzım hayatını.

Fransız Komünist Partisi'nin Merkez İcra Komitesi özel bildiride şunları yazmıştır:

"Nâzım Hikmet'in haşmetli sesi artık konuşmaz oldu. Özgürlük ve barış mücahitleri ile birlikte, bütün ülkelerin komünistleri büyük şairi şerefle anıyor."

Hayatta iken şiirlerinin yüz binlerce insanı birleştirdiği ve ebediyen birleştireceği gibi, ölümü de, dünyanın çok büyük bir kayba uğradığını anlayanları bir defa daha bir araya getirdi: Küba ve Romanya yazarlarını, Sovyetler Birliği ve Pakistan'la, Fransa ve Lübnan'ı Yunanistan, Çekoslovakya'yı Alman politikacılarıyla, Vietnam'ı İtalya ile, Bulgaristan köylüsünü ve Kore işçilerini Japon müzisyenleri ve İngiliz aktörleri ile, Birleşik Amerika Devletleri öğrencilerini Bolivya asileriyle... Bütün bu çeşitli insanların acısını, Atlantik'in öbür kıyısından gönderdiği *Güz Çiçeklerinden Nâzım'a Çelenk* isimli şiirinde Pablo Neruda şöyle dile getiriyor:

Niçin öldün Nâzım?
Ne yaparız şimdi biz
şarkılarından yoksun ?
Nerde buluruz başka bir pınar ki
orda bizi karşıladığın gülümseme olsun?
Seninki gibi ateşle su karışık
acıyla sevinç dolu,
gerçeğe çağıran bakışı nerde bulalım?
Kardeşim,

öyle yeni duygular, düşünceler yarattın ki bende,
denizden esen acı rüzgar
kapacak olsa bunları
bulut gibi, yaprak gibi sürüklenir
yaşarken seçtiğin
ve ölümünden sonra sana barınak olan
oraya, uzak toprağa düşerler.
Al sana bir demet Şili kasımpatlarından,
al güney denizleri üstündeki ayın soğuk parlaklığını,
halkların savaşını, kendi döğüşümü,
ve yurdumun kederli davullarının boğuk
gürültüsünü
kardeşim benim, dünyada nasıl yalnızım sensiz,
çiçek açmış kiraz ağacının altınına benzeyen yüzüne
hasret,
benim için ekmek olan, susuzluğumu gideren, kanıma
güç veren dostluğundan yoksun.
Hapisten çıktığında karşılaşmıştık seninle,
zorbalık ve acı kuyusu gibi loş hapisten,
zulmün izlerini görmüştüm ellerinde,
kinin oklarını aramıştım gözlerinde,
ama parlak bir yüreğin vardı,
yara ve ışık dolu bir yürek.
Ne yapayım ben şimdi?
Tasarlanabilir mi dünya

her yana ektiğin çiçekler olmadan?
Nasıl yaşamalı seni örnek almadan.
senin halk zekanı, ozanlık gücünü duymadan?
Böyle olduğun için teşekkürler,
teşekkürler türkülerinle yaktığın ateş için...

Diyorlar ki, büyük şairlerin hakiki hayatı ölümlerinden sonra başlar. Bu üzücüdür fakat ne yazık ki doğrudur. Uzak gezegenlerin, bu gezegenler yok olduktan sonra çok uzak dünyalara yayılan ışığı gibi, büyük lirizm de çok defa şairi öldükten sonra ışık saçmaya devam ediyor.

Nâzım Hikmet'in şiirlerinin kaderi, kendi kaderi gibi olağanüstüdür.

Şiirleri, Nâzım hayatta iken, kırk küsur dil ve otuz küsur ülkede yayınlanacaktır. Ve Türkiye'de yirmi sekiz sene bir tek kitabı yayınlanmayacaktır.

27 Mayıs 1960 tarihinde Ordu, halkın desteği ile faşizmi tasvip eden ve Nâzım Hikmet'i vatan haini ilan eden Menderes Hükümeti'ni iktidardan indirecektir. Menderes ve yardımcısı Samet Ağaoğlu -Münevver'i tehdit eden kişi- vatan haini ilan edilerek, halkın sevinç tezahüratı içinde İhtilal Mahkemesi'ne verilecek ve ölüme mahkum olacaklar. Yeni ve daha demokratik bir Anayasa kabul edilecektir.

Fakat dünyanın kırk ayrı dilinde yayınlanmış olan şiirleri sansür barajını yarıp memleketine dönünceye kadar daha dört sene geçecek. Ve 1965 senesinden 1966 senesine kadar geçen yirmi dört ay içinde Türkiye'de yirmi küsur kitabı birden çıkacaktır. Ve milletinin yeni nesillerine Nâzım'ın yarattıkları bütün haşmeti ile tekrar açılacaktır.

Fakat Nâzım artık hayatta olmayacak. Nâzım sürgünde veyahut kendisine yabancı bir memlekette değil, "hayalinde yaşayan ülkede, en mesut günlerini yaşadığı o beyaz şehirde" ama gene de ana

vatanından, ana dilinden uzak, kalbi memleket ve milletine çektiği, hasretle dolup taşarak ölecektir.

Nâzım açlık grevine devam ediyordu. Arkadaşları, yeni Meclis toplanıncaya kadar açlık grevine ara vermesinde ısrar ediyorlardı: O anda umumi af kararını alacak hükümet yoktu, oysa ki seçimlere kadar üç hafta kalıyordu. Açlık grevine devam etmek, durup dururken intihar etmek demek olacaktı. Onunla beraber yüzlerce arkadaşını hürriyete kavuşturmak için bütün dünyada insanlar savaşıyordu. Ve zafer yakındı: Bütün adaylar, seçimi kazandıkları taktirde umumi af kararı alacaklarını vaat ediyordu. Ölümü herkesin umuduna ağır bir darbe olacaktı.

Fakat Nâzım sonuna kadar dayanmak istiyordu. Daha sonra hatırlardı: "En zor olan şey, açlık değil de artık mecalim kalmadığı bir anda aldığım karardan vazgeçmek oluyordu".

On sekizinci grev gününde, Meclis toplanıncaya kadar açlık grevinden vazgeçtiğini bildirdi. Fakat umumi af çıkmadığı taktirde yeni baştan greve yatacağını da eklemişti.

Açlığın on sekizinci günü Münevver bir sepet çilek getirdi. Yatağın yanına bıraktı... "Bu ne nefis koku! Ormanın, yazın, tazeliğin kokusu! Bu ne renk! Parlak, güneş ışığı gibi!" Münevver onun çileği bütün meyvelerden çok daha fazla sevdiğini biliyordu.

Çileğe bakarak bir tanesini diline koydu. İkinciyi, üçüncü taneyi. Doktorlar azar azar, damla damla yemeye başlamasını tembih etmişlerdi.

Ve Nâzım bir kiloya yakın çileğin hepsini yedi. Ama doktorların beklediği olmadı: Nâzım ölmemiş, canlanmıştı.

14 Mayıs 1950 tarihinde seçimler yapıldı. İktidara Demokrat Parti geldi. Umumi af seçim kampanyası programında idi. Ama gerçekleştirilinceye kadar daha bir ay mücadele edildi.

Bir dakika karakola gelmesini istedikleri o yılbaşı gecesinden bu yana, on iki sene beş ay ve on altı gün geçmiş. Nâzım Hikmet niha-

yet serbest bırakıldı işte. Bu haziran gününde Çankırı, Bursa, Sinop ve Diyarbakır Hapishanelerinin demir kapıları da açılacak ve binlerce mahkumla birlikte Kemal Tahir, İbrahim Balaban, Nâzım'ın bütün öğrencileri, dostları ve arkadaşları özgürlüğe kavuşacaktır.

İşte, sekiz yaşında bir çocukken dedesi ile Karagöz oyunların seyretmeye gittiği, hayatında ilk defa bir kızı öptüğü, ilk şiirini yazdığı ve bunca yıldır görmediği Üsküdar'ın üstüne gece çöküyor.

Hapishanede iken bu anı tahayyül ediyordu hep, fakat herşey zannettiği gibi olmadı. Özgürlüğe yavaş yavaş alışması gerekiyor yeni baştan alışması... Özgürlüğün yarı unutulmuş, zor tasavvur edilir basitliğine, karyolaya, odaya, kaldırımlara, sevdiği kadının eline başının üstündeki gök kubbesine, her şeye...

İstanbul'da sık sık olduğu gibi, o gece de birden elektrikler kesildi. Münevver'i elinden tuttu Nâzım ve ikisi sokağa çıktı. On ikibuçuk seneden beri ilk defa başının üstünde tavan değil, gökkubbesinde pırıldayan yıldızlar var. Münevver'in elini bırakmadan Boğaziçi kıyısına iniyor. Onlarla birlikte karanlıkta yüzlerce mahkumun yürüdüğünü duyuyor yürürken..

Ayazma Camii'ni geçtikten sonra, hiç konuşmadan yokuştan aşağı, denize doğru indiler.

Durunuz, sevgili okurum, İstanbul'a bir gün gelirseniz, hiçbir özelliği olmayan bu Üsküdar Cami'nin önünde durunuz, sonra o gece Münevver'in elini tutarak Nâzım Hikmet'in indiği yokuştan aşağı ininiz!

Suyun kenarına inince, deniz suyunda ağarmış tomrukların arasına oturdular. Sahile yakın bir yerde Kızkulesi'nin feneri yanıp sönüyor. On dokuz yaşında iken İstanbul'u terkedip isyancılara katılmak üzere vapur güvertesinde yapağı ve pamuk çuvalları arasında deniz karakolunun kontrolünden saklanmış olduğu Kızkulesi'dir bu.

Durmadan gemiler geçiyor Boğaz'dan, gemiler geçiyor.

Avucunu suya daldırdı Nâzım... Bu ana on iki yıldır hasretti.

Sonra Münevver'i hâlâ elinden tutarak, günün sıcaklığını henüz unutmamış çakıllara uzandı ve dalgaların kıyıya çarpmasını dinlerken, iri-iri, ışıl-ışıl yanan yıldızlara baktı uzun uzun.

Yazar Hakkında

Radi Fiş. Ya da tam adıyla Radi Genadiyeviç Fiş. 28 Ekim 1924'te Leningrad'da doğdu. 1941'de Moskova'daki okulunu bitirdiği gün II. Dünya Savaşı başladı. Radi Fiş, hemen, gönüllü olarak savaşa katıldı. Finlandiya Cephesi'nde savaştı. 1944'te yaralandı. Hastaneden çıktıktan sonra Moskova Oriyental Araştırmalar Enstitüsü'nün Çince bölümüne girmek istedi; ama orada yer olmadığı için Türkçe bölümüne girdi ve 1949'da okulu bitirdi. Kendisi bunu şöyle değerlendiriyor: "İsabet olmuş... Nâzım Hikmet'le dost oldum. Sabahattin Ali'nin, Melih Cevdet Anday'ın, Orhan Veli'nin eserlerini Rusça'ya çevirdim."

Öteki mesleği gemicilik olan ve bir yük gemisinde ikinci kaptan olarak çalışmış bulunan Radi Fiş'in kitapları çeşitli dillerden yayınlanmış, kendisi de çeşitli dillerden birçok edebi eseri Rusça'ya kazandırmıştır. Radi Fiş'in kitapları arasında, 1919-1922 Kurtuluş Savaşı'nın Türk Edebiyatına Yansımaları ve Ben de Halimce Bedreddinem vardır.

Radi Fiş ile Nâzım Hikmet 1950'de tanışmışlar ve Nâzım'ın ölümüne kadar güçlenerek süren yakın bir dostluk kurmuşlardır. Radi Fiş bu kitabı, hem bir araştırmacı, hem de Nâzım'ın çok yakın bir dostu olarak, adeta yaşayarak yazmıştır.

Bu kitap, Nâzım Hikmet'in hayatı, sanatı ve kişiliği üzerine yazılmış ilk toplu eserdir. Maksim Gorki tarafından kurulan ve içinde Shakespeare, Goethe, Balsac, Tolstoy gibi dahi sanatçıların sıralandığı "Büyük Adamların Hayatları" adlı dizide, Kasım 1968'de Moskova'da yayınlanmış ve 150.000 adedi bulan ilk baskısı 2 ay içinde tükenmiş olan kitabın, Ocak 1969'da hemen 2. baskısına geçilmiştir.

Bu kitabın yazarı Radi Fiş, en ünlü Sovyet gazetecilerinden biridir. Aynı zamanda mükemmel Türkçe bileri Radi Fiş, "Büyük insan Nâzım Hikmet'e olan saygı ve vefa borcumu böylece ödüyorum" diye tanıttığı bu kitabını yazmadan önce, iki defa Türkiye'ye gelerek, şairin hemen bütün dost ve yakınlarıyla ilişkiye geçmiş, belge toplamış, araştırma yapmıştır.

Radi Fiş, Nâzım Hikmet 1950'de Moskova Havaalanı'na ayak bastığı andan, Nâzım'ın ölümünden bir gün öncesine kadar onunla hemen her gün birlikte bulunmuş, hatta kendisine Sovyetler dışındaki gezilerinde de eşlik etmiştir. Bu bakımdan kitap, büyük şairin hayatını aydınlığa kavuşturmakta, bu dönem hakkında ortaya atılan söylentilerin, uydurmaların ve iftiraların yerine gerçeğin ta kendisini koymaktadır.

9 786055 452650